

orhbosnensia 2020.

1

orhbosnensia

BiH ISSN 1512-5513

UDK: 2-1

Časopis za teološka i međureligijska pitanja
Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Sarajevu
Vol. 24, br. 1, 2020.

Pavo BARIŠIĆ , Izazovi migracija za europsku demokraciju	3-17
Dafne VIDANEC , Razumijevanje (prirode) poimanja Boga u kontekstu Humeova empirizma s obzirom na Dijaloge o naravnoj religiji	19-39
Stjepan MATKOVIĆ , Dvije vizije modernoga pravaštva. Nadbiskup Josip Stadler i Josip Frank	41-57
Mato ZOVKIĆ , Karlo Cankar, Slovenac svećenik u Bosni (1877.-1953.)	59-101
Ante MATELJAN , Kršćansko utemeljenje ljudskog dostojanstva. Komplementarnost vjere i života	103-123
Sanja KOPUNOVIĆ LEGETIN - Suzana VULETIĆ - Stanislav ŠOTA , Psycho-social consequences of war crimes of rape in the Đakovo-Osijek archdiocese during the greater-Serbian aggression	125-149
Mato ARTUKOVIĆ - Ivan STIPIĆ , Zavičaj i zavičajnik. Prilog o odnosima Broda prema nadbiskupu Josipu Stadleru (I.)	151-193
Vlatko DOLANČIĆ , Pisani izvori o Josipu Stadleru u Nadbiskupskom arhivu u Đakovu .	195-216

1./2020.

ISSN 1512-5513 (tisak)
ISSN 2233-1387 (online)

urbosnensia

Časopis
za teološka
i međureligijska pitanja

Katolički bogoslovni fakultet
Univerzitet u Sarajevu
God. 24, br. 1
2020.

Sadržaj • Contents

Članci ■ *Articles*

Pavo BARIŠIĆ, Izazovi migracija za europsku demokraciju	3
Dafne VIDANEC, Razumijevanje (prirode) poimanja Boga u kontekstu Humeova empirizma s obzirom na Dijaloge o naravnoj religiji	19
Stjepan MATKOVIĆ, Dvije vizije modernoga pravaštva. Nadbiskup Josip Stadler i Josip Frank	41
Mato ZOVKIĆ, Karlo Cankar, Slovenac svećenik u Bosni (1877.-1953.)	59
Ante MATELJAN, Kršćansko utemeljenje ljudskog dostojanstva. Komplementarnost vjere i života	103
Sanja KOPUNOVIĆ LEGETIN - Suzana VULETIĆ - Stanislav ŠOTA, Psycho-social consequences of war crimes of rape in the Đakovo-Osijek archdiocese during the greater-Serbian aggression	125
Mato ARTUKOVIĆ - Ivan STIPIĆ, Zavičaj i zavičajnik. Prilog o odnosima Broda prema nadbiskupu Josipu Stadleru (I.)	151
Vlatko DOLANČIĆ, Pisani izvori o Josipu Stadleru u Nadbiskupskom arhivu u Đakovu	195

Prikazi ■ *Surveys*

Anto ORLOVAC, Mons. Branimir Župančić, svećenik i patnik za vjeru	217
--	-----

Recenzije ■ *Book reviews*

Frano PRCELA, Bogozaborav. Razmišljanja o aktualnim izazovima Crkve, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2014. (Zorica MAROS)	229
---	-----

UDK: 314.18(4)

314.18:321.7](4)

316.7: 314.18

Pregledni rad

Primljeno: prosinac 2019.

Pavo BARIŠIĆ

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Borongajska cesta 83d

HR - 10 000 Zagreb

pbarisic@hrstud.hr

IZAZOVI MIGRACIJA ZA EUROPSKU DEMOKRACIJU¹

Sažetak

Pitanje migracija postalo je prvorazredan politički problem. U tom svjetlu mogu se promatrati izazovi koji se pojavljuju danas pred liberalnom demokracijom, poglavito u Europi. Mogu se slične pojave demokratskih prijevora zamijetiti u Americi. Nedemokratske zemlje imaju drukčiju situaciju. Ne moraju se na isti način nositi s otporima javnoga mnijenja. Stoga migracije nameću nova prestrojavanja u demokratskoj politici i zasjenjuju neke starije političke podjele i napetosti.

Ovaj članak razmatra ključne političke promjene paradigmi koje potiču i otvaraju migracije u demokratski uređenim društvima u Europi. Polazi od činjenice da je Europa postala najveće utočište migranata u svijetu. S 10,4 % migranata trostruko nadmašuje svjetski prosjek od 3,5% migranata. Svaki treći migrant živi u Europi, a od 1990. do 2017. udio migranata sa 6,8% povećao se na 10,4 %. Prikazuje se, nadalje, utjecaj globalizacije na povećanje ekonomskih migracija. Od 2010. politika u Europi napušta do tada poželjni model multikulturalizma i okreće se pojmu interkulturalnosti. U kratkom razdoblju doživjele su uzlet političke stranke koje su se služile antiimigrantskim stavovima. Članak donosi osvrtu posebice na stanje u Ujedinjenoj Kraljevini, Francuskoj, Njemačkoj, Italiji, Nizozemskoj te u sjevernoj, srednjoj i istočnoj Europi.

Poruka je građana da su migracije preozbiljno i nadasve zapaljivo političko pitanje te da se antiimigrantsko raspoloženje u europskim društvima politički radikaliziralo. U taj prostor snažno su zakoračile i iskoristile ga ponajviše političke snage koje zagovaraju radikalnija rješenja. Ni stranke tzv. „mainstream“ orijentacije ne podcjenjuju i ne ignoriraju više pitanje ilegalnih migracija. Ono sve više ulazi i u obvezni korpus njihovih programa. Naposljetku, pitanje migracija nametnulo se kao jedan od ključnih izazova

¹ Izlaganje na međunarodnom simpoziju „Fenomen migracija u suvremenom trenutku“ u Sarajevu, 8. studenoga 2019.

koji će imati utjecaja na budućnost europskoga ujedinjenja. Ako ga politika uspješno uredi i riješi, može se očekivati novi zamah napretka. No, ako ga ignorira, prijeti novim krizama i prijeporima.

Zaključno se očitava odgovor na pitanje zašto su migracije - kako dolazne, tako i odlazne - izazovne za demokraciju. U prvom redu zato što se izazivaju promjene u identitetu puka ili demosa, političke zajednice. A za demokraciju to je vrhovni nositelj vlasti. To je glavni razlog zašto su građani iznimno osjetljivi prema nesagledivim migracijskim promjenama. Jer njima se utječe na vrijednosni sustav političke zajednice.

Ključne riječi: *migracije, demokracija, Europa, političke stranke, multikulturalizam, interkulturalnost.*

Uvod

Migracije su drevna pojava. Ljudi su oduvijek napuštali zavičaj i domovinu, iseljavali se i nastanjivali u druge zemlje. Poznaju ih brojne kulture tijekom cijele povijesti. Tako su se s njima susretale i one vladavine koje vrhovnu upravu zajedničkim poslovima povjeravaju puku, demosu. Uzor pučke vladavine staroga vijeka, Atena, bila je kao središte političkoga i kulturnoga života na svojem vrhuncu u 5. stoljeću prije Krista vrlo privlačno mjesto useljavanja. Periklo je u svojem slavnom pogrebnom govoru palim Atenjanima, prema Tukididovu svjedočenju, ustvrdio kako „grad držimo otvorenim za svakoga“ te kako „nikada tjeranjem stranaca nikoga ne odbijamo“.²

No, ne samo što su svoju državu, koja je „služila kao škola Helađi“, otvarali migracijama nego su i sami posvuda migrirali. Tako su se atenski građani iseljavali i osnivali naseobine diljem Sredozemlja. Jedna od najpoznatijih bila je zacijelo znamenita panhelenska kolonija Thuroi u predjelu južne Italije, za čiju je ekspediciju i opremanje zaslužan sam Periklo. Među naseljenicima iz svih dijelova Grčke bili su navodno slavni povjesničar Herodot i govornik Lisija, a zakone je vlastoručno napisao znameniti sofist Protagora.

Kao što je poznato, stari su Heleni u razdoblju od 8. do 4. stoljeća prije Krista osnovali oko 800 kolonija od Crnoga mora do Gibraltara, od obala Azije i Afrike do Atlantika. Naseljavali su u Jadranu ne samo otoke Hvar, Vis, Korčulu ili Mljet nego i gradove na obali kao što je primjerice Trogir. Grčkoj kolonizaciji pripisuje se također Gabela kod Čapljine, gdje su neki samozvani stručnjaci za povijest navodno otkrivali arheološke tra-

² Usp.: TUKIDID, *Povijest pelepasnog rata*, II., 39 (Zagreb: Matica Hrvatska, 2009.), 118.

gove Trojanskih ratova. Slično kao i piramide kod Visokoga, očito je i legenda o Troji jedna od notornih priča svojstvenih bosanskohercegovačkom humoru. Ali je desetljećima bila omiljena tema u nekim zabavnim sredstvima javnoga priopćavanja.

Slično su činili prethodno Krećani, zatim Feničani i Kartažani, nastavili su Rimljani. I tako je Sredozemlje, na kojemu se susreću i morem povezuju tri kontinenta, oduvijek bilo prostor velikih migracija stanovništva, susreta i miješanja različitih kultura. Usporediva se situacija ponavlja i danas. Preko Sredozemlja vode najživlji putovi migracija prema poželjnim europskim destinacijama, uglavnom prema zapadnim i sjevernim dijelovima kontinenta, u potrazi za „boljim životom“.

Često su migracije bile potaknute ratom i pustošenjima, progonima i diskriminacijom. Ponekad su seljenja vezana uz traženje boljih uvjeta za preživljavanje ili veću zaradu. Postoje i migracije uzrokovane potragom za boljom naobrazbom. Uz ekonomske krize i ratove valja imati pred očima i klimatske promjene. Vjerojatno su klimatski razlozi i ranije imali utjecaja na gibanja stanovništva, ali su danas zacijelo pojačani utjecajima globalnoga zatopljenja.

Zato valja razlikovati one koji pod prisilom i progonom napuštaju svoja mjesta obitavanja. Njih se naziva izbjeglicama. Oni koji se dragovoljno sele u druge zemlje, naziva se migrantima. U tom svjetlu možemo u dugom povijesnom razdoblju promatrati neprestane migracije stanovništva, bilo prisilne bilo dragovoljne. Nije jednostavno uvijek razdvojiti prisilne od dragovoljnih migracija jer se u većini slučajeva može govoriti o nekom višem ili manjem prisilnom faktoru.

Posljednjih godina ponovno je oživio migracijski val. Vrhunac je dosegnut 2015. kada je u Europu, uglavnom preko Sredozemlja, pristiglo oko 1,3 milijuna izbjeglica i tražitelja azila. To je gotovo udvostručenje u odnosu na 627 000 novopristiglih u 2014. Sljedeće 2016. taj je broj ostao gotovo isti - 1,26 milijuna. Otada broj stalno opada. Tako je već 2017. broj izbjeglih smanjen na prvotnih 650 000. Najviše je migranata dospjelo u bijegu od terora i progona iz Sirije. Ali dolaze isto tako doseljenici iz Afganistana, Iraka i mnogih drugih azijskih i afričkih zemalja.

Sjedinjene Države kao iznimno privlačno odredište za bolji život također se suočavaju s povećanim migracijama. Doseljenici dolaze ponajviše s juga, uglavnom preko Meksika. Američki predsjednik Donald Trump najavio je u svojem izbornom programu 2016. podizanje zaštitnoga zida od useljavanja s juga. Premda je to jedno od najspornijih pitanja američke politike, Trump ga uporno zastupa. S naporom izborenim sredstvima

učvršćuju se i zamjenjuju dijelovi postojećega zida. U rujnu 2019. izjavio je da će do kraja 2020. izgraditi 450-500 milja novoga zida. S izazovima ilegalnih migracija suočavaju se također Kina, Rusija, Japan, Australija i mnoge druge zemlje. Kina zacijelo ima znatna povijesna iskustva s gradnjom znamenitoga zida koji je stoljećima bio zaštita od vojnih prodora i ilegalnih migracija. Premda je kineski zid najveća građevina na svijetu koju je podigla ljudska ruka, ni on nije bio neprobojna prepreka za migracije tijekom burne višetisućljetne povijesti. Pitanje je uopće koliko zidovi mogu biti efikasna brana i koliko su opravdani. Pogotovu je to dvojbeno pitanje u doba posvemašnje globalizacije i zahtjeva za slobodnim kretanjem ljudi i roba.

No, ostavljajući po strani kako se pojedine zemlje nose s pitanjima slobodna kretanja ljudi, valja prvo poći od činjenice da je pitanje migracija postalo prvorazredan politički problem. U tom svjetlu može se promatrati izazove koji se pojavljuju danas pred liberalnom demokracijom, poglavito u Europi. Možemo slične pojave demokratskih prijevora zamijetiti i u Americi. Nedemokratske zemlje imaju drukčiju situaciju. Ne moraju se nositi s otporima javnoga mnijenja.

Tako migracije nameću nova prestrojavanja u demokratskoj politici i zasjenjuju neke starije političke podjele i napetosti. U sljedećem ćemo se razmatranju usredotočiti i komentirati ključne političke promjene paradigmi koje potiču i otvaraju migracije demokratski uređenim društvima u Europi.

1. Europa – najveće utočište migranata u svijetu

Prema podacima Odjela za gospodarska i socijalna pitanja Ujedinjenih naroda (UN Department of Economic and Social Affairs - UN/DESA) sredinom 2017. u svijetu je živjelo ukupno 257,7 milijuna ljudi izvan država u kojima su rođeni.³ U odnosu na ukupni broj od oko 7,5 milijardi migranti tako čine 3,4 % stanovnika svijeta. No, broj migranata u Europi nadmašuje tri puta svjetski prosjek i iznosi 10,5 %. Zanimljivo je primijetiti da se u Europi postotak migranata u odnosu na 1990. povećao

³ Podaci koji slijede preuzeti su iz izvora „United Nations – Department of Economic and Social Affairs (2017): Trends in International Migrant Stock: The 2017 Revision, World Population Prospects: The 2017 Revision“. Dostupno na: <http://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/europa/70521/migranten>. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017). Trends in International Migrant Stock: The 2017 Revision. (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2017).

za 3,7 %, dok je prosjek migranata u svijetu uvećan samo za 0,5 %. Europa je 1990. imala 6,8 %, dok je u svijetu prosjek iznosio 2,9 % migranata. Dakle, s dvostrukoga u Europi se broj migranata uvećao na trostruki svjetski prosjek.

Kada se razloži ukupni broj od 257,7 milijuna migranata u svijetu 2017., tada valja primijetiti da gotovo svaki treći migrant živi u Europi, 30,2 % ili 77,9 milijuna. U odnosu na 32,3 % 1990. to je 2,1 % manje, a u odnosu na 2005. kada je dosegnuo vrhunac od 33,2 % smanjen je za 3 %. Pri tom je udio Europe u svjetskom broju stanovnika od 1960. do 2005. opao s 13,3 % na 7,5 %. Daljnji trend smanjivanja predviđa da će broj stanovnika u Europi 2050. biti smanjen na 5,0 % svjetske populacije. Dakle, sadašnjih oko 7,0 % stanovništva u Europi prihvaća preko 30 % migranata u svijetu.

Po ukupnom broju na vrhu je Savezna Republika Njemačka s 12,2 milijuna migranata, što u odnosu na 82 milijuna stanovnika iznosi 14,8 %. Svaki je sedmi stanovnik Njemačke migrant. Time je Njemačka na trećem mjestu u svijetu po ukupnom broju migranata, što iznosi 4,7 % ili svaki dvadeseti migrant. Na čelu su Sjedinjene Države s 49,8 milijuna migranata, a Saudijska Arabija ima otprilike kao i Njemačka 12,2 milijuna. Slijede od zemalja Europske Unije Ujedinjena Kraljevina s 8,8 milijuna, Francuska 7,9 milijuna te Italija i Španjolska s po 5,9 milijuna migranata. Od ostalih europskih zemalja valja spomenuti Rusiju s 11,7 milijuna, Ukrajinu s 5,0 milijuna. Ako se tomu pridoda Turska s 4,9 milijuna, onda je to 8 od prvih 15 zemalja s najvećim brojem migranata u svijetu. Po svim je kriterijima, dakle, Europa na čelu.

Zanimljivo je primijetiti kako Bosna i Hercegovina od svih europskih zemalja 2017. pokazuje najmanji postotak migranata, samo 1,1 % ili ukupno 37 100 u odnosu na 3 507 017 stanovnika. Nisu posve razvidni izvori iz kojih je Odjel UN-a crpio podatke, ali se javljaju zacijelo dvojbe u njihovu aktualnost i pouzdanost. Primjerice, ako se samo usporede migranti na području Bihaća, Unsko-sanskoga kantona, kao i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, dojam je da izbjeglica i ilegalnih migranata ima znatno veći broj od navedenoga. Zatim slijede Poljska s 1,7 %, Albanija 1,8 %, Rumunjska 1,9 %, Bugarska 2,2 %. Daleko najveći udio migranata bilježe Luxemburg 45,3 % i Švicarska 29,6 %, a slijede Austrija s 19,0 %, Švedska 17,6 %, 14,8 % i Estonija 14,7 %.

Broj bosanskih i hercegovačkih migranata koji su otišli izvan svoje domovine Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice procijenilo je na 1

350 000.⁴ No, neke neslužbene procjene sežu do oko 2 milijuna. U odnosu na 37 100 useljenih to je oko 54 puta veći odljev od priljeva stanovništva. Ima ih raspršenih od Sjedinjenih Država, Kanade i Australije do Austrije, Njemačke, Švicarske, Francuske, Belgije, Nizozemske, Ujedinjene Kraljevine, Danske, Norveške i Švedske. Vjerojatno je u međuvremenu i Irka postala privlačna destinacija kao što je to za građane iz Hrvatske.

Za usporedbu, Republika Hrvatska spada u sam vrh europskih zemalja prema postotku stanovnika koji su rođeni izvan zemlje. Prema broju migranata dijeli šesto mjesto s Ujedinjenom Kraljevinom koja ima 13,4 % useljenih. Riječ je o 560 483 zabilježena migranta u odnosu na 4 189 353 stanovnika. U prosjeku Hrvatska ima veći postotak migranata od Francuske koja ima 12,2 %, Španjolske 12,8 %, Italije 10,0 %, Nizozemske 12,1 %, Belgije 11,1 % ili Grčke 10,9 %. Slovenija ima 11,8 %, a Srbija 9,1 % udio migranata.

No, i hrvatska dijaspora doseže ogromne brojeve. Možda omjer useljenih i iseljenih nije toliko velik kao u slučaju Bosne i Hercegovine, ali su ukupni brojevi zacijelo još veći, znatno nadmašuju dva milijuna. Broj iseljenih ovisi naravno o tome kako se i što ubraja u dijasporu i u koliko generacija se računa. Tako se primjerice iseljenih Hrvata može naći među migrantima u Kanadu još 1541. u posadi trećega putovanja Jacquesa Cartiera. Neke procjene govore da je danas broj Hrvata izvan Republike Hrvatske premašio ukupni broj stanovnika u domovini. Hrvatska se u odnosu na broj stanovnika smatra trećom po redu dijasporom nakon Izraela i Irske.

2. Ekonomske migracije

Za industrijski razvijene europske zemlje migracije su izvor za regrutaciju, one donose novu radnu snagu. Zato svaka zemlja razvija svoju strategiju useljavanja i uvodi kvote. Njemačka sociologinja Ingrid Oswald ustvrdila je da sve zemlje u svijetu razvijaju vlastitu politiku prema migracijama te da se nigdje ne dopušta nekontrolirano useljavanje niti se otvaraju granice samo iz humanitarnih razloga: „I najliberalnija politika useljavanja ujedno je i politika stanovništva i gospodarstva.“⁵ Prema uzoru na kanadski i australski sustav bodova i neke europske zemlje preuzele su

⁴ MINISTRY OF SECURITY, *Bosnia and Herzegovina Migration Profile for the Year 2009*. (Sarajevo: 2010.), 61. Dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/iseljenistvo/Publikacije/MigrationProfile2010ENGLISHFINAL.pdf>.

⁵ Ingrid OSWALD, *Migrationssoziologie* (Konstanz: 2007.), 80.

kontroliran način upravljanja i usmjeravanja doseljavanja. Uvode se zakoni ili pravilnici prema kojima stranci moraju prema zadanim kriterijima ostvariti određeni broj bodova što im daje pravo na dobivanje vize. Na taj način omogućuje se usmjeravanje useljavanja prema potrebama.

Velika Britanija uvela je sustav bodova za useljavanje 2008. Austrija je uredila useljavanje kvalificiranih pripadnika iz trećih zemalja prema kriterijima naobrazbe, poslovnoga iskustva, starosti i poznavanja jezika. Njemačka je u nekoliko navrata predlagala zakon o bodovima, ali ga nije donijela. Naposljetku je prijedlog SPD-a iz 2016. odbačen uz argumentaciju CDU-a kako bi se takvim zakonom poslala kriva poruka da je potrebno veće useljavanje. No, očito je Njemačkoj kao i drugim razvijenim zemljama, osobito kvalificirana, radna snaga nužna. Pogotovu je to izraženo jer je stopa prirodnoga prirasta stanovništva nedovoljna i u stalnom opadanju. Useljavanjem se ona nadoknađuje.

No, očito su u demokratskim procesima vidljive i reakcije domaćih radnika. Na vidjelo izbijaju frustracije i otpori kod domaćega stanovništva. Mnogi se čude zašto u Njemačkoj primjerice u nekim pokrajinama, kao što je primjerice u Tiringiji, na posljednjim izborima, raste Alternativa za Njemačku i desne, ali i lijeve radikalne stranke kao što je „Die Linke“. Vjerojatno razloge valja tražiti i u učincima migracija. U Istočnoj Njemačkoj u industriji je radilo mnogo radnika koji su danas bez posla i osjećaju se ugroženi dolaskom i konkurencijom doseljenika.

U svjetlu otpora ilegalnim migracijama i zaštite američkih građana moguće je isto tako promatrati potporu koju dobiva Donald Trump u širokim krugovima demosa. Sloganom „America first“ i zauzimanjem za prava „američkih radnika i obitelji“, izrečenim u inauguracijskom govoru 20. siječnja 2017., iskazuje zauzetost u prvom redu za prava američkoga demosa. Unatoč mnoštvu kritika i brojnim nezgrapnostima koje pokazuje u vladanju, široki krugovi građana i dalje s povjerenjem nagrađuju njegove postupke. I vjerojatno će to činiti i ubuduće, nasuprot onima koji zagovaraju bezlični profit i zaradu na bilo kojemu globalnom tržištu. Demokracija ima u sebi ugrađen korektiv koji proistječe iz zajedničkoga probitka kada se radi o općim poslovima konkretne političke zajednice. Povjerenje dobivaju oni koji se ravnaju prema koristima i interesima svojega pučanstva. Zato u demokraciji nije tako jednostavno razlučiti populizam od pravedne politike.

Stručnjak za migracije Franck Düvell uočio je svojevrstan paradoks ili „dilemu migracija i globalizacije“, kako ju je nazvao: „S jedne strane poduzetnička razmišljanja zahtijevaju što je moguće veću i neograničenu

pokretljivost radne snage, a s druge je strane ona politički nepoželjna.“⁶ Tako do sada nije pronađen uspješan put pomirenja globaliziranih tržišta, liberalnih načela i slobode kretanja ljudi s modelom nacionalne države, koji još uvijek prevladava u političkom svijetu. Zato je razumljivo da i najžešći zagovornici globalizacije postupno napuštaju taj pristup. Amerika se pred našim očima okrenula od globalističkih ideja i multilateralnih trgovačkih dogovora, pretvarajući se danas u generatora zaštitnih mjera, carina i napokon strogih useljeničkih kvota. Europi je preostalo stoga da se što brže ujedini i zaštiti kako vlastite granice, tako i svoje ljude. Pokretljivost ljudi i roba unutar Europske Unije ima drukčiji oblik od useljavanja u Europsku Uniju. Tko to ne uvidi na vrijeme, izlaže se pogibelji da ga demos nagradi nepovjerenjem i pouči grubljim metodama temeljnu demokratsku lekciju: „Wir sind das Volk!“. Mi smo puk!

3. Poučak multikulturalizma

Uvriježena je predodžba, koja se javno promicala tijekom nekoliko desetljeća na prijelomu drugoga tisućljeća, osobito u zapadnim i sjevernim europskim zemljama, kako migracije povećavaju otvorenost društva i njihovu multikulturalnost. Migracije stvaraju poželjnu mješavinu kultura i običaja. Kretanja ljudi oplemenjuju solidarnost i humanost u društvu. Velika su se europska središta s ponosom dičila svojom multikulturalnom dimenzijom. London je osobit primjer u Europi, a to su isticali jednako tako Pariz, Berlin, Bruxelles, Amsterdam i drugi gradovi. Skandinavske zemlje poglavito su uzdizane kao ogledan primjer i uzor za otvorenost useljavanja i miran suživot raznih migracijskih skupina.

Američki „lonac za topljenje“ (*melting pot*) valja ostaviti izvan te prispodobe o idiličnom suživotu različitih kultura kao u „zdjeli od salate“ (salad bowl) ili kao „kulturni mozaik“. Jer se u tom modelu asimilacije različitih kulturoloških i narodnosnih elemenata u novu harmoničnu mješavinu ipak radi o nečemu drugome, a ne o idiličnom multikulturalizmu. Politički i kulturni faktori asimilacije i integracije prejaki su za multikulturalizam.

No, demokratski su procesi u posljednjih desetak godina iznijeli na vidjelo nelogičnosti i zablude te predodžbe. Nakon što je kancelarka Angela Merkel u listopadu 2010. ustvrdila kako je projekt multikulturalizma propao, uslijedile su lančane reakcije drugih demokratskih državnika

⁶ Franck DÜVELL, *Europäische und internationale Migration: Einführung in historische, soziologische und politische Analysen* (Hamburg: 2006.), 195.

ne samo u Europi nego i šire. Nekoliko mjeseci iza toga engleski premijer David Cameron potvrdio je na konferenciji o sigurnosti u Münchenu kako „doktrinu državnoga multikulturalizma“ valja napustiti. Založio se za jačanje „zajedničkoga nacionalnog identiteta“. Argumenti koje je naveo ukazuju na opasnosti od kulturne „segregacije“ u modernom društvu.

„No ovi se mladići također teško identificiraju s Britanijom, jer smo dopustili slabljenje našega kolektivnog identiteta. Pod vidom doktrine državnoga multikulturalizma, poticali smo različite kulture da žive odvojene živote, međusobno odijeljene i udaljene od glavnih tijekova. Nismo uspjeli pružiti viziju društva kojem smatraju da žele pripadati. Čak smo tolerirali da se ove odvojene zajednice (*segregated communities*) ponašaju na način koji je posve u suprotnosti s našim vrijednostima.“⁷

Zaredale su nakon toga u kratkim intervalima kritike multikulturalizma francuskoga predsjednika Nicolasa Sarkozyja, australskoga premijera Johna Howarda i španjolskoga predsjednika Vlade José Marije Aznara. Ključni je prigovor kako se upravo ideologija multikulturalizma ponajviše ispriječila na putu integracije doseljenih građana.

Naposlijetku se raspravi o multikulturalizmu svojim priložima pridružio i Vatikan. Predsjednik Papinskoga vijeća za kulturu kardinal Gianfranco Ravasi također je proglasio model multikulturalizma „propalim“.⁸ Umjesto njega založio se za „interkulturalnost“ kao interakcijski proces, za više sinergijskih poveznica između kultura. Sinkretizam i maglovitost narušenoga modela „multikulti“, koji je umjesto mirnoga suživota uglavnom vodio prema „duelu“ kultura za premoć, obrazložio je, treba zamijeniti „duetom“, ravnopravnim dijalogom različitih identiteta.

Multikulturalizam je na taj način iz poželjne vrijednosti u kratkom razdoblju postao prijepornom pa čak ponegdje i nepoželjnom etiketom. Pogotovu je pogrдна krilatica „multikulti“ pretvorena u retoričko sredstvo za omalovažavanje zagovornika tih ideja. Tako poučak multikulturalizma svjedoči kako jedna i ista društvena vrednota u kratko vrijeme može pro-

⁷ Govor premijera Davida Camerona na Konferenciji o sigurnosti u Münchenu, 5. veljače 2011. Dostupno na: <https://web.archive.org/web/20110205170443/http://www.number10.gov.uk/news/speeches-and-transcripts/2011/02/pms-speech-at-munich-security-conference-60293>.

⁸ „Vatikan erklärt Multikulti als gescheitert. Interkulturelles Duett“, 11. veljače 2011. Dostupno na: <https://www.domradio.de/nachrichten/2011-02-11/vatikan-erklaert-multikulti-fuer-gescheitert>.

mijeniti predznak. Migracije su prekompleksna pojava kako tijekom povijesti, tako i u današnjim uvjetima. Ne može ih se na isti način rješavati u različitim društvima.

4. Antiimigrantska politika u Europi

Da su migracije postale akutan politički problem, pokazuje između ostaloga činjenica što to pitanje na velika vrata i sve izraženije prodire u političke programe ne samo novih nego i tradicionalnih stranaka. Javlja ju se pokreti i stranke koji u svojem programu sve snažnije i otvorenije zagovaraju antiimigrantske stavove. U znatnom je porastu nacionalistička retorika i rasističke tendencije u mnogim europskim zemljama. Navest ću nekoliko primjera stranaka u Europi koje su u kratkom razdoblju doživjele velik uzlet zahvaljujući upravo radikalnim antiimigrantskim stavovima.

U Velikoj Britaniji UKIP (*UK Independence Party*), Stranka za neovisnu Ujedinjenu Kraljevinu, doživljava svoj najveći politički uzlet od 2006. kada na njezino čelo dolazi Nigel Farage. On je politički profil stranke usredotočio upravo na pitanje zabrinutosti britanskih građana zbog rastuće imigracije. Antiimigrantska politika naišla je na najveću potporu osobito među pripadnicima britanske bijele radničke klase. Uspjesi na lokalnim, europskim i parlamentarnim izborima 2014.-2016. odigrali su značajnu ulogu i izvršili pritisak za provedbu referenduma o izlasku Ujedinjene Kraljevine iz Europske Unije.

Velika Britanija prolazi upravo kroz mukotrpnu razvodnu parnicu s Europskom Unijom dobrim dijelom upravo zbog razilaženja oko politike prema migracijama. Naime, prema istraživanjima javnoga mnijenja to je drugi glavni razlog koji navode oni koji su glasovali za izlazak. Prvi je da se odluke o Ujedinjenoj Kraljevini trebaju donositi u samoj zemlji, a ne izvan nje. A u odnosu 33 % prema 49 % slijedi kao drugi često navođen razlog želja da se ponovno zadobije nadzor nad useljavanjem.⁹ Tako je zapravo jedan od ključnih razloga za odlazak Velike Britanije iz Europske Unije upravo pitanje migracija. Ujedinjena Kraljevina, premda ima velik broj različitih kultura, teži strožem nadzoru ulaska. U Europskoj Uniji to nije tako jednostavno osigurati. Nova stranka Brexit nastavlja između ostaloga antiimigrantske stavove, a postala je preko noći s 28 zastupnika pojedinačno najveća europska stranka u Europskome parlamentu.

⁹ Vidi o tome detaljnije: Tom SIMPSON, „Controlling Democracy is Good for Democracy“, *Standpoint Magazine*, 6. rujna 2016. (dostupno na <http://www.ox.ac.uk/Research/controlling-immigration-good-democracy>).

U Francuskoj je pandan antiimigrantskim političkim stavovima stranka koju vodi Marine Le Pen. Od 2018. stranka djeluje pod novim nazivom Nacionalni zbor (*Rassemblement national*). Ali je zapravo riječ o nastavku Nacionalne fronte Jean-Marie le Pena koja je utemeljena 1972. Istina je, preimenovana je stranka u stanovitoj mjeri ublažila naslijeđenu kontroverznu islamofobiju i radikalni nacionalizam. Ali je antiimigrantska sastavnica i dalje jedan od konstitutivnih dijelova te stranke koja od 2014. u Francuskoj pridobiva jednu četvrtinu glasova birača. Ne zalaže se toliko strogo za ograničavanje imigracija kao ranije. No, i u programu iz studenoga 2015. istaknut je kao cilj u Francuskoj „neto omjer“ zakonite imigracije - imigranti minus emigranti - od 10 000 godišnje. To je 14 puta manje od 140 000 neto omjera imigranata koliko je iznosio iste 2015. godine.

U Njemačkoj je Alternativa za Njemačku, osnovana 2013., za samo četiri godine postala treća politička snaga na izborima 2017. Otada je najveća oporbena stranka, s obzirom na to da su CDU/CSU i SDP načinili veliku koaliciju. Stranka u programu zahtijeva jasne kriterije za useljavanje, a strogo odbija useljavanje u njemačke socijalne sustave. Zastupa politiku da islam ne pripada Njemačkoj i protivi se gradnji minareta.

Na val antiimigrantskoga raspoloženja u Italiji je zajahala Liga (Lega) i osobito njezin predsjednik Matteo Salvini. Liga zagovara otpor ilegalnoj imigraciji, osobito neeuropskim migrantima i Muslimanima. Stranka je to zastupala od osnivanja 1991., ali je pod Salvinijevim vodstvom od 2014. upravo to stavila u žarište. Neko vrijeme stranka je bila u vladajućoj koaliciji, a sada je vodeća oporbena stranka.

U Nizozemskoj Stranka za slobodu i demokraciju, s Geertom Wildersom na čelu, osnovana je 2006. Snažno je porasla u kratkom razdoblju, a od izbora 2017. predstavlja drugu političku snagu u zemlji s 20 zastupnika u parlamentu. Zalaže se za upravnu zabranu useljavanja i strogo asimilacijski pristup integraciji migranata u Nizozemskoj. Predlaže zabranu Kur'ana i zatvaranje svih džamija u Nizozemskoj. Osim zaustavljanja useljavanja iz islamskih zemalja, zastupnici iz stranke istaknuli su se i po netolerantnim stavovima prema useljenicima iz srednje i istočne Europe.

O antiimigrantskim potezima stranaka u srednjoj i istočnoj Europi, u Mađarskoj ili Poljskoj, nije zahvalno govoriti na istoj crti. Viktor Orbán, istina je, prvi je podigao žičanu ogradu u obrani od prodora ilegalnih migranata. Ali se tu miješaju i drugi politički sadržaji koji su prilično različiti od stanja u Zapadnoj Europi pa ih ovdje valja zaobići zbog njihove kompleksnosti.

No, o čemu svjedoče navedeni primjeri i što nam poručuju? Prvi je poučak da su migracije preozbiljno i nadasve zapaljivo političko pitanje. Drugi je da se antiimigrantsko raspoloženje u europskim društvima politički radikaliziralo. Treći je da su u taj prostor snažno zakoračile i iskoristile ga ponajviše političke snage koje zagovaraju radikalnija rješenja. No, ni stranke tzv. „*mainstream*“ orijentacije ne podcjenjuju i ne ignoriraju više pitanje ilegalnih migracija. Ono sve više ulazi i u obvezni korpus njihovih programa.

Naposljetku, pitanje migracija nametnulo se kao jedan od ključnih izazova koji će imati utjecaja na budućnost europskoga ujedinjenja. Ako ga politika uspješno uredi i riješi, može se očekivati novi zamah napretka. No, ako ga ignorira, prijeti novim krizama i prijemorima. Neslaganje oko migracija u Europskoj Uniji izaziva veliku podijeljenost i napetost između pojedinih zemalja. Italija se sukobila s Francuskom i Španjolskom u svezi s time. Istočnoeuropske zemlje, osobito Poljska i Mađarska, došle su u napetost s Njemačkom. Velika Britanija rastaje se zbog toga od Europske Unije. Dakle, u većini europskih zemalja zamjetljivi su prijemori.

Budući da na područje Europske Unije godišnje ulazi po stotinu tisuća izbjeglica, a 2015. dosegnut je vrhunac od preko milijuna, to nije samo izbjeglička nego politička kriza. Ona je već pokazala iznimno razorne učinke na demokratske procese u mnogim zemljama. Ako počemo od Njemačke, tamo je dovela do gubitka vjerodostojnosti i postupnoga političkog zalaza moćne kancelarke koja je prije toga nepomućeno vladala u tri mandata. U Italiji je dovelo do porasta antimigrantskih političkih struja, na čemu je profitirao Matteo Salvini.

Ovdje ću sažeti samo neke od ključnih poteškoća i problema koje izazivaju migracije u Europi. Očito je, migracije utječu na zatvaranje, učvršćivanje granica, podizanje ograda i gradnju žica. Migracije polariziraju društvo i nameću nove političke probleme. Migracije izazivaju napetosti u društvu. Migracije postavljaju pitanje o integraciji i asimilaciji. Migracije donose nove terete u društvu, zahtijevaju povećane troškove za smještaj, obrazovanje i uključivanje migranata u društvo. Migracije mogu narušavati identitete – kako kulturne, tako i političke.

Jedan je od ključnih izazova za Europu danas pomiriti potrebu za radnom snagom i doseljenicima s očuvanjem vlastita vrijednosnoga sustava i kulturnoga identiteta. Migracije unutar zemalja Europske Unije prilično su se stabilizirale. Ali doseljenici iz Azije i Afrike donose različit vrijednosni svijet koji nije uvijek moguće uskladiti s domaćim. Pri tom se često zaboravlja kako migracije donose plodonosnu kulturnu inovaciju i

oplemenjenje. No, je li moguće u danim političkim i pravnim okvirima pronaći spasonosan sklad i poželjan dijalog kultura i različitih identiteta?

5. Umjesto zaključka

Zašto su migracije - kako dolazne tako i odlazne - izazovne za demokraciju? Prije svega njima se izazivaju promjene u identitetu puka ili demosa, političke zajednice. A za demokraciju to je vrhovni nositelj vlasti. Zato su građani iznimno osjetljivi prema nesagledivim migracijskim promjenama. Jer njima se utječe na vrijednosni sustav političke zajednice. Pitanje je kako se zajednica može nositi s takvim izazovima.

Prema objavljenim podacima Ministarstva unutarnjih poslova Republika Hrvatska u razdoblju od 2015. do 2019. prihvatila je 696 ljudi u program međunarodne zaštite. Najviše je od toga izbjeglica iz Sirije, Iraka i Afganistana. No, svake godine povećavaju se kvote za uvoz stranih radnika u Republiku Hrvatsku. Za tekuću 2019. kvota je iznosila 55 100 radnih dozvola. Radnici ne dolaze više samo iz susjednih i europskih zemalja nego iz Indije, Nepala i Kine. A upravo je u raspravi prijedlog zakona kojim se želi posve iz ruku države ispustiti ograničenje kvota i prepustiti u ruke poslodavaca. No, u istom razdoblju iz Hrvatske je otišlo više desetaka tisuća ljudi u druge zemlje, ponajviše u zemlje Europske Unije, Njemačku i Irsku.

Što se tiče Bosne i Hercegovine i bližoj budućnosti, mogući su različiti scenariji. Ona je, kao što pokazuju podaci Ujedinjenih naroda, u 2017. godini bila zemlja s najmanjim udjelom migranata u stanovništvu od svih europskih zemalja. No, moguće je da se pred našim očima upravo odvija preokret. Nije isključeno da se događa nešto slično kao što je doživjela Italija.

Naime, Italija je od 19. stoljeća bila zemlja iseljavanja. Osobito su u nekim siromašnim područjima, kao što je primjerice Sicilija, valovi iseljavanja bili jaki i raspršili su pučanstvo diljem globusa. Talijani su se masovno iseljavali u Ameriku, Kanadu, Australiju i odlazili na privremeni ili trajni rad u mnoge europske zemlje, ponajviše u Njemačku i Francusku. No, negdje od sredine osamdesetih godina 20. stoljeća taj se trend postupno preokreće da bi u drugom desetljeću 21. stoljeća upravo Italija postala jedna od najvećih useljeničkih zemalja u Europi. U tom preokretu kulminirale su u političkoj areni napetosti u društvu između domaćega stanovništva i migranata.

S obzirom na to kako se razvija politika Europske Unije, nije posve isključeno da se sljedećih godina ili desetljeća neće ponoviti slična priča u

Bosni i Hercegovini. Ona je na početku 20. stoljeće već bila zemlja iznimno privlačna za doseljenike. U nekoliko desetljeća od Berlinskoga kongresa 1878. do početka Prvoga svjetskog rata postala je ogledan europski primjer poželjna i zakonita useljavanja mladih ljudi i obitelji iz svih krajeva multikulture Austro-Ugarske Monarhije. Nakon Velikoga rata započinjnu valovi iseljavanja koji doživljavaju vrhunac prema kraju 20. stoljeća. No, povijest nikada ne miruje. Zbivanja se pri tom znaju ponavljati. No, možda se ovaj puta u Bosnu i Hercegovinu neće useljivati mladi ljudi ili povratnici iz Europe. Neki već tvrde da ona postaje „migrantski *hot spot*“ za one koji se žele nezakonito useliti u Europu. Kako je to Hegel izrazio, nekada se događaji u povijesti odvijaju kao tragedije, a nerijetko u ponovljenom vidu znaju poprimiti oblik farse.

Razlika između izbjeglice i ekonomskoga migranta postaje glavni kamen spoticanja u ispravnom rješavanju problema migracija u pojedinim zemljama. Trump, istina je, nije uspio izgraditi zid prema Meksiku. Ali je činjenica da je zahvaljujući tom obećanju dobrim dijelom povećao svojedobno prednost na predsjedničkim izborima. Taj politički potencijal i dalje je prisutan u američkom društvu. Slično je zacijelo i u Europi. Rješenje se ne nazire. Zato se prijetnja od ilegalnih migracija uvećava.

Postoji drevno pravilo u politici koje kazuje da što se neki problem više zanemaruje, to se on u snažnijem obliku vraća natrag kao bumerang. Tako se čini da bi se moglo dogoditi i s pitanjem migracija. Ako ga politički Europska Unija ne uspije riješiti, to bi mogao biti onaj razorni moment koji vodi prema njezinu urušavanju. Nadajmo se da će politika na vrijeme riješiti taj izazov - što je veći, ako je uspješno riješen, to je veći napredak koji će zajednica postići. Ili će pod teretom neuspjeha propadati! Sve je u povijesti otvoreno.

Zaključujem razmišljanja i dvojbe o izazovima migracija za demokraciju u Europi navodeći rječit naslov navedena ogleda profesora sa Sveučilišta u Oxfordu Toma Simpsona: „Nadzor useljavanja dobar je za demokraciju.“¹⁰ Pučka je vladavina od prvotnih zakonodavaca Solona, Klistena i Perikla tražila način kako što snažnije uključiti građane u rješavanje općih pitanja. Bila je uspješna koliko je uspijevala jamčiti probitak i sigurnost vlastitim građanima i zaštititi prava demosa na čijoj se vrhovnoj volji zasniva. Pri tom je naravno poželjno zadržati „otvorenost grada za svakoga“, kao što to poručuje Periklo, ali da se istodobno ne naruši vlastiti

¹⁰ Vidi o tome detaljnije: Tom SIMPSON, „Controlling Democracy is Good for Democracy“, *Standpoint Magazine*, 6. rujna 2016. (dostupno na <http://www.ox.ac.uk/Research/controlling-immigration-good-democracy>).

identitet i ne dovede u pitanje temeljne zakone. Kako to postići i u kojoj mjeri „ne odbijati strance“, predmet je slobodne i demokratske deliberacije građana o čijoj se zajednici i pravima radi. No, demokracija i pravna država teško će se obraniti i učvrstiti ako se prepuste stihijskom podrivanju nezakonitih migracija.

THE CHALLENGES OF MIGRATION FOR EUROPEAN DEMOCRACY

Summary

The issue of migration has become a paramount political concern. In this context, one can look at the emerging challenges that liberal democracy faces today, especially in Europe. Similar cases of democratic turbulence can be observed in America. Non-democratic countries are in a different situation. They do not have to deal with resistance from public opinion in the same way. Migrations, therefore, impose new realignments in democratic politics and obscure some older political divisions and tensions.

This article examines the key political paradigm shifts that drive and open up migration to democratically organized societies in Europe. It starts with the fact that Europe has become the largest refuge for migrants in the world. With migrants comprising 10.4% of its population, the proportion of migrants in Europe is three times higher than the world average of 3.5%. From 1990 to 2017 the figure increased from 6.8% to 10.4%. Every third migrant in the world lives in Europe. The impact of globalization on increasing economic migration is also presented. Since 2010, politics in Europe has abandoned the desirable model of multiculturalism and turned to the concept of inter-culturalism. In this short span of time, political parties that use anti-immigrant views have taken off. The article draws particular attention to the situation in the United Kingdom, France, Germany, Italy, the Netherlands and Northern, Central and Eastern Europe.

The message from citizens is that migration is a serious and highly inflammatory political issue and that anti-immigrant sentiment in European societies has become politically radicalized. Political forces that advocate for more radical solutions have stepped into this space and exploited it. The ‘mainstream’ parties no longer underestimate or ignore the issue of illegal migration. It is increasingly entering the compulsory corpus of their programs.

Keywords: *Migration, democracy, Europe, political parties, multiculturalism, interculturalism.*

Translation: Pavo Barišić and Kevin Sullivan

UDK: 1 Hume D.
165.64
Pregledni rad
Primljeno: prosinac 2019.

Dafne VIDANEC
Veleučilište Baltazar Zapešić, s pravom javnosti – Zapešić
Vladimira Novaka 23
HR -10290 Zapešić
dafne.vidanec@gmail.com

RAZUMIJEVANJE (PRIRODE) POIMANJA BOGA U KONTEKSTU HUMEOVA EMPIRIZMA S OBZIROM NA *DIJALOGE O NARAVNOJ RELIGIJI*

Sažetak

*Rad se bavi konceptom poimanja Boga i religije u misaonoj maniri škotskog filozofa Davida Humea, za čiji filozofijski opus komentatori poput Johna M. Robertsona kažu da je previđen; da su Humeove postavke objavljujane u formi eseja i rasprava, na neki način, „unakažene“; da Humeu valja dati adekvatno mjesto u povijesti filozofije, ali i u diskursu o religiji, također. Spomenuto želim istražiti i analizirati kroz prizmu Humeova razumijevanja naravne religije, a s obzirom na njegovo najznačajnije filozofsko djelo pisano na tu temu – *Dialogues concerning Natural Religion* (hrv. „Dijalozi o naravnoj religiji“). Polazišna teza, kada je riječ o Humeovoj interpretaciji problematike religije bjelodanoj u „Dijalozima o naravnoj religiji“, jest da je posrijedi jedno hermetično razumijevanje naravi vjerovanja uopće. Rad je konceptijski podijeljen u tri sekcije. Prva sekcija bavi se razmišljanjem o Božjim atributima; druga sekcija fokusirana je na Humeovo empirističko poimanje s obzirom na religiju, dok je sadržaj treće sekcije posvećen raspravi ekspliciranoj u sâmim „Dijalozima“. Ovdje želim tek usput spomenuti da je na hrvatskom govornom području, u regiji pa i šire, neznatna recepcija Humeove misli općenito, a posebno njegova razumijevanja religije. Nije se našao razlog potonjem.*

Ključne riječi: *David Hume, Bog, naravna religija, empirizam, ‘Dijalozi o naravnoj religiji’*

Uvodno promišljanje

Što je Bog ili, drukčije rečeno, *tko* je Bog u filozofiji, jedno je među najzakučastijim pitanjima s kojima se filozofija od antike naovamo susrela. Dakako, filozofija se glede pitanja o Bogu morala suočiti s dvije poteškoće

tehničke naravi: prva je nominalnog, a druga je sadržajnog karaktera. Ova prva poteškoća je nadiđena zahvaljujući Platonu i njegovu doprinosu koji se tiče nominalnog određenja govora o Bogu. Platon je u svojem djelu „Država“¹ prvi upotrijebio pojam teologije. Nadalje, druga poteškoća, a koja je donekle vezana uz prvu, jest pitanje sadržaja govora o Bogu, a koji sadržaj uključuje i određivanje i značenje Božjih imena.

Je li Bog *vrhovna ideja*? (Platon); je li Bog *nepokretni pokretač* (Aristotel)?; je li Bog ono *jedno* (Plotin) iz kojega ‘izvire’ sve drugo? ili je pak, kako kaže Anselmo, ‘ono’ *nedohvatljivo, nespoznatljivo i neshvatljivo od čega se ništa veće ne može misliti?* – ne zna se, te se ne može ni znati jer kada bi se znalo, onda on [Bog, nap. a.] više ne bi bio *onaj koji jest*. Ne bi bio ono „jedno“ prema Plotinu koje je, kako to kaže Augustin u II. glavi svojih *Ispovijesti*, „u meni“,² a od čega se, anselmovski rečeno, „ništa veće ne može misliti“. Koliko samo titula, koliko pokušaja tumačenja što je, *tko je i kakav je taj Bog te iz stoljeća u stoljeće filozofi* (i nakon Hegela) uvijek iznova, a polazeći od vlastitog rakursa, nastoje odgovoriti na spomenuto pitanje. U tom nastojanju koje stremljenje razumijevanju nominalnog određenja i Boga i govora o Njemu sâmom, izrodili su se svakojaki pogledi, poimanja i razumijevanja Boga. Tâ razumijevanja Boga i Njegove egzistencije u novome su vijeku poprimila sasvim drugo značenje u odnosu na antičko i srednjovjekovno razdoblje. Novi vijek, dakle, moderno doba opterećeno je, može se reći, pukim dokazivanjem, što za ono vrijeme i nije neobično ako se prisjetimo činjenice da su upravo ‘novi dokazi’ bili navjestiteljima novoga vijeka, samo što ti ‘novi dokazi’ (brojna otkrića, što znanstvena, što geografska)³ vuku porijeklo iz egzak-

¹ PLATON, *Država*, II., glav. 17-19; 21; III., glav. 1-2. - Platon citiran prema prijevodu Martina Kuzmića: PLATON, *Država ili o pravednosti* (Zagreb: Matica hrvatska, 1942.), 43-385.

Također upućujemo na sintetičan prikaz razumijevanja koncepta teologije u Josipa Turčinovića, autora Stjepana Kušara. – Vidi: Stjepan KUŠAR, „Što je teologija? Poimanje teologije u misli Josipa Turčinovića“, *Bogoslovska smotra* 86 (2016.), 143-179. – Osobito se preporuča pročitati tekst točke 2.3. spomenutoga članka, gdje autor na tragu Turčinovićeve shvaćanja teologije kao „govora o Bogu“ spominje Platonovo i Aristotelovo tumačenje pojma teologije, pri čemu sâm autor podcrtava razlikovanje „kršćanske teologije“ od „filozofske teologije“, a kako se u radu navodi, upravo pod tu potonju potpada govor o Bogu prije spomenute dvojice velikana antičke grčke misli. – Vidi: Stjepan KUŠAR, „Što je teologija?“, 156.

² Aurelije AUGUSTIN, *Ispovijesti*, prev. Stjepan HOSU (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 112010.), glav. 2 na str. 8. (Nadalje će se navoditi na sljedeći način: AUGUSTIN, *Ispovijesti* te redni broj knjige i glave).

³ I David Hume se poziva na njih, primjerice, citirajući lorda Bacona, da “malo

tnog, znanstvenog ambijenta, a ne iz onog metafizičkog koji je ipak nužan kada je riječ o govoru o Bogu. Međutim, svjetonazori novoga vijeka išli su za tim da istaknu ne Božju, već čovjekovu veličinu pridajući čovjeku raznorodne atribute, koje bismo mogli svesti pod zajednički nazivnik titanizma.⁴ Tako se čovjeka na začetku modernog doba veličalo kako god i gdje god se uzmoglo. Veličala se čovjekova priroda,⁵ veličali su se njegovi osjećaji, veličao se njegov razum. Čovjek je u perspektivi novovjekovnog svjetonazora shvaćen s jedne strane kao konstantni i perpetuirani *cogito* (Descartes), kao „misleća trska“ koja „osjeća“, koja „vjeruje“ (Pascal), a s druge strane kao biće „obmanjujuće osjetilnosti“, odnosno „osjećajnosti“ (Hume). Tako je, na neki način, novovjekovna ili moderna antropologija došla na mjesto srednjovjekovne, skolastičke teologije. No, dakako, to ne znači da je čovjek došao na mjesto Boga, već naprotiv, to znači da je čovjek upregnuo svoje intelektualne napore ne bi li iznašao način na koji bi što bolje shvatio svoju konačnost i Božju beskonačnost ili, a kako bi to Augustin kazao, svoju bijedu i Božju veličinu.⁶

Može li čovjek kao racionalno i inteligibilno biće uopće (raz)otkriti, dokučiti i objasniti vrhovno Biće – Boga? Može li i na koji način objasniti Božju bit – narav? Polazeći od pretpostavke da bi taj inteligibilni pothvat čovjeku bio moguć, jer ako je on kadar razumjeti harmonijski poredak *kozmosa* i prirode,⁷ ako je kadar shvatiti temeljne zakonitosti te prirode prema

filozofije od ljudi načini ateiste”. - David HUME, *The Natural History of Religion*, ondje vidi sekciju 6. (Prema slobodnom autorovu prijevodu.).

4 Djela Pica della Mirandole i Marsillija Ficina. (Nap. a.).

5 Giovanni Pico della MIRANDOLA, *Govor o dostojanstvu čovjeka*, prev. Sinan GUDŽEVIĆ, (Zagreb: Nova stvarnost, 1998.).

6 O Augustinovu razumijevanju Božje veličine detaljnije u 4. glav. II. knjige njegovih Ispovijesti. Usp.: AUGUSTIN, *Ispovijesti*, knjiga I., glav. 4.

7 David Hume govori o principu (prema engleskoj terminološkoj inačici) “dizajna” ili u duhu našega jezika “stvaranja” u *The Natural History of Religion* jednako kao i u *Dialogues concerning Natural Religion* – u potonjem djelu kroz Klintova usta. To navodi na zaključak da je Hume osobno za ne reći ‘pobornik’ koncepcije dokaza za Božju egzistenciju temeljenih na principu stvaranja. U oba djela Hume to *explicite* ne navodi. Međutim, način na koji razumijeva pitnje Vrhovnog Bića kroz povijest i u povijesti (naravne) religije – a taj je način *nota bene!* evidentan u Humeovu osobnu moralnom sentimentu, koji čitatelj ili osjeća ili ne osjeća jer ga se ne može dokazati argumentima iz Humeovih tekstova o religiji dok čitamo i/li studiramo Humeov opus o filozofiji religije. Pred sam kraj *The Natural History of Religion* Hume kaže (parafraziram) da sama ideja o višem Biću naš um čini plemenitim. Donosimo pozadinu te izvorne misli u slobodnom prijevodu: (*a*) *purpose, an intention, a design, is evident in everything; and when our comprehension is so far enlarged as*

kojima je uređen ovaj svijet, ako je kadar shvatiti sebe sâmoga, odnosno svoju biološku, psihološku, duhovnu i umsku nastrojenost, nameće se pitanje: Zašto čovjek ne bi bio kadar shvatiti Boga kao uzrok svega postojećeg, a poglavito kao svoj vlastiti uzrok? Upravo je ovo potonje pitanje postalo glavnim razlogom svojevrsnom razmimoilaženju među filozofima jer dok jedni nastoje ‘dokazati’ Boga iz razuma (npr. Anselmo Canterburyjski, Toma Akvinski, René Descartes i dr.), drugi ‘dokaz’ Božje egzistencije traže u iskustvu,⁸ a među značajnije predstavnike ovog „drugog“ puta spada, dakako, David Hume, filozof engleskog govornog područja, kojega se smatra jednim od najutjecajnijih filozofa religije. Dakle, predmet rasprave ovog izlaganja bit će orijentiran kako na Humeov filozofski „background“,⁹ tako

to contemplate the first rise of this visible system, we must adopt, with the strongest conviction, the idea of some intelligent cause or author. („svrha, namjera, stvaranje, očituje se u svemu; i kada naše razumijevanje doseže toliko daleko da može misliti rođenje tog vidljivog sistema, moramo, nužno, prihvatiti ideju o inteligentnom uzroku ili autoru.“). Usp.: David HUME, *The Natural History of Religion*, sekcija 15.

⁸ Prikladniji izraz koji odgovara ‘duhu’ Humeove misli jest “moralni osjećaj”, tj. “moralni sentiment”. S time da valja voditi računa o suptilnosti izričaja kao takva. U tom smislu engleskom izrazu (izvorno latinskoga porijekla) (engl.) *a sentiment* može značiti čuvstvo, osjećaj, opažaj, spoznatu stvar, mnijenje, misao. Dadne se naslutiti da Hume čak govori o moralnom osjećaju kako ga razumiju parapsihologijska tumačenja. Slijedom rečenoga, namisao o autoru ili uzroku svega stvorenoga aktivira tzv. ‘šesto čulo’ u sistemu spoznavanja, što je pak pitanje koje nas dovodi na višu, gnoseološku i epistemološku razinu, koja nije objekt ovih istraživanja. Teško je reći što Hume podrazumijeva pod „moralnim osjećajem“ (engl. *moral sentiment*) jer je Hume, zapravo hermetičan pisac. A jezik na kojem piše – engleski jezik je polisemičan, stoga je i svako prevođenje sa stranoga jezika na jezik razumijevanja, prema Martinu Heideggeru, besmisleno jer se gubi ‘duh’ jezika koji se shvaća ‘kućom bitka’.

⁹ **David Hume** (1711.-1776. god.) jest pripadnik empirističke filozofske misli. Njegova je filozofsko-istraživačka tendencija bila ta da čovjeka promišlja u perspektivi empirizma, stoga je i njegova metoda istraživanja po sebi empiristička, dakle temelji se na iskustvu (grč. *empereia*). Njegovo [Humeovo] glavno filozofsko djelo jest „Rasprava o ljudskoj naravi“. Međutim, Hume je u povijesti filozofije ipak više ostao zapažen zahvaljujući svojim promišljanjima o religiji. Ta promišljanja, za koja se ujedno može kazati da su strukturalno i metodološki oblikovana, počivaju na antičkoj filozofskoj metodi razmatranja i poučavanja: dijalogu, pojmu koji, između ostaloga, čini okosnicu naslova Humeovih istraživanja i promišljanja o (naravnoj) religiji, sabranih u integralni spis esejističkog karaktera pod naslovom *Dialogues concerning Natural Religion* [hrv.: „Dijalozi o naravnoj religiji“; dalje u tekstu i bilješkama: *Dijalozi*]. O bitnim naznakama Humeova filozofskog učenja o čovjeku, državi, moralu i religiji vidi također: Peter KUNZMANN - Franz-Peter BURKARD - Franz WIEDMANN, *Atlas filozofije* (Zagreb: Golden marketing, 2001.), 125-127; također vidi: „David Hume“, *Filozofski leksikon*, ur. Stipe KUTLEŠA, (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011.), 505-508.

i na njegovo razumijevanje naravne religije¹⁰ i njezina izvora, odnosno savršenog i vrhovnog bića – Boga prema djelu *Dialogues concerning Natural Religion*.

1. Okvir Humeove rasprave o naravnoj religiji

1.1. O Humeovu ‘obmanjujućem’ i ‘zabludivom’

U djelu izvornoga naziva *Dialogues concerning Natural Religion*,¹¹ koje je posthumno objavljeno, škotski filozof, koji prema mojem skromnom mišljenju predstavlja vrhunac britanskog prosvjetiteljstva, David Hume, vjerojatno nadahnut najpoznatijom poemom engleskog pjesnika Johna Milтона „Izgubljeni raj“, kaže sljedeće: „(n)asha su osjetila obmanjujuća, razumijevanje zabludivo, naše ideje o najbližim predmetima, prostranjenosti, trajanju, pokretanju su prepune apsurdâ i proturječjâ.“¹² Tâ je Humeova misao motiv poradi kojega sam se latila proučavanja njegova poimanja religije, odnosno njezina objekta vjerovanja: Boga. Misao o „obmanjujućim osjetilima“ i „zabludivoj spoznaji“ – da se poslužim semantikom filozofa Charlesa Taylora – pogađa u sâmu bît¹³ stvari: narav razumijevanja uopće. Pitanje o Bogu kroz čitavu je povijest filozofije, kao i kroz povijest diskursa o religiji postavljeno na pogrešan način. Na Taylorovu tragu govorim o načinu koji je proizašao iz metode eksperimenta i takav se način transponirao u ljud-

¹⁰ Temeljni „materijal“ koji je bio dostupan autorici ovog elaborata o Humeovu razumijevanju i tumačenju naravne religije te s kojim se autorica poslužila pri konstruiranju njegova sadržaja na engleskom je jeziku i originalno naslovljen *Dialogues concerning Natural Religion* [hrv.: „Dijalozi o naravnoj religiji“] (prema verziji iz 1854. god.), preuzet je s web stranice: <http://www.anselm.edu/homepage/dbanach/dnr.htm>, (3. 3. 2019.).

¹¹ David HUME, *Dialogues concerning Natural Religion* (London: Penguin Books – Penguin Classics, 1990.).

Ovdje donosim dio poeme za koji smatram da je poslužio kao nadahnuće za gore opisani koncept:

(v)ain Wisdom all and false Philosophy. Yet with a pleasing sorcery could charm Pain, for a while, or anguish; and excite Fallacious Hope, or arm the obdurate breast With stubborn Patience, as with triple steel.

(“sva isprazna Mudrost i pogrešiva Filozofija. Još bi mogle s ugodom čarobnice očarati Bol, nakratko, ili patnju; i pobuditi Lažnu Nadu, ili naoružati ustrajne grudi tvrdoglavom Strpljivošću, kao trostrukim čelikom.”). Prema slobodnom autoričinu prijevodu.

¹² D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, nav. dj.

¹³ Izraz koristim kolokvijalno.

sko poimanje koje funkcionira temeljem izvođenja dokaza u smislu Bog: 'postoji' ili 'ne postoji'? Tu metodologiju teologije - empiričko poimanje svijeta i prirode nije lansirao David Hume, on predstavlja vrhunac tog mišljenja kojemu je kumovao „lord Bacon“.¹⁴ K tome nije čovjek pokretač istraživanja o „autoru“ ili „uzroku“ stvorenoga („dizajna“), već priroda kao Humeov „vidljivi sistem“ stvaranja kao takva. To je Humeovo polazište prezentno u *The Natural History of Religion*. To je njegova teza, ujedno i sinteza. Antitetički aspekt prezentan je u *Dialogues concerning Natural Religion*,¹⁵ zato što u potonjemu djelu Hume razvija specifičnu metodologiju istraživanja religije i vrhovnog Bića.¹⁶ Pitanje (o) naravi razumijevanja općenito, smatram, isprovociralo je ljudski um da pita o Bogu. To nije metodologija teološkog diskursa, već njegov materijalni princip. Objasnit ću to na sljedeći način.

Kada je riječ o Bogu, u znanstvenom diskursu postoje dva osnovna pristupa razumijevanju koncepta Boga: religiozni i filozofski.¹⁷ Prvi je 'gurnut' pod zajednički nazivnik teologije, a drugi se tiče mnogolikih filozofskih pristupa Bogu.¹⁸ To ne znači da je ovaj prvi pristup neznanstven, kao što

14 U *The Natural History of Religion* Hume aludira na mislioca, oca metode eksperimenta, Francisca Bacona.

15 Dalje u tekstu: „Dijalozi“.

16 Budući da ta metodologija, kako ćemo vidjeti kasnije, proizlazi iz trostrukog dijaloškog principa, za potrebe ovdje bjelodanih istraživanja i promišljanja nazvat ću je troelementnom unakrsnom argumentacijom, koja u konceptualnom pogledu tvori jedinstveni argumentacijski sadržaj: put shvaćanja poretka kao takva. Budući da poredak *a priori* pretpostavlja upravitelja, dakle takvo shvaćanje prema kojemu bilo koji argument uključuje upravitelja (poretka), jest metodički deizam, ali samo u formalnom pogledu. U materijalnom pogledu Hume, naposljetku, ostaje nedoreciv kada je u pitanju Vrhovno Biće: ni sumnja, ni sentiment ni dizajn, koliko god tvorili konceptijsku argumentacijsku cjelinu u „Dijalozima“, premda dijaloški personificirani, smatram da su metakognitivna aluzija na inkarnaciju *lógos*a kakvog opisuje novozavjetna koncepcija. To je moje skromno mišljenje. Želi se reći da je, s obzirom na metodologiju rasprave o naravnoj religiji, u oba prethodno spomenuta djela Hume preslikao eshatološku shemu iz Novoga zavjeta. Tri su, samo u formalnom pogledu, sukobljena mišljenja koja simbolički u materijalnom pogledu predstavljaju metamorfozu u procesu Božje inkarnacije. Nema čvrstih dokaza za to kod Humea, već se na temelju stanovite dijalektike razumijevanja dijaloški impostirane rasprave o naravnoj religiji to dadne naslutiti.

17 Vidi o tome: Stjepan KUŠAR, „Što je teologija?“, 143-179.

18 Ovdje, a na tragu Davida Humea, želim pojasniti terminologiju specifičnu za diskurs o Bogu u njegovim dvama djelima. Kada je riječ o Bogu, govorimo o teologiji. Kada je riječ o konceptu vjerovanja, govorimo o religiji – prema Humeu o uvjerenju. Kada je riječ o o principima mišljenja, govorimo o filozofiji. Kada je riječ o interpretaciji,

ne znači da je potonji ateološki. Naprotiv! Teološki pristup razumijevanju Boga, metodološki pojmljeno, predstavlja diskurzivni predtemelj razmatranju koncepta religije. U misaonoj maniri filozofa Martina Heideggera tako možemo govoriti o „prilučnosti“¹⁹ – nazovimo – spoznavajućega (elementa – tj. „bitka“), a u misaonoj maniri Davida Humea govorimo o univerzalnoj spoznaji prema kojoj, bez obzira na geografske i kulturne odrednice, svim je narodima u povijesti čovječanstva zajedničko vjerovanje u „Višu silu“. Smatram da je Humeovo razumijevanje naravne religije značajno zato što, kada je riječ o religiji, Hume pokušava odgovoriti na temeljnu – nazovimo - zabludu (ljudskoga roda, op. a.) koja, kako on sâm kaže, naš um čini „zabludivim“, a „osjetila obmanjujućima“.

Pojednostavljeno, a na Humeovu tragu, možemo kazati da ljudi običavaju ‘brkati’ dvije stvari: koncept Boga i genuzu religioznosti, odnosno pobožnosti. I upravo u ‘raskrinkavanju’ te – takoreći - zablude leži Humeova metodološka zasluga u filozofiji religije, a i mišljenju općenito: domicil politeizma je ljudski osjećaj (za) (ne)pobožnost koji osjećaj proizlazi iz čovjekove potrebe za organizacijom svakodnevnog života, dok je teizam odbljesak (percepcije) hijerarhijskog poretka stvorene prirode: princip dizajna koji je fantastično ilustriran u Humeovim „Dijalogima“. Hijerarhija ‘traži’ jednog ‘upravitelja’ – jedno vrhovno božanstvo, jednoga Boga. Izvor toga, smatra Hume, leži u čovjekovu razumu koji misli ideju straha ‘od’ – „budućnosti“, zbog čega se ljudi utječu jednome upravitelju u kojem gledaju zaštitnika. Proizlazi da je humeovski mišljen teizam zapravo religijski suverenizam ili monarhizam. A, takvo gledište odveć podcrtava ideju političkoga, odnosno moralnoga – etičkoga, pred čime ni sâm Hume ‘ne bježi’, a što se može potkrijepiti argumentima iz posljednje dvije sekcije *The Natural History of Religion*,²⁰ gdje Hume kontekstualizira genealoški uvjetovane prednosti i nedostatke „modernih“²¹ vjerovanja te njihov utjecaj na moral.

govorimo o povijesti. Kada je riječ o tokovima sadržaja vjerovanja, Hume govori o teizmu i politeizmu. Idolatrija, herojstvo, barbarske i primitivne religije poput vjerovanja u duhove, biljke, životinje, stvari (dakle, animizam, totemizam, tabuizam), idolatriju i čašćenje heroja Hume klasificira u politeističke forme vjerovanja.

19 Martin HEIDEGGER, *Bitak i vrijeme* (Zagreb: Naprijed, ²1985.).

20 To je sekcija naslovljena *Bad influence of popular religions on morality* (hrv.) “Loš utjecaj popularnih religija na moral” u posljednjoj, 15. sekciji naslovljenoj *General Corollary* (“Opći odazivi”). D. HUME, *The Natural History of Religion*, sekcija 14.

21 Pod time Hume, dadne se zaključiti, misli na monoteističke religije: judaizam, kršćanstvo i muhamedanstvo i njihove oblike pobožnosti u aktualnom dobu. Dakako, potonje se referira na 18. stoljeće – Humeovo vrijeme značajnih društvenih, ekonomskih i političkih promjena.

1.2. O humeovskoj 'cikličnosti' i religijskim 'tokovima'

To kako su se ta dva uvjerenja – politeizam i teizam - pojavljivala u povijesti čovječanstva, povezano je s kronološki shvaćenom cikličnošću, tj. kretanjem fenomena (ne)vjerovanja: teizam – politeizam – primitivne religije – teizam. Nadalje, to da je, kako navodi Hume, naše razumijevanje „zabludivo“ - kada se dublje zamislimo nad tom konstatacijom – žargonski – ona postaje spoznajni 'okidač' koji ne može a da ne isprovocira onoga komu je koncept razumijevanja uopće u fokusu promišljanja. Upravo zato što živimo u dobu koje je na diskurzivnoj, akademskoj razini obilježeno svojevrsnim „kulturnim ratom“,²² pogotovu kada govorimo o u teološkom diskursu terminološki dohvatljivom konceptu transcendencije kao o vrijednosnoj supstanciji čovjekova djelovanja, pri čemu, i među ostalim, rasprava o transcendenciji – o Bogu vodi u smjeru rasprave o uzrocima, odnosno izvorima čovjekove moralnosti. Pri tome nailazimo na najrazličitija shvaćanja i tumačenja tih izvora, što pak ovisi o epistemološkom utemeljenju i svjetonazorskoj provenijenciji. Promatrano u perspektivi povijesti filozofije, pitanje uzroka čovjekove moralnosti nerijetko se dovodi u vezu s pitanjem izvora dobra kao fundamentalnog mjerila te moralnosti. U perspektivi filozofije religije i teologije izvor tog dobra označuje se i izražava pojmom „Vrhovnog Bića“, a tom je Biću teologija dala nominalno određenje: Bog.²³

Općenito možemo kazati da je diskurs o Bogu suvremeni filozofski diskurs podignuo na višu – *metarazinu*, što pak, moralno-filozofijski promatrano, ta se *metarazina* manifestira kroz ljudsko djelovanje koje u mnogim segmentima ukazuje na to da se moderni čovjek ponaša kao da Boga nema, dok je antički čovjek božanstvima 'natovario' prevelika očekivanja: od brige za žive ljude, usjeve i dobro vrijeme, do potrebe za jasnom spoznajom, hrabrošću, snagom ili gospodarenjem uopće, gozbama, ljepotom itd. Za razliku od prethodno spomenute dvojice, primitivni čovjek²⁴ ne samo da je Vrhovno Biće ignorirao ili Ga pak opteretio s odveć mnogo svrha već je slavio njegove materijalizirane manifestacije u formi totema, pojavnosti neke životinje ili biljke, pa i stvari. Teizam je preživio

²² Charles TAYLOR, *Etika autentičnosti* (Split: Verbum, 2009.). – Također usporedi izvornik: Ch. TAYLOR, *The Ethics of Authenticity* (Cambridge: Harvard University Press, 112003.).

²³ Charles TAYLOR, *A Secular Age* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2007.).

²⁴ Tu Hume u prvome redu misli na afričke narode. (Nap. a.).

mnoge preobrazbe kroz povijest čovječanstva: od primitivnih, „barbarskih“ vjerovanja, preko politeizma do, prema Humeu, religije razuma.

Kako bismo razumjeli uzroke koji su suvremeni svijet i čovjeka doveli u stanovitu krizu duha, a što je opet povezano s određenom „metafizikom dobra“,²⁵ potrebno je, smatra Taylor, zaći duboko u povijest razvoja određenih filozofskih ideja koje su utjecale na svijest suvremenoga čovjeka.²⁶ Jedna od presudnih ideja je i sâmo razumijevanje smisla i svrhe religije kao i njezine okosnice: Boga. Mnogi su se filozofi od Platona i Aristotela preko Anzelma i Tome te kasnije Descartesa, Pascala, Blondela, Malebranscha, pa do Kanta, Nietzschea i Kierkegaarda navlastito bavili pitanjem Boga. No, među njima vrlo značajna uloga, kada je riječ o razumijevanju religije, pripada Davidu Humeu. Ovo promišljanje, na stranicama koje slijede, ima za svrhu objasniti, protumačiti i približiti temeljne postavke Humeove koncepcije (naravne) religije. U tom pothvatu većinom ću se oslanjati na Humeovo djelo *Dialogues concerning Natural Religion* („Dijalozi“, op. a.), koje zajedno s *The Natural History of Religion*²⁷, navodi John M. Robertson, pruža cjelovitu i razumljivu analizu religije.

U *The Natural History of Religion* Hume polazi od dvije konstatacije: 1) da je čitavo čovječanstvo prije 1700 godina bilo politeističko;²⁸ 2) da je teizam proizašao iz razumom upravljenog djelovanja.²⁹ Prva teza aludira na kulturološke korijene teizma. Analizirajući način na koji David Hume raspravlja o korijenima politeizma u prve tri sekcije djela *The Natural History of Religion*, nameće se zaključak da naizgled ‘brka’ kulturološki i religiološki aspekt u istraživanju naravi religije, odnosno vjerovanja. Najprije kreće od fenomena politeizma, putem analize njegove koncepcije bjelodane u antičkim grčko-rimskim i drugim (europskim, afričkim i azijskim) mitovima te njihovim povijesno-filozofijskim interpretacijama, koje,

²⁵ Aluzija na ono što Charles Taylor u *Sources of the Self* naziva “spacijalnom orijentacijom”: „zauzeti ispravan stav u odnosu na dobro“. - Charles TAYLOR, *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity* (Cambridge: Harvard University Press, 1989.).

²⁶ Ch. TAYLOR, *Sources of the Self*, ondje I. dio.

²⁷ D. HUME, *The Natural History of Religion* (London: A. I. H. Bradlaugh Bonner, 1889.). – Za ovo istraživanje konzultirala se online verzija spomenutog djela u pdf-formatu s uvodom koji potpisuje John M. Robertson, dostupna na linku: <https://oll.libertyfund.org/titles/hume-the-natural-history-of-religion> (20. 4. 2020.).

²⁸ Zanimljivo je da Hume objašnjava kako je čovječanstvo prije nepune 2000 godina bilo politeističko, ali priroda politeizma je teistička: teizam je bio prvotna religija koju je politeizam istisnuo. Tu je posrijedi epistemička dilema, smatram.

²⁹ D. HUME, *The Natural History of Religion*, vidi sekciju 1 i 2.

pogotovu u Grka, kreću od Homera, Hesioda i Herodota pokazujući da je svako pojedino antičko božanstvo, bez obzira na geografsku determinantu ili pak kulturološki domicil, kako sam ranije kazala, definirano kroz određenu svrhu. Prema Humeu, antičke su interpretacije politeističkih božanstava podcrtale praktičnu stranu religije: svako je božanstvo imalo svoju funkciju i ulogu u životu ljudi koji su takvo vjerovanje prakticirali. Takav religiozni aspekt je kompleksan i višedimenzionalan jer su ta božanstva imala dvojaku ulogu: uzvišenu - božansku i praktičnu. U tom smislu u politeistički formiranom vjerovanju nije bilo jasnoga razgraničenja između božanstva, idola ili heroja – nekog grada, plemena i sl. Hume tumači da u svim (antičkim, nap. a.) narodima koji su prihvatili politeizam kao religiju - vjerovanje prvotna zamisao o religiji nije proizašla iz kontempliranja o prirodi, nego iz brige za puki život. Kako vidimo, to je taj „naturalistički“ aspekt koji je u Humevim istraživanjima o religiji, a u oba prethodno spomenuta djela neizbježan - kada je riječ o izvorima religije, što je naposljetku vidljivo i u sâmim naslovima te obje studije o naravnoj religiji. To ‘naravno’ se odnosi na život, na genezu, na tijek te geneze. Krajnja točka toga tijeka, prema Humeu, je obojena klasičnom eshatologijom:³⁰ „strah od budućnosti“.³¹

S druge pak strane Hume, kada raspravlja o principima na kojima počiva ljudsko vjerovanje u smislu koji bi to bio njegov uzrok, daje se naslutiti da aludira na čovjekovu prirodu: razum kojemu su imanentna dva ‘tipa’ mišljenja: povijesno i spekulativno. Hume kaže da razmišljanje o religiji iscrpljuje naš um,³² smatrajući k tome povijesno mišljenje unakaženom interpretacijom događaja koju karakterizira - žargonski - ‘napuhavanje’ činjenica.³³ Na ovome bih mjestu ‘stala’ s uvidima o naravnoj religiji, a kako su obrazloženi u Humeovu djelu *The Natural History of Religion*, zato što je primarni objekt ovdje bjelodanih istraživanja vezan uz Humeovu koncepciju religije u njegovim „Dijalogima“.

2. O naravnoj religiji u perspektivi Humeova empirizma

Kozmos – svijet – priroda – životinje – biljke – čovjek. Logičar bi pitao: Što je zajedničko spomenutim pojmovima, odnosno koji ih viši rodni pojam obuhvaća ili kojem su pojmu spomenuti pojmovi subordinirani

³⁰ Pod time mislim na kršćansku, novozavjetnu teologiju.

³¹ D. HUME, *The Natural History of Religion*, vidi sekciju 13.

³² D. HUME, *The Natural History of Religion*, sekcija 8.

³³ D. HUME, *The Natural History of Religion*, sekcija 11-12..

ili podređeni? Odgovor na spomenuto pitanje mogao bi biti višeznačan, što ovisi o tome komu je zadano pitanje upućeno: a) filozofu, b) teistu, c) ateistu, d) politeistu, e) poganinu ili pak f) barbaru? Pođimo od pretpostavke da je zadano pitanje upućeno ordinarnom, konkretnom čovjeku koji ne spada ni u jednu od prethodno spomenutih skupina, već onomu koji bi svoj odgovor temeljio na čistom opažanju kojemu ne prethodi bilo koje racionalno promišljanje. Dakle, ‘golo’ opažanje i dojam koji čovjek stječe temeljem opažanja moguće je izvesti u različitim opažajnim varijantama, što ovisi o perspektivi iz koje opažamo i promatramo stvari i svijet oko sebe. No, ordinarni bi čovjek zacijelo zaključio da su kozmos, priroda, biljke i životinje, kao i on sâm/a rezultat nekog procesa bilo da je riječ o stvaranju, ili postupnom nastajanju iz nečega (ili „ni iz čega“³⁴). Ako poniremo dublje u analizu opažanja objekata i nas sâmih kao subjekata koji opažaju, nameće se novo pitanje:

Kakva je struktura onoga što opažamo, tj. kako funkcioniraju opažajni objekti u sebi: kako funkcionira kozmos?, kako funkcionira priroda?, kako funkcioniraju biljke i životinje, a kako sâm čovjek? – Drugim riječima, unutar opažajnih predmeta postoje procesi (primjerice, krvotok u čovjeka i životinja, kretanje nebeskih tijela i sl.) čiji prirodni tijek čovjek ne može dokučiti, ali može nastojati razumjeti. Iz toga slijedi da čovjek, premda opaža svekoliku zbilju i njezin sadržaj (dakle, nebo, prirodu, biljke i životinje), ne znači da pritom opaža i njezinu bît ili narav. Narav ili bît jest pitanje onoga što ne nadilazi samo *iskustvo*, već nadilazi mogućnosti i granice čovjekova uma, koji je nije i nikada neće biti kadar dokučiti, a razlog tomu leži u činjenici da je čovjek, premda kontingentno biće, ipak ‘ograničeni’ ljudski stvor. Ta ljudska ograničenost i božanska beskonačnost dodiruju se u jednoj točki, a to jest pitanje egzistencije jednog i drugog, odnosno onog drugog (čovjeka) iz prvog (Boga).

2.1. *Tko je i kakav je ‘Humeov’ Bog?*

Prije nego li prionemo detaljnijem propitivanju Humeova poimanja religije i Boga, ponajprije valja reći nešto i o samom literarnom izvoru koji je poslužio kao glavni materijal i neiscrpno nadahnuće za nastanak ovog elaborata. Literarni izvor koji teorijski snabdijeva ovaj elaborat poznat je pod nazivom (hrv.) „Dijalozi o naravnoj religiji“.³⁵

³⁴ Augustinov princip stvaranja “*ex nihilo*”.

³⁵ Spomenuto će se djelo citirati prema obliku u kojem se nalazi na web stranicama, a što uključuje prezime autora, naslov djela i broj stranice prema Kemp Smithovu

Zašto Dijalozi? – Odgovor na to pitanje Hume iznosi u uvodnom dijelu svojih Dijaloga³⁶ objašnjujući kako su veliki filozofi antike svoje misli zapisivali i priopćivali najčešće u formi dijaloga. „Zapaženo je“, piše Hume, „moj Hermipe, da su antički filozofi svoje misli i upute prenosili u formi dijaloga, a ta se kompozicijska metoda slabo prakticirala u kasnijem razdoblju, a rijetko je i uspijevala onima koji su u tome nastojali.“³⁷

Budući da smo apsolvirali pitanje strukture, kompozicije i metode Humeovih „Dijaloga“, pokušajmo sada vidjeti koja je polazišna točka Humova razmatranja Božje egzistencije i na koji je način Hume u svojem djelu eksplicira.

Ono što se Humu čini nezaobilaznim, jest pitanje cirkumstancija, ali ne samo kada je riječ o religiji nego i o filozofiji kao takvoj. Zašto je važno poznavati cirkumstancije? - Hume daje dvoznačan odgovor na spomenuto pitanje, a ta se dvoznačnost, zapravo, više tiče aspekata nego li semiotike i/ili semantike pitanja: „Bilo koje pitanje koje se tiče nauke, a koje je“ – tumači Hume – „samo po sebi očito te ga rasprava kao takvo i prepoznaje, traži neku metodu rukovođenja.“ Dok, s druge strane, „bilo koje filozofsko pitanje, koje se čini opskurnim i nesigurnim, te koje čovjekov razum ne može fiksno odrediti, ako ga se uopće želi razmatrati, prirodno je da ga se razmotri u dijaloškom stilu.“³⁸ Ono na što nas Hume ovdje želi uputiti, jest umijeće rukovođenja bilo kojim naučnim problemom, a poglavito filozofskim problemom te o tome treba voditi računa osobito kada je riječ o pitanjima za koja ljudski razum nema točno određenje. Cirkum-

izdanju. Što se pak strukture djela tiče, valja reći da je riječ o jedanaest manjih cjelina, tj. dijaloga koji čine integralnu cjelinu. Glavni likovi su: Cleanthes, koji zastupa da je stvaranje (izvr. *design*) a posteriori argument za Božju opstojnost i on je aluzija na empiristički teizam ili kreacionizam; Demea, koja zagovara tzv. a priori kauzalni argument – Bog kao uzrok svega postojećega te, naposljetku, predstavlja aluziju na teološki fundamentalizam; Philo, koji ne zastupa ni prvo ni drugo shvaćanje, već pronalazi treći put – dakle, zagovara umjereni skepticizam. Usp.: David HUME, *Dijalozi o naravnoj religiji*, 127-128.

36 Uvodni dio „Dijaloga“ naslovljen je „Pamphil Hermippu“, gdje se govori o razlogu poradi kojeg se Hume odlučio svoja promišljanja zabilježiti u formi dijaloga. – Usp.: D. HUME, *Dijalozi o naravnoj religiji*, nav. dj.

37 D. HUME, *Dijalozi o naravnoj religiji*, 1. dio.

38 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, v. o tome više u I. i II. dijelu „Dijaloga“. Budući da je elaborat nastajao u vremenu, konzultirale su se različite forme izdanja Humeovih „Dijaloga o naravnoj religiji“. Za sadržaj koji obuhvaćaju bješke od broja 36 do 39, te bilješka pod brojem 48, konzultiralo se digitalno izdanje, preuzeto s Internet stranice: [URL:file:///C:/Users/Daphne/Desktop/hume_dialogues_knjiga.pdf](file:///C:/Users/Daphne/Desktop/hume_dialogues_knjiga.pdf) (30. 6. 2020.).

stancije, u ovom slučaju, označuju sadržajni ambijent ne samo konkretnog – naučnog nego i „nesigurnog“ – filozofskog pitanja, a u čiji sadržaj i opseg spada pitanje religije i Božje egzistencije.³⁹

Kako promišljati o tako delikatnoj temi kao što je naravna religija? Jednostrano gledanje na tako suptilno pitanje Humeu se nije činilo prikladnim, stoga je ovaj vrli filozof došao na jednu konstruktivnu, a za njegovo vrijeme, može se kazati, i pomalo neobičnu zamisao: problematiku religije, odnosno Božje egzistencije postaviti interdisciplinarno, tj. dati mogućnost da se spomenuti problem sagleda iz perspektive triju različito impostiranih filozofskih mišljenja (teološki empirizam, teološki fundamentalizam i teološki skepticizam), od kojih jedno kontrira drugome glede metodološke osnove, a ono treće, kao neka „zlatna sredina“, nastoji biti zasebno, nezavisno od prvog i drugog mišljenja. Ta je mišljenja Hume personificirao dajući im ljudska imena: Klint, Demea i Filo.⁴⁰ U sadržaju prvoga dijaloga donosi se opis susreta između triju glavnih likova, a rasprava koju započinjavaju tiče se razloga zbog čega učenje o naravnoj teologiji:⁴¹ „Metodu koju primjenjujem u poučavanju utemeljili su preci: Oni koji uče filozofiju prvo trebaju naučiti logiku, zatim etiku pa fiziku, a tek naposljetku trebaju učiti o naravi bogova.“⁴² To znači da samo um „obogaćen“ prethodnim „saznanjima“⁴³ može razumjeti pitanja koja se tiču naravi religije jer za ljudski je razum ona odveć „zakučasta“ i u pristupu traži temeljitost.⁴⁴ Humeov Filo tu temeljitost vidi u skepticizmu⁴⁵ koju njegov oponent Klint ne prihvaća smatrajući da, iako taj skepticizam možemo prihvatiti kao apsolutnu i izvjesnu metodu, on ne vrijedi u konkretnom slučaju: primjerice, kada bismo sumnjali u to treba li izaći kroz prozor ili kroz vrata, ili imali naše tijelo gravitaciju, ili je pak nema te ozlijedimo li se pri padu i sl., a

39 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, nav. dj.

40 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, nav. dj., bilješka 32.

41 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 130.

42 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, v. I. dio „Dijaloga“.

43 Misli se na logiku, etiku, fiziku. (Op. a.).

44 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 131.

45 U pitanju je skepticizam pironovskoga tipa, a ne onaj kartezijski. Inače, skepsa označuje doslovno „gledanje uokolo“. Najznačajnijim antičkim predstavnikom ovog filozofskog svjetonazora smatra se Piron iz Elide (4./3. st. pr. Kr.). Prema Pironu, skepsa je umjetnost koja ono što se na bilo koji način pojavljuje, suprotstavlja onomu što se pomišlja. – Objašnjenje pojma usp. P. KUNZMANN - F.-P. BURKARD - F. WIEDMANN, *Atlas filozofije*, 61.

sve se to dadne iskusiti, tj. sve to znamo zahvaljujući našim „zabludivim“⁴⁶ osjetilima“, štoviše, „zabludivom iskustvu“.

Zašto je naše iskustvo zabludivo? Naše je iskustvo zabludivo jer ono što promatramo, ne mora u suštini biti takvo, a takvo gledanje stvarnosti nije ništa drugo do li poimanja utemeljenog na skepticizmu. No, vrijedi li takvo poimanje za religiju, vrijedi li ono u slučaju kada govorimo o Božjoj egzistenciji? – Odgovor je niječan: Ne, ne vrijedi. A, ne vrijedi iz razloga što u govoru o religiji i Bogu ne možemo primijeniti pojmove i attribute koje koristimo u govoru o prirodi, svijetu i čovjeku jer ovo potonje vidimo, o tome stječemo iskustvo, dok za ovo prvo, dakle za Boga, to iskustvo stvarnosti ne vrijedi. U tom slučaju, a u perspektivi skepticizma, ne vrijedi ni bilo koji analogni govor o Bogu. Analogni govor o Bogu mogao bi vrijediti u slučaju argumenta Božje opstojnosti koji se temelji na stvaranju, a koji argument uzimamo *a posteriori*. I zato Hume s pravom kaže da „moć i djelovanje univerzalnog Duha“⁴⁷ postoji bez početka i kraja; svemoćan, sveznajući, nepromjenjiv, beskonačan, nepoznatljiv [...].“⁴⁸

Možemo li Boga shvatiti i tumačiti kao ono što se ne može dokazati jer je on sam dokaz, kao što je dokaz za Njega u njemu sâmom – u Njegovoj naravi, koja je svemoćna, sveznajuća, nepoznatljiva, nepromjenjiva itd.? – Oni koji su skloni tražiti argument za Božju egzistenciju u stvaranju, složili bi se s time da je sveukupna stvarnost dokaz da Bog jest svemoćan i sveznajući itd. Da je On *a priori* uzrok svega postojećega, međutim, skeptic se s time ne bi složio jer za njega su naša osjetila obmanjujuća, tj. zabludiva, a znanje pogrešno. No, s druge pak strane, kopernikanski obrat utemeljen je na golom paradoksu i na suprotnosti naše prirodne koncepcije. Sva otkrića na polju astronomije rezultat su opažanja naših „zabludivih osjetila“ i „pogrešnog razuma“.⁴⁹ Nadalje, ne pouzdamo li se u „razum“,⁵⁰ kada je u pitanju religija, navodi Hume, nema drugog načela koje nas vodi u religiju. I sâm bi Locke rekao da je vjera, zapravo, (pod)vrsta razuma.⁵¹

⁴⁶ Spomenuti je termin prijevod izvorne (engl.) riječi *fallacious*, koja u hrv. jeziku označuje i ono što je obmanjujuće. U tom smislu radilo bi se o „obmanjujućim osjetilima“. (Op. a.).

⁴⁷ Jedan od Humeovih naziva za Boga. - D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 133.

⁴⁸ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, dio I. - XII.

⁴⁹ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 135-137.

⁵⁰ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 139.

⁵¹ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 138.

2.2. Pitanje Božje naravi: (ne)iskustvo čovjeka o iskustvu Boga

U drugom dijelu svojih „Dijaloga“ Hume u raspravu o argumentu Božje opstojnosti *explicite* ne uvodi pitanje Božjega bića,⁵² već naravi Boga: „Pitanje se ne tiče [božanskog; op. a.] BIĆA, već božanske NARAVI“⁵³ koja je nama ljudima nespoznatljiva.⁵⁴ Esencija tog „vrhovnog Uma“ – nastavlja Hume, „njegovi atributi, način na koji postoji, priroda njegova trajanja te svaka pojedinost koja se tiče njegova Bića, ljudima je misteriozna.“⁵⁵ Ono u što mi ne možemo sumnjati, jest to da je Bog savršen. „Bog je“ – kaže Hume pozivajući se na Malebranchea – „beskonačno savršen“,⁵⁶ a ako je „beskonačno savršen“, znači da je ta savršenost imanentna Njegovoj naravi. To je „istina“⁵⁷ koju se ne može dovesti u pitanje, to je istina koja je po sebi evidentna. Prema tome, sve što postoji, postoji s razlogom/uzrokom, a originalni uzrok ovog svemira, ma gdje god se taj uzrok nalazio, zovemo Bog.⁵⁸ Ovdje valja naglasiti dvije stvari: prvo, razumijevanje Boga kao jedinog, glavnog i pravog uzroka ovog svijeta i cjelokupnog svemira jest gledište koje Hume obrazlaže u liku Demeje.

Drugo, ne manje važno u odnosu na prvo, jest pitanje semiotike. Za tuzemne riječi „razlog“ i „uzrok“ u engleskom jeziku postoji jedna riječ: *cause*. Budući da je jedini literarni izvor kojim raspolažemo i na temelju kojega nastojimo objasniti Humeovo razumijevanje religije bio dostupan na engleskom jeziku, pri izlaganju se imala na umu jezična, ali i filozofska terminološka prilagodba. Dakako, kada je riječ o Bogu, u filozofskom i teološkom govoru pretežno upotrebljavamo izraz „uzrok“, a ne razlog. No, vratimo se pitanju Božje neograničene, tj. beskonačne savršenosti. Može li se prethodno spomenuto stajalište uzeti kao fundamentalno, apodiktično? – Odgovor bi glasilo da ne može, a razlog tome jest taj da je savršenost po

52 Izraz „biće“ (engl. *being*) nije sasvim prikladan izraz za Boga, stoga bi možda više odgovarao izraz „bitak“ ili „bit“. Međutim, Hume je empirist te, u duhu njegove filozofske misli, a glede govora o Bogu, pojam bića pisano velikim početnim slovom ima više značenje te se sâm pojam uklapa u empiristički okvir unutar kojega je Hume smjestio problem Boga i religije. – D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 141.

53 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 141.

54 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 141.

55 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 141.

56 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 141.

57 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 142.

58 D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 142.

sebi relativna. Budući da je savršenost relativna, dakako, nije apsolutna. Ono što nije apsolutno, teško da možemo uzeti kao nešto fundamentalno, a u ovom slučaju to ne znači da religija nije apsolutna ili da Bog nije apsolutan. Upravo nasuprot, više sigurnosti ima u sâmoj religiji – rekao bi Pascal - nego u tome da ćemo doživjeti sutrašnji dan. Savršenost je po sebi relativna, ali kao Božji atribut, kao sinonim za njegovu narav, ona je apsolutna, odnosno apsolutno beskonačna. Čovjek, budući da je konačno i nesavršeno biće, ne smije sebi umišljati da (u potpunosti) razumije božanske attribute (kao što su: Mudrost, Misao, Stvaranje, Znanje, a kojima opisujemo Boga), ili da pretpostavlja kako Božja savršenost po nekoj analogiji odgovara njegovoj, već te attribute valja shvatiti kao attribute kojima opisujemo božansko⁵⁹ Biće i koji se isključivo odnose na sâmoga Boga. Atributi su riječi kojima častimo Boga, a budući da ljudski govor ne poznaje drukčije riječi ili drukčiju koncepciju kojom bi izrazio divljenje Bogu, dakle, ti atributi rezervirani su samo i isključivo za Boga.⁶⁰ Prema tome, Bog je, u tom smislu, beskonačno superioran u odnosu na naše ograničeno poimanje jer naše ideje ne mogu ići dalje od našega iskustva, a čovjek nema iskustvo božanskih atributa i djelovanja.⁶¹ Ovaj argument ide u prilog i ateistima. Drugi argument, sasvim drukčije impostiran u odnosu na ovaj prethodni (a koji zastupa Humeov lik Klint), tendira dokazati sličnost Boga s čovjekom i taj argument uzimamo *a priornim* argumentom koji polazi od uzroka.

Poredak, uređenost, poredanost konačnih uzroka po sebi ne predstavljaju nikakav dokaz (Božjeg) stvaranja, međutim, mora postajati princip iz kojih su konačni uzroci izvedeni. Primjerice, kamen, mramor i drvo bez arhitekta neće od sebe načiniti kuću.⁶² Drugim riječima, kamen, mramor i drvo ne mogu sâmi sebe staviti u određeni poredak koji bi nalikovao kući, već se taj poredak stvara u ideji, dakle taj je poredak – u

⁵⁹ Hume nerijetko koristi navedeni izraz. U njegovim se „Dijalogima“ naizmjenično pojavljuju pojmovi Bog i božansko, a jedno i drugo se odnosi na vrhovno Biće, na univerzalni Duh (i slične attribute, odnosno nazive kojima Hume naziva monoteističko božanstvo – Boga).

⁶⁰ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 142.

⁶¹ D. HUME, *Dijalozi o naravnoj religiji*, op. cit. – Riječ je o argumentu Humeova lika Klinta koji smatra da narav Vrhovnog Bića (Boga) ostaje misteriozna i čovjeku nedohvatljiva. Demea upućuje Klintu prigovor na račun zaključka koji se tiče sličnosti Boga s čovjekom ili obratno zamjerajući mu na uzmicanju od apstraktnih i apriornih dokaza, na kojima su mnogi filozofi insistirali, te se pita što je s obmanom i sofizmom i ne može li čovjek ići korak dalje od ‘golog’ iskustva i vjerojatnosti? – Klintov argument ide u prilog ateistima. (Op. a.).

⁶² D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 146.

ovom slučaju - proizvod ljudskog uma. Prema tome, iskustvo nas upućuje na to da se glede primjera s kućom originalni princip poretka nalazi u ljudskom umu, a ne u (s)tvarima, odnosno u materiji. Dakle, između uzrokâ mora postajati sličnost.⁶³ Primjenjujući ovaj sustav razumijevanja sličnosti uzrokâ na tumačenje Božje naravi koje zastupa Humeov lik Demea, može se zaključiti da između ljudskih stvorenja i Božanstva postoji sličnost, a što ide u prilog teistima.⁶⁴ Ako između Boga i njegovih stvorenja postoji sličnost, a što, zapravo, naučava i kršćanska vjera, znači da čovjek sa svojom naravi predstavlja impresiju Boga, odnosno simplificirano rečeno, kao da je Bog u čovjeka utisnuo dio sebe, odnosno dio svoje beskonačne savršenosti, koja se prepoznaje u čovjekovoj beskonačnoj težnji da slijedi dobro, da čini dobro i da dobro postane njegovom konačnom svrhom. To je paradoks koji je nezamisliv, ali istom moguć.

Uzmemo li u obzir (znanstvenu) činjenicu da slični uzroci proizvode slične učinke, koji pak dalje proizvode slične uzroke i tako do unedogled, a što znamo temeljem iskustva, što se pritom događa u slučaju kada se pojave „cirkumstancije“⁶⁵ koje uvjetuju prethodno opisani proces? Bilo koja, pa i ona neznatna promjena cirkumstancije može utjecati na uzročno-posljedično događanje, a da bi se ta promjena dokazala, zahtijeva se i višekратно ponavljanje eksperimenta kako bismo bili sigurni u promjenu koja može 'urodit' neočekivanim posljedicama.⁶⁶ Pođimo od pretpostavke da su svi zaključci koji se referiraju na činjenice, utemeljeni na iskustvu te da je sve eksperimentalno razumijevanje utemeljeno na postavci da slični uzroci dokazuju slične učinke, a slični učinci slične uzroke. – Priroda – svemir – poredak, pokušajmo na temelju prethodno rečenog objasniti njihovu uzročno-posljedičnu povezanost. Priroda, neovisno o našem ograničenom iskustvu posjeduje beskonačne principe koji se kontinuirano otkrivaju u svakoj promjeni mjesta i situacije⁶⁷ te Hume u tom kontekstu smisljeno kaže: „to koji bi je novi i nepoznati princip potaknuo na novu i nepoznatu situaciju nalik oblikovanju svemira, ne možemo, bez krajnje smjelosti, odrediti“.⁶⁸

⁶³ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 146.

⁶⁴ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 146.

⁶⁵ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 128; 147.

⁶⁶ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 147.

⁶⁷ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 148.

⁶⁸ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 148.

Prema Humeovu shvaćanju zakonitosti prirode podređene su zakonitostima svemira, a koje zakonitosti su nepredvidljive, a da bismo ih uopće bili kadri predvidjeti, odnosno „odrediti“, trebali bismo krajnje smjelo postupiti. Čini se da se Hume na ovom mjestu referira na Kopernikovo i Galilejevo „otkriće“⁶⁹ kretanja prirode, tj. Zemlje, koje je kretanje uvjetovano zakonitostima *kozmosa*. U oba slučaja riječ je o sličnim uzrocima koji proizvode slične posljedice. Evidentno je to da se Hume u svojoj kritici naravne religije nerijetko služi prirodoznanstvenim epizodama ne bi li što bolje i što preciznije, a opet s pomoću empirijskih metoda, objasnio vezu Bog – čovjek – religija. Međutim, „priprosti“⁷⁰ – kako ih Hume naziva – često razlučuju razum od iskustva, čak i onda, kada su u pitanju činjenične stvari i iskustvo. Dokazati izvor svemira iz uma putem iskustva (s čime smo se već ranije susreli, kada se iznosio Demejin argument o „poretku“ kao o ideji nekog principa, bilo da je riječ o Bogu-stvoritelju ili o čovjeku-graditelju/arhitektu), ne proturječi zdravom govoru više nego dokazivanje kretanja Zemlje iz istog principa.⁷¹ Preslikamo li ovo tumačenje na Humeovo shvaćanje naravi vrhovnoga Bića, to bi značilo da je Njegovu egzistenciju moguće dokazati na temelju same ideje o Njegovoj egzistenciji, a takvo bi se shvaćanje moglo usporediti s onim Descartesovim, prema kojemu je dostatno samo misliti Boga jer misliti Njega, znači misliti Njegovu postojanje. Premda Humeov Bog nije samo puki „konstrukt“ ljudskog uma, on bi to mogao postati ako prihvatimo ono tumačenje Božje egzistencije koje se nastoji empirijski izvesti iz sâmoga uma, a koje pak u Humeovim „Dijalozima“ personificira Demea. Stoga se pitanje: Kako sada izvesti čvrsti argument za naravnu religiju?, neće činiti suvišnim, već središnjim pitanjem Humeovih rasprava o religiji. Govoreći o religiji, valja precizno znati o kojoj religiji ili kojim religijama govorimo: govorimo li o monoteizmu, politeizmu ili o primitivnim (tj. prirodnim) religijama, koje Hume naziva religijom barbara, odnosno divljaka, koji nikada ne pitaju o božanstvu, pa im se ono i ne čini nespoznatljivim.

Pojava kršćanstva na svjetskoj pozornici isprovocirala je svijest čovjeka do te mjere da se on doista počeo pitati o vrhovnom Biću, o Njegovu postojanju te o Njegovoj biti, odnosno naravi. Kreirajući sliku o Bogu, čovjek, zapravo, spoznaje Boga, no je li ta slika kao zamisao o Bogu

⁶⁹ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 150-151.

⁷⁰ Teško je zaključiti koga Hume ima na umu kada kaže „priprosti“. Pitanje misli li na neku grupu filozofa ili ljude uskih spoznaja, ostaje otvorenim za neku drugu diskusiju.

⁷¹ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 150.

dostatna kako bi čovjek stekao uvid u božansku narav i njezine attribute?⁷² – Međutim, proniknuti (u) Božju narav i njezine attribute nije isto što i, primjerice, proniknuti u nekog autora, kojega želimo shvatiti čitajući njegovo djelo⁷³ jer ni Božji putovi nisu jednaki ljudskim – „njegovi putovi“, kaže Hume, „nisu naši putovi“.⁷⁴ Ovu je distinkciju najbolje izrazio već sâm Platon govoreći da se intelekt i razumijevanje ne mogu pripisati božanstvu, jedino što mu se može pripisati, jest izvjesno misteriozno samouništenje ili posvemašnje gašenje svih naših sposobnosti,⁷⁵ a ovo potonje Biblija bilježi kao misao koja kaže da Bog, ako hoće „uništiti“ čovjeka, oduzme mu razum.

Namjesto zaključka

Kada spominje vrhovno Biće, čovjek zapravo ne spominje Boga sama, dakle Boga kao osobu, već Njegove attribute, a čije značenje, u ovom našem slučaju, čovjeku još uvijek ostaje totalno nedohvatljivo, nepoznatljivo.⁷⁶ Čovjekova je priroda/narav nesavršena te mu/joj kao takva ne dozvoljava dohvatiti bilo koju ideju a koja bi upućivala na nepogrešivu uzvišenost Božanskih atributa.⁷⁷ Simplificirano formulirano, čovjekova je priroda toliko nesavršena da poradi njezine nesavršenosti čovjek nije kadar dokučiti Boga: to Vrhovno i Božansko biće, tu Mudrost i Znanje, tu Misao i univerzalni Duh.

Što se tiče religije, ona je prema Humeu tijekom povijesti prolazila kroz razvojne faze, odnosno metamorfoze: od politeizma, koji je antropomorfizirao božansko Biće, preko praznovjerja primitivnih, idolopokloničkih religija, pa sve do monoteizma gdje je Bog s jedne strane shvaćen kao apstraktno, svemoćno i sveznajuće biće, a s druge kao ideja koju čovjek može iskusiti jedino zahvaljujući svojemu umu, što je povijesno-filozofski gledano Aristotelova misaona baština. U temelju same religije, od njezinih začetaka pa nadalje, stoje ljudski afekti: strah i nada. Ti afekti upućuju na činjenicu da u temelju Humeova poimanja religije stoji psihologija.⁷⁸ Čovjek se priklonio religiji shvativši koliko je njegova

⁷² D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 155.

⁷³ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 155.

⁷⁴ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 155.

⁷⁵ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 156.

⁷⁶ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 158.

⁷⁷ D. HUME, *Dialogues concerning Natural Religion*, 158.

⁷⁸ Utoliko za djelo *Varieties of Religion Today* (hrv. „Raznolikosti religioznog iskustva“)

egzistencija krhka i nesigurna. Ovo je poimanje religije usko povezano s pascalovskim shvaćanjem čovjekove egzistencije.

Ono što se sa sigurnošću može tvrditi za Humeovo razmatranje naravne religije, jest to da ona u njegovim promišljanjima nije shvaćena kao nekakav transcendentni fenomen, nego kao plod ljudskoga duha. U duhu humeovskog poimanja religije, Bog je shvaćen kao sveprisutni, univerzalni i apsolutni Duh koji, a kako će kasnije reći i sam Hegel, hodeći kroz povijest, prolazi kroz različite preobrazbe, odnosno kroz različite predodžbe koje ljudski um može iskusiti, tj. dohvatiti.

američkog filozofa i psihologa te Giffordova predavača u Edinburghu, Williama Jamesa možemo kazati da u svjetonazorskom pogledu predstavlja nastavak Humeova učenja o religiji. James smatra da je vjerovanje iskaz subjektivnog religijskog osjećaja. Jamesov psihološki sentimentalizam, ako ne nastavak Humeove filozofije religije njezina refleksija. – Usp.: William JAMES, *Raznolikost religioznog iskustva* (Zagreb: Naprijed, 1990.); vidi Taylorovu kritiku spomenutog djela: Charles TAYLOR, *Varieties of Religion Today. William James Revisited* (Cambridge – London: Harvard University Press, 2003.); također o toj temi konzultirati studiju o Taylorovoj kritici Williama Jamesa: Dafne VIDANEC, „‘Homo religiosus’ u postmodernom vrijeme: od transcendencije do u rezidenciju“, ur. Ivan ANTUNOVIĆ, *Vjera i politika: zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija održanog u Zagrebu 15. prosinca 2007.* (Zagreb: FTIDI, 2009.), 187-212.

UNDERSTANDING THE NATURE OF THE CONCEPT OF GOD IN THE CONTEXT OF HUME’S EMPIRICISM REGARDING *DIALOGUES CONCERNING NATURAL RELIGION*

Summary

*The paper deals with understanding of the concept of God and the notion of religion in the philosophical thought of David Hume, the Scottish philosopher. Some commentators such as John M. Robertson think of Hume’s work as foreseen philosophy. They argue that Hume’s theses published in the form of essays and treatises have been, in a certain way, “mutilated”; that Hume deserves a more appropriate place in philosophical discourse than he currently enjoys, and the same also applies to religion. This is explored through an analysis of Hume’s understanding of the concept of natural religion, as laid out in his *Dialogues Concerning Natural Religion*. In terms of discussion of natural religion in the history of philosophy, the author argues that this is the most significant philosophical treatment of the topic since Pascal’s *Pensées*. Addressing Hume’s interpretation of natural religion, explained in the *Dialogues*, the paper describes this as a kind of hermetically presented piece of work on the nature of belief in general. The structure of the paper is threefold: the first part deals with Hume’s personal way of thinking about the attributes of God; the second is focused on Hume’s empiricism, and the third is dedicated to the concept laid out in the *Dialogues*.*

It should be noted that reception of David Hume’s thought, in general and with regard to his philosophy of natural religion, has been relatively weak and that his philosophy has not been widely explored in Croatian-language texts.

Keywords: *David Hume, God, Natural Religion, Empiricism, 〈Dialogues Concerning Natural Religion〉.*

Translation: Dafne Vidanec and Kevin Sullivan

UDK: 929 Stadler J.
929 Frank J.
94(436)“19“
329.63(497.1)“19”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: rujan 2019.

Stjepan MATKOVIĆ
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
HR – 10000 Zagreb
smatkovic@hrstud.hr

DVIJE VIZIJE MODERNOGA PRAVAŠTVA: NADBISKUP JOSIP STADLER I JOSIP FRANK

Sažetak

Autor je ukazao na višeslojan odnos između Josipa Franka, prvaka jedne od pravaških stranaka na političkoj sceni Kraljevine Hrvatske i Slavonije, i vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera. Taj je odnos bio obilježen proturječnostima i različitim fazama. Na početku 20. stoljeća Frank je kao predvodnik pravaša okupljenih oko Čiste stranke prava kritički razmatrao Stadlerovu političku djelatnost na području Bosne i Hercegovine. Prije svega, razlog takvu stajalištu proizlazio je iz oslanjanja na tradiciju starčevićanske ideologije i pojedine liberalne postavke. Drugi je ležao u koncepciji modernoga pravaštva, koje je, uz prilagodbu suvremenim kretanjima u društvu, značilo nastavak zagovaranja politike zasnovane na načelima hrvatskoga državnog prava u skladu s prihvaćanjem utjecaja modernizacije društva. U toj se kombinaciji temeljio kao bitan element neprihvatanja djelovanja vrhbosanskoga nadbiskupa i kompleksan odnos prema muslimanima iz Bosne i Hercegovine, koji su trebali biti ključan saveznik u širenju pravaštva na tom području, zbog čega je Frank javno izražavao filomuslimansko raspoloženje i pritom osuđivao navodno prozelitsko djelovanje Stadlera. Do zaokreta u međusobnim odnosima između Franka i Stadlera dolazi nakon pokretanja politike Novoga kursa, a još naglašenija suradnja započinje u kontekstu austro-ugarske provedbe aneksije Bosne i Hercegovine. Iz poteza hrvatskih zagovornika Novoga kursa i Hrvatsko-srpske koalicije proizlazilo je da se Bosna i Hercegovina prepuštaju srpskoj politici kao zona njena djelovanja. Na taj je način došlo i do podjele unutar političkih predstavnika bosanskohercegovačkih Hrvata tako da je jedan dio prihvatio koncepciju Novoga kursa, dok je drugi, među koje je pripadao i Stadler, odbacivao takav zaokret držeći se načela o vrijednostima hrvatskoga državnog prava u političkom životu. S druge strane, tad na značenju dobiva sve snažniji utjecaj kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, koji je na dnevni

red stavio mogućnost trijalističke reforme Austro-Ugarske. U tim je okolnostima došlo do čvršćega povezivanja između Franka i Stadlera. Prvomu je nakon aneksije i uvođenja ustavnoga stanja u Bosni i Hercegovini bilo važno pridobiti pouzdanoga saveznika, a i Stadler je tražio potporu „preko Save“ jer se bez povezivanja nije moglo promišljati o provedbi postavljenih političkih ciljeva koji su se očitovali u prihvaćanju pravaškoga programa iz 1894. po kojem se hrvatsko pitanje trebalo riješiti unutar okvira Habsburške Monarhije. Na taj je način došlo do uspostave čvrstoga savezništva, koje je trajalo sve do smrti Josipa Franka (1911.), a nastavilo se i kroz suradnju njegovih nasljednika s vrhbosanskim nadbiskupom.

Ključne riječi: *nadbiskup Josip Stadler, Josip Frank, Stranka prava, moderno pravaštvo, Habsburška Monarhija*

Uvod

Kad su se početkom 1990-ih započele voditi rasprave na tragu preispitivanja povijesti hrvatske politike u ozračju kako se pokazalo nezauzastavljivih promjena i sloma staroga političkog poretka, onda su, uvjetno rečeno, pojedini ugledniji pripadnici tradicionalnijega pola historiografije s razočaranjem pisali da su dva Josipa, vrhbosanski nadbiskup Stadler (1843.–1918.) i pravaški političar Frank (1844.–1911.), postali novi uzori povjesničarima.¹ Obojica su do tada bili označavani kao isključivi protivnici onih ideologija koje su trijumfirale nakon Prvoga svjetskog rata ne shvaćajući na ispravan način dijalektiku povijesti južnoslavenskoga područja. Pritom je Stadler predstavljen u kontekstu njegova javnoga djelovanja kao konzervativac koji nije želi promjene u anakronoj Habsburškoj Monarhiji, dok je Frank ocjenjivan kao primjer radikalnog nacionalista.

Od 1990-ih su dva rođena Slavonca – prvi iz Slavonskoga Broda, a drugi iz Osijeka – postali sastavnim dijelom sustavnijih proučavanja koja su, u međuvremenu, preispitala i ponudila nove ocjene o njihovu djelovanju. Oni tako nisu bili više simboli isključivo nečega reakcionarnog i neprihvatljivog poput provođenja „tuđinskih“ ciljeva, poglavito pojedinih bečkih, peštanskih ili vatikanskih interesa kojima se „razbijala narodna sloga“, nego su predstavljeni u duhu vremena u kojem su nastupali kao zastupnici mišljenja znatnoga dijela društvenih dionika, ustrajno zagovarajući primjenu načela hrvatskoga državnog prava u čem su konzistentno vidjeli jamstvo održivosti i razvitka hrvatskoga čimbenika u heterogenom

¹ Mirjana GROSS, „O ‘shematizaciji’ i ‘preocjenjivanju’ hrvatske povijesti u knjizi: Jure Krišto, Prešućena povijest, Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850–1918, Zagreb, 1994.“, *Historijski zbornik* 47(1994.), 160-161.

sklopu Habsburške Monarhije.² Drugim riječima, obojicu se aktera ovoga rada može smatrati važnim sudionicima političkoga života Banske Hrvatske te Bosne i Hercegovine koji su se zalagali za nacionalnu integraciju hrvatskoga naroda u vremenu kad su rasprave o modernom nacionalnom pitanju dominirale u gotovo svim dijelovima Europe.

U stvari, razdoblje u kojem su oni usporedo djelovali neizbježno je nosilo prednosti i nedostatke za njihove aktivnosti na području političkog života. Društvene i kulturne promjene, koje su bile izazvane pojavom modernih nacija, sve ekspanzivnijim oblicima kapitalističko gospodarstva i širenjem liberalno-demokratskih ideja, nezaustavljivo su utjecale na kretanja u Europi pa tako i u Austro-Ugarskoj Monarhiji. U tom se kontekstu pojavila u stručnoj literaturi koncepcija modernizacije koja je označavala postupnu promjenu uređenja društva u prijelazu iz njegova starog, tradicionalnog i staleškog oblika prema suvremenom građanskom društvu. Na taj se interpretacijski način, u okviru teme kojom se bavimo u ovom članku, ukazalo na važan utjecaj te tranzicijske pojave i na ponašanje katolika u javnom životu koji su se, uz to, našli pred složenim izazovima sve izraženijeg osnaženja suverenističke uloge državne uprave, ekonomskog individualizma, evolucijskih teorija pa i protukatoličkih nastojanja kao posljedice prodora sekularističkih ideja, odnosno nastojanja da se otvore vrata pojavama koje su se kosile s kršćanskom naukom. U tom je smislu nastupilo razdoblje ozbiljnih izazova za vjerska shvaćanja koja su do tada prevladavala u širim slojevima društva. S druge strane, multinacionalni sastav Dvojne Monarhije, njezin položaj u europskom poretku i habsburška dinastija kao tradicionalna zaštitnica Katoličke Crkve nudili su mogućnosti zaštite i razvoja njezinih pripadnika, napose na području zauzete Bosne i Hercegovine, u sredini gdje se otvarao prostor za katoličku obnovu, kulturnu misiju i suradnju s predstavnicima onih struja koje su mogle biti saveznice u jačanju uloge vladajuće dinastije kao ključnoga čimbenika za održivost Austro-Ugarske.

Usporedba nadbiskupa Stadlera s Frankom kao jednim od pravaških čelnika ne dopušta selektivan pristup koji je dugo vremena prevladavao u literaturi. Njihov je odnos na političkom području prolazio kroz više

² Vidjeti osobito dvije monografije nastale kao doradene verzije doktorskih teza: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Vrhbosanska nadbiskupija Sarajevo, Dom i svijet, 2001.) i Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.–1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Dom svijet, 2001.). Stadlerov opus temeljito je prikazan i u zborniku radova *Josip Stadler: Život i djelo*, prir. Pavo JURIŠIĆ (Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 1999.).

etapa koje ne upućuju na pojednostavljene ocjene kakve su još uvijek vidljive u pojedinim historiografskim djelima. Sagledavajući njihove odnose u cjelini, upada u oči da Frank i njegovi sljedbenici u sklopu pravaštva nisu u početku podržavali Stadlerovo djelovanje na političkom području, unatoč tomu što je sarajevski nadbiskup neprijeporno pridonio narodnom osvještavanju širokih katoličkih slojeva u Bosni i Hercegovini, čime je aktivno pridonio procesu hrvatske nacionalne integracije. Kao zagovornici brojnih liberalnih, ne i bezvjerskih načela, i interkonfesionalnoga pristupa pri rješavanju odnosa u Bosni i Hercegovini frankovci su isticali od svojeg osnivanja 1895. protivnost prema onim potezima vrhbosanskoga nadbiskupa koji se nisu uklapali u njihov program. Na taj su način dobrim dijelom slijedili i doktrinu svojega prvaka Ante Starčevića koji je u svojim raspravama zapravo baštiniio dijelove tadašnje liberalne ideologije, navlaštito one vezane uz neke od tekovina Francuske revolucije.³

Druga važna odrednica vezana uz krug oko Franka bila je uvođenje modernoga pravaštva. Pojednostavljeno rečeno, riječ je o promjenama koje su zahvatile Stranku prava, čime je ona dala svoj odgovor izazovima suočavanja s modernim društvom prilagođavajući se promjenama u političkom, gospodarskom, društvenom i kulturnom životu. Na takav su iskorak pravaši bili primorani i zbog krize koja je zahvatila njezine redove u neprestanoj borbi s nositeljima vlasti u Banskoj Hrvatskoj iz koje su redovito izlazili kao poražena stranka u sučeljavanjima na izbornom području. Na političkom je planu moderno pravaštvo nudilo više pokazatelja (npr. zahtjevi za uvođenje općeg prava glasa, poticanje predstavničke demokracije, organizacija radništva), od kojih je bitno mjesto imala odluka da se hrvatsko nacionalno pitanje nastoji riješiti u sklopu Habsburške Monarhije. Upravo će nastojanje da se habsburškom orijentacijom ostvare hrvatski interesi imati prevagu u uspostavi čvršćih veza između Stadlera i Franka uoči aneksije Bosne i Hercegovine. Međutim, prije toga treba istaknuti što je onemogućilo njihovu suradnju u prethodnom razdoblju.

³ O Starčevićevim pogledima na ulogu države i nacije, kao i o filozofskim izvorima njegovih etičkih shvaćanja vidjeti: Pavo BARIŠIĆ, *Filozofija prava Ante Starčevića* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1996.), a o širem kontekstu francuskih nadahnuća: Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo* (Zagreb: Golden marketing, 2000.).

Od nesuglasja do povezivanja

O izvorištima ranih sporova između Stadlera i Franka govore nam, na primjer, događaji oko blagoslova barjaka Hrvatskoga kulturnoga društva Trebević, zbivanja na Prvom katoličkom kongresu u Zagrebu i stajališta oko spora svjetovnoga klera s franjevcima.⁴ U ovom su posljednjem slučaju pravaške simpatije bile na početku isključivo na franjevačkoj strani. Pritom su kod frankovaca primjeri Stadlerovih zaoštrenih istupa prema bosansko-hercegovačkim muslimanima, poglavito izazvanima u vezi s krštenjima izvjesnih muslimana, uzrokovali javne kritike u kojima je vrhbosanski nadbiskup označen kao smetnja uspostavi dobrih odnosa s muslimanima. U tom se pogledu zapravo iznova problematizirala tema koja je bila dio tradicionalnih sporova na hrvatskoj sceni. Frankovi sljedbenici su baštinili stari starčevićanski stav o neizbježnoj potrebi katoličko-muslimanske suradnje na načelima vjerske snošljivosti koja je inspirirala islamofilske tendencije i poticala izbjegavanje izazivanja muslimana ne bi li se oni priklonili uz hrvatski nacionalni identitet, zadržavajući svoje zasebne vjerske i regionalne odrednice. S druge je strane Stadler izražavao skepsu prema interkonfesionalnom pristupu jer je smatrao da se hrvatska samosvijest s okosnicom na katoličanstvu još uvijek nije ostvarila u zadovoljavajućoj mjeri. Vjerojatno je i činjenica da je Stadler izvorno bio blizak đakovačkom biskupu Josipu Juraju Strossmayeru imala svoju težinu u ozračju sukoba na javnoj sceni između starčevićanaca i biskupovih sljedbenika koji je, unatoč nizu uložениh napora da se prevlada u ime povezivanja što širega hrvatskog kruga, bio i dalje otvoren.⁵

Ubrzan ritam događaja na početku 20. stoljeća uzrokovao je mnoge promjene u unutarnjoj i vanjskoj politici, stvarajući mogućnost za nova savezništva. Prvi preduvjeti za suradnju između Stadlera i Franka pojavili

⁴ Vidjeti o pozadini tih sukoba u: Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.); Mario STRECHA, *Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897–1904)*, (Zagreb: Barbat, 1997.); M. STRECHA, „Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 34-36 (Zagreb: 2004.), 101-133.; M. STRECHA, *‘Mi smo Hrvati i katolici’: Prvi hrvatski katolički kongres* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2008.).

⁵ O tom više vidjeti kod: Zoran GRIJAK, „Josip Juraj Strossmayer i Josip Stadler“, *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti. Zbornik radova*, ur. Franjo ŠANJEK (Zagreb: HAZU, 2006.), 269-294.

su se u vrijeme osnivanja Hrvatsko-srpske koalicije u Banskoj Hrvatskoj kad je 1905. slijedom donošenja Riječke i Zadarske rezolucije među zagovornicima hrvatsko-srpske suradnje iz hrvatskih redova došlo do popuštanja u zahtjevima za sjedinjenjem Bosne i Hercegovine s Hrvatskom. Do tada su vodeće oporbene stranke redovito podržavale program iz 1894. godine, sklopljen između jedinstvene Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, koji je u pogledu teritorijalnoga integriteta iznio sljedeći zahtjev:

„Hrvatska sjedinjena opozicija, stojeći na temelju državnoga prava i narodnoga načela, radit će svim zakonitim sredstvima, da se narod hrvatski, koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rieci s kotarom i u Medjumurju, Bosni, Hercegovini i Istri sjedini u jedno samostalno državno tielo, u okviru Habsburške monarhije, te će podupirati svom snagom i nastojanje braće Slovenaca, da se i slovenske zemlje ovomu državnomu tielu prikupe.“⁶

Taj je program bio oslonjen na povijesno državno pravo izvodeći iz njega zahtjev za hrvatskom samostalnošću i neovisnošću pod habsburškom dinastijom te je istodobno bio znak protivljenja zajedničkim poslovima s drugim narodima Monarhije kojima bi se oslabili vlastiti državni prerogativi. Od osnivanja Hrvatsko-srpske koalicije bio je program iz 1894. sve više marginaliziran među hrvatskom sastavnicom Koalicije, a uskoro i napušten, čime su se mogle očekivati reakcije iz Bosne i Hercegovine. Osim toga, pojava Napredne stranke u Banskoj Hrvatskoj utjecala je i na pokušaje agitiranja novoga tipa liberalizma koji je u svom programu otvoreno odbacivao važnost povijesnoga državnog prava i sustavno optuživao pojedine katoličke svećenike da promiču klerikalizam kao politički alat koji ne služi narodnim interesima. Činjenica da je u to vrijeme dolazilo do organiziranja bosanskohercegovačkih Srba i muslimana u nastojanjima da zajedničkim pokretom ostvare vjersko-prosvjetnu autonomiju isto je tako poticala pojedine hrvatske čimbenike na aktivizam. Stoga je i pokrenuta 1906. u Travniku Hrvatska narodna zajednica koja je Bosnu i Hercegovinu spominjala kao pokrajine koje po državnom pravu i narodnosnom načelu pripadaju Hrvatskoj.⁷ Takav je potez izazvao negodovanje i dijela

⁶ Više o postanku toga programa i njegovu utjecaju na hrvatsku političko-stranačku scenu vidjeti monografiju Ive PERIĆA, *Politička oporba u Banskoj Hrvatskoj 1880. – 1903: suradničko povezivanje neodvišnjaka i pravaša do njihova stapanja u jednu stranku* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv: 2009.).

⁷ Najviše podataka o Hrvatskoj narodnoj zajednici nudi monografija Luke ĐAKOVIĆA, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata* (Zagreb: Globus: 1985.).

vladajućih struktura, napose mađarskih krugova na čelu sa zajedničkim ministrom financija Istvánom Buriánom, a tim i Zemaljske vlade u Sarajevu. Uostalom, baš se u to vrijeme Burián, koristeći se svojim ovastim u Bosni i Hercegovini, zalagao za širokogrudniji pristup prema srpskoj strani, pa je odbijao ocjene da oni u političkim nastojanjima teže ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom, da bi pri kraju 1907. nastavio izlagati misao da se ubuduće prema Srbima vodi blagonaklona politika i da se u Bosni i Hercegovini uzme u obzir autonomistička ideologija. Njegova stajališta proizlazila su iz procjene da srpska strana ne može računati na rusku potporu u suočavanju s Austro-Ugarskom zbog niza problema tamošnje carističke politike, a s obzirom na to da su Srbi prema službenim statističkim pokazateljima bili relativna većina stanovništva u Bosni i Hercegovini i da su već razvili svoju nacionalnu svijest, najbolji bi potez bio pridobiti ih na stranu dualističkih vlasti.⁸ S druge strane, Buriánovo gledište o ograničenoj prijatnji srpskoga nacionalizma, koji se može nadzirati, nije imalo uporište u stvarnosti, o čemu svjedoče skorašnji događaji i činjenica da će upravo Beograd neosporno postati središte okupljanja jugoslavenskoga revolucionarnog pokreta čiji su se ciljevi podudarali sa srpskim nacionalnim planovima u kojima je Bosna i Hercegovina smatrana sastavnim dijelom srpstva.⁹ Zbog takvih stajališta rastle su mogućnosti povezivanja raznih sudionika u hrvatskom političkom životu, makar oni do tada nisu iz različitih razloga pokazivali spremnost za međusobnu suradnju. Nepovoljne tendencije za hrvatsku stranu tako su otvorile vrata i suradnji između Stadlera i Franka, čime je moglo doći do povezivanja politički organiziranih katolika i modernoga pravaštva.

Aneksija Bosne i Hercegovine kao poticaj čvršćemu savezništvu

Kao poveznicu možemo uzeti i jednu drugu pojavu koja je izravno utjecala na kretanja u širem političkom životu. Stadler je početkom 20. stoljeća počeo simpatizirati s austrijskim kršćanskim socijalima i trijalističkim koncepcijama koje su pripisivane tzv. velikoaustrijskim krugovima i

⁸ Robin OKEY, „A Trio of Hungarian Balkanists: Bény Kallay, István Burián and Lajos Thallóczy in the Age of High Nationalism“, *The Slavonic and East European Review*, 80 (London: 2002.), 252-253.

⁹ Arnold SUPPAN, „Baron Aehrenthal, Pan-Serbian Propaganda and the Annexation of Bosnia-Herzegovina“, *1908, l'annexion de La Bosnie-Herzégovine, cent ans après*, ur. Catherine HOREL, (Bruxelles: 2001.), 37-50.

nadvojvodi Franji Ferdinandu čije se političke poteze može promatrati i u skladu s promišljanjima dijelova nekih zastupnika austro-ugarske diplomacije i visokih vojnih krugova poput Aloisa Lexe von Aehrenthala, Moritza von Auffenberga i Conrada von Hötzendorfa. Prijestolonasljednik je svoj utjecaj počeo širiti od 1905. godine, pri čemu je neskriveno izražavao sklonost prema ideji trijalizma po kojoj bi se zbog, po njemu, neizbježne preobrazbe državnog uređenja Monarhije stvorila zasebna jedinica od Banske Hrvatske, Dalmacije i Bosne i Hercegovine.

Uz to, Franjo Ferdinand je izražavao kritičke stavove prema mađarskoj politici smatrajući je faktorom koji iznutra slabi integritet Monarhije. S obzirom na posljedice nagodbenog aranžmana Hrvatske s Ugarskom, kao i snažnih nastojanja mađarskih vlasti da imaju što izraženiji utjecaj u Bosni i Hercegovini, prijestolonasljednikov animozitet prema mađarskoj politici trebao je ići na ruku hrvatskoj strani. Franjo Ferdinand nije imao ni sklonosti, za razliku od nekih drugih nositelja političkih struktura u Beču i Budimpešti, prema kombinacijama sa srpskom i talijanskom politikom držeći da njihove iredentističke aspiracije izravno ne prijete samo statusu velesile nego i održivosti Habsburške Monarhije. Konačno, prijestolonasljednik je bio, dobrim dijelom i kao revni katolik, vrlo kritički orijentiran prema pokretu moderne na kulturnom području, neuspješno nastojeći pritom, kako to piše njegov biograf Jean Paul Bled, zaustaviti taj pokret koji je „nosila kolektivna dinamika“ vremena.¹⁰ U svakom slučaju, oživljavanje trijalističke ideje bilo je privlačno i Franku. Zbog toga su uloženi naponi da se njegove pristaše povežu s uredom prijestolonasljednika koji je započeo uspostavljati vladu u sjeni nastojeći prikupiti što više obavijesti o situaciji u raznim dijelovima Monarhije, pomalo krenuti s djelovanjem na buduća politička kretanja i pripremiti se za preuzimanje vlasti nakon smrti Franje Josipa. Stadler je također u trijalizmu prepoznao onu koncepciju koja može iz hrvatske perspektive najpovoljnije riješiti položaj Bosne i Hercegovine.

U skladu s navedenim okolnostima Stadler je pokazivao sve više simpatija prema pravaškoj ideologiji pa je uoči aneksije Bosne i Hercegovine došlo do uspostave veza i s frankovačkim pravašima. Ta je veza potaknuta s obje strane i može se smatrati da je bila dijelom posljedica taktičke naravi. Frank i njegovi suradnici nastojali su proširiti svoju djelatnost na Bosnu i Hercegovinu ili barem osigurati oslonac među bosanskohercegovačkim Hrvatima (kako katolicima, tako i muslimanima koji su se izražavali u nacionalnom smislu Hrvatima) te ojačati svoj položaj u

¹⁰ Jean-Paul BLEDE, *François-Ferdinand d'Autriche* (Paris: Tallandier, 2012.), 201.

Banskoj Hrvatskoj i pred vrhovima Monarhije. U tom im je smislu Stadler bio važan saveznik i kao tajni savjetnik Franje Josipa pa je smatran za „nositelja najvećega povjerenja Krune“. Stadleru i krugu oko njega bilo je pak potrebno dobiti pouzdane suradnike i izgraditi uporište u političkom sustavu Banske Hrvatske kako bi se lakše nosili sa suparničkim skupinama koje su od 1906. jačale među katolicima Hrvatima u Bosni i Hercegovini, a isto su tako održavale veze s političarima s područja Banske Hrvatske. Osim toga, stranačka scena u Bosni i Hercegovini bila je tek u povojima, tako da je oslonac na političke tokove „preko Save“ bio neizbježan. Stoga se već u vremenu uoči aneksije Bosne i Hercegovine govorilo i pisalo o zajedničkoj politici Stadlera i Franka, i to kao onoj struji koja je najviše izražavala sklonost prema Beču očekujući upravo od središta Monarhije da ne zanemari svojeg lojalnog saveznika prigodom nadolazećih promjena.¹¹

Do potpunog zaokreta došlo je u vrijeme aneksije Bosne i Hercegovine koja je pridonijela brojnim previranjima na političkoj sceni Banske Hrvatske. Na taj se način zapravo pokazalo da je odnos hrvatskih političara prema bosanskohercegovačkom statusu imao vrlo značajnu ulogu. Brojne su činjenice iz vremena okupacije i aneksije išle u prilog okretanju katoličkoga dijela bosanskohercegovačkoga pučanstva prema vezivanju uz Kraljevinu Hrvatsku i Dalmaciju. S druge strane, čin aneksije značio je da su otpala rješenja po kojima bi Bosna i Hercegovina pripala Kraljevini Srbiji ili bi postojala kao autonomna jedinica pod sultanovim suverenitetom. Na taj je način „bosansko pitanje“ čvrsto povezalo Franka i Stadlera u uvjerenju da su se njihovi politički pogledi na nacionalnu politiku počeli podudarati i da zajednički mogu približiti hrvatske ciljeve imperijalnoj politici Beča koja je odlučivala kako će se od 1908. urediti odnosi unutar Monarhije.¹²

Međutim, način provedbe aneksije i njezine posljedice ostavit će ožiljke. Iznova su se pojavljivala gledišta da je hrvatska strana izigrana. Grof Josip Drašković, jedan od korespondenata s visokim bečkim krugovima, zapisao je:

„Umjesto velikih male zatvaraju u zatvore i financijski ih unište! Nisu li to snažni izrazi slabosti? Ne vide li u Beču posljedice tih slabosti? U Beogradu, Cetinju, Istanbulu, Solunu itd. itd. grubo

¹¹ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 482.

¹² M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1973.), 358-359; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 279; Mario STRECHA, *Katoličko hrvatsvo* (Zagreb: Srednja Europa, 2011.), 354.

nas vrijeđaju i materijalno oštećuju, a mi šutimo, mi čekamo, vjerojatno da bi našim hrabrim postrojbama otežali zadaću, ako ne i onemogućili, dok se protivnici potpuno ne naoružaju, mi čekamo dok se ne poveća broj protivnika! Isprva su se javile samo Srbija i Crna Gora, sada je već riječ o Turskoj i Rusiji. I Italija, koja je u početku bila potpuno lojalna, počinje se micati, sto posto ćemo udariti, ali tek onda kad će koncert biti gotov, možda ćemo čekati dok nam i Njemačka neće imati što prigovoriti!¹³

Iz tih riječi mogu se anticipirati budući događaji koji su u stvarnosti potvrdili krhkost provođenja monarhijske politike i slom nada u trijaliističku reformu.

Od aneksijskoga razdoblja na dalje političke skupine oko Franka i Stadlera ostale su usko povezane.¹⁴ Nakon provedbe aneksije i uklanjanja s njom povezane međunarodne krize koja je prijetila izbijanjem rata, trebalo je riješiti status Bosne i Hercegovine u sklopu Monarhije i uvesti ustavno stanje. Svjesne opasnosti od ekspanzivnih ideologija s uporištima u susjednim državama, navlastito onih talijanske i srpske provenijencije, nastojali su Frank i Stadler zajednički i dalje raditi na suzbijanju provedbe planova na štetu hrvatskoga položaja. U takvim su se okolnostima otvarale mogućnosti za dugoročniju suradnju koja se više nije mogla smatrati samo dijelom taktičkih poteza. Na primjer, o dubini uspostavljene povezanosti govori činjenica da je Stadlerov liječnik stigao „po biskupovoj želji“ početkom 1910. u Zagreb da bi pregledao bolesnoga Franka.¹⁵

Pravaško okupljanje oko prestolonasljednika Franje Ferdinanda

Zbližavanje frankovačkoga vodstva i kršćanskih socijala u Hrvatskoj za Stadlera i krug oko njega bila je nova i poticajna pojava koja je mogla, uz vanjsku pomoć austrijskih kršćanskih socijala i njihova programa s osloncem na širenje prava glasa te očekivanim dolaskom nadvojvode Franje Ferdinanda na prijestolje, dovesti do preokreta. Očekivale su se bitne promjene u hrvatskoj politici koje su trebale omogućiti preraspodjelu

13 Stjepan MATKOVIĆ – Marko TROGRLIĆ, *Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907. – 1910.* (Zagreb–Split: Hrvatski institut za povijest i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2014.), 139.

14 Stjepan MATKOVIĆ, „Temeljne promjene u hrvatskoj politici uoči Sarajevskog atentata“, *Istorijski zapisi* 88, 3-4 (Podgorica: 2015.), 33-48. i S. MATKOVIĆ, „Croatian Views on the Annexation Crisis“, *1908, l'annexion de La Bosnie-Herzégovine, cent ans après*, Catherine Horel (ur.), (Bruxelles: 2001.), 199-209.

15 S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Iz korespondencije Josipa Franka*, 374.

odnosa snaga i dopustiti pravašima frankovačke orijentacije da se približe kormilu vlasti na zemaljskoj razini. U redovima frankovačkih pravaša tada su se pojavili stari Stadlerovi znanci poput svećenika Josipa Pazmana i Karla Bošnjaka koji su mogli istaknuti ulogu kršćanskoga demokratizma. Nadalje, rekonfiguracija političkoga krajolika otvorila bi, mislilo se, slijedom lojalnosti prema prijestolonasljedniku i tada najjačoj austrijskoj stranci put do očekivanoga ujedinjenja hrvatskih zemalja. Time bi bile potisnute ideje oko provođenja drukčije nacionalne politike na kojoj su inzistirali pristaše Hrvatsko-srpske koalicije koji su postali sve izraženiji u političkom krajoliku Banske Hrvatske jer su dobili većinu glasova na saborskim izborima.

Istodobno je održavanje bliskoga odnosa izazvalo određene lomove unutar Frankove stranke. Pravaši liberalnoga svjetonazora poput Antuna Gustava Matoša i njegovih sljedbenika iz „mladohrvatskoga pokreta“ nisu bili skloni suradnji sa Stadlerom. Ne pokazujući zanimanje za kompromise, oni su i dalje napadali sarajevskoga nadbiskupa, smatrajući da on na prvo mjesto mora staviti hrvatsku nacionalnu misao, a ako je potrebno, kao što je to bio slučaj s Bosnom i Hercegovinom, treba biti spreman na potiskivanje katoličkog uvjerenja na drugo mjesto da bi se pridobilo muslimansko stanovništvo.¹⁶ Previranja na pravaškoj sceni u Banskoj Hrvatskoj izazvala su i dodatne posljedice na stranačka kretanja među bosanskohercegovačkim Hrvatima. Stadlerov *Hrvatski dnevnik* je prigodom raskola u redovima pravaša stao upravo na Frankovu stranu. Tako se Hrvatska katolička udruga solidarizirala s frankovcima, dok su Hrvatska narodna zajednica, koju su u jednom trenutku podržavali bečki krugovi, i novostvorena Starčevićeva Stranka prava u Banskoj Hrvatskoj, koja je proizašla iz raskola frankovačkih pravaša, počeli surađivati. Pritom je u posljednjem slučaju došlo do postupnoga odstupanja od pravaškoga programa iz 1894., čime je bila otvorena mogućnost surađivanja s pojedinim predstavnicima bosansko-hercegovačkih Srba. Na taj je način u tim redovima iskazana spremnost za razgovore o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba koje se do tada nije prihvaćalo među onim pravašima koji su baštinili izvorna polazišta njihovih tvoraca.¹⁷

¹⁶ Tomislav JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš pod Starčevićevim barjakom* (Zagreb: AGM, 2019.), 352, 445 i 449. Matoš je bio proturječan u prikazivanju Stadlera jer je unatoč kritici ipak pristao objavljivati u sarajevskom *Hrvatskom dnevniku*, listu koji je pokrenuo vrhbosanski nadbiskup.

¹⁷ Na primjer, vidjeti saborske govore Nikole Mandića i Joze Sunarića, zastupnika u Bosanskohercegovačkom saboru, o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba, u: *Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog sabora god. 1910, I.*

Pritom je postalo otvoreno i pitanje bezuvjetnoga zagovaranja hrvatskoga prava na Bosnu i Hercegovinu, kako je bilo istaknuto u programu iz 1894. jer je očito njegov sadržaj bio prepreka za hrvatsko-srpsku suradnju koja se u drugoj polovici Prvoga svjetskog rata sve snažnije izražavala u jugoslavenskom pokretu.

Krajem siječnja 1910. godine nadbiskup Stadler je došao u Zagreb gdje se u nadbiskupskoj palači susreo s predstavnicima frankovačke Starčevićeve Hrvatske stranke prava i grupe oko *Hrvatstva*.¹⁸ Tom je prigodom, pod njegovim predsjedanjem, raspravljano o mogućnostima konačnoga spajanja dviju skupina pod zajedničkim pravaškim imenom. Naknadno je bio objavljen sadržaj pregovora koji su bili okončani izradom posebnoga memoranduma za vladara. U tom su dokumentu izneseni zahtjevi za uvođenje općeg prava glasa i izradu novoga izbornoga zakona koji bi pružao veće mogućnosti pravašima da dođu na kormilo vlasti u Banskoj Hrvatskoj. Vladaru su istaknuti i zahtjevi za promjenu nagodbenog aranžmana s Ugarskom po kojima bi hrvatska strana dobila znatno viši stupanj samostalnosti (izbor bana, šira financijska autonomija, nadzor nad prometnom politikom, poticanje hrvatskoga pomorstva i priznanje ugarske strane da se hrvatsko državno pravo proteže na Bosnu i Hercegovinu, kako bi se u povoljnim okolnostima Bosna i Hercegovina, zajedno s Dalmacijom, mogla sjediniti s Hrvatskom). Prema pisanju lista *Hrvatstvo* Stadler je odnio memorandum u Beč zalažući se pritom iznova za prihvaćanje trijalističkoga plana prigodom preobrazbe Austro-Ugarske.

Na povratku iz Beča Stadler je u Budimpešti razgovarao s mađarskim novinarima kojima je tumačio još jednu mogućnost u slučaju odbacivanja trijalizma: pripajanje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, ali unutar zemalja ugarske krune.¹⁹ Istodobno, dio visokih predstavnika Monarhije započeo se distancirati od nekadašnjih saveznika. Tako je general i budući ministar rata Moritz von Auffenberg, koji je u razdoblju aneksije podržavao stajališta hrvatske strane, pri čemu se pohvalno izražavao i o vrhbosanskom nadbiskupu („iskren“, „požrtvovan“), početkom 1909. ipak

zasjedanje, sv. 1, (Sarajevo: 1910.), 40-43. i *Hrvatska zajednica*, 3/1911., br. 18, (Sarajevo, 4. 3. 1911.), 1-2. U historiografiji se iznosi tvrdnja da je režim potaknuo hrvatsko-srpsku suradnju radi „smirivanja prilika u Bosni i Hercegovini.“ Vidi: M. GROSS, „Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878–1914.“, *Historijski zbornik* 19-20 (Zagreb: 1966.–1967.), 43.

18 Mislav GABELICA, *Pravaštvo u banskoj Hrvatskoj uoči Prvoga svjetskog rata*, neobjavljena doktorska disertacija (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2011.), 101.

19 M. GABELICA, *Pravaštvo u banskoj Hrvatskoj*, 102.

predložio da se Stadler premjesti u područje na kojem žive samo Hrvati jer „tamo njegove loše osobine i vjerska zadrtnost ne bi dolazili do izražaja.“²⁰

U pozadini takva stava bilo je gledište austrijskih informatora da nadbiskup previše favorizira „klerikalna pitanja“ i unatoč tomu što je bio poznat i cijenjen zbog svojih zasluga, izaziva raskole s liberalnim strujama u hrvatskim redovima, čime je dovodio u pitanje provedbu imperijalne politike u Bosni i Hercegovini.²¹

U razdoblju do Sarajevskog atentata nastavljeno je održavanje čvrstih veza između Stadlera i Franka. Novija istraživanja bacila su više svjetla na Stadlerove napore da posreduje u usvajanju frankovačkih stajališta među predstavnicima hrvatske politike u Bosni i Hercegovini. Pritom je osobito analizirana pojava Kluba Starčevićeve Hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu (1909.) i činjenica da se nadbiskup u nekim dokumentima izjasnio kao pravaš frankovačke orijentacije.²² S druge strane, nakon osnivanja Svepravaške organizacije sa središtem u Zagrebu, koja je trebala okupiti sve pravaške skupine, uključivši i Hrvatsku katoličku udrugu i Hrvatsku narodnu zajednicu iz Bosne i Hercegovine, Stadler je bio zastupljen u njezinim redovima. Kao član njezine Vrhovne uprave nastavio je širiti pravaška načela u Bosni i Hercegovini pokazujući time da je vrh redovite katoličke hijerarhije pristao na promicanje programa koji je bio otprije zastupljen u redovima predstavnika modernoga pravaštva. Na taj se način ideja modernoga pravaštva mogla dublje ukorijeniti u narodnim slojevima i spremnije se suočiti s uvođenjem Bosansko-hercegovačkoga sabora

²⁰ Tomislav JONJIĆ, *Ivo Pilar kao politički ideolog*, neobjavljena doktorska disertacija (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015.) 568 i Horst HASELSTEINER, *Bosnien-Hercegovina. Orientkrise und Südslavische Frage* (Beč: Böhlau, 1996.), 100. Još prije se javno nagađalo o mogućnosti premještanja Stadlera u Đakovačku biskupiju. Tako je zagrebački *Obzor* pisao (br. 287, 18. 10. 1908., str. 2) da je prema nekim svećeničkim krugovima Stadler imao izgleda da postane Strossmayerov nasljednik.

²¹ Vojni arhiv u Beču, Memorandum über die politische und militärische Situation im Südosten der Monarchie. Annexionsgebiet, 1909, Vojni ured Franje Ferdinanda, Innere Politik, kut. 25.

²² Zoran GRIJAK, „Doprinos Vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera djelovanje Stranke prava u Bosni i Hercegovini tijekom Prvoga svjetskog rata“, *Pravaška misao i politika: Zbornik radova*, ur. Jasna TURKALJ et al. (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2007.), 182–201; Z. GRIJAK, „O okolnostima osnutka i djelovanja Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu“, *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća: Zbornik radova*, ur. Zdravka JELASKA MARIJAN – Zlatko MATIJEVIĆ (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.), 175-266.

koji je zahtijevao prilagodbu parlamentarnom životu i izborima po kurijalnom sustavu.²³ Međutim, ponovno izbijanje sporova unutar Svepravaške organizacije uništilo je misao o provođenju jedinstvene politike. Stadlerov krug nije pristao da se frankovački pravaši uklone iz te organizacije držeći da bi se time oslabila načela hrvatskoga državnog prava u političkoj borbi za promjenama u Monarhiji.

Stadlerovo pravaštvo nakon Frankove smrti

Tijekom Prvoga svjetskog rata Stadlera je s Frankovim nasljednicima i pravaštvom povezivao rad na izbjegavanju rješavanja hrvatskoga pitanja u jugoslavenskom smislu izvan austro-ugarskoga sklopa. Obje su strane napose izražavale otpor prema prihvaćanju Srbije kao južnoslavenskoga Pijemonta jer su u takvu državopravnom rješenju predviđali dolazak novoga tipa hegemonije kojim bi bili ozbiljno pogođeni hrvatski narodni i vjerski interesi. Zbog toga su zajedno kritički propitivali Svibanjsku i Krfsku deklaraciju držeći da su s tim dvjema izjavama bila napuštena načela „hrvatske linije“ i otvorene mogućnosti za dolazak rješenja koja će biti još nepovoljnija od dotadašnjih.²⁴ Na tom su putu nastojali učiniti svoje političke organizacije sposobnima za preuzimanje vlasti ističući svoju dinastičnost i legitimizam. Stadler je 16. studenoga 1917. objavio *Izjavu* u kojoj je, u stvari, potvrdio svoju lojalnost pravaškom programu iz 1894. zalažući se za primjenu hrvatskoga državnog prava i trijalističku kombinaciju.²⁵

No, prepreke su bile previsoke: dvor i državni vrh i dalje nisu pokazivali spremnost na uspostavu novih odnosa snaga putem sveobuhvatne federalizacije Austro-Ugarske. Politika odgađanja rješenja išla je u prilog protivnicima Monarhije. Potezi cara i kralja Karla I. (IV.) uoči kraja rata pokazivali su smisao za južnoslavensko pitanje, ali njegova nespremnost da naruši položenu prisegu o čuvanju integriteta Ugarskoga Kraljevstva nije mogla ići u prilog hrvatskim težnjama. Stoga se zaključno može utvr-

²³ „Stranka prava u Bosni“, *Hrvatska kruna* 38 (1913.), 1.

²⁴ Zlatko MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova. Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća* (Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga, 2005.), 52-64.

²⁵ Izjava je objavljena u: *Hrvatski Dnevnik*, br. 263, Sarajevo: 1917., 1. Kasnije su tekst uvrstili u svoje radove povjesničari: Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.–1919.* (Zagreb: 1920.), 103-104; Zlatko MATIJEVIĆ, „Državno-pravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera“, *Godišnjak Pilar* 1 (2001.), 125.

diti da su Stadler i Frankovi sljedbenici bili iskorišteni od austro-ugarskih državnika i visokih časnika koji su im davali načelnu potporu, ali im nisu otvorili vrata da mogu utjecati na provedbu vladajuće politike. Prevelika očekivanja polagana su u privrženost kruni i logički ishod nakon sloma Monarhije 1918. bio je neuspjeh od kojega se frankovački pravaši više nisu mogli lako oporaviti stekavši za dugo vrijeme oznaku “tuđinskih plaćenika”. Došlo je novo doba, u kojem su u prvi plan izbili političari s drukčijim političkim ciljevima i načinima ponašanja. Za razliku od frankovaca, Stadler će ipak dobiti posmrtno znak poštovanja od novih vlasti. Tako su 11. prosinca zastupnici na sjednici Glavnog odbora Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu, zajedno s komandom II. armije, izrazili sućut Vrhbosanskom kaptolu u povodu nadbiskupove smrti.²⁶ Očito je da se ukupno Stadlerovo djelo, unatoč razlikama u političkim pogledima, nije moglo zaobići. S druge će strane njegovi nasljednici, navlastito nadbiskup Ivan Šarić opisivan često kao „prvi Bosanac koji je sjeo na stolicu Vrhbosanske nadbiskupije“, iznova voditi velike borbe u međuratnom razdoblju. Šarić se pozivao na svojeg prethodnika, ali i na, kako je 1932. u Uskrsnoj propovijedi istaknuo, „velikog biskupa Strosmajera koji je rekao: Izvan Boga mi je najveća svetinja Hrvatsvo! I nama je Hrvatsvo svetinja i mi ga se ne ćemo odreći.“²⁷

Zaključak

Josip Frank, kao jedan od ključnih osoba pravaštva u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler odigrali su bitnu ulogu u odvijanju političkoga života hrvatskoga naroda. Početci njihova javna djelovanja krajem 19. stoljeća nisu upućivali na buduću suradnju. Ulazak Franka u Stranku prava obilježen je njegovim ustrajavanjem na liberalnim načelima i oslanjanjem na dio starčevićanske tradicije koja je često propitivala držanje visokoga svećenstva u političkoj areni. Osim toga, Frank je kao prvo ime Čiste stranke prava podržavao kritičko razmatranje Stadlerove političke djelatnosti na području Bosne i Hercegovine, smatrajući da su nadbiskupovi potezi onemogućavali primjenu filomuslimanskoga raspoloženja u pravaškim redovima. Zbog toga su odnosi između Franka i Stadlera bili hladni.

²⁶ Komuniquej XX. sjednice Glavnog Odbora N. V. SHS za Bosnu i Hercegovinu, Hrvatski državni arhiv, fond Narodno vijeće SHS, kut. 3, opći spisi, 898/18.

²⁷ Bilješka Ante Trumbića iz travnja 1932. o sarajevskom nadbiskupu Šariću, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, fond Ante Trumbića, kut. 134., bez sign.

Do obrata u njihovu odnosu dolazi nakon lansiranja politike Novoga kursa, čiji su tvorci nastojali obnoviti načelo hrvatsko-srpskoga jedinstva, povezati se s mađarskom oporbom i sa svim drugim čimbenicima koji su isticali nesklonost, svaki iz svojih interesa, prema održivosti Habsburške Monarhije. Frank i Stadler pripadali su onomu dijelu hrvatske politike koji se protivio načelima izrečenima u Riječkoj i Zadarskoj rezoluciji, napose stoga što su smatrali da su prvaci hrvatske sastavnice Hrvatsko-srpske koalicije prepustili srpskoj struji dominaciju na području Bosne i Hercegovine. Obojica su tada u prvi plan stavili pravaški program iz 1894., koji se temeljio na obrani hrvatskih povijesnih i prirodnih prava. Vrata suradnji širom su otvorena u kontekstu austrougarske provedbe aneksije Bosne i Hercegovine, koja je izazvala napetosti u Monarhiji i u širem europskom kontekstu zbog odlučnosti Beča da državnopravno pitanje okupiranih zemalja riješi sebi u prilog.

Usporedo s tim još je jedna činjenica utjecala na jačanje odnosa političke skupine okupljene oko Franka i Stadlera. Prestolonasljednik je Franjo Ferdinand od vremena aneksije poticao raspravu o trijalističkoj preobrazbi Austro-Ugarske. U tim se okolnostima intenzivirao odnos Franka i Stadlera, koji su se nadali da je došlo vrijeme za ostvarenje hrvatskoga državnopravnog programa u sklopu Habsburške Monarhije. Prvomu je nakon aneksije i uvođenja ustavnoga stanja u Bosni i Hercegovini bilo bitno pridobiti pouzdanoga saveznika, a i Stadler je tražio potporu izvan svoje domene jer se bez povezivanja s jakim čimbenikom u banskoj Hrvatskoj nije moglo promišljati o provedbi postavljenih političkih ciljeva koji su se očitovali u prihvaćanju pravaškoga programa iz 1894., po kojem se hrvatsko pitanje trebalo riješiti unutar Habsburške Monarhije. Na taj je način došlo do uspostave čvrstoga savezništva koje je trajalo sve do Frankove smrti, a nastavilo se i kroza suradnju njegovih nasljednika s vrhbosanskim nadbiskupom tijekom Prvoga svjetskog rata.

TWO VISIONS OF RIGHTS: ARCHBISHOP JOSIP STADLER AND JOSIP FRANK

Summary

The author describes the multi-layered relationship between Josip Frank, the leader of the Party of Rights, which was politically active in the Kingdom of Croatia-Slavonia, and the Archbishop of Vrhbosna, Josip Stadler. This relationship was marked by contradictions and different phases. At the beginning of the 20th century, Frank, as the leader of the Party of Rights, was critical of Stadler's political activity in Bosnia and Herzegovina. Initially, the reason for this view stemmed from Frank's reliance on the tradition of Starčević's ideology and certain liberal positions. A second reason lay in Frank's understanding of rights, which he adjusted to meet the requirements of modern movements in society while he continued to advocate a policy based on the principles of Croatian state rights duly adjusted to accommodate the impact of social modernization. An important element of Frank's rejection of the actions of the Archbishop of Vrhbosna may be found in his complex attitude towards Muslims from Bosnia and Herzegovina, whom he saw as a key ally in spreading the rights movement in the region. Frank publicly expressed a philo-Muslim position and condemned Stadler's alleged proselytizing activities. The turning point in relations between Frank and Stadler came after the launch of the New Deal policy; greater cooperation began in the context of the Austro-Hungarian implementation of the annexation of Bosnia and Herzegovina. The Croatian proponents of the New Deal and the proponents of the Croatian-Serbian coalition argued that Bosnia and Herzegovina should be consigned to the Serbian political sphere of action. In this way, there was a division within the political representatives of Bosnian Croats: one part accepted the concept of the New Deal, while the other, including Stadler, rejected such a course and adhered to the principles of Croatian state rights in political life. However, the circle around the heir to the throne, Franz Ferdinand, who supported the "trialist" reform of Austro-Hungary, was gaining in importance. In these circumstances, a stronger connection between Frank and Stadler came to the fore. After the annexation and the introduction of a new constitutional situation in Bosnia and Herzegovina, it was important for Frank to gain a reliable ally, and Stadler also sought support "across the Sava" because without such a connection it was not possible to think about implementing the political goals: acceptance of the rights program from 1894, according to which the Croatian question would be resolved within the framework of the Habsburg Monarchy. In this way, a strong alliance was established, which lasted until the death of Josip Frank (1911), and continued through the cooperation of his successors with the Archbishop of Vrhbosna.

Keywords: *Archbishop Josip Stadler, Josip Frank, Party of Right, Modern Rightism, Habsburg Monarchy.*

Translation: Darko Tomašević and Kevin Sullivan

UDK: 929 Cankar K.
27-725

Pregledni rad
Primljeno: prosinac 2019.

Mato ZOVKIĆ, profesor emeritus
Josipa Stadlera 11
BiH – 71 000 Sarajevo
mato.zovkic@bih.net.ba

KARLO CANKAR, SLOVENAC SVEĆENIK U BOSNI (1877.-1953.)

Sažetak

Karlo Cankar bio je ljubljanski bogoslov kada je 1901. odlučio nastaviti studij u Sarajevu i služiti kao svećenik Vrhbosanske nadbiskupije. Zaređen je 1903. te je do 1929. obavljao različite službe u Ordinarijatu. Između ostaloga, bio je tajnik nadbiskupa Stadlera 1908. do 1918., urednik Hrvatskog dnevnika (1906.-1918.) Katoličkog tjednika (1923.-1926.), kanonik (1923.-1929.). Pisanjem protiv zlorabe vlasti od strane ministra vjera Voje Janjića i drugih srpskih službenika koji su se ponašali kao da je Kraljevina SHS proširenje Srbije, prouzročio je da mu državna vlast dokine kanoničku plaću. Zbog neslaganja s nadbiskupom Šarićem i Dragutinom Kamberom oko usmjerenja Katoličkog tjednika kao glasila križara zahvalio se na uredništvu i prestao pisati u Katoličkom tjedniku. Surađivao je u Vrhbosni od 1904. Tu je vrhunski njegov članak, nekrolog u čast svećeniku prijatelju Đuri Cezneru 1945. Bio je župnik Lukavca i dekan tuzlanski od 1929. do 1937. Kada se iz zdravstvenih razloga povukao iz pastoralne službe na župi, sa zahvalnošću je prihvatio službu duhovnika u sirotištu "Egipat" u Sarajevu koje su vodile Služavke Malog Isusa. Nakon što su komunistički službenici gradske vlasti konfiscirali škole svih redovnica u gradu god. 1949., na intervenciju utjecajnog rođaka Izidora Cankara smješten je u Franjevački samostan u Ljubljani gdje je dovršio zemaljsko putovanje 9. veljače 1953. Zajedno s Atunom Jegličem, koji je bio kroz 16 godina kanonik u Sarajevu te biskup u Ljubljani od 1898. do 1930., Cankar je pionir prijateljskih odnosa između hrvatskog i slovenskog naroda.

Ključne riječi: *Karlo Cankar; nadbiskup Stadler; pravedna država, nadbiskup Šarić, Hrvatski katolički pokret, križari, opismenjavanje katolika u seoskim župama.*

Karel Cankar rodio se u župi Vrhnika jugozapadno od Ljubljane 14. listopada 1877. kao deveto dijete krojača Jože Cankara i Neže r. Pivk. U toj obitelji rođeno je dvanaestero djece, a Karel je bio najmlađi sin.¹ Mlađi je brat slovenskog pisca Ivana Cankara, a slovenski leksikoni bilježe da im je otac, dok su još bili maleni, odselio u Bosnu zbog pomanjkanja posla te je majka sama odgajala i uzdržavala brojnu obitelj.² U jesen 1901. kao bogoslov Vrhbosanske nadbiskupije upisao se na Vrhbosansku teologiju. U Sarajevu je 29. lipnja 1903. zaređen za vrhbosanskog svećenika. *Vrhbosna* je pedantno zabilježila datum njegova ređenja i mlade mise u rodnoj Vrhnici.³ Od 1904. do 1929. obavljao je različite službe u Ordinarijatu a posljednjih osam aktivnih godina bio je župnik u Lukavcu. Kao umirovljenik oslabljena vida povukao se u Franjevački samostan u Ljubljani gdje je umro 9. veljače 1953. Sve vrijeme služenja u Bosni kroatizrao je svoje krsno ime Karel u *Karlo*. Možda se pri tome nadahnuo primjerom dr. Antona Bonaventure Jegliča koji je bio 16 godina kanonik u Sarajevu te je 1898. imenovan biskupom u Ljubljani, a pod svoje objavljene članke i na službene dopise stavljao je kroatizirani oblik svojega krsnog imena Antun.⁴

Što je talentiranog ljubljanskog bogoslova motiviralo da studij teologije završi u Sarajevu i služi kao svećenik u Bosni?

Na žalost, na to pitanje ne možemo odgovoriti na temelju Karlovih osobnih iskaza jer ih nije ostavio. Od 1908. do 1918. bio je tajnik nadbiskupa Stadlera koji mu je, između ostaloga, povjerio pokretanje i animiranje *Hrvatskog dnevnika* 1906.-1918., a novi nadbiskup dr. Ivan Šarić povjerio

¹ Sarajevski književnik i leksikograf Valerijan Žujo prikupio mi je podatke o ovoj obitelji, i posebno o Karlu, iz različitih slovenskih izvora te mi ih stavio na raspolaganje 7. studenog 2019. U svojem djelu *Leksikon Sarajeva, A-J* (Sarajevo: 2009.), 151 donosi natuknice „Cankar, društvo Slovenaca u Sarajevu“, zatim „Cankar, Ivan“ te „Cankar, Karlo“.

² Rodoslovlje obitelji Cankar, s godinama rođenja i smrti djece Jože Cankara i Neže r. Pivk, vidi: Alenka PUHAR, *Izidor Cankar: mojster dobro zasukanih stavkov. Življenje in delo Izidorja Cankarja 1886-1958* (Ljubljana: Mladinska knjiga založba, 2016.), 155.

³ *Vrhbosna* 12-13 (1903.), 220, bilježi da je Karlo Cankar primio prezbiterat preko nadbiskupa J. Stadlera 29. lipnja 1903., slavit će prvu sv. misu u Vrhnici (Kranjska) 12. srpnja tekuće godine.

⁴ Usp.: Mato ZOVKIĆ, „Anton Jeglič kao kanonik i pomoćni biskup u Sarajevu“, Edo ŠKULJ (ur.), *Jegličev simpozij v Rimu* (Celje: Mohorjeva družba, 1991.), 37-61.

mu je god. 1922. pokretanje *Nedjelje/Katoličkog tjednika* te sljedeće godine kod državnih vlasti isposlovao pristanak da ga imenuje vrhbosanskim kanonikom i time stekne pravo na kanoničku plaću iz državnog budžeta.

Među vrhbosanskim kanonicima ostala je tradicija da je kanonik Ivan Šarić upoznao Karla Cankara na nekom crkvenom susretu širih razmjera te ga nagovorio da studij teologije nastavi u Sarajevu i da ostane služiti kao svećenik u Vrhbosanskoj nadbiskupiji. Moglo je to biti na slovenskom katoličkom sastanku u Ljubljani od 10. do 12. rujna 1900. U živahnom izvještaju o tome u *Vrhbosni* stoji da „svakomu pravomu Slovincu, koji živi i radi za pravu sreću svojega slovenskog naroda, drhće srce još i danas od radosti nad tako divno uspelim sastankom [...] Bilo je učesnika preko 4000. Obćinskih predstojnika bilo je 300 na broju, a preko 360 raznih društava [...] Napunio je sve vjerne Slovence najljepšom nadom za budućnost”.⁵ Stil ovoga nepotpisanog izvještaja je Šarićev. U Cankarovo mladosti Ljubljana, Sarajevo i Beč bili su gradovi iste države, Austro-Ugarske Monarhije, u koje su vojnici, činovnici i putnici mogli putovati državnom željeznicom.

Iz Cankarovih uvodnika u prve brojeve *Hrvatskog dnevnika* (dalje u tekstu *Dnevnik*) i *Katoličkog tjednika* (dalje u tekstu *Tjednik*) razvidno je da je srcem i pameću želio pridonositi političkom, kulturnom i vjerskom uzdizanju katolika u BiH. Bosna je 1878. bila uključena u europsku državu s glavnim gradom Bečom, ali je 1901. još nosila znakove zaostale agrarne pokrajine bivšeg Otomanskog Carstva pod kojim su katolici bili zakonom zaštićena manjina (*millet*) te istovremeno građani drugoga reda. Bosna je u Cankarovo vrijeme među revnim katolicima bila na glasu kao misijska zemlja.⁶ Alenka Puhar, u monografiji o Karlovu bratiću Izidoru Cankaru (1886.-1958.), ističe da je Karlo bio devet godina stariji od Izidora te je „na početku novoga stoljeća odselio u Bosnu i započeo misionarsko djelovanje

⁵ *Vrhbosna* 19 (1900.), 340.

⁶ Poznavao sam s. Devotu Ribarić (1907.-1995.), članicu Sarajevske provincije Služavki Maloga Isusa koja mi je rekla da je rodom iz katoličke župe u Slavoniji (mjesto Dragalić, danas župa Gornji Bogičevci, biskupija Požeška), a kada je tražila u koju družbu da stupi god. 1923., odlučila se za SMI zato što je po uvjerenju katoličkih djevojaka njezine rodne župe Bosna tada bila misijska zemlja. Više o njoj donosi knjiga: Anemarie RADAN et al. (prir.) *Družba sestara Služavki Malog Isusa - Služavke u domu Očevu: pokojne sestre Družbe 1890.-2011* (Zagreb: Printera, 2011.), 511. France DOBROVOLJC, „Cankar, Ivan“, *Leksikon pisaca Jugoslavije*, (Matica srpska, 1972.), 403-417 kaže da je Ivanov „mlađi brat Karol posle završene gimnazije studirao teologiju i postao monsinjor katoličke biskupije u Sarajevu“. Iz konteksta se razabire da autor ne pozna katoličke termine pa „monsinjor“ može značiti misionar.

katoličkog svećenika u pretežno muslimanskoj Bosni”.⁷ Zato pretpostavljam da je misijski motiv u širem katoličkom smislu nadahnuo mladoga Karla da se prijavi za bogoslova Vrhbosanske nadbiskupije, u Sarajevu završi studij teologije i vrši svećeničku službu pod vodstvom nadbiskupâ Josipa Stadlera i Ivana Šarića.

Tajnik nadbiskupa Stadlera i glavni urednik *Hrvatskog dnevnika* od 1908. do 1918.

Pun naslov ovih *katoličkih* političkih novina bio je *Hrvatski dnevnik za interese bosansko-hercegovačkih Hrvata*. Franjo Ksaver Hammerl (1859.-1941.) bio je austrijski isusovac, raspoređen za odgojitelja u Dječaćkom sjemeništu u Travniku 1883. do 1902. te za profesora na Vrhbosanskoj teologiji u Sarajevu 1894. do 1899. i 1913. do 1916. Pisao je na njemačkom i hrvatskom.⁸ Godine 1925. završio je i ostavio u rukopisu na gotici djelo *Dr. Josip Stadler erster Erzbischof von Vrhbosna*.⁹ U poglavlju o kanonicima za vrijeme nadbiskupa Stadlera kaže:

„Zadnji put kad je nadbiskup Stadler bio u prilici da popuni kani- ničko mjesto, naime nakon smrti prepošta dr Košćaka (+ 21. pro- sinca 1915.) stvar nije išla jednostavno i lagano nego dosta burno. Nadbiskup je u izboru kandidata bio veoma odlučan. Htio je svome tajniku Karlu Cankaru iskazati zahvalnost. Cankar se kao urednik *Hrvatskog Dnevnika* često za njega žrtvovao i izlagao napadu protivnika neustrašivo braneći nadbiskupovo stajalište. Cankar nije bio talentiran samo za novinarstvo. Došao je u nadbiskupiju kao ljubljanski bogoslov. U svojoj se domovini školovao za polemično pisanje koje je bilo uobičajeno u tamošnjim novinama i tamo je formirao vlastita načela. Još je kao bogoslov četvrte godine sa- stavio anonimni članak za novogodišnji broj *Vrhbosne* 1904. pod naslovom „Prenimo se!“ koji je djelovao zapaljivo. Kad je malo

⁷ A. PUHAR, *Izidor Cankar mojster*, 15.

⁸ Usp.: Pero SUDAR – Franjo TOPIĆ – Tomo VUKŠIĆ (ur.), *Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890.-1990.* (Sarajevo – Bol, 1993.), 400-401.

⁹ Rukopis sadržava 630 stranica i čuva se u Arhivu Služavki Malog Isusa u Zagrebu. Vrhbosanski kanonik i profesor dr. sc. Pavo Jurišić kao promotor kauze za beatifikaciju nadbiskupa Stadlera dao ga je pretipkati na latinici i ovdje se služim tim tipkanim tekstom. Služim se i Jurišićevom metodologijom citiranja ove knjige. Usp.: Pavo JURIŠIĆ, „Nadbiskup Stadler i Stolni kaptol vrhbosanski“, *Vrhbosnensia* 1 (2019.), 27-62.

kasnije osnovan *Hrvatski Dnevnik*, postao je jednim od njegovih najvrednijih suradnika sve dok konačno nije postao i njegovim urednikom... Konačno je nakon dugog čekanja početkom ožujka 1917. uslijedilo imenovanje dr. Alaupovića za kanonika. On je tada već doktorirao s velikim pohvalama. Ministar grof Burian navodno je izjavio da gospodinu Cankaru nije mogao oprostiti što ga je tako često i oštro napadao i da je zato predložio dr. Alaupovića.¹⁰

Prema Ugovoru između Svete Stolice i Austrougarske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 8. lipnja 1881. Papa dopušta austrijskom caru da od trojice kandidata za kanonika koje predlaže vrhbosanski nadbiskup designira koga prihvaća, a vlada prihvaća obvezu davati plaću kanonicima.¹¹ Tu povlasticu i obvezu preuzela je i Kraljevina Jugoslavija nakon raspada podunavske Monarhije.

U članku Cankar poziva na pokretanje političkog dnevnika za Hrvate koji bi političkim i socijalnim pitanjima pristupao s katoličkog stajališta. Upozorava na propagiranje liberalističkih i slobodnozidarskih stavova u ime hrvatskog rodoljublja i razvoja kod urednika i suradnika nekih ondašnjih časopisa. Posebno je alergičan na kritiku Rima, koji potiskivanjem glagoljice iz hrvatskih biskupija navodno postaje neprijatelj hrvatskog naroda, i na izrugivanje svećeničkog celibata. Zaključuje: „Nužno je, prije svega, da imamo svoj politički dnevni organ; to je *conditio sine qua non*, a drugo će već uslijediti. Da nam je takav organ od prijeke potrebe, to mora uvidjeti svaki razboriti katolički Hrvat.”¹² Interes za socijalna pitanja i aktivnu prisutnost katoličkih osoba u medijima pokazao je i u dva član-

¹⁰ Franjo Ksaver HAMMERL, *Dr. Josip Stadler erster Erzbischof von Vrhbosna*, 247 i 250. U njemačkom izvorniku naslov članka „Prenimo se“ citiran na hrvatskom te preveden s „Wachen wir auf!“

¹¹ „Convenzione fra la Santa Sede ed il Governo Austroungarico per la Bosnia ed Erzegovina”, Angelo MERCATI, *Raccolta di Concordati su materie ecclesiastiche fra la Santa Sede e le autorità civili* (Roma: 1919.), 1014-1015.

¹² Karlo CANKAR, „Prenimo se!”, *Vrhbosna* 1 (1904.), 6. Većina članaka *Vrhbosne* u ono vrijeme nije potpisivana pa nije ni ovaj. U *Vrhbosni* 10 (1904.), 169-174 objavljen je anonimni članak „Prenusmo se” koji je po sadržaju i stilu Cankarov. U njemu izražava radost nad pojavom dnevnika *Hrvatstvo* u Zagrebu kao prvog hrvatskog političkog dnevnika. Skupina djelatnika *Hrvatstva* osnovala je god. 1906. Hrvatsku kršćansko socijalnu stranku, a 15. rujna 1910. pretopili su svoj list u *Hrvatsko Pravo*. Usp.: Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.* (Zagreb: 1994.), 295-305; Mladen KALDANA (prir.), *Kronologija pravaštva. Povodom 150. obljetnice Stranke prava i 115. obljetnice smrti Ante Starčevića*, 63, https://www.academia.edu/4777082/Kronologija_prava%C5%A1tva (26. 10. 2019.).

ka u *Vrhbosni* 1905. i 1906.¹³ Prvi broj *Dnevnik*-a objavljen je 2. siječnja 1906. s programskim uvodnikom „Naš cilj, naša sredstva“. Na str. 8 dolje upisano je kao „odgovorni urednik“ Milan Kras. Od srpnja do studenog taj urednik bio je Kerubin Šegvić,¹⁴ u prosincu Ivo Andrović. U kasnijim godištima vrlo često se pojavljuje Kalist Tadin kao urednik.

U Šematizmu Vrhbosanske nadbiskupije 1910. uz ime mons. Karla Cankara stoji da je tajnik nadbiskupa Stadlera, glavni urednik (*chefredacteur*) *Hrvatskog Dnevnika* te zapisničar Duhovnog stola vrhbosanskog.¹⁵ K. Šegvić piše da je *Dnevnik* osnovao nadbiskup Stadler god. 1905. kao katolički politički dnevnik te da je njega pozvao za urednika, a Šegvić je tada bio profesor na gimnaziji u Kotoru. Hvali Stadlera što „nije prtio stvari uredništvu“, nego samo dao program i svoj duh: jačati hrvatsku svijest među svim Bosancima, promicati političke ciljeve svih Hrvata prema pravaškom programu iz god. 1894. te širiti i braniti socijalna načela Crkve. Ističe kako je austrougarska vlast očekivala da će *Dnevnik* braneći prava Hrvata poštovati vlast katoličke Monarhije, ali se nadležni ministar Kallay razočarao te isprovociravši sukob Srba i Hrvata u Sarajevu opravdao izbacivanje Šegvića iz uredništva i protjerivanje iz Sarajeva.¹⁶

¹³ K. CANKAR, „V. austrijski katolički sastanak“, *Vrhbosna* 23 (1905.), 383-388; K. CANKAR, „III. slovenski katolički sastanak u Ljubljani“, *Vrhbosna* 17-18 (1906.), 279-284; 19 (1906.), 314-318; 20 (1906.), 334-338; 22 (1906.), 376-380.

¹⁴ Kerubin Šegvić rođen je u Splitu 23. veljače 1867., zaređen je za franjevačkog svećenika u Zadru 1889., ali je 1897. prešao među biskupijske svećenike te neko vrijeme djelovao u Splitskoj biskupiji. Prema *Općem šematizmu Katoličke Crkve u Jugoslaviji* god. 1939., str. 70, te je godine bio rektor kapele Ranjenog Isusa u Zagrebu. Pogubljen u Zagrebu 30. srpnja 1945. Bio je i gimnazijski profesor; bavio se hrvatskom poviješću, književnom kritikom, politikom i filologijom. Usp.: J. KRIŠTO, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2001.), 58, bilješka 141; Kerubin ŠEGVIĆ, *Aporije književnosti i povijesti: Polemike studije i članci*, priredio i predgovor napisao Božidar Petrač (Zagreb: Glas Koncila, 2013.). Marino Erceg objavio je prikaz ove knjige u *Glasu Koncila* (Zagreb), Božić 2019., 41; *Wikipedija Slobodna enciklopedija*, s.v. „Kerubin Šegvić“, https://hr.wikipedia.org/wiki/Kerubin_%C5%A0egvi%C4%87 (26. 10. 2019.).

¹⁵ *Imenik klera i župa Nadbiskupije vrhbosanske za godinu 1910* (Sarajevo: 1910.), 32. U istoj knjižici, str. 122 za Kalista Tadinu stoji da je rođen 18. 5. 1877. u Dubrovniku, za svećenika zaređen 27. 7. 1900. te da je urednik *Hrvatskog Dnevnika*.

¹⁶ Usp.: K. ŠEGVIĆ, „Dr. Stadler osniva ‘Hrvatski Dnevnik’“, *Spomenica vrhbosanska 1882-1932*, (Sarajevo: 1932.), 106-108. U Arhivu Nadbiskupskog ordinarijata vrhbosanskog u Sarajevu za god. 1906., br. 1439 od 29. studenog čuva se kopija Protesta Vladi radi izгона urednika Šegvića te pod br. 1467 od 10. prosinca odgovor da presuda ostaje na snazi i Šegvić se mora seliti.

U *Urudžbenom zapisniku Nadbiskupskog ordinarijata vrhbosanskog* br. 870/1906. stoji sažetak dokumenta od 14. srpnja „Cankar se moli da ostane urednik Hrv. Dnevnika“, ali dokument nije sačuvan. U istom *Urudžbenom zapisniku* br. 1/1916. od 3. siječnja stoji sažetak: „Župnik Mato Bekavac tuži se na ‘Hrvatski Dnevnik’ i na Msgr. Karla Cankara“. Tek pod br. 440 iste godine odgovoreno je župniku Bekavcu. Ni ta dva dokumenta nisu sačuvana.

Ovdje iznosim pregled zanimljivih tema koje su urednici i suradnici *Dnevnika* obrađivali u 12 godina izlaženja u Sarajevu. U programskom uvodniku broja jedan, ističu suradnici da žele u hrvatskom narodu uzgajati osjećaj istine i pravde, ljepote i uzajamne ljubavi. Zatim naglašavaju da se list neće baviti prvenstveno vjerskim pitanjima, ali će stajati na stanovištu katoličke vjere u političkim i društvenim pitanjima. Žele upoznavati „naš svijet s vanjskim, osobito slavenskim svijetom“. *Hrvatski Dnevnik* br. 2 iz 1906. naslovljava uvodnik „Baška vjera, baška narodnost“. Pred zagovornicima indiferentizma ili bezvjerja urednici žele poštovati vjeru različitih te izgrađivati građanske vrline pravde i tolerancije. Zagovaraju suradnju s muslimanima i pravoslavicima, ali najavljuju kritično procjenjivanje stanja „sa stanovišta hrvatskoga, sa stanovišta naših materijalnih i moralnih potreba“. U broju 6 osvrću se na prve napade u nekim listovima u Hrvatskoj i brane nadbiskupa Stadlera kao pokretača *Dnevnika*: „Nije li i Dr. Stadler sin hrvatskog naroda? Tko ga može i tko ga smije isključiti iz toga sinovstva?“ U *Dnevniku* br. 7 iz 1906. pod naslovom „Za slobodu štampe“ ističu da „javna diskusija političkih odnošaja Bosne ne smije i ne može biti nikome, pa ni samoj vladi od štete, već samo od koristi“. U broju 9, uvodniku su dali naslov „Na rad!“ te ističu da žele poticati narod na rad na političkom, gospodarskom, socijalnom i kulturnom polju.

Većina hrvatskih stranaka prihvatila je 3. listopada 1905. *Riječku rezoluciju* kojom se u borbi između Budimpešte i Beča opredjeljuju za Madžare uz očekivanje da oni pomognu u borbi za ujedinjenje hrvatskih „zemalja“ (= političke regije Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i BiH). Srpski političari iz hrvatskih „zemalja“ objavili su 17. listopada iste godine *Zadarsku rezoluciju* kojom prihvaćaju zaključke *Riječke rezolucije*. Nadbiskup Stadler i njegovi suradnici oko *Dnevnika* vidjeli su u tome ugrožavanje dobronamjernih interesa Austrije u koju su imali povjerenja s obzirom na zaštitu Hrvata katolika u BiH. Zato su se usprotivili Riječkoj rezoluciji.¹⁷ Uvodnikom *Dnevnika* br. 28 (1906.) „Da budemo na čistu“ urednik je opravdao takav stav te istaknuo da će „jedina korist za nas Hr-

¹⁷ Usp.: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 253-264.

vate te rezolucije biti, da smo se opet uvjerali kako se od lojalnosti Madžara nemamo ničemu nadati“.

Uvodnik *Dnevnika* br. 56, od 9. ožujka 1906., naslovljen je „Uspjesi germanizma na Balkanu“. Autor s tugom ustanovljuje da se šire njemačka društva i utjecaj njemačkog jezika te žali što stanovnici BiH ne čine dovoljno „da se opru tomu neprestanom prodiranju“. „Osvrt na prvu četvrt godine“ naslov je uvodnika *Dnevnika* br. 75 (1906.). Autor se žali što je ministar predsjednik dao preko svojega cenzora izbrisati obranu od prigovora da vjerski antagonizam pravoslavaca, muslimana i katolika u BiH ne dopušta punu slobodu štampe. *Hrvatski Dnevnik* br. 200, od 1. rujna 1906., naslovljen je „Za sjedinjenje!“. Autor obavještava čitatelje da je Vlada BiH zaplijenila njihov prethodni broj „u kojem zagovarano da se naši Hrvati Bosne i Hercegovine izjave za sjedinjenje“, a radilo se o političkom sjedinjenju BiH s Hrvatskom unutar postojeće Monarhije. Zatim uporno nastavlja: „Mi smo bjelodano dokazali, da bosanska vlada ide za tim, da u ovim zemljama zatre hrvatstvo, ide za tim da sve posrbi“. U br. 219, od 25. rujna krupnim slovima uredništvo javlja da je urednik K. Šegvić po nalogu vlade osuđen na globu od 200 kruna zato što je pozvao na skupljanje potpisa za pozdravni govor caru koji je imao doći u Trebinje. U br. 249 od 30. listopada, str. 2, javlja uredništvo da im je opet zaplijenjen jedan broj te ističe: „Što nam je cenzura jučer prepustila, to danas plijeni i obratno“. Uvodnik *Dnevnika* br. 269, od 23. studenog 1906., naslovljen je „Katolištvo i hrvatstvo“. To je obrana nadbiskupa Stadlera koji je u jednom svojem govoru istaknuo da i muslimani BiH mogu biti Hrvati, ali su ga politički protivnici optužili da poistovjećuje katoličku vjeru s hrvatskom narodnošću. U ono vrijeme srpski čelnici smatrali su sve stanovnike BiH Srbima različitih vjera, pravaška politička ideologija (koje se većinom držao nadbiskup Stadler) držala je da su ti isti stanovnici Hrvati različitih vjera. Autor zaključuje: „Mi još jednom proglašujemo: baška vjera, baška hrvatstvo. Sinovi hrvatske zemlje moraju biti svi Hrvati, a mogu biti kao što i jesu različite vjere.“ Zaključni uvodnik za god. 1906., br. 298 od 31. prosinca, naslovljen je: „Nakon prve godine“. Autori iznose teškoće kroz koje su prolazili, osobito su im teško padali napadi čelnika i listova iz Banske Hrvatske i Dalmacije, koji su se držali politike hrvatsko-srpske koalicije: „Novi kurs prekosavske i dalmatinske politike žrtvovao je Bosnu i Hercegovinu ustavnoj slobodi u Banovini. Pošto nismo pristali na takovu politiku ter nismo htjeli počinuti narodno i političko samoubojstvo, sasula se proti nama ubojita vatra rezolucionističke štampe.“ Zahvaljuju čitateljima za podršku i najavljuju nastavak svojega programa, unatoč Vladinoj cenzuri i propagandi „grčko-istočnjaka“.

U godini 1908. odgovorni urednik bio je Rudolf Bojić, a pojedini broj obuhvaćao je između 4 i 8 stranica, ovisno o reklamama koje su očito pomagale pokrivanje troškova tiskanja. Te godine, kanonik Ivan Šarić imenovan je pomoćnim biskupom u Sarajevu 27. lipnja i njegovu biskupskom posvećenju posvećena je velika pozornost u nekoliko brojeva. God. 1908. pobunjenici skupine „Mladi Turci“ tražili su od sultana da vrati ustav prema kojemu je BiH sastavni dio Otomanskog Carstva. Beču je to bio povod da 7. listopada iste godine proglasi u Sarajevu aneksiju BiH koja zadržava položaj posebnog tijela (*corpus separatum*) u Monarhiji. Pravoslavci organizirani u Srpsku narodnu organizaciju i muslimani organizirani u Muslimansku narodnu organizaciju tražili su uključenje pod osmansko vrhovništvo. S vremenom su aneksiju priznali Turci, Srbi, Crnogorci, Rusi. Hrvati BiH podijelili su se u krug oko Hrvatske narodne zajednice (HNZ) na čelu s Nikolom Mandićem te krug oko Hrvatske katoličke udruge koji je vodio Stadler. Tih godina morao se *Dnevnik* baviti tekućim političkim stresovima. U godini 1910. odgovorni urednik za većinu brojeva bio je Kalist Tadin. Te je godine otvoren Sabor BiH u koji su izabrana 72 delegata prema religijskom i etničkom identitetu, a vjerski poglavari su snagom službe postali i članovi Sabora.¹⁸

Uvodnik *Dnevnika* br. 19, od 24. siječnja 1913., naslovljen je „K sedamdesetgodišnjici našega nadbiskupa“. Autor, očito Karlo Cankar, podsjeća na teškoće Stadlerova nadbiskupskog služenja te ističe:

„Postao je mučenikom katoličkih načela i mučenikom hrvatske misli. Progonili su ga, jer je vršio svoju pastirsku dužnost, jer je čuvao od Boga mu povjereno stado, jer nije dao nikomu, pa niti oblastima da diraju pravce katoličke crkve. Mrzili su na njega, po-grđivali su ga i dizali neviđenu hajku proti njemu, jer je junačkom rukom suzbijao protukatoličku struju i utirao put katoličkim načelima u javni i privatni život. Proskribirali su ga i dizali su proti njemu najviše oblasti, jer je ljubio svoj narod i svoju hrvatsku domovinu, izmučenu i raskomadanu.“

Br. 50 od 1. ožujka objavljuje „Izjavu nevesinjskih Hrvata muslimana i katolika“ kojom traže od hrvatskih zastupnika u Saboru BiH da se odlučno zauzmu za uvođenje samo hrvatskoga jezika u unutrašnjem prometu na željeznicama. Pri tome navodi puna imena potpisanih katolika i muslimana. *Hrvatski Dnevnik* br. 56, od 8. ožujka 1913., pod naslovom

¹⁸ Usp.: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 275-281; Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 421-526.

„Bratska’ Srbija“ iznosi niz slučajeva gdje su katolici u ondašnjoj Srbiji silom prevedeni na pravoslavlje kao uvjet da mogu tamo živjeti i profesionalno djelovati. Tim slučajevima želi otrijezniti Hrvate na političkim funkcijama u Hrvatskoj te BiH da ne nasjedaju tobožnjem bratstvu Srba. U br. 68 od 26. ožujka objavljen je poziv Odbora za pripremu katoličkog sastanka u Ljubljani, planiranog za 24. do 27. kolovoza te godine. Hrvati katolici mogu doprinijeti novu ljubav i oduševljenje za Katoličku Crkvu u javnom životu. U br. 97 od 29. travnja, dok traje balkanski rat, autor žali što je Austrija nasilnom germanizacijom otuđila Slavene Balkana od sebe. „Da je unutarnja politika naše monarhije bila pametnija i pravednija prema Slavenima, pa da su balkanski narodi viđali u Austriji jednu većim dijelom slavensku državu u kojoj se njihova braća zadovoljno i sretno razvijaju – ne bi danas padalo napamet balkanskim zemljama, da bježe što dalje od austrijskoga upliva, da si traže nove gospodarske puteve, na kojima se neće susretati s Austrijom“. Iz ovakve formulacije razvidno je autorovo uvjerenje da Austrija može biti dobro rješenje za Hrvate ako postane tolerantnija i pravednija prema Slavenima.

Broj 113 od 20. svibnja 1913. donosi Izjavu K. Cankara pred izbor novog katoličkog delegata iz sarajevskog okružja. Predlaže da oni koji su na izborima 29. svibnja kanili njemu dati svoj glas, to poklone uredniku *Dnevnika* svećeniku Kalikstu Tadinu. Ovaj prijedlog bio je znak neslaganja s kandidatom kojega je predložila HNZ. Prošao je Tadin kao kandidat Hrvatske katoličke udruge, kako je javljeno u br. 122 od 31. svibnja.

U godini 1914., u brojevima od 27. lipnja do 4. srpnja iskazana je iskrena žalost zbog ubojstva prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove žene Sofije Hohenberške. Nadbiskup Stadler u poruci katolicima tim povodom moli da pojedinci ne uzimaju pravdu u svoje ruke prije službene istrage i suda. Godine 1916. i 1917. urednici i suradnici *Dnevnika* pratili su razvoj na ratištima, ali su s veseljem pisali o napretku njemačkih jedinica.

Hrvatski Dnevnik br. 10, od 11. siječnja 1918., naslovljen je „Cijepanje naroda“. Autor žali što je jugoslavenska ideja „pocijepala hrvatski narod u Jugoslavena i Hrvate. K jugoslavenstvu pređe velik dio Istre i Dalmacije, jedan dio Hrvatske i malen dio Bosne [...] Oni Hrvati koji prihvatiše jugoslavenstvo učiniše to ponajviše zato, jer su mislili da će pod to ime skupiti i Srbe koji stanuju u hrvatskim zemljama [...]“. Bio je to odjek „deklaracijskog pokreta“, nakon što su pripadnici tzv. Jugoslavenskog kluba, inače članovi Carevinskog vijeća u Beču, izdali Svibanjsku deklaraciju 30. svibnja 1917. kojom su se vezali da će kao Slovenci, Hrvati i Srbi raditi na ostvarenju svojih prava u okviru Habsburške Monarhije.

Slovenski potpisnik Deklaracije Anton Korošec doputovao je 31. kolovoza iste godine u Sarajevo te, između ostaloga, razgovarao i s nadbiskupom Stadlerom o pogledima uglednika BiH na političku situaciju. Tome sastanku uz nadbiskupa je prisustvovao i Karlo Cankar. Sa sastanka je izdana Izjava o odbacivanju Deklaracije koju je 15. studenog potpisao nadbiskup Stadler, a objavio ju je *Dnevnik* u br. 263, od 19. studenog kao uvodnik. Cankar nije potpisao tu Izjavu, a 26. studenog izdali su Cankar i neki drugi biskupijski svećenici „Deklaraciju Hrvata Bosne i Hercegovine“ u kojoj tvrde da stoje uz Svibanjsku deklaraciju i u tome se ne slažu s nadbiskupom.¹⁹ F. Hammerl u poglavlju o Stadlerovu političkom programu ističe kako je nadbiskup želio sigurnu budućnost katoličke zajednice u BiH, bojao se prevage Srba i muslimana na političkom području i zato predviđao sigurnost i prosperitet katolika u okviru podunavske Monarhije. On ističe:

„U vrijeme Svjetskog rata stranka Jugoslavena rasla je zbog agitiranja iz Srbije, a napose pri završetku kada je jezičac na vagi jasno pokazivao u prilog Antante. Tada su posvuda nicali jugoslavenski listovi kao gljive. Za starog nadbiskupa došli su nezgodni dani pogotovu kada je njegov tajnik mons. Cankar koji mu je kao urednik ‘Hrvatskog Dnevnika’ bio izuzetno koristan, potpisao kao jedini Slovenac u Sarajevu Jugoslavensku deklaraciju. Dr Stadler nakon toga gotovo da nije više uopće govorio s Cankarom, ali uskoro su se opet pomirili, budući da je nadbiskup u svojoj širokogrudnosti poštivao svačiju osobnu slobodu. Ali kada je čak i njegov osobni list ‘Hrvatski Dnevnik’ krenuo u jugoslavenske vode, nadbiskup je smijenio obojicu mladih biskupijskih svećenika koji su bili na čelu uredništva i obratio se javnosti svojom poznatom promemorijom 20. studenog 1917. godine [...] Čak i kad je Sarajevo već bilo u srpskim rukama rekao je: ‘Ja kao 76 godišnji muškarac ne mogu više mijenjati svoje političke poglede’“.²⁰

Kratko poslije proglašenja Svibanjske deklaracije srpski ministar vanjskih poslova Nikola Pašić pozvao je na Krf od 15. do 20. srpnja 1917. predstavnike Jugoslavenskog odbora, među kojima je bio i hrvatski političar Ante Trumbić, i na toj konferenciji potpisali su *Krfsku deklaraciju*

¹⁹ Usp.: Zlatko MATIJEVIĆ, „Od ‘Svibanjske deklaracije’ do ‘Izjave’ nadbiskupa Stadlera – dva viđenja rješenja ‘Južnoslavenskog pitanja’ (1917.)“, Pavo JURIŠIĆ (prir.), *Josip Stadler – život i djelo* (Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 1999.), 273-283.

²⁰ F. Ks. HAMMERL, *Dr. Josip Stadler*, 520, bilješka 6.

kojom je Pašić otvorio vrata za stvaranje unitarne države Južnih Slavena²¹. *Hrvatski Dnevnik* br. 13 (1918.) od 15. siječnja objavio je tekst Deklaracije i najavio komentar u nizu susljednih brojeva. Uvodnik *Dnevnika* br. 21, od 24. siječnja 1918., glasi: „Jugoslavensko ime i hrvatske težnje“. S tugom ističe: „Mjesto da svi Hrvati traže obnovljenje hrvatskoga narodnoga kraljevstva, učini jugoslavenska ideja da jedan dio napusti narodno ime i u prvom redu ističe jednu kovanicu koja bi zauvijek izbrisala hrvatsko ime iz imena država... Ako se Srbi uistinu osjećaju dijelom jednoga naroda s Hrvatima, ne bi oni smjeli ništa imati protiv hrvatske države, u kojoj bi bili ravnopravni sa svim drugim državljanima“. U *Hrvatskom Dnevniku* br. 43 (1918.) od 20. veljače urednik brani nadbiskupa Stadlera od objede projugoslavenskog hrvatskog političara u BiH Joze Sunarića da se Stadler obogatio prodajom pšenice u Dalmaciju te da je njegovo suprotstavljanje Svibanjskoj deklaraciji motivirano materijalnim dobitkom uz pomoć Beča.²² *Hrvatski Dnevnik* br. 199, od 24. kolovoza 1918., pod naslovom „Hrvatski defetisti“ kritizira kolebanja u stranci prava na području Banovine Hrvatske te ističe: „Ne znamo uopće može li se narodni defetizam očitovati u goroj formi, nego se očituje u naših jugoslavena. Pred Srbima pužu, a Srbi neće da znadu za nastojanja Hrvata i Slovenaca za slobodnom i ujedinjenom narodnom državom.“

Uvodnik *Dnevnika* br. 234, od 4. listopada 1918., naslovljen je „Hrvatsko pitanje i priprema za mir“. Autor se raduje što neki razboriti političari u Beču uviđaju da samo Njemačka i Madžarska nisu dostatne za očuvanje Habsburške Monarhije. U zaključku ističe kako Madžari trebaju doći do osvjedočenja da je „ovo monarhija raznih naroda“, a hrvatsko pitanje u Monarhiji je preduvjet pravednog mira. Uvodnik *Dnevnika* br. 243, od 15. listopada 1918., posvećen je „Narodnom vijeću“. Osnovale su ga 5. listopada 1918. u Zagrebu oporbene stranke u Hrvatskoj i Sloveniji, a kasnije mu se pridružili i predstavnici vladajuće Hrvatsko-srpske koalicije. Ovaj uvodnik ističe da u Narodnom vijeću trebaju biti zastupljene sve političke stranke bez obzira na različnost programa. Uvodnik *Dnevnika* br. 258, od 30. listopada 1918., naslovljen je: „Hrvatska proglasila potpuni odcjep od Austrije i Ugarske. Vojska se stavila na raspolaganje Narodnom vijeću – Slavlje u Zagrebu“. Vijeće je već 19. listopada preuzelo svu vlast po ovlasti Hrvatskog sabora, a 29. listopada proglasilo je novu državu SHS. U *Hrvatskom dnevniku* br. 260, od 1. studenoga 1918., objavljeno

²¹ Usp.: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 352.

²² Usp.: Milenko KREŠIĆ, „Neki značajni momenti javnog djelovanja nadbiskupa Stadlera u vrijeme Prvog svjetskog rata“, *Vrhbosnensia* 1 (2019.), 3-26, osobito 17-21.

je da je austrijski upravitelj BiH Stjepan Sarkotić uložio caru ostavku na svoju službu te da se u Sarajevu formira Odbor narodnog vijeća. Skupina oko *Dnevnika* tim brojem završila je objavljivanje svojega lista te u novom listu *Hrvatski Branik – List za politiku i gospodarstvo* 1 (1918.) od 3. studenog pojasnila da prihvaća odluku Narodnog vijeća i uključuje se u izgradnju nove državne zajednice.

Urednici knjige *Grad na gori* uvrstili su popis profesora i zaređenih svećenika koji su studij završili na Vrhbosanskoj teologiji u Sarajevu.²³ Među svršenim studentima koji su zaređeni za svećenike (br. 48, str. 164), naveden je Karlo Cankar, zaređen na Petrovo 1903. Evo njegovih služba od ređenja do 1926. godine kada je izdana ova knjiga:

- 1904. kateheta u zavodu sv. Vinka u Sarajevu;
- 1906. urednik *Hrvatskog dnevnika*;
- 1908. začasni kapelan pape Pija X. ‘*extra urbem*’ s pravom na naslov monsinjora;
- 1908. tajnik nadbiskupa Stadlera;
- 1915. začasni komornik pape Benedikta XV. s pravom na naslov monsinjora;
- 1915. začasni kanonik vrhbosanski;
- 1923. kanonik vrhbosanski i arhiđakon gučogoranski;
- 1922.-1925. urednik *Nedjelje*;
- 1925.-1926. urednik *Katoličkog tjednika*;
- Piše u *Vrhbosni*.

Pod kraj postojanja Austro-Ugarske Monarhije Slovenci i Hrvati su žestoko raspravljali o političkoj budućnosti svojih naroda. Karlo je s nadbiskupom Stadlerom dugo vremena držao da je ta budućnost prosperitetna ako ostanu u Monarhiji ako bi se ona reformirala u smislu odbacivanja nasilne germanizacije i poštovanja etničkih prava Slavena u njoj. Karlov brat Ivan priklonio se onima koji su sigurnu budućnost vidjeli u osnivanju nove države južnih Slavena, ali su obojica odbijali ideologiju političkih „jugoslavena“ po kojoj bi Hrvati, Slovenci i Srbi bili jedan narod s tri plemena. Odjek tih rasprava primjećuje se u osmrtnici koju ju je Karlo objavio u slovenskim novinama povodom srmti brata književnika:

²³ Zvonimir BLAŽUN, „Imenik Sarajevske bogoslovije“, *Grad na gori. Almanah Bogoslovskog zbora „Stadler“ prigodom dviju 30 godišnjica* (Sarajevo: 1926.), 155-177. Od 1890. do 1926. predavala su 44 profesora isusovca, a studij završila i za svećenike zaređena 153 studenta.

„U svoje ime te ime braće, sestara i rodbine u dubokoj vam žalosti javljam da je gospodin IVAN CANKAR, slovenski pisac, danas, 11. prosinca ujutro u 1.15 sati, nakon duže bolesti, koju je do posljednjeg trenutka podnosio odano i strpljivo, zauvijek zatvorio svoje umorne oči. Okrijepljen utjehama svete vjere preselio se u vječnost da uživa Istinu, Ljepotu i Dobrotu kojoj je pokušavao služiti svojim djelima. Preporučujem ga u molitvu i lijepo sjećanje. Sprovod će biti u petak 13. prosinca u tri sata poslijepodne iz Pokrajinske bolnice. U Ljubljani, 11. prosinca 1918. Msgr. Karel Cankar.“²⁴

Urednik *Katoličkog tjednika* i rezidencijalni kanonik u Sarajevu (1922.-1929.)

Nadbiskup Stadler umro je 8. prosinca 1918., a kanonici su, prema ondašnjem crkvenom pravu, izabrali pomoćnog biskupa Ivana Šarića za kapitularnog vikara s nadom da će ga Sv. Stolica uskoro postaviti za nadbiskupa ordinarija. Nakon raspada podunavske Monarhije i nastanka nove države Južnih Slavena Vlada SHS u Beogradu prihvatila je povlastice i obveze iz ugovora Sv. Stolice s bečkim carem o odabiru kandidata za biskupe pripremajući vlastiti konkordat sa Sv. Stolicom²⁵ do kojega, međutim, nije nikada došlo. Odgovornima u Ministarstvu vjera nije se svidjelo Šarićevo hrvatsko rodoljublje izražavano u njegovim prilozima u *Vrhbosni* i u pjesmama. Kako Sv. Stolica nije odustajala od svojega kandidata, Beograd je na kraju pristao te je imenovanje uslijedilo tek 2. svibnja 1922.²⁶ Šarić je kao kapitularni vikar zadržao Cankara u nadbiskupskoj kuriji te mu omogućio da nastavi političko zalaganje sa stajališta Nadbiskupskog ordinarijata u bolnom procesu razdvajanja Hrvata BiH u dvije političke stranke.²⁷

²⁴ Zahvaljujem g. Valerijanu Žuji što mi je pribavio tekst ove osmrtnice.

²⁵ Usp.: Ivan MUŽIĆ, *Katolička crkva u Jugoslaviji: Politički i pravni aspekti Konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije* (Split: 1978.), 15-23; Blanka MATKOVIĆ, „Pravni položaj vjerskih zajednica u Kraljevini Jugoslaviji i političko-društveni kontekst Konkordata sa Svetom Stolicom“, *Bosna Franciscana* 38 (1913.), 107-145.

²⁶ Usp.: Ratko PERIĆ, „Nadbiskup Ivan Šarić i Sveta Stolica“, Pavo JURIŠIĆ (prir.), *Ivan Šarić vrhbosanski nadbiskup: Zbornik radova znanstvenoga skupa o dr. Ivanu Šariću održanog 19. siječnja 2002. u Sarajevu* (Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 2007.), 133-153, osobito 139-140.

²⁷ Usp.: Zlatko MATIJEVIĆ, „Stranačko-politički život bosansko-hercegovačkih

U *Vrhbosni* od 20. studenog 1921. najavio pokretanje katoličkog tjednika *Nedjelja*. U najavi je istaknuo:

„Bit će to list posvećen katoličkoj vjeri i kršćanskoj kreposti; list za svećenika i svjetovnjaka; list što će ga sa zanimanjem čitati i seljak i građanin i čovjek intelektualac; list trajne vrijednosti što će se moći i kasnije najuspješnije upotrebljavati u radu za našu svetu katoličku stvar; list koji će biti dušobrižniku najvjerniji duhovni pomoćnik; i list s tendencijom sv. Pavla: Sve obnoviti u Kristu.“²⁸

Kao novi nadbiskup, uz pristanak vlade, Šarić je imenovao Cankara rezidencijalnim kanonikom već 1. lipnja 1923., o čemu je sačuvano na latinskom *Testimonium installationis* koje su potpisali prepošt Kaptola Stjepan Hadrović i kanonik Marko Alaupović.²⁹ Kao svećenik i pomoćni biskup Ivan Šarić je kroz 12 godina uređivao *Vrhbosnu* te u njoj sudjelovao svojim prilozima od 1891. do 1945. Katolički tisak smatrao je važnim poljem crkvenog djelovanja.³⁰

Najavljeni list pojavio se 1. siječnja 1922. s punim naslovom *Nedjelja - Tjednik za katolike*. Urednik Karlo Cankar naslovio je uvodnik: „Što hoće *Nedjelja*?“ Najavljuje da će u listu razlagati katoličku vjeru kako bi podržavao „puk ćudoredan, čist, zadovoljan, puk jednoga kova koji će disati dušom što osjeća, radi i pregara za bližnjega svoga“. Najavljuje i obranu katoličkih svetinja „od bezbožnih i bezumnih nijekanja“. Uz uvodnik je tiskao i najavu biskupa Šarića pod naslovom „Biskupska preporuka“. U kratkom članku „S Bogom u novu godinu“ podsjeća kako su srušena carstva tokom Prvog svjetskog rata te ističe: „Red može biti samo onda u čovjeku i u čovječanstvu, ako vlada Bog nad čovjekom i ako vlada duh nad tijelom, ako vlada ljubav nad svima.“ U dnu posljednje, osme stranice otisnuto je ime odgovornog urednika K. C. (Karla Cankara) i na istoj stranici Uredništvo sažima svoje praktične poruke čitateljima u deset točaka. U njima je razvidno urednikovo iskustvo pisanja, uređivanja i raspačavanja stečeno u *Dnevniku*. U br. 19 od 7. svibnja otisnuta je Izjava jedanaestorice dekana Vrhbosanske nadbiskupije od 12. travnja pod naslovom „Za slobodu i ravnopravnost“. Dekani se obraćaju Ministarstvu

Hrvata u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1919-1929)“, P. JURIŠIĆ (prir.), *Ivan Šarić vrhbosanski nadbiskup*, 21-92.

28 Ivan ŠARIĆ, „Okružnica: *Nedjelja* katolički religiozni list“, *Vrhbosna* 19-22 (1921.), 241.

29 Arhiv Kaptola vrhbosanskog 1923., br. 41 od 3. lipnja 1923.

30 Usp.: Tomo VUKŠIĆ, „Nadbiskup Ivan Šarić kao suradnik i urednik *Vrhbosne*“, Pavo JURIŠIĆ (ur.), *Ivan Šarić vrhbosanski nadbiskup*, 179-240, bilješka 26.

vjera Kraljevine SHS ističući da „vlada ne provodi ustavom zajamčena načela o vjerskoj ravnopravnosti, da u svojim odredbama ne poštiva katoličkoj Crkvi zajamčene slobode u njezinu unutarnjem djelovanju među katoličkim vjernicima i da biva katolička Crkva krivnjom kraljevske vlade s jedne strane oštećivana materijalno, a s druge strane sprečavana u svom djelovanju“.³¹ Žale se što katolicima, kojih je u državi otprilike jednak broj kao pravoslavaca, iz državnog budžeta biva trostruko manje dodjeljivana pomoć. Traže dokidanje Vladine zabrane katoličkim učenicima državnih srednjih škola da sudjeluju u vjerskim društvima. Žale se na najavu da će laici predavati vjeronauk u školama, bez obzira na osobnu vjeru vjeroučitelja.

Najavljujući da je papa Pijo XI. imenovao biskupa Šarića nadbiskupom vrhbosanskim, urednik u br. 20 od 14. svibnja ističe kako je „obudovjela nadbiskupija Vrhbosanska čekala blizu tri i pol godine da dobije natpastira, koji će preuzeti baštinu prvog Vrhbosanskog nadbiskupa i metropolite, velikog i neprežaljenog dra Josipa Stadlera“.³² Tom prigodom ističe da je novi nadbiskup utemeljitelj *Nedjelje*. Na str. 3 toga broja otisnut je *Prosvjed protiv namjeravanoga školskog zakona u državi SHS* koji su sastavili katolički biskupi pred najavu Svetozara Pribičevića da će uskoro u parlament dati na usvajanje novi zakon o školama. U nacrtu je predviđeno da vjeronauk u školama ne predaju više svećenici kojima biskup daje kanonsku misiju, da se dokine vjeronauk u srednjim školama i da se više ne mogu otvarati nove katoličke škole.

U broju 21 od 21. svibnja otisnuta je na tri stranice „Predstavka jugoslavenskog episkopata“ od 29. travnja 1922. koju su potpisali zagrebački nadbiskup Antun Bauer kao predsjednik i šibenski biskup Jeronim Mileta kao tajnik. Biskupi u prvom dijelu ističu nezadovoljstvo katoličkih građana u državi (Slovenci i Hrvati) zbog povreda nanesenih Katoličkoj Crkvi te tumače te nepravde kao početak „kulturnog boja“ (*Kulturkampf*). Žale se zbog dotada dokinutih katoličkih škola koje su držale redovnice, zbog novog propisa da vjeronaučne knjige odobrava državno ministarstvo, zatim što od tada privatne škole mogu opstati samo u mjestima gdje nema državnih škola istoga ranga. Protestiraju što su odredbe vojnog zakona Srbije protegnute na čitavu državu, a prema njima bogoslovi i svećenici podliježu vojnoj obvezi. Posebnom nepravdom smatraju što su Pravoslavnoj Crkvi vraćeni neki posjedi oduzeti agrarnom reformom, a nisu Katoličkoj.

³¹ Pun tekst s imenima jedanaestorice dekana u *Nedjelji* (Sarajevo), 7. 5. 1922., 1-2.

³² *Nedjelja* (Sarajevo), 14. 5. 1922., 1.

U br. 25 na dvije stranice predstavljen je život i djelovanje nadbiskupa Šarića. U br. 33 objavljene su *Rezolucije kongresa hrvatskih i slovenskih kateheta, držanoga dne 5. i 6. srpnja 1922. u Zagrebu*. Rezolucije obuhvaćaju tri područja: 1. Obuka i uzgoj školske mladeži općenito; 2. Religijska obuka u osnovnim školama; 3. Religijska obuka u srednjim školama. Katehete traže da državno ministarstvo prosvjete nacrti zakona i odredaba o školskim pitanjima koja se tiču vjerskog odgoja i pouke šalje „na uvid i pretres i hrvatskom katoličkom društvu u Zagrebu“.

U br. 36 od 3. rujna uredništvo na prvoj stranici moli svećenike da šalju kratke dopise i vijesti iz svojih župa i krajeva: „Mi želimo da nam *Nedjelja* bude pravi list *katolički*, to jest list *općenit*, list sviju nas katolika.“ Uz oštre uvodnike i vijesti iz različitih dijelova opće i krajevine Crkve *Nedjelja* je redovno donosila na hrvatskom evanđelje dotične nedjelje s mediativnim komentarom.

U *Nedjelji* br. 3, od 18. siječnja 1925., objavljen je na dvije stranice dopis „Kulturni škandal u Bugojnu“. Nepotpisani sudionik događaja javlja da je direktor građanske škole u Bugojnu „velikosrbin Radumilo“ kaznio župnika i vjeroučitelja fra Leonarda Čuturića otpuštanjem iz službe vjeroučitelja zato što je tražio da „u buduće njemu piše školska saopćenja latinicom“ s obrazloženjem da je taj zahtjev bio „strašan grijeh proti narodnom jedinstvu“. Školski nadzornik iz Travnika potvrdio je ovu kaznu te pokušao odrediti drugog vjeroučitelja. Na poticaj župnika roditelji su povukli svoju djecu iz škole te ih odveli u župni ured na zakoniti vjeronauk. Dopisnik ovu intervenciju državne vlasti u nadležnost katolika za školski vjeronauk naziva povratkom u turska vremena i najavljuje nastavak otpora. Uvodnikom u br. 5, od 1. veljače 1925., urednik ogorčeno iznosi zlostavljanja državnih činovnika protiv hrvatskih i slovenskih katolika u državi, a povod je tih zlostavljanja tajna ili javna podrška Radićevoj stranci pred izbore. Na Cankara kao autora upućuje podatak da je policija tih dana u Sloveniji zabranila tiskanje lista *Domoljub* „koji izlazi u 40.000 primjereka već punih 37 godina“. Okrutni postupci policije trebali bi katolicima biti znak buđenja pred izbore.

U br. 13 od 29. ožujka objavljen je na tri stranice nepotpisani dopis iz Bugojna od 14. ožujka: „Vrhunac borbe za vjeronauk u Bugojnu“. Sudionik događaja javlja da su županijske vlasti izdale zabranu održavanja vjeronauka u župnom stanu, a župljani su poslali jednu deputaciju velikom županu, drugu nadbiskupu. Vlast je odredila da katolički vjeronauk u školi imaju predavati dvije učiteljice pravoslavke, a djeca su po odredbi roditelja odgovorila fizičkim dolaženjem i pasivnom rezistencijom. Župnik i

zakoniti vjeroučitelj zatražio je da mu predstavnici vlasti na sudskom procesu dokažu je li učinio zločin protiv ćirilice tražeći školske informacije na latinici.

U br. 15 od 15. travnja, str. 4-5, objavljen je članak „Zloporaba vjere u političke svrhe“. To je ironičan osvrt na prljavu političku kampanju pred nedavne izbore. Pribičevićevi framasuni tužakali su svećenike, osobito u Sloveniji, da zloupotrebljavajući vjeru odvrću glasače od povjerenja u kandidate iz vladajuće partije a oni su kao slobodni građani preporučivali glasačima neka glasuju za kandidate i stranku koja se bori za poštenje i slobodu, za narodne i vjerske svetinje. Vladini poslušnici u Sloveniji su dali tiskati i raspačavati plakat u kojem papa Pijo XI. navodno zabranjuje vjernicima davati glasove sasvim konkretnim svećenicima. U zaključku je istaknuto: „Uza sve prevare uspjelo je framasunima da su od 26 slovenskih mandata dobili u svemu samo dva. Slovenski im katolici nisu nasjeli.“

Nedjelja u br. 21, od 24. svibnja 1925., str. 3 donijela je članak „Novi atentat na slobodu katoličke Crkve“. To je ogorčena kritika nacrtu Zakona o uređenju međuvjerskih odnosa i pravnom položaju Pravoslavne Crkve. Kada zakon stupi na snagu, biskupi će morati svoje pastirske poslanice i upravne odredbe slati na odobrenje ministru vjera, redovničke zajednice i vjerska društva ne smiju širiti polja svojega djelovanja, povijedi svećenika kontrolirat će državni špijuni, što autor naziva „kancel-paragraf“ podsjećajući na njemačkog kancelara Bismarcka koji je tako kontrolirao katoličke biskupe i svećenike u njemačkom carstvu nakon Prvog vatikanskog sabora. Bit će također zabranjeno katoličkim svećenicima da pripravljaju odrasle obraćenike kao kandidate na krštenje. Urednik zaključuje: „Ni prijatnje, ni globe, ni zatvori, što nam ih spremaju beogradski framasoni, neće nas katolike zastrašiti. Framasoni na vladi mogu zarobiti naše tijelo, mogu nam otimati naša materijalna dobra, jer imaju u rukama bajunete i silu: ali naše savjesti ne mogu zarobiti“. Na primjerku uvezanog ovog godišta koji se čuva u biblioteci Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Sarajevu netko je rukom zapisao da je broj 22 „zaplijenjen“. Očito je Ministarstvo vjera dalo podići sudsku parnicu kojom je zabranjeno izlaženje lista pod dotadašnjim naslovom.

Nakon tri i pol mjeseca, početkom rujna 1925., promijenjeno je ime *Nedjelje* u *Katolički tjednik*. U broju 1 od 5. rujna 1925. razlog su čitatelji trebali razabrati iz vijesti „Sarajevo: Pop Janjić o nadbiskupu dr Šariću“, na str. 5. Članak nije potpisan, ali je iz konteksta razvidno da ga je napisao urednik Karlo Cankar. Autor žali što je beogradska Vlada za svojega delegata u pregovorima s Vatikanom o budućem konkordatu imenovala

pravoslavnog svećenika Voju Janjića koji se do tada pokazao kao protivnik Katoličke Crkve time što je posredovao da država odobri novonastalu Starokatoličku Crkvu u Hrvatskoj.³³ U jednoj izjavi o tim pregovorima Janjić je optužio nadbiskupa Šarića kao „neprijatelja naše države i protivnika prijateljskih odnosa između katoličke Crkve i Jugoslavije“. Šarić je navodno u svojem listu „Istina“ radio sve da ne dođe do normalnih odnosa, ali je sud zabranio izlaženje toga lista. Urednik tumači da se radi o *Nedjelji* koju nije uređivao nadbiskup. „Što se pak samoga pisanja *Nedjelje* tiče, mora se istini za volju priznati, da taj list nikada nije pisao protiv države, već protiv zloupotrebama što su ih činili pojedini upravni organi, među njima naročito pop Janjić, dok je bio ministar.“³⁴ Kako su u Rimu sudili o tome listu, „bit će dovoljno ako spomenemo to, da je stiglo *Nedjelji* nakon što je bila obustavljena od Svete Stolice priznanje i pohvala za njezin rad. A jedna veoma visoka ličnost u Rimu, kada je saznala za obustavljanje toga lista, izjavila je otvoreno: ‘*Nedjelja* je zabranjena, jer je pisala istinu’“.³⁵

Katolički tjednik, od 13. rujna 1925., na str. 5 donio je vijest „Pop Janjić se ispričava“. Tu je istaknuto kako je na pritisak Vlade Vojo Janjić morao opozvati svoju uvredljivu izjavu o nadbiskupu Šariću. Priložen je citat iz lista srpskih radikala *Balkan* u kojem uredništvo ističe da u državi s pet milijuna katolika, koja nije više vjerski homogena Srbija, nije prikladno postavljati pravoslavnog popa za člana pregovaračkog odbora s Vatikanom oko konkordata.

Tjednik br. 3, od 20. rujna 1925. za uvodnik ima članak „Naše katoličke škole“. Urednik s ponosom ističe da su katolički Hrvati imali svoje škole u BiH u tursko i austrijsko vrijeme, uvjereni da se u njima djeca

³³ Usp.: Ivan MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji: Politički i pravni aspekti konkordata između Svet Stolice i Kraljevine Jugoslavije* (Split: 1978.), 38-40. Na str. 39 kaže: „Na prijedlog ministra vjera Voje Janjića kralj je Aleksandar ukazom od 10. lipnja 1924. riješio, da se za biskupa Hrvatske starokatoličke crkve postavi Marko Kalođera s godišnjom plaćom od 10.000 dinara.“

³⁴ Dr. Vojislav Janjić (1890.-1944.) bio je pravoslavni svećenik, profesor bogoslovije, teološki pisac i srpski političar. Između ostaloga, bio je 1916. ataše srpskog poslanstva pri Vatikanu te neko vrijeme djelovao kao profesor u Engleskoj. Godine 1920. izabran je za poslanika u Ustavotvornoj skupštini te od 1. kolovoza 1923. do 27. srpnja 1924. bio ministar vjera. Kao profesor teologije izdao, između ostaloga, god. 1924. knjigu *Uvod u Novi zavet*. God. 1922. pokrenuo je časopis *Hrišćanski život*. God. 1937. bio je predsjednik odbora Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije za pitanja konkordata sa Svetom Stolicom. Usp.: Radmila RADIĆ, *Vojislav Janić (1890-1944) - sveštenik i političar* (Beograd: 2018.), 482. Za ove podatke zahvaljujem književniku i leksikografu Valerijanu Žuji u Sarajevu.

³⁵ *Katolički tjednik* (Sarajevo), 5. 9. 1925., 5.

odgajaju prema katoličkim načelima za život. U novoj državi Srbi su se odrekli svojih konfesionalnih škola, a mi katolici „nismo dopustili da nam se nakon oslobođenja dira u naše katoličke škole. Zato moramo i danas da ustrajemo protiv neprijateljskog stava što ga je zauzela državna uprava protiv naših katoličkih prosvjetnih ustanova“.

Nova je Vlada najprije uskratila potporu iz budžeta za katoličke škole, a ministar prosvjete Pribičević počeo je katoličkim srednjim i građanskim školama oduzimati pravo javnosti. Naredio je dokidanje katoličkih ženskih učiteljskih škola koje su držale redovnice. Autor zaključuje: „Sve te naredbe nemaju nikakva oslonja u zakonima; u očitom su protuslovlju s ustavnim odredbama a pravi su atentat na roditeljska prava i na prava Crkve što ih ima u pogledu vjerskoga odgoja katoličke djece.“ Svetozar Pribičević bio je ministar prosvjete u Kraljevini SHS 1920.-1922. i 1924.-1925. Tada je bio pobornik unitarizma i centralizma u novoj državi.³⁶ Pitanju vjeronauka u državnim školama urednik je posvetio i članak „A naše državne škole?“ u *Tjedniku* od 27. rujna 1925., str. 2-3. Upozorava da državni službenici rade na potpunom istiskanju vjeronauka iz javnih škola. To izvodi iz odredbe ministra prosvjete na početku te školske godine da smanji broj sati iz vjeronauka. Zove katoličke roditelje da se suprotstave pokušajima državnih nastavnika da njihovoj djeci „otimaju ono najsvetije što su im otac i majka usadili u srce: svetu vjeru“. To posebno mogu zakonito očitovati kod novih izbora za parlament: „Ako pak traže da im budu djeca odgojena u strahu Božjem i u vjeri naših otaca, oni će dati glas za one koji se zalažu za našu svetu vjeru i koji ustaju na obranu katoličke Crkve i njezinih prava.“

U *Katoličkom tjedniku* od 8. studenog 1925., str. 5 urednik obavještava čitatelje da je u Srijemskoj Mitrovici počeo izlaziti vjerski časopis

³⁶ Svetozar Pribičević (1875.-1936.), rođen i fakultetski školovan u Hrvatskoj, bio je vodeći političar Srba u Hrvatskoj. Razočaran rigoroznim centralizmom beogradske Vlade od 1927. zajedno sa Stjepanom Radićem istupao kao hrvatski Srbin protiv velikosrpske hegemonije. Nakon šestojanuarske diktature 1929. uhićen i interniran; u srpnju 1931. emigrirao u inozemstvo. U Parizu pisao protiv kralja Aleksandra i zato nakon atentata na Aleksandra 9. listopada 1934. u Marseilleu uhićen i držan u samačkoj ćeliji. Kada su se francuske tajne službe uvjerile da nije sudjelovao u atentatu, pustile su ga i on se odselio u Prag. „U svojim sukobima sa službenim Beogradom je rekao da bi Srbi iz Hrvatske, nakon svega, morali razumjeti Hrvate i kad bi oni odbili svako zajedništvo sa Srbima. S druge strane, istodobno je zastupao ideju državne zajednice svih južnih Slavena ako želimo spasiti se od atomiziranja i nove službe tuđincu“ – *Wikipedija Slobodna enciklopedija*, s.v. „Svetozar Pribičević“, https://hr.wikipedia.org/wiki/Svetozar_Pribi%C4%87evi%C4%87 (9. 11. 2019.).

„Nedjelja“, sa sličnim rubrikama kao sarajevska *Nedjelja* koju su zabranile državne vlasti. Po slovu zakona, kroz tri godine nigdje u državi ne bi smjela izlaziti tiskovina toga naslova, ali naš urednik ne kani ništa poduzimati: „Jer nama je drago što su se našli neki pravoslavni svećenici koji su uvidjeli potrebu da treba narodu davati zdrave vjerske i moralne pouke. Više vjerskog produbljenja i vjerskoga suživota – to je prvi uvjet za naše međusobno sporazumijevanje“.

U *Tjedniku* od 22. studenog 1925., str. 4, objavljena je vijest „Sarajevo: Da li je ovo izazivanje vjerskog razdora ili nije?“. Urednik javlja kako je „Katol. Tjednik bio neki dan zaplijenjen, jer je u jednom članku iznio što katolička Crkva uči o jedinstvu Crkve i o papinskom primatu. To je bilo zaplijenjeno i urednik je stavljen pod optužbu – jer da takvo pisanje ‘izaziva vjerski razdor’. Primamo na znanje da je zabranjeno iznositi nauku katoličke Crkve. Ali nije zabranjeno naučavati ono što iznose pravoslavni vladike.“ U nastavku obavještava o propovijedima ohridskog vladike Nikolaja Velimirovića koji iskrivljuje i vrijeđa katoličku vjeru. Zatim zaključuje: „A kladimo se glavom, da bi nas državni odvjetnik opet zaplijenio i predložio proti nam sudbeni progon, kad bismo pokušali da ohridskog vladiku natjeramo u laž.“ U istom broju, str. 5 objavljena je vijest „Beograd: Srpske učiteljice protiv dokidanja katoličkih škola“. Na glavnoj skupštini Narodnog ženskog saveza Kraljevine SHS u Skoplju predložile su dvije delegatkinje - jedna iz Zagreba, druga iz Sarajeva – da skupština zamoli ministra prosvjete Vidovića neka opozove nepravednu naredbu kojom se dokidaju katoličke ženske učiteljske škole u Zagrebu, Sarajevu, Ljubljani i Mariboru. Skupština je prijedlog usvojila te poslala deputaciju ministru u vezi s time koju je vodila Srpkinja gospođa Petković. On je odgovorio da će razmisliti, a urednik zaključuje: „Vidi se da imaju srpske žene više smisla i osjećaja za pravednost i za pravu prosvjetu nego li ministar prosvjete.“

U *Tjedniku* od 7. veljače 1926., na str. 9, objavljena je vijest: „Beograd: Proračun za vjerske potrebe – Zapostavljanje katolika“. Autor ogorčeno kritizira što je u skupštinskoj raspravi u Beogradu 18. siječnja usvojen nepravedni budžet za Ministarstvo vjera. Prema tome zakonu „još i danas smatra se pravoslavna crkva državnom i privilegiranom, pa da je se mora prema tome i financirati i trošiti na nju iz prinosa katoličkih državljana“. Sramotno mala svota doznačena je za Gimnaziju i Dječjačko sjemenište u Travniku te za „Teološki fakultet“ i Bogoslovno sjemenište u Sarajevu. Autor predlaže neka državni odvjetnik zbog toga uloži tužbu za zločin sijanja vjerskog razdora. Slovenski zastupnici Pušenjak i Smodej dokazivali su ministru vjera Miši Trifunoviću da je to nepravda prema katolicima, ali je

on odgovorio da ne može ništa mijenjati; izrazio nadu da bi to moglo biti popravljeno konkordatom na kome se radi. Autor zaključuje: „Radikali i hrvatski Radićevci prihvatili su bez prigovora i s oduševljenjem ovaj nepravedni proračun.“

U *Tjedniku* od 14. ožujka 1926., na str. 5, objavljena je vijest: „Beograd: Zvanična propaganda za prijelaz na pravoslavlje“. Autor izvještava kako su dva zastupnika u skupštini u Beogradu postavili ministrima unutarnjih poslova i vojske pitanja o prevođenju katolika na pravoslavlje uz ucjenu da dobiju državni posao. Jedan se slučaj sa 25 prelaznika dogodio u Skoplju i svečanosti prijema u pravoslavlje prisustvovali su patrijarh Varnava, veliki župan Vidović i general Terzić. Drugi je obuhvaćao 60 hrvatskih katoličkih zastupnika koji su se „motali oko državnog korita“, a njihov je vođa obećao „da će otrgnuti Hrvate od Rima i prevesti ih postepeno u pravoslavlje“. Treći slučaj su grkokatoličke obitelji u Strumici kojima je naređeno da isele u Ovčje Polje, osim ako prihvate pravoslavlje.

U *Tjedniku* od 21. veljače 1926., str. 2-3, objavljen je članak „Ministar vjera se zgraža“. Tu je istaknuto kako je ministar vjera Miša Trifunović održao govor u skupštini optužujući javno Katoličku Crkvu i njezine predstavnike. Tužio je neke katoličke crkvene predstavnike da provode protudržavnu politiku „dok se to ne može utvrditi ni o jednom pravoslavnom episkopu“. Poimence je spomenuo jedan broj *Nedjelje* iz godine 1923. u kojem je prikazan beogradski patrijarh kao „sluga svake vlasti“. Ministar je pri tome pohvalio da nijedan pravoslavni list ne piše pogrdno o Katoličkoj Crkvi. Na to urednik uzvraća nizom citata iz pravoslavnog *Glasnika*, koji je službeno glasilo pravoslavne patrijaršije u Beogradu, a nazvao je Papu „bludnim sinom“ te zatražio neka se Papa „bez rezerva pokori sudu stare Vaseljenske crkve“. Uz to citira nekoliko pravoslavnih intelektualaca koji kritiziraju svoje episkope da su sluge države.

Katolički tjednik od 2. svibnja 1926., na str. 2 donosi vijest „Bugojno: Vjeronauk se vraća u škole“. Autor podsjeća kako su župniku i vjeroučitelju u Bugojnu, koji je bio zatražio da mu direktor školske obavijesti dostavlja na latinici, školske vlasti zabranile držati vjeronauk i njegov zahtjev nazvale veleizdajom. Na to je župnik, u dogovoru s roditeljima, pozvao djecu na vjeronauk u župnu kuću „ali je vlast i to zabranila i zaprijetila žandarima“. To je trajalo preko godinu dana, a sada „saznajemo da je pravda ipak pobijedila, pa je progonjeni vjeroučitelj, vlč. o. fra Leonard Čuturić, opet preuzeo katehetsku službu“.

U *Tjedniku* od 5. rujna 1926., pod naslovom „‘Katolički Tjednik’ pred sudom“, str. 6-14 izvijestio je Karlo Cankar o sudskom procesu protiv

njega kao urednika. Na početku podsjeća kako je točno pred godinu dana u jednom članku branio nadbiskupa Šarića od napada pravoslavnog svećenika i političara Voje Janjića zbog pisanja *Nedjelje* koja je navodno vlasništvo nadbiskupa. Zatim nastavlja kako je već 3. listopada 1925. V. Janjić pokrenuo sudski proces protiv urednika K. Cankara a tuženi je iskoristio zakonski rok da odgovori pismeno na tužbu. Proces je nastavljen devet mjeseci kasnije jer je tužitelj želio osobno prisustvovati. Sudska rasprava obavljena je u Sarajevu 18. kolovoza. Na zahtjev tuženoga najprije je pročitana njegova pismena obrana od četiri inkriminacije: da je ustvrdio kako je Janjić dao jednu bestidnu izjavu o katoličkom nadbiskupu, zatim da je to učinio najdrskijim načinom, nadalje da je tužitelj najistaknutiji protivnik Katoličke Crkve i da je zloupotrijebio vlast kao član državne uprave. U vezi s prvom optužbom istaknuo je kako kao novinar zna da prema zakonu ne smije nikoga nazvati lašcem, ali smije reći da je u konkretnom slučaju lagao, jer nadbiskup nije vlasnik ni izdavač toga lista, nego Vrhbosanski kaptol. Na Janjićevo tužakanje da je nadbiskup Šarić preko *Nedjelje* priječio nastavak pregovora oko konkordata s Vatikanom Cankar je odgovorio konkretnim Janjićevim pisanjem i povlačenjem jedne pretjerane izjave. Uz to je istaknuo da nadbiskup nije nikada njemu osobno poslao opomenu ili prigovor zbog pisanja u *Nedjelji* ili *Katoličkom tjedniku*.

U nastavku procesa tuženi se požalio što ga je „tužitelj dr. Janjić stavio ‘u trajno stanje pokoja’ kraljevskim ukazom od 12. aprila 1924“. Janjićevo tumačenje zakona o katoličkim službenicima, preuzetog od Austrijske uprave u BiH, nazvao je apsurdnim „kao što je apsurdno i moje ‘penzioniranje’“, jer država ne može penzioniranjem nekoga kao crkvenog službenika ujedno udaljiti ga iz dotadašnje crkvene službe. Zloupotrebu vlasti kod Janjića dokazivao je manipuliranjem tužitelja kod kralja da prizna Hrvatsku Starokatoličku Crkvu. Cankar je zamolio da dr. Rado Kušej, redovni profesor Pravnog fakulteta u Ljubljani, dadne stručno mišljenje, može li državni službenik penzionirati kanonika te za svjedoke predložio fra Mirka Mačugu koji je slušao Janjićev govor bosanskim franjevcima u Visokom protiv nadbiskupa Šarića i slovenskog političara dr. Antona Korošca. Sud je dopustio da bude pročitana samo izjava fra Mirka i dr. Korošca. Janjić je za svojega pravnog zastupnika izabrao sarajevskog advokata dr. Weszela koji je istaknuo Janjićeve zasluge u prilog Katoličkoj Crkvi, a Cankarovo pisanje protumačio kao raspaljivanje mržnje i vjerskog razdora zatraživši da sud „najstrožom primjenom zakona stane ovakvom radu na put“. Zatim je Cankar iznio svoju osobnu obranu i sažeo izlaganje svojega branitelja dr. Ivana Pavičića. Sud je 21. kolovoza proglasio da je Cankar

kriv prema prijedlogu optužnice te ga osudio na 14 dana zatvora, na plaćanje globe državi i odštete tužitelju. Njegov branitelj uložio je priziv u predviđenom zakonskom roku.

Članak „Orlovi i Sokolovi“ u *Tjedniku* od 26. rujna 1926., str. 4-5, potpisan je pseudonimom Brđanin. Autor se osvrće na napad na „naš orlovski pokret“ od strane liberalnih Hrvata. Suprotstavlja se pokušaju izjednačavanja Hrvatskog Sokola i Hrvatskog Orla predstavljajući čitateljima Hrvatskog Sokola kao pokret rodoljubnog liberalizma ili barem indiferentizma, a Hrvatskog Orla kao pokret hrvatstva i katolicizma. S ponosom ističe: „Mi baš zato i osnivamo orlovska društva, što nas povijest uči da je hrvatstvo uvijek bilo spojeno s katoličanstvom... Na razdvajanje hrvatskih redova mi ne mislimo, nego na stvaranje i jačanje naše mile domovine Hrvatske, koja neće ni opstati, ako ne bude katolička.“ Pseudonim Brđanin je jedan od pseudonima pod kojima je pisao vrhbosanski svećenik Dragutin Kamber (1901.-1969.).³⁷

U još dva susljedna broja na posljednjoj stranici napisano je da ih je uredio Karlo Cankar. U *Tjedniku* od 3. listopada 1926. na posljednjoj stranici napisano je da je urednik Dragutin Kamber. U tom broju, str. 4, objavljena je kratka vijest da su svećenici kopaničkog dekanata u Đakovačkoj biskupiji poslali 150 din pomoći za otplatu kazne izrečene bivšem uredniku, a jedan anonimni darovatelj iz Sarajeva dao je u tu svrhu 100 din. Na istoj stranici objavljen je dopis nadbiskupa Šarića od 3. rujna 1926. kojim iskazuje naklonost Orlovskom pokretu i radost što se širi među hrvatskom ženskom omladinom. U *Tjedniku* od 10. listopada 1926., str. 1-2, Dragutin Kamber napisao je članak „Katoličanstvo i Hrvatstvo“ kojim osuđuje razdvajanje katoličanstva od hrvatstva. On je u *Tjedniku* od 17. listopada 1926. objavio članak „Oko Katoličke Akcije“ u kojem tumači načela Sv. Stolice o Katoličkoj akciji i traži brzu primjenu tih načela u katoličkom djelovanju među Hrvatima.

³⁷ Ovaj podatak zahvaljujem vlč. Iliji Matanoviću koji je napisao knjigu: *Djelovanje Dragutina Kambera u domovini i emigraciji*, Župa Uzvišenja Svetoga Križa Jelaške 2016. Kamber je bio urednik *Katoličkog tjednika* od 3. listopada 1926. do 11. studenog 1928. Nakon doktorata u Rimu bio je kateheta te župnik u Vidovicama i Doboju (1932.-1941.). U Drugom svjetskom ratu bio je vojni vikar ustaške vojske, god. 1945. emigrirao je da bi sačuvao glavu od komunističke vlasti te se doselio kao svećenik god. 1950. u SAD. U Kanadi mu je god. 1961. bilo povjereno vođenje hrvatske župe u Torontu gdje je najprije od protestanata kupio crkvu za privremenu upotrebu, a zatim sa župljanima sagradio novu. – Usp.: Franjo MARIĆ (ur.), *Gdje su oni stali, mi nastavljamo. Pokojni svećenici Vrhbosanske nadbiskupije od 1882. do 31. 12. 2018.* (Sarajevo: ³2019.), 81-82.

Tek u *Tjedniku* od 7. studenog 1926. novi urednik D. Kamber objasnio je promjenu: „Dosadašnji urednik, monsijor Karlo Cankar zahvalio se. Držim da govorim iz duše svih čitatelaca, kad mu se najtoplije zahvaljujem na onoj ispravnosti načela, na onom mladenačkom zanosu, na onoj točnosti u izlaženju, na onom nesebičnom radu, i na mnogim drugim vrlinama kojima se je odlikovao ‘Katolički tjednik’ – zaslugom svog dosadašnjeg urednika. Bog mu platio! Novi će urednik nastojati da vjerno poštiva dobre tradicije Tjednikove“. Najavljuje da će časopis i dalje biti „popularna revija Katoličke Akcije“. Moli suradnike da pridonose svojim prilozima i podrškom kvaliteti lista, a čitateljima preporuča list u vjerničke molitve i moli neka pošalju odgovore na anketu koju im u ovom broju šalje (tekst ankete objavljen na str. 8).

Nakon D. Kambera, službu urednika preuzimali su drugi svećenici kojima je to povjeravao nadbiskup Šarić: dr. Smiljan Čekada, Dragutin Jurić, dr. Čedomil Čekada te od 21. travnja 1935. do 1. travnja 1945. Franjo Kralik. Usmjerenje koje je dao prvi urednik ostalo je trajno u smislu stalnih rubrika: uvodnik kao udarni tekst, nedjeljna poruka, vijesti iz svijeta i države, podlistak.³⁸ Spomenuli smo kako je Kerubin Šegvić u *Spomenici Vrhbosanskoj 1882-1932* prikazao svoju ulogu u *Dnevniku*. U istoj knjizi, str. 128-129 pretiskan je iz *Dnevnika* 1906. od 19. srpnja članak „O kanoniku Šariću“ prigodom desete obljetnice njegove kanoničke službe. Članak nije potpisan, ali ga je mogao napisati Cankar ili neki drugi suradnik na poticaj Cankara. U istoj knjizi uredništvo *Tjednika* potpisalo je članak „Nadbiskup Šarić i ‘Katolički tjednik’“ (str. 138-141). U tekstu je istaknuto da je inicijativu za pokretanje lista dao Ivan Šarić kao biskup kapitularni vikar, prvo mu je ime bilo *Nedjelja*, pod kraj prve godine dosegao je 3000 pretplatnika. „I kad je list g. 1925. bio silom ugušen, on ga je opet pokrenuo. Jedamput i drugiput. Najprije kao ‘Križ’, od kojega je izašao

³⁸ Usp.: Tomo VUKŠIĆ, „*Katolički Tjednik* (1922-1945) i njegov ‘ponajbolji glavni urednik’ Čedomil Čekada“, Marko JOSIPOVIĆ – Mato ZOVKIĆ (ur.), *Život u službi Riječi – Čedomil Čekada: Zbornik radova simpozija o Čedomilu Čekadi, održanog 14. i 15. ožujka 1997. prigodom obilježavanja stote obljetnice njegova rođenja i popis Čekadinih pisanih radova* (Sarajevo: 1997.), 139-158; Josip VAJDNER, *Komunikacija Katoličke crkve u BiH s (eksternom i internom) javnošću putem lista Katolički tjednik* (Sarajevo: 2013.). Ovo je magistarski rad na Odsjeku žurnalistike Fakulteta političkih nauka u Sarajevu pod vodstvom prof. dr. Šemse Tucakovića. Nadbiskup Vinko Puljić oživio je god. 2002. *Katolički tjednik*, a Josip Vajdner mu je sadašnji urednik. U zaključku svojega magistarskog rada ističe: „Ova novina, u najvećem razdoblju svoga postojanja, s obzirom na pošiljatelja poruke, tj. katoličko vodstvo u BiH, bila je važnija od svih ostalih katoličkih listova na ovom području“ (str. 122).

samo jedan broj, jer su ga odmah zabranili, a onda, tri mjeseca kasnije, kao 'Katolički tjednik'.³⁹

Urednik *Tjednika* god. 1932. bio je dr. Smiljan Čekada. Stil ovoga članka je onakav kakvim je pisao dr. Čedomil Čekada koji je u *Tjedniku* od 3. siječnja 1932. napisao članak povodom desete obljetnice *Tjednika*.⁴⁰ Postavlja se pitanje zašto nije spomenut Karlo Cankar kao urednik koji je kroz skoro šest godina brižno i maštovito obavljao zadaću povjerenu od nadbiskupa Šarića? To ćemo ubrzo razjasniti na temelju uvida u dopis nadbiskupa Šarića K. Cankaru od 26. lipnja 1926. Uređivanje *Dnevnika* i *Tjednika* tražilo je da glavni urednik piše važne tekstove i motivira suradnike da svoje priloge priređuju te u suradnji ustraju. Na temelju njegova rada u ova dva lista možemo zaključiti da je Karlo Cankar pionir katoličke publicistike u BiH u vremenu od 1906. do 1926.⁴¹

Župnik u Lukavcu i dekan tuzlanski (1929.-1937.)

Nadbiskup Šarić nije se žurio da nakon prisilnog umirovljenja Karla Cankara od strane državne vlasti prihvati njegovo odreknuće od kanoničke službe u Sarajevu. Morao se držati naslijeđenog dogovora s državom o dodjeljivanju plaće kanonicima iz državnog budžeta (koju državna vlast može dokinuti zbog političkih „prijestupa“ okrivljenoga), ali je poštovao pravo takva kanonika da odabere pastoralnu službu u Nadbiskupiji koja mu odgovara. U Uredbenom zapisniku nadbiskupskog ordinarijata vrhbosanskog br. 1972/1923. od 17. studenog zabilježen je sažetak dokumenta: „Izdaje se rješenje preč. g. Karlu Cankaru, da služi u crkvenoj službi od 1. IX. 1904. do danas; od toga kao nadb. tajnik od 1. IX. 1908. do 1. VI. 1923., a od tada do danas kao kanonik i direktor nadb. kancelarije.“ Kopija dokumenta nije sačuvana u Arhivu, ali je razvidno da ga je Cankar tražio radi procesa protiv njega na državnom sudu. Sačuvana je kopija dopisa ministra vjera dr. Voje Janića (ova varijanta prezimena, ne Janjić!), primljena 16. 5. i ubilježena pod br. 176/24. da se kanonik Karlo Cankar stavlja u „stanje pokoja s pravom na penziju, koja mu prema godinama službe pripada“ od 11. svibnja 1924. Novim dopisom od 14. srpnja Ministarstvo vjera, odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu,

³⁹ UREDNIŠTVO 'KATOLIČKOG TJEDNIKA': „Nadbiskup Šarić i 'Katolički Tjednik'“, *Spomenica Vrhbosanska 1882-1932*, 138.

⁴⁰ Usp.: Tomo VUKŠIĆ, „*Katolički Tjednik* (1922-1945)“, 146-151, bilješka 38.

⁴¹ Usp.: Vladimir LONČAREVIĆ, „Karlo Cankar – zaslužnik razvoja katoličkog tiska u BiH“, *Glas Koncila* (Zagreb), 27. 11. 2016., 25.

preko Ordinarijata obavijestilo je Cankara da mu je za mirovinu doznačena svota od 1904 din godišnje.

Uslijedile su tri godine različitih privremenih zaduženja K. Cankaru. Šumarski računovođa u Vitezu Lovro Vlaho podnio je pismenu tužbu protiv župnika Viteza fra Pave Ilovače 11. kolovoza 1924. koji ga je javno grdio i načinio prekršaj pripuštanjem na sakramentalno vjenčanje malodobnog mladića. Cankar je kao kanonik i arhidakon gučogoranski zamoljen da sasluša tužitelja i tuženoga. On je o tome na tri (tipkane!) stranice izvijestio 25. kolovoza i oba dopisa su sačuvana u Arhivu. Ordinarijat je 28. kolovoza 1926. izdao Uvjerenje da msgr. Karlo Cankar „obnaša službu kanonika pri ovom Ordinarijatu, te da je razvrstan u 5. grupu I. kategorije“ (br. 1761/1926).

U Arhivu Ordinarijata sačuvano je pismo K. Cankara nadbiskupu Šariću od 10. listopada 1926. On podsjeća na razgovor s nadbiskupom o novom usmjerenju *Tjednika* koje mu počinje davati D. Kamber te o primljenoj Kamberovoj bilješci da nadbiskup ostaje pri svojoj odluci. Zatim nastavlja: „Kakogod me se ova promjena obzirom na neobične okolnosti, u kojima se zbila, i obzirom na način na koji se to učinilo, neugodno dojmila – ipak mi je time učinjena velika usluga i skinut s mene jedan teret, koji radi podmakle dobi zaista i nije više bio za mene. Dvadeset godina potrošio sam na nezahvalno novinarsko zvanje, pa je zaista bilo već vrijeme, da idem u penziju. S te strane hvala Vam, Preuzvišeni, na Vašoj odluci.“ Na ponudu da ostane suradnik *Tjednika* koji bi se brinuo za rubriku „Roman“ i zbog toga dobivao plaću od 1000 din ne pristaje zato što je „izbačen u neobičnim okolnostima“. Stavlja na raspolaganje svoje kanoničko mjesto zadržavajući pravo da bira daljnje zaposlenje i mjesto boravka „pa eventualno i izvan vrhbosanske nadbiskupije“. Nadbiskup je odgovorio na dvije stranice dopisom od 26. listopada (br. 2255/26 u Arhivu). On žali što je nesporazum oko Katoličke Akcije doveo do njegova povlačenja, ali odbacuje oštar izraz „izbačen iz redakcije“. Članak D. Kambara o Katoličkoj Akciji, za koji Cankar traži povlačenje, izražava nadbiskupove ideje i zato ostaje:

„Vama je bilo dobro poznato, koje stanovište zauzimam ja u pitanju Katoličke Akcije u Hrvatskoj. Vi ste isto tako dobro znali, da se stanovište, koje je prema tomu problemu zauzeo g. Kamber u inkriminiranom članku u Katoličkom *Tjedniku*, u bitnome posve preklapa sa mojim idejama, i ako, to spominjem, ja članka nijesam ni naručio ni inspirirao. Tražiti prema tome od mene, da pristanem, da se Vi protiv misli iz toga članka ogradite, i to kao urednik *Tjednika*, bilo bi isto kao tražiti, da ja dopustim, da se moje vlastito

stanovište u pitanju Katoličke Akcije desavuiru u organu, kojemu sam ja namijenio ulogu, da bude njezino glasilo i predstavnik.“

On od tada namjenjuje Tjedniku zadaću da bude glasilo i predstavnik Katoličke Akcije. On Cankara nije isključio iz Tjednika, nego je Cankar sam sebe isključio postavivši uvjet koji nadbiskup iz načelnih razloga nije mogao prihvatiti. Ne prihvaća odreknuće od kanoničke službe i najavljuje da će Cankar iz biskupijskih sredstava dobivati plaću od 1000 din kao i dosada.

Za razumijevanje ovog idejnog sukoba pomažu noviji radovi o sukobima unutar hrvatskog katoličkog pokreta između dva svjetska rata.⁴² Povodom razdoru bila je primjena smjernica pape Pija XI. koji je enciklikom *Ubi arcano Dei* god. 1922. potaknuo da vjernici laici pod vodstvom biskupa i svećenika po Katoličkoj Akciji „za Krista osvajaju obitelji, narode i cijelo društvo“.⁴³ Papa je time „po čitavom svijetu pokrenuo sudjelovanje svjetovnjaka u hijerarhijskom apostolatu Crkve izvan i iznad političkih stranaka“.⁴⁴ Još prije te Papine inicijative u hrvatskom narodu razvio se pod utjecajem krčkog biskupa Antuna Mahnića Hrvatski katolički pokret koji je u svojem programu imao puno od onoga što je preporučio Pijo XI. god. 1922.⁴⁵ U okviru Mahnićeva pokreta razvio se Hrvatski katolički Seniorat kojemu je prema Zlatku Matijeviću pripadao i K. Cankar.⁴⁶ Jure Krišto u svojoj knjizi o katoličkom pokretu donosi i podnaslov „Bosna dicit – Bosna kaže“ (str. 171-175) u kojem navodi oštar odlomak protiv Seniorata iz Kamberova članka u *Tjedniku* od 17. listopada 1926. „Oko Katoličke Akcije“. Pretpostavljam da je to tekst koji je bio povod za Cankarovo povlačenje. Seniorat je nastavio djelovati prihvaćajući preporuke

⁴² Usp.: Franjo ŠANJEK, „Katolička Akcija: Zašto novi način katoličkog udruživanja?“, Zlatko MATIJEVIĆ (ur.), *Hrvatski katolički pokret: Zbornik radova s Međunarodnoga skupa održanog u Zagrebu i Krku 29. do 31. ožujka 2001.* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.), 623-628; Lav ZNIDARČIĆ, „Hrvatski katolički pokret i Hrvatska Katolička Akcija“, Z. MATIJEVIĆ, *Hrvatski katolički pokret*, 629-638; Božidar NAGY, „Uzroci podjele u Hrvatskom katolikom pokretu (Spor: Jugoslavenska katolička đaćka liga – Hrvatski orlovski pokret)“, Z. MATIJEVIĆ, *Hrvatski katolički pokret*, 639-652; Božidar NAGY, „Ivan Merz i Hrvatski Orlovski pokret“, Z. MATIJEVIĆ, *Hrvatski katolički pokret*, 653-666.

⁴³ F. ŠANJEK, „Katolička Akcija“, 626.

⁴⁴ L. ZNIDARČIĆ, „Hrvatski katolički pokret“, 630.

⁴⁵ Usp.: Jure KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)*, (Zagreb: Glas Koncila, 2004.).

⁴⁶ Zlatko MATIJEVIĆ, „Cankar, Ivan“, Zlatko MATIJEVIĆ, *Hrvatski katolički pokret*, 799-800, bilješka 38.

hrvatskih biskupa, ali su bosanski zastupnici odbacivali pretenziju Seniorata na vrhovništvo unutar hrvatskih katoličkih društava.⁴⁷

U župi Vidovice, gdje od 1901. do 1931. župnik je bio mons. Ivan Kozinović, gradila se nova župna crkva od god. 1922. do 1928.⁴⁸ Nešto je zapelo oko gradnje pa je Ordinarijat poslao kanonika Cankara da najprije izvidi stanje. On je u pismenom izvještaju početkom 1928. prikazao da je pastorizacija župe slaba te je dobio ovlast da sastavi plan gradnje. Imenovan je administratorom župe in spiritualibus 10. svibnja iste godine. Prema knjizi M. Babića, ing. Ilija Mičić i K. Cankar sastavili su 27. kolovoza zapisnik o dovršetku crkve te izjavili da se „zgrada od današnjeg dana može upotrebljavati za svrhe kojima je namijenjena“. Međutim, došlo je do zategnutih odnosa između Cankara i župnika Kozinovića koji je dopisom od 8. rujna zamolio Ordinarijat da Cankara povuku te mu nalože neka preda njemu kao župniku račune od crkvene gradnje. Očito je iz konteksta da je nešto slično učinjeno jer je 28. listopada iste godine kanonik Cankar u *Sarajevu* imenovan privremenim upraviteljem Marijine kongregacije u sestrarskoj školi Betlehem „da je vodite dok se ne povrati njihov redoviti upravitelj preč. g. Nedić“ (Arhiv br. 2244/1929).

Cankar je 15. travnja 1929. imenovan privremenim upraviteljem župe Zavidovići. Tu mu je Ordinarijat 29. kolovoza iste godine dao dopuštenje za nabavku inventara iz crkvene kase.⁴⁹

Već 24. rujna iste godine nadbiskup Šarić izdao je dekret K. Cankaru kojim ga na njegovu molbu razrješuje službe kanonika te imenuje upraviteljem župe u Lukavcu i ujedno dekanom tuzlanskog dekanata. Zaključuje: „Uvažujući Vaš nesebični i požrtvovni rad oko probitka dječice podjeljujem Vam čast začasnog kanonika Kaptola vrhbosanskog“ (Arhiv

⁴⁷ Usp.: Božo GOLUŽA, „Katolička Akcija u Bosni i Hercegovini“, Zlatko MATIJEVIĆ, *Hrvatski katolički pokret*, 713-726. Desetak godina kasnije, nakon što je nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac dao nove smjernice za ugrađivanje Katoličke Akcije među druge organizacije, *Katolički tjednik* od 3. svibnja 1936., pod vodstvom urednika Franje Kralika, usprotivio se Stepinčevim smjernicama. Usp.: Juraj BATELJA, „Nadbiskup Stepinac i Katolička akcija. Pokušaj uređenja organiziranog katoličkog djelovanja u Hrvatskoj“, Josip ŠIMUNOVIĆ - Silvija MIGLES (ur.), *Uvjerovah, zato besjedim (2 Kor 4,13): Zbornik u čast prof. dr. sc. Josipa Balobana povodom 70. obljetnice života* (Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet sveučilišta u Zagrebu, Kršćanska sadašnjost, 2019.), 379-407.

⁴⁸ Usp.: Marko BABIĆ, *Župa Vidovice* (Zagreb - Vidovice: 2003.), 49-60.

⁴⁹ Na moj upit sadašnjem župniku Zavidovića don Stipi Kneževiću u listopadu 2019., da li je u Arhivu župe ostala koja fotografija Cankara npr. s prvopričesnicima ili krizmanicima, te da li je u Župnoj kronici on nešto zabilježio, odgovor je bio negativan.

1510/1929.). Evo kako je kanonik Marko Alaupović kao urednik *Vrhbosne* ovo imenovanje objavio svojim čitateljima:

„Preč. g. kanonik Karlo Cankar zahvalio se je na mjestu vrhbosanskog kanonika i primio je službu župnika u Lukavcu. Preuzv. gosp. Nadbiskup imenovao ga je tom zgodom začasnim kanonikom, i povjerio mu je također dekansku dužnost u tuzlanskoj dekaniji. Našem prijatelju, toliko zaslužnom i dugogodišnjem članu sarajevskog svećenstva u svojstvu tajnika blagopokojnog nadbiskupa Stadlera, te kao kanonika vrhbosanskoga, želimo obilje blagoslova Božjega u njegovoj novoj apostolskoj službi.“⁵⁰

Grad Lukavac kod Tuzle razvio se iz nekoć male tvorničke kolonije u industrijsko naselje. Na pismenu molbu katoličkih vjernika i poticaj vodstva Tvornice amonijačke sode nadbiskup Stadler osnovao 1910. godine župu Lukavac koja je tada imala 336 katolika. God. 1923. broj župljana narastao je na 1504, a 1931. na 1609.⁵¹

Prva zadaća novoga župnika bila je nastavak gradnje nove župne crkve. Uprava mjesne tvornice otkupila je za sebe prvi župni stan i staro crkveno zemljište. Taj novac uložen je u fond za gradnju nove župne kuće i crkve. Akcija je počela 1927. pod vodstvom ondašnjeg župnika Franje Maleševića (1868.-1927., od 1910. bio prvi župnik Lukavca). Privremeni upravitelj kanonik Marko Nedić oduševio je župljane i počeo gradnju. Novi župni stan sagrađen je god. 1929. Novi župnik Cankar „dovršio je crkvu s velikom ljubavlju i marom. Crkva je podignuta na čast sv. Antuna Padovanskog“.⁵² Na blagoslov nove crkve 3. kolovoza 1930. došli su mnogi vlakom i pješice. Blagoslov je predvodio generalni vikar Stjepan Hadrović. Crkvu je projektirao sarajevski arhitekt Karlo Pařik, na čelu odbora za gradnju kroz dvije godine bio je Fr. Hampel koji je zajedno s drugim odbornicima prikupljao među župljanima sredstva za gradnju. Gradnju je vodio poduzetnik iz Tuzle Strauss. Uz Mons. Hadrovića kao voditelja i domaćeg župnika Cankara svečanosti su prisustvovala još četiri svećenika, hodočasnici su pobožno pratili obrede blagoslova i pažljivo slušali propovijed. Spektator ističe: „Prilozi za crkvu su prikupljeni kod crkve i pri objedu. Radosni i ponosi mogu biti župljani, kada imaju ovako

⁵⁰ *Vrhbosna* 7-8 (1929.), 150.

⁵¹ Pero ILJKIĆ (prir.), *Sto godina župe Lukavac* (Lukavac: Župni ured sv. Ante Padovanskog, 1910.); Franjo MARIĆ (ur.), *Šematizam Vrhbosanske nadbiskupije za 2015. godinu* (Sarajevo: 2015.), 534-536.

⁵² SPEKTATOR, „Blagoslov nove župske crkve u Lukavcu“, *Katolički tjednik* (Sarajevo), 24. 8. 1930., 6.

lijepu crkvu. Oltarsko društvo, u kojem su okupljene gospođe i žene sa sela, sprema se da nabavi lijepi veliki oltar u novu crkvu.“

Sadašnji predsjednik HKD Napredak Nikola Čiča napisao je doktorsku disertaciju *Izdavačka djelatnost HKD Napredak i njen utjecaj na kulturna zbivanja u Bosni i Hercegovini od 1902. do 1949.* Istražio je također nastanak i djelovanje Napretka u Lukavcu u vremenu kraljevske Jugoslavije.⁵³ Iako je već od god. 1910. tvornica Salvoy u Lukavcu novčano pomagala djelovanje Napretka znatnom godišnjom svotom, ogranak Napretka u Lukavcu, uz potporu središnje uprave, osnovan je u travnju 1936. godine. Jedna od prvih aktivnosti bila je pokretanje „Napretkove čitaonice“ koja je bila pomična i trudila se oko opismenjavanja seljaka. Dok su u drugim mjestima svećenici prihvaćali aktivne uloge u pojedinom ogranku, prema istraživanju N. Čiče, župnik Lukavca nije bio u vodstvu niti među odbornicima. Kanonik K. Cankar održao je na šestoj dekanskoj konferenciji u Sarajevu 15. travnja 1924. referat: „Osnivanje Orlovstva u župama Vrhbosanskim“.⁵⁴ Založio se za osnivanje katoličkih udruga za mlade u Vrhbosanskoj nadbiskupiji jer je „Crkva na usta posljednjih Papa i na usta naših biskupa izjavila, da je danas bitni dio pastirske i dušobrižničke dužnosti rad u katoličkim organizacijama, u katoličkoj akciji, a naročito u katoličkim omladinskim društvima“. Dopustio je da nisu iste prilike u gradskim i seoskim župama, „jer u mnogim seoskim župama nema osnovne škole pa se jedva nađe u župi pismeno čeljade. A pravilo je da se u orlovsko društvo primaju samo pismeni mladići. U takvoj župi dušobrižnik zasada neće moći osnovati omladinsko društvo. Uz dobru volju i uz mnogo strpljivosti morao bi najprije organizirati analfabetski tečaj za nekolicinu najboljih mladića, pa ako bi imao uspjeha, tek onda graditi dalje.“ Dosljedno takvu uvjerenju, župnik Cankar morao je podržavati akciju opismenjavanja koju je pokrenuo ogranak Napretka u Lukavcu.

Nadbiskup Šarić osnovao je *dekanske konferencije* u svojoj Nadbiskupiji, koje su održavane dva dana u Velikom tjednu u Nadbiskupskom dvoru. Dužni su bili sudjelovati svi rezidencijalni kanonici i dekani, a na njima su bila razmatrana pitanja vjere i morala, kanonskih propisa i sveće-

⁵³ Nikola ČIČA, „Djelatnost Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Lukavcu u razdoblju Monarhističke Jugoslavije“, Mirsad KUNIĆ – Semir HADŽIMUSIĆ (ur.), *Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac: Zbornik radova* (Lukavac: Javna biblioteka Lukavac i Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 2016), 511-519 ili na Internet stranici: <https://www.bastina.ba/images/stories/izdavastvo/2016/20160523/Zbornik%20KHPN%20opceine%20Lukavac.pdf> (15. 5. 2020.).-

⁵⁴ Objavljen zajedno s diskusijom koja je uslijedila u: *Vrhbosna 7-10* (1924.), 49-53.

ničke discipline te ono što je zadiralo u kulturni i javni život naroda. U vremenu od 1919. do 1941. održane su 23 dekanske konferencije „na kojima se zasnivao rad na obnovi vjerskog života u nadbiskupiji“.⁵⁵ Cankar je na njima sudjelovao kao kanonik od 1924. do 1929. te kao dekan tuzlanski od 1930. do 1937. (zapisnici dekanskih konferencija objavljuvani su u *Vrhbosni*, s imenima nazočnih i opravdano odsutnih).

U Arhivu Ordinarijata br. 236/1937. od 18. siječnja sačuvan je račun za odijelo župnika Cankara koji još nije plaćen krojaču Babšku i sažetak da je poslana opomena neka to učini. Krojač je priložio pismo Barbare Cankar od 4. kolovoza 1933. kojim ona podsjeća kakav štof za odijelo treba uzeti i moli da župnik na rate otplati uslugu.⁵⁶ Ovaj račun i priloženo pismo pokazuju da je Karlo kao sin krojača držao do odijela kakvo će nositi, ali i da je održavao kontakte sa svojim rođacima. Alenka Puhar zabilježila je tragičnu zgodu o nesreći trogodišnje kćerke Izidora Cankara Kajtimore koju je majka dovela u Lukavac pred Uskrs 1934. Dok je Barbara čistila župnu crkvu, pvela je djevojčicu sa sobom. Djevojčica je nenadano pala u škaf vrele vode s lužinom. Kako je Barbara imala ozlijeđene noge, nije mogla hitro skočiti da je spasi. Djevojčica se toliko spržila da je u teškim mukama preminula nakon tri dana. Karlo se osjećao krivim za tu nesreću i nakon toga počeo je tražiti utjehu u alkoholu.⁵⁷

U Arhivu Ordinarijata, br. 806/1937. od 9. ožujka sačuvana je kopija dopisa Općinske uprave u Lukavcu Komandi vojnog okruga u Tuzli od 5. ožujka 1937. kojim traži intervenciju da župnik Lukavca udovolji odredbi o slanju popisa mladića iz sela Bistarac u svojoj župi. Unatoč pisanoj opomeni prethodne godine župnik to nije učinio: „Napominje se toj komandi da je ovaj sveštenik i u svim ranijim godinama ovako postupao.“ Komandant je proslijedio dopis Ordinarijatu u Sarajevo, očito uvjeren da to crkveni poglavari mogu i hoće narediti. U kopiji nadbiskupova odgovora stoji poziv „Tražbini izvolite odmah udovoljiti i o tome izvijestiti ordinarijat“. Ovaj detalj pretpostavlja ondašnju državnu praksu da vjerski službenici vode evidenciju o vojnim obveznicima svoje religijske zajednice i na vrijeme podnose popis mladića dorašlih za služenje vojnog roka.

⁵⁵ Usp.: Pavo JURISIĆ, „Pastoralni rad nadbiskupa Šarića s posebnim osvrtom na poslanice i dekanske konferencije“, P. JURISIĆ (prir.), *Ivan Šarić vrhbosanski nadbiskup*, 155-177.

⁵⁶ Barbara Cankar (1900.-1968.), zvana i Barbika, bila je kći Karlova strica Andreja Cankara i sestra njegova mlađeg stričevića Izidora Cankara (1886.-1958.) s kojim je Karlo održavao intenzivno dopisivanje. Usp.: A. PUHAR, *Izidor Cankar mojster*, 154.

⁵⁷ A. PUHAR, *Izidor Cankar mojster*, 75.

Državnog matičnog ureda u ono vrijeme nije bilo. Ovo ujedno svjedoči da Jugoslavija kakvu je K. Cankar prihvaćanjem tzv. Svibanjske deklaracije „sanjao“ godine 1918. sa slovenskim političarom A. Korošcem i nekim Hrvatima u BiH nije ispunila njegova očekivanja.

Dopisom od 21. ožujka 1937. dekan i župnik Cankar javio je Ordinarijatu da će ga zbog njegova slaba zdravlja na dekanskoj konferenciji te godine zamijeniti Anto Čović, župnik u Morančanima. Liječnik je ustanovio da ima proširenje srca i aorte, propisao mu lijekove, ali oni ne koriste uvijek pa ponekad mora zvati svećenika iz Tuzle da ga zamijeni na nedjeljnoj misi za vjernike. Stoga moli razrješenje od dekanske službe i predlaže da se ona povjeri župniku Tuzle. Ujedno najavljuje da se od jeseni želi povući u penziju,

„zato što nijesam sposoban za dušobrižništvo u ovo vrijeme. Ja doduše govorim misu, propovijedam, dijelim sv. sakramente, idem bolesnicima (često moram da uzimam kola, jer ne mogu pješice), savjetujem gdje mogu: ali ne mogu niti osnivati niti voditi društva, koja su u današnje vrijeme tako potrebna. Došao sam ovamo u oktobru 1929.; u oktobru 1937. htio bih da odem. Nastanit se mislim u Vitezu kod čč. sestara da se tamo u društvu sa preč. g. Ceznerom pripravim na smrt. – Ovdje, da sam i najzdraviji, ne bih mogao ostati i s materijalnih razloga: živim gotovo jedino od penzije, koja iznosi 1.098 Din mjesečno; prije sam primao od kat. fabričkih namještenika do 700 Din mjesečno dobrovoljnih priloga, a prošle jeseni nijesam htio da potpišem za općinske izbore fabričku listu kao predlagač, pa je direkcija zabranila da se od plaća odbijaju mjesečni dobrovoljni prinosi. A od seljaka i onako ne dobivam ništa. Pa mi je tako i materijalna egzistencija skoro onemogućena. Do oktobra htio bih da uredim koliko toliko svoje stvari, kancelariju, pa da mirno odem“.

Nadbiskup mu je odgovorio dopisom od 7. travnja (Arhiv br. 806/1937). Moli da do umirovljenja zadrži i dekansku službu te sugerira da svoje mjesto stavi na raspolaganje već koncem lipnja, jer tada izlazi iz Bogoslovije više mladomisnika. Ne može narediti sestrama samostana Han Kumpanije u Vitezu da i njega prime na smještaj zato što sestre nemaju izvan samostanske zgrade odgovarajući stan za još jednog svećenika, što traže crkveni propisi. Sugerira da pronađe drugi smještaj za mirovinu u skladu s crkvenim propisima ili eventualno odseli u Sloveniju „kad imate penziju“. Na usmeno dobivenu vijest da Cankar povlači svoju molbu za umirovljenje jer ne može dobiti smještaj kod sestara uz svećenika prijate-

Ija Đuru Ceznera, nadbiskup mu je 3. svibnja dopisom stavio do znanja da ga ne tjera u mirovinu, ali ako ostaje treba nastaviti župničku i dekansku službu (Arhiv br. 1142/1937.). Stjepan Prgomet, dekan i župnik u Crkvici, zamolio je dopisom od 20. svibnja nadbiskupa da Cankaru ipak omogući odlazak u mirovinu uz smještaj kod sestara u Vitezu. Nadbiskup je odgovorio 24. svibnja, neka predloži Cankaru da se s takvom molbom izravno obrati Ordinarijatu.

Potrajalo je nekoliko mjeseci dok stigne nova Cankarova molba te njegov nasljednik za službu župnika i dekana pristane na imenovanje i odabere dan primopredaje. Bio je to Stjepan Prgomet. Nadbiskup je 2. listopada razriješio Cankara dviju dužnosti te odredio da ih preda nasljedniku 23. listopada. Ujedno mu je dopustio da se kao umirovljenik smjesti u Han Kumpaniji, kod Služavki Malog Isusa na području župe Vitez (Arhiv 2451/1937). U nastavku nadbiskup ističe da je Cankar kroz dugi niz godina vršio različite službe u Nadbiskupiji s idealizmom:

„Isto tako je, u živom radu za interese Crkve, kod Vas uvijek bila nepokolebiva odanost prema Vašem ordinariju. Sve me to sada, kada se sjetim Vaših velikih zasluga za našu dijecezu i hrvatsku Bosnu, Vašu drugu domovinu, upravo nuka, da Vam na odlasku u zasluženo stanje mira iskreno zahvalim i u ime svoje i u ime Crkve vrhbosanske. Gospodin Isus, koji Vam je u Vašem radu lebdio pred očima, neka Vam Vašu ljubav i Vaše žrtve obilno naplati svojom božanskom milošću!“

Ambrozija Benkovića zaredio je za svećenika nadbiskup Stadler god. 1913. On je kao mlad svećenik počeo surađivati u *Vrhbosni*, a kao župnik izdao je 53 knjižice s poučnim temama za katoličke vjernike. U vrijeme Cankarova služenja u Lukavcu Benković je bio župnik Bežlje kod Teslića, a od 1957. do 1963. župnik Lukavca. Napisao je i god. 1966. objavio knjigu *Katoličke župe Bosne i Hercegovine i njihove filijale od XII. vijeka do danas*, Uz natuknicu „Lukavac“, str. 74 stavio je: „Monografija o župi u pripravi“. Njegov brat dr. Jakov Benković, svećenik i profesor teologije u Đakovu, izdao je nakon Ambrozijeve smrti pokojnikov rukopis *Tuzlansko područje negda i sada* (Đakovo: 1970.). Na kraju je izdavač iz građe o Lukavcu dodao crteže i slike o toj župi te o Morančanima (str. 299-308). Među slikama su i one trojice bivših župnika u Lukavcu, ali nema Cankarove. Budući da Cankarove slike iz mladih i zrelih godina nisam našao u dva lista koja je uređivao ni u *Vrhbosni* u kojoj je bio jedan od suradnika, pretpostavljam da se nije volio fotografirati.

Suradnik *Vrhbosne* (1904.-1945.)

Cankar je molio smještaj u samostanu Služavki Malog Isusa u Han Kumpaniji na području župe Vitez zato što je tada tamo službu kućnog svećenika vršio Đuro Cezner, Cankarov kolega sa studija teologije u Sarajevu te kasniji suradnik u *Dnevniku* i *Tjedniku*. Njihova suradnja razvila se u osobno prijateljstvo, kako svjedoči Cankar u toplom članku prigodom smrti Đ. Ceznera koji je umro 15. prosinca 1944., ali je Cankarov nekrolog napisan nekoliko mjeseci kasnije.⁵⁸ Ovaj samostan počeo je s djelovanjem tako što je Stadler god. 1907. kupio kuću s posjedom od 50 jutara u koju su sestre uselile 7. travnja iste godine. Kad je jedan musliman iz Busovače prodavao ciglanu tik uz sestarski posjed, sestre su je kupile i preradile u samostan koji je Stadler blagoslovio god. 1910. Uz obrađivanje zemlje od koje su izdržavale svoja sirotišta sestre su se brinule za smještenu djecu i starice. Nakon što je Cezner kao mladi župnik u Crkvici od 1906. do 1916., uz velike napore popravio župnu kuću i crkvu, a zatim deset godina vodio dijasporsku župu Bijeljina, konačno je raspoređen u Han Kompaniju za duhovnika sestrama, djeci i staricama te je tu ostao 18 godina. Već na početku, dao je u *Tjedniku*-u od 6. studenog 1927., str. 6, oglas kojim najavljuje podizanje Zavoda za slaboumne u Han Kumpaniji kakav je želio podići nadbiskup Stadler.

Tadašnji urednik *Tjednika* otisnuo je adresu duhovnika na koju dobrotvori mogu slati svoju pomoć te dodao da je „Đuro Cezner onaj naš suradnik, koji je kroz tri godine pisao nedjeljne poduke, koje su se svima dopale. Već radi ovoga razloga preporučamo vlč. gospodina u njegovom poduzeću i molimo svakog čitatelja, da pošalje barem mali dar za tu plemenitu svrhu“. Humano i vjersko djelovanje sestara silom je okončala komunistička vlast god. 1946.⁵⁹ U ostavštini Izidora Cankara sačuvana je razglednica koju je on poslao Karlu na adresu sestarskog samostana u Vitezu u siječnju 1938.⁶⁰ To znači da je Karlo nakon razrješenja župničke službe

⁵⁸ kc (=Karlo CANKAR), „+ Đuro Cezner“, *Vrhbosna* 1-2 (1945.), 7-9.

⁵⁹ Za osnutak i djelovanje Služavki Malog Isusa, usp.: Maneta MIJOČ, „Osnivanje i razvoj Družbe Služavki Malog Isusa“, Petar BABIĆ – Mato ZOVKIĆ (ur.), *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću: Povijesno-teološki simpozij prigodom stogodišnjice ponovne uspostave redovite hijerarhije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1. i 2. srpnja 1982.* (Sarajevo: 1986.), 175-192 (o samostanu Han Kumpanija str. 183); M. MIJOČ, „Stadler, utemeljitelj Družbe sestara Služavki Maloga Isusa“, Pavo JURIŠIĆ (ur.), *Josip Stadler – život i djelo*, 495-563 (o Han Kumpaniji str. 525-526).

⁶⁰ Razglednicu je reproducirala A. Puhar. Usp. A. PUHAR, *Izidor Cankar mojster*, 220.

ipak smješten u samostanu Han Kupmanija, župa Vitez, gdje je službu kućnog svećenika obavljao njegov prijatelj Đuro Cezner.

Međutim, kardinal Eugenio Pacelli izabran je za papu Pija XII. 12. ožujka 1939. Nadbiskup Šarić ubrzo je zamolio novoga Papu da produži počasni naslov monsingora za njegova tri svećenika: Karla Cankara, Čedomila Čekadu i Dragana Čelika. U sažetku izvještaja o tome za Cankara je zabilježeno: „Msgr. Karlo Cankar Sarajevo: Dostavljen mu dekret o ponovnom Monsignoratu, koji je bio utrnuo smrću Pija XI.“⁶¹ To znači da je u vrijeme uručenja dokumenta Cankar živio u Sarajevu. To također izlazi i iz *Općeg šematizma Katoličke crkve u Jugoslaviji 1939.* gdje stoji da je u godini izdanja te knjige Karlo Cankar komornik Njegove Svetosti, umirovljeni kanonik, tada bio duhovnik Sestara Služavki Malog Isusa, stanovalao u Sarajevu, i to u Zavodu „Egipat“ (str. 154). Sve je to silom prekinuto naredbom komunističke vlasti god. 1949. da sestre predaju državi svoje zgrade i da odsele iz Sarajeva.⁶²

U Sarajevu je od 1934. do 1940. djelovalo slovensko društvo „Cankar“ koje je sebi odabralo ime po Karlovu bratu književniku Ivanu.⁶³ Karlo je nakon povratka u Sarajevo mogao s njima održavati kontakte. Među sestrama SMI i Kćeri Božje ljubavi u Sarajevu bilo je i Slovenki. Najpoznatije danas od njih su dvije blaženice iz skupine od pet Drinskih mučenica: s. Krizina Josefa Bojanc i s. Antonija Jožefa Fabjan. U sestarskom odmaralištu na Palama 11. prosinca 1941., kada su četnici provalili u samostan te silom odveli pet redovnica, bio je i

61 *Urudžbeni zapisnik Nadbiskupskog ordinarijata vrhbosanskog* br. 1354/1939, od 11. lipnja.

62 Usp.: Maneta MIJOČ, *Bogu i sirotinji od požrtvovne ljubavi: Dr. Josip Stadler. Družba sestara Služavki malog Isusa – Poziv i poslanje redovnice* (Split: Crkva u svijetu, 2001.), 42-47.

63 Usp.: natuknicu „Cankar“, Valerijan ŽUJO, *Leksikon Sarajeva A-J* (Sarajevo: 2009.), 151. Društvo je bilo obnovljeno god. 1945., ali su zabranom komunističke vlasti god. 1950. „prestala djelovati sva kulturna društva sa nacionalnim predznakom“. God. 1993. ponovo je počelo djelovati Kulturno društvo Slovenaca u Sarajevu koje izdaje svoj časopis *Zora Cankarjeva*. Prema popisu pučanstva u BiH živjelo je 1991. godine 2190 Slovenaca, a prema popisu iz 2013. broj je spao na 937. U Banjoj Luci je 19. veljače 2019. promovirana knjiga Dušan TOMAŽIČ, *Slovenačka etnička manjina u Bosni i Hercegovini* koja je pisana dvojezično. Prema članku Milice PLAVŠIĆ, „Sa narodima BiH veže nas zajednička prošlost, ali i srodnost slavenskih duša“, <https://www.6yka.com/novosti/sa-narodima-bih-veze-nas-zajednicka-proslost-ali-i-srodnost-slavenskih-dusa> (21. 2. 2019.) Savez Slovenaca Republike Srpske, osnovan 1997. godine, ima udruženje „Triglav“ koje prelazi brojku od 1400 članova.

slovenski svećenik književnik Franc Ksaver Meško (1874.-1964.). On je kasnije svoje iskustvo zarobljeničtva i oslobođenja opisao u proznoj ispovijesti *Križev pot*, uključenoj u četvrti svezak njegove zbirke *Izbrano delo* god. 1959.⁶⁴ Ne znamo da li je Karlo Cankar kontaktirao sa sestrama Slovenkama na Palama i s ovim prognanim slovenskim svećenikom, ali je sigurno osuđivao progon slovenskih svećenika iz njihovih župa od strane nacističke vlasti. Ne znamo ni kako je doživljavao progon i pogubljenja tisuća sarajevskih Židova u vrijeme Drugog svjetskog rata, ali nikako nije zanesenjački podržavao predstavnike takve vlasti jer je od mladosti vjerovao u potrebu da država bude pravedna prema svim svojim građanima i tako je pisao.

Spomenuli smo da je Cankar objavio svoj prvi članak u *Vrhbosni* god. 1904. o potrebi pokretanja političkog dnevnika koji bi s katoličkog stajališta zastupao socijalne i kulturne potrebe Hrvata u BiH i u Banovini Hrvatskoj. Od početka izlaženja god. 1887. godine urednik i suradnici ovog časopisa namijenjenog svećenicima pisali su i o crkvenim događajima u Sloveniji te o teološkim knjigama koje su izlazile na slovenskom. Iako se Karlo Cankar nije potpisivao pod većinu svojih tekstova, uvjeren sam da su neki od ovakvih članaka i od njega. *Vrhbosna* 8-10 (1922.), str. 89-98 objavila je njegov zapisnik s četvrte dekanske konferencije od 11. i 12. travnja te godine na kojoj se raspravljalo o unapređivanju pismenosti po selima u Nadbiskupiji gdje još nije bilo škole te o širenju vjerskog tiska po akciji „Dinar štampe“. Pristao je da se pod njegovim imenom objavi izlaganje o osnivanju ogranaka orlovstva u vrhbosanskim župama iz godine 1924.

Kruna njegova pisanja u *Vrhbosni* je posmrtni članak o pokojnom svećeniku Đuri Cezneru u posljednjem tiskanom broju, godine 1945. Na početku ističe kako je „ovo vrijeme kataklizme čovječanstva kada nestaje svega što nam je nekad bilo drago i srcu priraslo“. Je li ovo osuda fašističkih zločina koje je doživio u Sarajevu u toku Drugog svjetskog rata i komunističkog nasilja koje je počinjalo? Zatim nastavlja „Đuro nije bio svećenik prosječnog tipa. Njegov je rad ostavio lijepih i trajnih tragova; njegova plemenita svećenička duša ostavila je neizbrisivih uspomena. Zaslužio je ovo nekoliko redaka u ‘Vrhbosni’.“ Đuro se rodio u Osijeku 1880. kao dijete državnog činovnika. Dok je on još bio dječak, otac mu je premješten Bosnu na službu. Đuro je završio gimnaziju kao sjemeništara u Travniku, teologiju u Sarajevu, zaređen 1902. Prve dvije godine služio

⁶⁴ Usp.: Slavica BULJAN, *Zavjet krvlju napisan. Životopis službenica Božjih Drinskih mučenica* (Zagreb: 2011.), 85-131.

je kao kateheta na njemačkoj osnovnoj školi u Sarajevu. Zbog zdravlja morao je napustiti Sarajevo te se neko vrijeme liječio. Uz strogo pastoralni i građevinski rad u Crkvi, Bijeljini i Han Kumpaniji „bio je također čovjek od pera. Po naravi je bio duhovit, u društvu i u dopisivanju pun zdravog humora; odlikovao se u verzificiranju još iz gimnazijskih dana, pa je svoje duhovite šale često oblikovao u prigodnim pjesmama“. Na molbu čitatelja *Nedjelje/Katoličkog tjednika* gdje je kroz tri godine pisao tjednu pouku, doradio je svoje tekstove te ih godine 1934. izdao u obliku knjige *Svjetlo dana Gospodnjega*. Zatim je 1938. izdao zbirku propovijedi za blagdane i različite zgode *Blagoslovljen Bog u svojim svetima*. Dok je pisao, „na jedno oko nije vidio nikako, a na drugo vrlo slabo“. Dopisivao se s Cankarom, strpljivo podnosio „nevolje ovih dana“ te u jednom pismu istaknuo: „Što će biti i kako će biti, to je u Božjim rukama.“ Iako je sam bolovao, uz njega je u samostanu bila bolesna majka koja je umrla u srpnju 1943. u dobi od 90 godina. Posljednja bolest trajala mu je dva mjeseca. Imao je sestru redovnicu među milosrdnicama; njoj i drugoj rodbini poručio je po sestrama, koje su ga dvorile kao svojega duhovnog oca, da on spremno umire i „neka se stoga ne žaloste“. Ovim člankom Cankar je iskazao svoje gledanje na svećeništvo, vjeru i smisao života.

U Cankarovo vrijeme nije postojao dom za umirovljene biskupijske svećenike. Većina su do kraja života ostajali na župi, a neki su tražili smještaj kod nasljednika ili u drugoj crkvenoj ustanovi. Na Silvestrovo 1947. napisao je Karlo pismo rođaku Izidoru koji je bio zatražio da mu pošalje u Ljubljani njegova pisma pisana u razmaku od oko 40 godina.⁶⁵ Nacionalizacijom sestarskog sirotišta „Egipat“ 1949. Cankar je izgubio dotadašnji smještaj. Uz posredovanje svojega rođaka Izidora, koji je u Ljubljani obnašao važne funkcije prije i poslije Drugog svjetskog rata i od mladosti sačuvao dobre odnose s tamošnjim franjevcima,⁶⁶ dobio je smještaj u Franjevačkom samostanu u Ljubljani.

⁶⁵ A. PUHAR, *Izidor Cankar mojster*, 18-19.

⁶⁶ Usp.: *Wikipedija Slobodna enciklopedija*, s.v. „Izidor Cankar (1886-1958)“, https://en.wikipedia.org/wiki/Izidor_Cankar (26. 3. 2020.). Rođen je u Šidu, u Ljubljani završio klasičnu gimnaziju i studij teologije, dao se zaređiti za svećenika, ali je 1926. napustio poziv. U Grazu je studirao filozofiju, u Beču postigao doktorat disertacijom iz povijesti umjetnosti, uređivao listove *Dom in svet* te *Slovenec*. U ratu je služio i kao diplomat Jugoslavije, ali se 1947. vratio u Ljubljani gdje je djelovao u Nacionalnoj galeriji i Muzeju moderne umjetnosti. Dok autor ovog novijeg članka na engleskom ističe da je Izidor Cankar bio kritičan prema komunističkom režimu, u članku o njemu u *Leksikonu pisaca Jugoslavije I*, 1974., 417 to je prešućeno. Izidor Cankar je zaslužan što je god. 1948. izdao *Pisma* Ivana Cankara u tri sveska.

Alenka Puhar spominje da je Izidor cijelog života održavao tople odnose s franjevcima Angelikom i Romanom Tominec „koji su mu pomagali rješavati različite obiteljske tjeskobe, a na koncu one povezane s obnemoglim Karlom Cankarom”.⁶⁷ Ona napominje da je Karlo posljednje dvije godine proživio u Franjevačkom samostanu, što znači da je došao koncem 1949. ili početkom 1950. Tu je dovršio svoje zemaljsko putovanje 9. veljače 1953. i sprovod mu je vodio ljubljanski biskup Anton Vovk.

Zaključak

Za Slovence je Karlo Cankar važan zato što je kao brat njihova književnika Ivana Cankara omogućio njegovo gostovanje u Sarajevu god. 1909. kroz šest mjeseci kada je nastalo Ivanovo književno djelo *Hlapci*. Važan je i što je sačuvao Ivanova pisma tako da su kasnije mogla biti tiskana. Također je pomogao Ivanu da se nakon idejnog lutanja vrati katoličkoj vjeri. Nisam mogao istražiti Karlovo pisanje za vrijeme školovanja u Ljubljani niti eventualnu intelektualnu aktivnost u toku boravka u Franjevačkom samostanu u Ljubljani od 1949. do smrti 1953. Iz ovdje citiranih i sažetih Karlovih članaka u tri časopisa u Sarajevu od 1904. do 1945. izlazi da je vjerovao u mogućnost pravedne države i zalagao se za dolično mjesto katoličkih Hrvata i Slovenaca, najprije u Austro-Ugarskoj Monarhiji, a nakon 1918. u Kraljevini Jugoslaviji. Iz zloporabe vlasti od strane Srba jugoslavenskih činovnika brzo je uvidio kako su Srbi od 1918. i dalje smatrali novu državu južnih Slavena proširenjem Srbije i tako se ponašali. Pisanjem se borio protiv takvih postupaka i time prouzročio da bude skinut s državne plaće kao kanonik. Uz to je 1926. uložio ostavku na uređivanje *Tjednika* jer se nije slagao s nadbiskupom Šarićem u gledanju na Katoličku akciju u Nadbiskupiji i prestao pisati u tom vjerskom časopisu koji je pokrenuo i usmjerio. Ostatak aktivnih godina proveo je u pastoralnoj službi iz koje se radi narušena zdravlja povukao ujesen 1937., ali je u Nadbiskupiji ostao tijekom Drugog svjetskog rata i do nacionalizacije sestarske škole i sirotišta „Egipat“ 1949. gdje je kao umirovljenik vršio službu duhovnika. Svojim svećeničkim radom, nakon kanonika Antona Jegliča, povezivao je etničke, kulturne i duhovne interese Hrvata u BiH i Slovenaca.

Uz slovenskog svećenika Franca Ks. Meška, koji je našao privremeno sklonište u samostanu na Palama, u Cankarovo vrijeme tokom Drugog svjetskog rata 534 slovenska svećenika sklonila su se u Zagrebačku nadbi-

⁶⁷ A. PUHAR, *Izidor Cankar mojster*, 71.

skupiju uz potporu nadbiskupa Alojzija Stepinca. U spomen na to zajedništvo u ratnim nepravdama uveden je god 2003. Hrvatsko-slovenski susret u znaku bl. Alojzija. On je 19. listopada 2019. održan sedmi puta u Krašiću uz sudjelovanje sedmorice slovenskih i 14 hrvatskih biskupa, oko 80 bogoslova Ljubljanske i Zagrebačke nadbiskupije i brojnih hodočasnika.⁶⁸ Ovo je potrebno očitovanje katoličkog zajedništva dvaju slavenskih naroda koji sada žive u odvojenim i susjednim državama. Slovenski hodočasnici pohodili su grob bl. A. Stepinca u zagrebačkoj katedrali, a na kraju je proglašeno da će sljedeći susret hrvatskih i slovenskih hodočasnika biti održan u slovenskoj biskupiji Murska Sobota 2021. godine.

Vrhbosanski nadbiskup kardinal Vinko Puljić nije mogao sudjelovati na hodočašću Hrvata i Slovenaca u Krašiću 2019., ali je i prije njegovao kontakte sa slovenskim biskupima i vjernicima. Tako se 13. listopada 1997. susreo s ljubljanskim nadbiskupom Francom Rodeom, a susretu su se pridružili i beogradski nadbiskup Franc Perko te pomoćni ljubljanski biskup Jože Kvas. Na Bledu su sudjelovali na generalnom skupu Europskog vijeća *Justitia et pax*.⁶⁹ Završnu svečanost Desetih dana hrvatskih katolika u Sloveniji predvodio je 18. siječnja 1998. u franjevačkoj crkvi u Ljubljani gdje su ga pozdravili pomoćni ljubljanski biskup Alojz Uran i voditelj Hrvatske katoličke misije fra Marko Prpa.⁷⁰ Predvodio je 15. siječnja 2006. u Ljubljani misu za Hrvate koji žive i rade u Sloveniji.⁷¹ U Trbovlju je, na poziv mjesnog župnika Franca Mlakara, predvodio misu 11. ožujka 2007. na kojoj su sudjelovali mnogi ljudi iz BiH koji rade u Sloveniji.⁷² U Ljubljani je 2. srpnja 2007. koncelebrirao na misi za pokojnog nadbiskupa

⁶⁸ Usp.: Ivan TAŠEV, „Hrvatsko-slovenski susret u znaku bl. Alojzija Stepinca: Najjača snaga i najvidljiviji znak zajedništva“, *Glas Koncila* (Zagreb), 23. 10. 2019., 1 i 10. Umirovljeni biskup Celja Stanislav Lipovšek u obraćanju hodočasticima posvjedočio je da je „od svoga župnika, još kao ministrant, više puta slušao kako je bio prognan u Hrvatsku i kako ih je na željezničkoj stanici u Zagrebu dočekao nadbiskup Stepinac. Puno sam puta o tome slušao od naših svećenika u Celju, nadbiskup bl. Stepinac spasio je mnogima živote, jer znamo da je tada bilo opasno na svakom koraku, a sigurno je brojne svećenike spasio od patnje i muke po logorima. To nećemo zaboraviti. Zato je i mariborski biskup Maksimilijan Držečnik – koji je i sam bio prognanik – kazao da će ime bl. Alojzija Stepinca biti zapisano zlatnim slovima u povijest Mariborske nadbiskupije“.

⁶⁹ Usp.: Bojan IVEŠIĆ – Franjo MARIĆ (ur.), *Kronika kardinala Vinka Puljića nadbiskupa Vrhbosanske nadbiskupije*, sv. 1, (Sarajevo: 2018.), 465.

⁷⁰ Usp.: B. IVEŠIĆ – F. MARIĆ, *Kronika kardinala Vinka Puljića*, sv. 1, 490.

⁷¹ Usp. B. IVEŠIĆ – F. MARIĆ, *Kronika kardinala Vinka Puljića*, sv. 2, 336.

⁷² Usp. B. IVEŠIĆ – F. MARIĆ, *Kronika kardinala Vinka Puljića*, sv. 2, 438.

Alojza Šušlara.⁷³ Pokojni beogradski nadbiskup Franc Perko odredio je u oporuci da bude sahranjen u Ljubljani. Nadbiskup Puljić sudjelovao je u liturgiji žalovanja za njega 23. veljače 2008.⁷⁴ Slovenski kardinal Franc Rode, koji je tada bio pročelnik Zbora za ustanove posvećenog života, prihvatio je poziv sarajevskog nadbiskupa da 21. lipnja 2009. predvodi koncelebriranu misu u sarajevskoj katedrali. Gost Slovenac pozvao je u homiliji na izgradnju civilizacije ljubavi da bi građani BiH mogli ponovno izgraditi gradove, kuće i crkve porušene mržnjom.⁷⁵ Nadbiskup Puljić koncelebrirao je na misi ustoličenja novog ljubljanskog nadbiskupa Antona Stresa 24. siječnja 2010.⁷⁶ Od 9. do 14. prosinca 2012. predvodio je u Ljubljani duhovne vježbe za biskupe Slovenske biskupske konferencije.⁷⁷ Na zasjedanju BK Slovenije 25. i 26. studenog 2019. izvijestio je kao delegat BK BiH o stanju i problemima katolika u BiH.

Ovo su dobri znakovi da se nastavlja prijateljstvo hrvatskih i slovenskih katolika koje su užljebili Anton Jeglič, Karlo Cankar i nadbiskup Stepinac.

⁷³ Usp. B. IVEŠIĆ – F. MARIĆ, *Kronika kardinala Vinka Puljića*, sv. 2, 478.

⁷⁴ Usp. B. IVEŠIĆ – F. MARIĆ, *Kronika kardinala Vinka Puljića*, sv. 2, 516.

⁷⁵ Usp.: KATOLIČKA TISKOVNA AGENCIJA, „Kardinal Rode na proslavi naslovnika katedrale i Vrhbosanske nadbiskupije“, *Vrhbosna 2* (2009.), 211-212.

⁷⁶ B. IVEŠIĆ – F. MARIĆ, *Kronika kardinala Vinka Puljića*, sv. 3, 9.

⁷⁷ B. IVEŠIĆ – F. MARIĆ, *Kronika kardinala Vinka Puljića*, sv. 3, 167.

KARLO CANKAR, AN ETHNIC SLOVENE AND PRIEST IN BOSNIA (1877-1953)

Summary

In Slovenia Karlo Cankar is known for having been younger brother of the country's most celebrated writer Ivan Cankar. Karlo hosted his brother in Sarajevo for six months in 1909 and during that time Ivan wrote his play, Hlapci (Serfs). Karlo preserved Ivan's letters, which were published in three volumes in Ljubljana 1948 by their cousin dr. Izidor Cankar.

Karlo was a seminarian of Ljubljana diocese in 1901 when he decided to continue his theological studies in Sarajevo as a candidate for the priesthood of Sarajevo Archdiocese. He was ordained in 1903 and performed different ministries in Sarajevo from 1904 to 1929. He supported the view of Archbishop Josip Stadler that Croats and Slovenes could have a prosperous future within the Austrian-Hungarian monarchy if the monarchy granted them more ethnic and cultural rights. This is why Stadler entrusted him with the office of editor-in-chief of Hrvatski Dnevnik (1906-1918), a daily political newspaper designed to inform Catholic Croats of Bosnia and Herzegovina about Catholic social thought and activity. Stadler's successor, Ivan Šarić, named Cankar a canon of Vrhbosna-Sarajevo chapter in 1923 and asked him to assume the task of editor-in-chief of Katolički Tjednik, the weekly Magazine for Croat Catholics in Bosnia. In his essays, Cankar highlighted the scandalous abuses of Vojo Janjić, Minister for Religions in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and of other Serb state employees who behaved as if the new state of the South Slavs were simply an enlargement of the Kingdom of Serbia. In this period, canons received their salaries from the state budget, and Vojo Janjić punished Cankar by withdrawing his salary. In 1926 Fr. Dragutin Kamber wrote an article in Katolički Tjednik announcing his intention to transform this weekly into an organ of Catholic Action, inspired by the Bosnian view of this lay apostolate movement that emerged from the 1922 encyclical of Pope Pius XI Ubi Arcano Dei. Cankar supported the role of the lay apostolate as proposed by Zagreb supporters of the movement. Since Archbishop Šarić took the side of Fr. Kamber, Cankar resigned from editing the Katolički tjednik and writing for it.

On 24 September 1929 Cankar was named parish priest of Lukavac and dean of Tuzla deanery. In October 1937 he resigned from pastoral ministry due to his health and was given accommodation in "Egypt", an orphanage and elementary school for poor children run by the Servants of the Infant Jesus in Sarajevo. In 1949 the communist regime confiscated all schools run by Catholic nuns in Sarajevo. Thanks to the mediation of his cousin, dr. Izidor Cankar, who was a public figure in Ljubljana, Karlo moved in 1949 to the Franciscan Convent in Ljubljana where he finished his earthly journey on 9 February 1953. Together with Anton Jeglič, a Slovenian priest who was a canon in Sarajevo for sixteen years in the late 19th century and bishop of Ljubljana from 1898 to 1930, Karlo Cankar affirmed the friendly relations of Croat Catholics and Slovenes. This friendship was confirmed by bl. Aloysius Stepinac, Archbishop of Zagreb who provided acceptance and pastoral assignment for 534 Slovene priests driven from their parishes or religious communities by the pro-Nazi regime during World War Two. This friendship is

cherished by today's Croatian and Slovenian bishops in periodical pilgrimages that take place alternatively in Croatia and Slovenia. Such a pilgrimage took place on 19 October 2019 in Krašić, the native parish of A. Stepinac, where the archbishop was held by the communist regime from 5 December 1951 to 10 February 1960 after his imprisonment in Lepoglava for five years. Cardinal Vinko Puljić, the present Archbishop of Sarajevo, confirms this friendship by his periodical encounters with Slovenian bishops and pastoral visits to Croatian Catholics living in Slovenia who were expelled from Bosnia during the 1991-95 war.

Keywords: *Karlo Cankar, Archbishop Stadler, just state, Archbishop Šarić, Croatian Catholic Movement, crusaders, literacy of Catholics in rural parishes.*

Translation: Mato Zovkić and Kevin Sullivan

UDK: 27-14-18

27-185: 342.7

17:27-42

Stručni rad

Primljeno: siječanj 2020.

Ante MATELJAN
Katolički bogoslovni fakultet u Splitu
Zrinjsko-Frankopanska 19
HR - 21000 SPLIT
amateljan@kbf-st.hr

KRŠĆANSKO UTEMELJENJE LJUDSKOG DOSTOJANSTVA: KOMPLEMENTARNOST VJERE I ŽIVOTA

Sažetak

Rad je podijeljen u dva dijela. U prvom se izlažu problemi definiranja života, kao i definiranja ljudskoga života. O odgovoru na pitanje što je ljudski život i tko je čovjek, ovisi i pristup temi dostojanstva ljudske osobe. Obrađena su tri aktualna pristupa: liberalni, utilitaristički i relativistički. U drugom dijelu predloženi su osnovni elementi kršćanske antropologije: utemeljenje ontološke vrijednosti čovjeka i dostojanstva ljudske osobe u transcendentnom temelju, to jest u Bogu, kristološko središte antropologije te smisao i konačna eshatološka svrha ljudske egzistencije. U zaključku se potvrđuje komplementarnost kršćanske antropologije sa zahtjevom za poštovanje dostojanstva i prava ljudske osobe, od začeca do naravne smrti, kao i značaj kršćanskog poslanja: navještaj nepovredivog dostojanstva ljudske osobe čija je izvorna mjera osoba Isusa Krista.

Ključne riječi: *Kršćanska teološka antropologija, ljudska prava, dostojanstvo ljudske osobe.*

Uvod

Nije li prva ljudska težnja sačuvati najprije vlastiti život?! Jer, ništa vrednije od života nemamo. Čak je i ona zapovijed Božja, koja je sažetak svake upute za očuvanje života, negativno formulirana kao „Ne ubij“, pozitivno izražena u riječi: „Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe“, po Isusovoj riječi izvire iz vrhovnog načela: „Ljubi Boga nada sve“ (usp.: Lev

19,18; Mk 12, 30-31). A sve to znači: vrijednost vlastitoga života mora biti priznata bližnjemu, i to radi Boga. Ivan Pavao II. na početku enciklike *Evangelium vitae* ističe da kršćanska vjera i Crkva to „prihvaća i naviješta hrabrom vjernošću kao radosnu vijest ljudima svakog vremena i kulture“.¹

Dakako, ovdje nam je pred očima ljudski život, jedini koji imamo i u koji sve ulažemo, za koji sve dajemo. A zašto je vijest o životu doista „evanđelje“ - radosna vijest? Je li život doista toliko vrijedan? Odnosno, kad je, otkad i dokad vrijedan življenja? Tko na ta pitanja može odgovoriti? Postoji li adekvatan odgovor u kršćanskoj vjeri? I k tome, može li on doista biti jednako valjan za sve ljude? Na to, po našem mišljenju temeljno pitanje, želimo pokušati odgovoriti iz perspektive kršćanske vjere.

1. Potraga

Radi se, svakako, o osnovnom i najradikalnijem od svih današnjih pitanja, a možemo ga formulirati na sljedeći način: *U čemu je zapravo vrijednost ljudskoga života? Koje je vrste ta vrijednost i gdje je njezino utemeljenje? Može li se na njezinu temelju pred sve ljude postaviti zahtjev za poštovanjem čovjeka?*

Iako je, na prvi pogled, pitanje tako lako formulirati, traganje za odgovorom nipošto nije jednostavno. Naime, ovako postavljeno pitanje implicira jasan odgovor na pitanja: *Što je život?* te *Što/tko je čovjek?* Samo odgovarajući na ta pitanja, možemo se približiti odgovoru na prethodno pitanje o vrijednosti ljudskoga života.

1.1. Što je život?

Očekivalo bi se da teolog započne s filozofskom raspravom, no ovdje ćemo ipak započeti s biologijom. Zanimljivo je, veli biolog Josip Balabanić, „da biologija život ni ne pokušava definirati, nego ona, kao prirodna znanost, proučava i opisuje osobine živih bića, a ključ za razumijevanje bioloških struktura i funkcija nalazi u evoluciji“.² Poznato je da se danas u biologiji izbjegava definirati život, nego se nastoji definirati živi organizam, i to kao življenje, odnosno kao proces, koji je empirijska stvar-

¹ IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae – Evanđelje života* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1995.), br. 1.

² Josip BALABANIĆ, „Narav i podrijetlo života. Pokušaj prirodoznanstvenog, filozofskog i teološkog odgovora“, *Nova prisutnost* 8 (2010.), 29. Usp.: Ivan KEŠINA, *Stvaranje evolucijom* (Split: Crkva u svijetu, 2012.).

nost. Međutim, nastavlja Balabanić, „biologija mora otvoreno priznati da ne pruža odgovor na pitanje: ‘Što je život?’, nego samo na pitanje: ‘Kakva su živa bića?’ Ona samo može opisno reći da je živi organizam poseban oblik organizacije materije koji ima oznake ‘života’“.³

Ipak, s druge strane, ako ikada, onda je danas traženje odgovora na pitanje: Što je život? vrlo aktualno, jer više nije samo u domeni biologije i filozofije, nego je postalo predmetom takozvanih fundamentalnih, posebno fizikalnih znanstvenih istraživanja. U slavnom djelu *What is life?* austrijski atomski fizičar Erwin Schrödinger postavlja tezu da bi se život morao moći definirati iz fizikalnih zakona koji vladaju prirodom, a koji nam za sada nisu posve dostupni (stoga ih on, da bih razlikovao od temeljnih zakona kvantne fizike, naziva *drugi zakoni fizike*). Sigurno je, veli Schrödinger, da se život na sebi svojstven način opire drugom zakonu termodinamike, izbjegavajući pad u entropiju – odnosno termodinamičku ravnotežu, i tako se predstavlja drukčijim nego što bismo na temelju dosadašnjih fizikalnih zakona trebali očekivati.

I drugi fizičari, osobito oni koji na tragu Alberta Einsteina, poput Stevena Weinberga,⁴ već od pedesetih godina prošloga stoljeća tragaju za konačnom jedinstvenom teorijom (GUT), uvjereni su da nam tek predstoji otkrivanje tajne života te da je njezino razumijevanje upravo nužno za oblikovanje teorije o svijetu u kojem živimo i kojega smo dio, koja bi bila cjelovitija od onih kojima se danas služimo. Međutim, i tu postoji granica koje je svjestan Stephen Hawking kad svoj pogled u budućnost svemira završava ovako:

„No čak ako i postoji samo jedan jedinstveni skup mogućih zakona, to je samo neki skup jednadžbi. Što je to što je udahnulo život u jednadžbe i predalo im na upravljanje svemir? Je li konačna jedinstvena teorija tako sastavljena da proizvede svoje vlastito postojanje? Premda znanost može riješiti problem kako je svemir započeo, ne može odgovoriti na pitanje zašto se svemir uopće trudio nastati. Ne znam odgovor na to.“⁵

³ Josip BALABANIĆ, „Narav i podrijetlo života“, 32; usp.: Erwin SCHRÖDINGER, *Što je život? Fizičke značajke žive stanice* (Zagreb: Sveučilišna knjižara, 2012.). Njegove sugestije i intuicije pomogle su da James Watson i Francis Crick otkriju strukturu DNK-a. Usp.: Paul DAVIES - Wiliam CHARLES, *Peto čudo: Potraga za podrijetlom života* (Zagreb: Izvori, 2001.).

⁴ Usp.: Steven WEINBERG, *U potrazi za konačnom teorijom: Znanstvena potraga za konačnim zakonima fizike* (Zagreb: Izvori, 1997.).

⁵ Stephen HAWKING, *Budućnost svemira* (Zagreb: Izvori, 1997.), 108-109. O ovome više u: Arnold BENZ – Samuel VOLLENWEIDER, *Baca li Bog kockice?*

Čini se da isto vrijedi i za život: jedno je znati kako je nastao, a drugo je znati onaj *zašto?*, njegovu svrhu i smisao. Ako, dakle, ne uspijevamo definirati život, možemo li barem otkriti *odakle život?* Tu se, dakako, odmah nalazimo pred pitanjem: *Koji život?* Onaj prvi biokemijski začetak života (put od ugljikovih spojeva do aminokiselina), život određenog stupnja složenosti, od najnižih vegetativnih do najviših senzitivnih oblika, ili pak život koji uključuje intelektualne i duhovne sposobnosti?

Klasična grčka filozofska tradicija, pogotovo kod Platona i Aristotela, smatrala je da najviši stupanj intelektualnog i duhovnog života predstavlja *ključ za razumijevanje života* kao takva, budući da se na tom stupnju najjasnije očituje *enteleheia* (stvaralački princip, nerazoriva životna snaga), ideja ili zamisao (*eidōs*) određenog (u ovom slučaju živog) bića, koje – prema Platonovoj interpretaciji – nije drugo do li konkretizacija vječne ideje. Dakle, svako stvarno biće svoj zadnji izvor ima *izvan sebe*. Platon bi rekao da dolazi iz svijeta ideja, a Aristotel, razlažući svoje filozofsko razlaganje o životu u takozvanim kategorijama, zaključuje da svako kontigentno biće, pa tako i sam ograničeni život ima početak u neograničenom te mu izvor, gledajući iz perspektive promjenljivosti svega, vidi u *Nepokrenutom pokretaču*.

S druge strane, danas prevladavajući naturalistički pristup (često stavljen pod nazivnik prirodoznanstvenog realizma),⁶ drži kako je *ključ razumijevanja života* u dešifriranju njegova početnog, nazovimo ga tako, životnoga koda, koji se zatim u skladu s biokemijskim zakonitostima autopoietički razvija u više stupnjeve te je evolutivno otvoren onom što još nije, tj. samonadilaženju. Taj pristup drži kako znanstvenicima zapravo ostaje razriješiti pitanje početka, a dalje samo slijedi odmatanje *vrpce života* te njezino eventualno modificiranje (što se u stvarnosti već i zbiva!). U ovoj perspektivi pojam *duhovne* dimenzije bića dobiva posve novo, ne transcendentno, nego evolutivno značenje, što potom ima vrlo značajne posljedice na primjer na planu oblikovanja društva, donošenja zakona i omogućavanja novih biotehnoloških postupanja.⁷

(Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008.); Dominique LAMBERT, *Znanosti i teologija* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2003.); Mario CRVENKA, *Prirodne znanosti i religija* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2010.).

⁶ Usp.: Richard DAWKINS, *Sebični gen* (Beograd: Vuk Karadžić, 1979.); R. DAWKINS, *Iluzija o Bogu* (Zagreb: Izvori, 2007.). Tu spadaju i autori kao što su Sam Harris, Michel Onfray, Piergiorgio Odifreddi, Christopher Hitchens, Daniel Dennet, Michael Schmidt-Salomon i drugi. Za odgovor vidi: Keith WARD, *Zašto gotovo sigurno ima Boga: Sumnja u Dawkinsa* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2010.).

⁷ O tome više u perspektivi tzv. „Integralne teorije“ usp.: Ken WILBER, *Teorija*

1.2. Što/tko je čovjek?

Ako ne uspijevamo odgovoriti na pitanje *što je život*, kako ćemo odgovoriti na pitanje *što*, odnosno *tko je čovjek*? Na pamet nam pada više odgovora. Prvi je svakako onaj diferencijalni – po čemu se čovjek razlikuje od ostalih bića, prije svega od životinja? Filozofi kažu da je čovjek *razumno biće; biće koje je svjesno samoga sebe; biće koje pita i traži odgovore; biće koje se samoodređuje; biće koje je upravljeno budućnosti*. Ipak, činjenica je da je čovjek i zagonetka samome sebi, *homo absconditus*.

Interesantno je da je riječ *humanitas* – čovječstvo, najprije označavala ljudsku krhkost i slabost (*homo, humanus*, od *humus*, zemlja, tlo = zemljanin⁸), a potom se u vrijeme prosvjetiteljstva pretvorila u ideal u kojem je pohranjena nada u izgradnju čovječnijeg svijeta, ljudske civilizacije bez barbarstva. Jean Paul Sartre je tako definirao da je *humanizam teorija koja u čovjeku vidi cilj i najveću vrijednost*. Iz toga se rodio i tzv. militantni humanizam u raznim oblicima, od anarhističkog do marksističkoga, koji je, međutim, u svojem projektu uspio dovesti do *rastakanja čovjeka*, kako veli Robert Musil. Paradigmatski je u tom smislu, posebno za XX. stoljeće, projekt Friedricha Nietzschea koji predlaže novi humanizam, utemeljen na ukidanju njegova ontološkog temelja: na smrti Boga. Rezultat je, kako priznaje sam Nietzsche, takav da je uništenjem morala nastao potpuni mutež.⁹ I taj mutež i neprovidnost ne samo da traje nego se čini da se i sve više povećava.

No, vratimo se pitanju o čovjeku? Znamo li, nakon dekodiranja ljudskog genoma, išta više o tome tko je čovjek!? Čovjek – cilj i najviša vrijednost – govorio je stari humanizam, otkriva se tek kao nesigurno, krhko, ranjivo biće. U pojedincu i u društvu raste nesigurnost, proživljavamo višestruke krize: povjerenja, zauzetosti, nade u budućnost. Već davno je primijetio njemački filozof Max Horkheimer: napredak tehnike praćen

svega (Kostrena: Gorin, 2004.). Usp.: također i Samuel P. HUNTINGTON, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka* (Zagreb: Izvori, 1998.); Jeremy RIFKIN, *Biotehnoško stoljeće: Trgovina genima u osvjet vrlog novog svijeta* (Zagreb: Jesenski i Turk, 1999.). Biotehnologija je u međuvremenu postala jedno od najvećih, ali i etički najproblematičnijih područja znanstvenog istraživanja, s nesagledivim posljedicama.

⁸ Usp.: Ivan GOLUB, *Prijatelj Božji* (Zagreb: Naprijed, 1990.), 193.

⁹ Usp.: Friedrich NIETZSCHE, *Volja za moć* (Beograd: Prosveta, 1972.), 389-428. Usp.: Danko GRLIĆ, „Smisao i sudbina filozofije Friedricha Nietzschea“, *Forum* 1 (1962.), knjiga 2, br. 9-10, 319-350.; Friedrich NIETZSCHE, *Tako je govorio Zaratustra* (Zagreb: Mladost, 1980.).

je procesom raščovječenja. Napredak prijeti uništenjem cilja koji treba ostvariti – ideje čovjeka. Čovjeku su, čini se, izmakla vlastita djela. Na TV gledamo seriju *Zemlja poslije ljudi*. A teolog Jürgen Moltmann upozorava: „Ova situacija duševne labilnosti i socijalne inflacije uvijek je bila i jest čas totalitarnih ideologija.“¹⁰

Suvremeni etičari i bioetičari slažu se u jednom. Smjer kojim će krenuti naša budućnost, smatra etičar i teolog Tonči Matulić, određuje se odgovorom na pitanje postoji li, ili ne postoji, objektivna i nepromjenljiva norma koja vrijedi za sve, pa i za znanstvena istraživanja.¹¹ Luka Tomašević dodaje: „Opstojnost objektivne etike predstavlja najveći izazov ne samo kršćanstvu, nego čitavom svijetu. To je izazov epistemologiji, metafizici, teologiji ali i samoj znanosti koja je još uvijek zadojena mehanicizmom i kartezijanskim traženjem ‘jasnih sigurnih ideja’.“¹² Da to nije tek religijsko pitanje, pokazuje i fenomen kulture, razvitak jezika, religije, civilizacije i tehnike, upućujući da je „svijet na beskonačno mnogo načina sazdan od duhovnog ili idealnog čimbenika koji je i uzrok svekolike dinamike postajanja i raznolikosti“.¹³

No, da skolastički pojednostavimo stvar, ne bismo li jednostavno pošli od činjenice da čovjek jest, postoji. Znanost nam odgovara na pitanje *kako to čovjek postoji*, ali ne daje odgovor na pitanje *zašto čovjek jest?* Čini se da ni u budućnosti nemamo pravo očekivati da će svi odgovori na ono *kako?* donijeti rješenje onoga *zašto!?* Što nam onda preostaje? Odustatu od traženja, krenuti drugim putovima (kojima su već odavno krenule *filozofija, religija i umjetnost!*) ili, kako veli nobelovac Leon Lederman, pristati na „obavezan završetak s Bogom“.¹⁴

Odustajanje od traženja odgovora na ontološko pitanje o čovjeku, o smislu njegova postojanja, odustajanje od odgovora na prvo katekizamsko pitanje: *Zašto smo na svijetu?* ima dalekosežne posljedice. Bez odgovo-

¹⁰ Jürgen MOLTSMANN, *Tko je čovjek?* (Zagreb: Družba katoličkog apostolata, 1982.), 13.

¹¹ Tonči MATULIĆ, „Tajna života u ozračju znanstveno-tehničkog napretka. Ovladavanje životom i/ili služenje životu“, Josip BEBIĆ (ur.), *Tajna života u ozračju suvremenog odnosa znanosti i vjere* (Frankfurt/M: Hrvatski naddušobrižnički ured, 2011.), 53-71. Usp.: Ivan KEŠINA, *Čovjek između prokreacije i proizvodnje* (Split: Crkva u svijetu, 2008.).

¹² Luka TOMAŠEVIĆ, „Ljudski život i dostojanstvo“, Josip BEBIĆ (ur.), *Tajna života*, 82.

¹³ Josip BALABANIĆ, „Narav i podrijetlo života“, 43.

¹⁴ Leon LEDERMAN – Dick TERESI, *Božja čestica: Ako je svemir odgovor, što je pitanje?* (Zagreb: Izvori, 2000.), 497-499.

ra na to pitanje nema odgovora ni na pitanje: *Zašto čovjeka poštovati ili pak ne?* Nema utemeljenja zahtjeva ni prema pojedincu, ni prema društvu (pravu, zakonima), ni prema tehnici (medicini, biotehnologiji). Nužno je, dakle, razjasniti, izbistriti temelje i načela iz kojih proizlaze praktični zahtjevi (i ograničenja) koji se tiču čovjeka. To je onaj gordijski čvor spleten oko pitanja objektivnosti istine i ne/mogućnosti spoznaje istine te nužnosti određenja etičkih i moralnih, osobnih i društvenih normi u skladu s istinom. Upravo je to bit na koju trajno upozorava Joseph Ratzinger¹⁵, papa Benedikt XVI., kao i njegov prethodnik Ivan Pavao II., posebno u enciklikama *Evangelium vitae* i *Fides et ratio*.

1.3. Vrijednost ljudskog bića

Odakle zahtjev za osobitim poštovanjem čovjeka, i na čemu se on temelji? Je li u današnjem zapadnom svijetu, koji zahtijeva uređenje društva u skladu s takozvanom *laičkom* (nekad nazivanom i *pluralističkom*) *antropologijom*, uopće moguć govor o stvarnoj objektivnoj unutrašnjoj (intrinzičnoj) vrijednosti ljudskog bića, onoj vrijednosti koju kvalificiramo pojmom *dostojanstva ljudske osobe*?¹⁶

Problem je u *nijekanju postojanja urođenog ljudskog dostojanstva*, koje pripada ljudskoj vrsti kao takvoj i svakom ljudskom biću kao članu ljudske vrste, te u isticanju kako postoji *egzistencijalno dostojanstvo*, povezano uz vršenje onih sposobnosti koje određuju što je (za njega) vrijedno, kao i kako živjeti vlastiti život. Zaključak je da onaj tko ne može shvatiti, odabrati i komunicirati, *de facto* gubi to egzistencijalno dostojanstvo. To pak „neizbježno dovodi to praktičnog materijalizma u kojemu se šire individualizam, utilitarizam i hedonizam. Jedinu cilj koji vrijedi, jest postignuće vlastitog materijalnog blagostanja. Takozvana ‘kvaliteta života’ tumači se pretežito kao ekonomska efikasnost, ljepota i užitak fizičkog života, zaboravljajući dublje – uzajamne, duhovne i religiozne – dimenzije postojanja.“¹⁷

¹⁵ Joseph RATZINGER, *Vjera – istina – tolerancija* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004.), posebno „Istina – tolerancija – sloboda“, 189-132.

¹⁶ Usp.: Joseph RATZINGER, *O relativizmu i vrjednotama* (Split: Verbum, 2009.), 21-46. Ovdje samo spomenimo da je kršćanska teologija, upravo u suglasju s antičkom i kasnije skolastičkom filozofijom, razvila pojam čovjeka kao ljudske osobe. Dovoljno je sjetiti se Augustina, Boecija, Tome Akvinskog i drugih. Usp.: Robert SPAEMANN, *Personen. Versuche über den Unterschied zwischen „etwas“ und „jemand“* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1996.).

¹⁷ IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae – Evandjelje života*, br. 23.

Općom deklaracijom o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda (10. 10. 1948.) priznato je temeljno dostojanstvo svih članova ljudskog roda, koji su označeni pojmom osobe. To, barem uključno, priznaje i *Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda* (4. 11. 1950.) zabranjujući postupke koji se protive ljudskom dostojanstvu.¹⁸ Vijeće Europe potvrdilo je tzv. *Konvenciju iz Ovieda* (4. 4. 1997.), kojom su u Europskoj Uniji zagwarantirana ljudska prava i dostojanstvo. Ali, ostaje pitanje na koga se to zapravo stvarno odnosi? Tko je taj čovjek – na koga se misli u navedenim dokumentima?

U odgovoru će nam pomoći izvrstan rad Miljenka Aničića i Vjekoslava Jankovića, *Pravo na život u suvremenim etičkim promišljanjima i u socijalnom nauku Crkve*.¹⁹ Ljudska prava su danas uzdignuta gotovo na razinu mita. Općenito gledano, pojam ljudskog dostojanstva i ljudskih prava upućuje na etički, vrijednosni sustav, a taj opet upućuje na opće dobro, ako bi trebao biti oslonac i garant za pojedinca i zajednicu. No, na kojim se postavkama temelji današnji zapadni etički sustav? Aničić i Janković analiziraju tri praktična modela: liberalizam, utilitarizam i relativizam.

Liberalizam, od 19. stoljeća, smatra da na prvo mjesto treba staviti apsolutnu vrijednost ljudske individualne slobode i osobne inicijative. Opće dobro nije ništa drugo nego zbir sreće mnogih pojedinaca, a razum – kao izvor spoznaje – postaje kriterij onoga što je istinito, pravo i moralno obvezujuće. Ne priznaje se nikakvo prirodno (naravno) pravo u kršćanskom smislu, nego samo ono koje je utemeljeno na autonomnom razumu. Dakle, „liberalizam ne priznaje nikakvo dostojanstvo čovjeka, koje bi proizlazilo iz njegove biti; ono nije antropološka ni moralna, nego politička kategorija. Dostojanstvo nije osobina ljudskoga života, nego je rezultat društvenoga vrjednovanja, rezultat ljudskoga suživota i odnosa koji u njemu vladaju.“²⁰

Odbacujući autoritet, posebno religijski, zastupnici liberalizma su napravili bitan odmak od kršćanskog poimanja čovjeka. Naime, odvojili su ljudsko biće od osobe. Tvrde da samo osoba ima prava, a u definiranje osobe, zajedno s utilitaristima, uključuju sposobnost postizanja „određene količine sreće“. No, što ako sreća jednoga unesrećuje drugoga? Je li tada na snazi tek sila jačega? Bioetičar i teolog Tonči Matulić izvrsno primje-

¹⁸ Usp.: Rudolf BRAJIČIĆ, „Ljudska prava u međunarodnim dokumentima“, *Obnovljeni život* 38 (1983.), 225-239; Ivan KOPREK, *Ljudska prava – čovjekovo dostojanstvo: Filozofsko teološka promišljanja* (Zagreb: FTIDI, 1999.).

¹⁹ Miljenko ANIČIĆ – Vjekoslav JANKOVIĆ, „Pravo na život u suvremenim etičkim promišljanjima i u socijalnom nauku Crkve“, *Diacovensia* 19 (2011.), 216-249.

²⁰ M. ANIČIĆ – V. JANKOVIĆ, „Pravo na život“, 220.

ćuje: „Liberalna filozofija zauzela je stav da ljudska prava pripadaju osobama, a ne ljudskim bićima [...] jer, navodno, sva ljudska bića nisu osobe. Oспорavanje prava na život ljudskom embriju od strane liberalne filozofije i bioetike ne znači samo ontološko demoliranje čovjeka, već preuzimanje na sebe ovlasti raspolaganja pravom na život.“²¹

Prema liberalno-individualističkom shvaćanju u praksi se osporavanje prava na život odnosi prvenstveno na početak i svršetak ljudskoga života²² te na neke posebne okolnosti (na primjer na teško hendikepirane i psihički bolesne osobe). U konačnici, radi se o pragmatičnom i situacijskom moralu. Kakav je njegov rezultat, vidi se u slučaju pobačaja²³ gdje se u ime slobode jedne osobe bez predumišljaja drugoj osobi niječe pravo na život.

Utilitarizam, kako već samo ime kaže, smatra da je vrijednost u koristi koja se postiže ili se može postići, bilo za pojedinca ili za zajednicu. Australijski filozof Peter Singer zaoštrio je utilitarističku teoriju, usmjerivši je prema životu općenito, u kojemu je čovjek tek jedna od vrsta (*species*) živih bića, o kojima u svojoj etici vodi računa. Odbacujući religijsku, a pogotovo kršćansku etiku, Singer smatra da pojam osobe, koji se koristi za čovjeka, treba redefinirati.²⁴ Ako se u toj kategoriji temelji vrijednost i dostojanstvo (iz čega izvire neka prava), onda kategoriju osobe, smatra Singer, treba stupnjevito primijeniti na sva bića koja osjećaju, pa se status osobe može dati majmunima, kitovima, dupinima, psima i drugim životinjama, odnosno svima koje su sposobne za užitak i koje osjećaju bol.²⁵

„Gdje život takvoga bića ne poznaje užitak, tu se takvom biću ubojstvom ne čini nikakva nepravda. Čak i ubiti ljudsko biće, koje je sposobno za užitak, ne mora predstavljati etički problem, ako će

21 Tonči MATULIĆ, *Vodič kroz bioetiku, III.: Medicinsko prevrednovanje etičkih granica* (Zagreb: Glas Koncila, 2006.), 50.

22 Krajem veljače 2020. Ustavni sud Savezne Republike Njemačke u Karlsruheu ukinuo je zakonsku odredbu koja je priječila asistirano samoubojstvo te tako stavio „pravo na smrt“ ispred „prava na život“. Usp.: <https://www.dw.com/hr/njemačkoj-dozvoljena-aktivna-eutanazija/a-52540790> (28. 2. 2020). Europski sud u Strassbourgu zanimljivo je mogućnost priziva savjesti primalja pri vršenju pobačaja. Usp. <https://www.bitno.net/vijesti/svijet/europski-sud-za-ljudska-prava-odbaciotuzbe-primalja-koje-su-dobile-otkaz-zbog-priziva-savjesti-kod-pobacaja> (15. 3. 2020.); Novi Zeland upravo donosi zakon kojim se dopušta pobačaj praktično sve do rođenja djeteta. Usp.: <https://ika.hkm.hr/novosti/biskupi-novog-zelanda-protivnacrtanovog-zakona-o-pobacaju> (28. 2. 2020.).

23 Usp.: IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae – Evanđelje života*, br. 60.

24 Usp.: Peter SINGER, *Praktična etika* (Hrvatski Leskovac: Kruzak, 2003.).

25 Usp.: Peter SINGER, *Oslobođenje životinja* (Zagreb: IBIS Grafika, 1998.).

ga nadomjestiti drugo biće koje je također sposobno za užitak, ili – što je poželjnije – kod kojega je bilanca užitka još bolja. Ubojstvo takvoga bića, u svakom slučaju, treba izvesti uz što manje boli.“²⁶

Kakve su praktične posljedice ovih ideja, vidimo primjerice dijelom u ideologiji *zelenih* gdje više vrijedi sačuvati jednu pandu ili morskoga psa nego li stotine tisuća djece koja umiru od gladi. A da ne spominjemo zalaganje za praksu pobačaja te za ozakonjenje dobrovoljne i nedobrovoljne eutanazije. Utilitarizam promatra čovjeka samo u kategoriji aktualnoga trenutka, podvrgavajući ga tzv. kriteriju trenutne kvalitete života, zaneamarujući na primjer činjenicu potencijalnosti. Osim toga, nije jasno tko treba odlučivati o tome da li nekome biću priznati osobnost ili ne? A da ne spominjemo ograničenje moralne refleksije iz koje su izbačene kategorije intersubjektivnosti, interpersonalnosti i komunikacije. Ipak, možda je najtužnije od svega da se upravo ovo utilitarističko razmišljanje udomaćilo kod velikog broja ljudi, možda i zato što ga šire oni koji od takva razmišljanja imaju neposrednu materijalnu korist.

Relativizam smatra da ljudski razum ne može doći do posve sigurne istine koja bi imala apsolutnu vrijednost te se, kako veli papa Ivan Pavao II. u enciklici *Fides et ratio*, „zadovoljava djelomičnim i privremenim istinama“.²⁷ Nemogućnost uvida u istinu koja bi bila dublja od znanstvene spoznaje (do koje se pak dolazi kombinacijom matematičke i empirijske metode, kroz postupak eksperimentalne falsifikacije) otvara vrata svakovrsnom pluralizmu, pa dakle i etičkom pluralizmu. U tom smislu svaki govor o Bogu i vjeri odbacuje se kao pred/ne/znanstveni, a svako ustrajavanje na istini kao opasnost za demokraciju.²⁸

Ako se prihvati relativističko načelo, što preostaje? Očito, preostaje jedino nastojanje oko minimalnog slaganja, što se u praksi pretače u pozitivni ljudski zakon. Tako se, veli Roberto De Mattei, širom otvaraju vrata „diktaturi relativizma“,²⁹ s čime se slaže i filozof Stipe Tadić kad piše kako je „postmoderni pristup realnosti i istini doveo ne samo do apsolutizacije relativnosti, nego i do diktature relativizma“.³⁰ Naime, tako se događa još

²⁶ M. ANIČIĆ – V. JANKOVIĆ, „Pravo na život“, 224.

²⁷ IVAN PAVAO II., *Fides et ratio - Vjera i razum* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1999.), br. 5.

²⁸ O „Relativizmu kao pretpostavci demokracije“ nešto iscrpnije u: Joseph RATZINGER, *O relativizmu i vrjednotama*, 21-28.

²⁹ Usp.: Roberto DE MATTEI, *Diktatura relativizma. Mali vodič kroz novi totalitarizam* (Split: Verbum, 2010.).

³⁰ Stipe TADIĆ, „Jedna i/ili više istina. Relativizam u poimanju istine kroz povijest i

značajni, zapravo presudni pomak. Krajnja norma postaje pozitivni zakon, utemeljen na razumu i pristanku većine, bez objektivne norme utemeljene u ljudskoj naravi, dakle lišen bilo kakva objektivnog metafizičkog (u smislu nečega što sam zakon nadilazi!) temelja.

To pak dopušta da se zakon slobodno mijenja, pa da se tako stvaraju i takozvana nova prava (npr. na pobačaj, eutanaziju, spolnu orijentaciju, itd.), koja se opravdavaju novim poretkom sloboda, a oslanjaju se na novi društveni konsenzus (pa makar visio o tankoj niti parlamentarne većine, ili pak o samo/volji zakonodavca).

Do koje granice može ići (ili već ide) ovakvo postupanje? Sve dotle da, u demokratskoj proceduri, jedan glas može odlučivati o životu ili smrti. Ivan Pavao II., bistro vidjevši u relativizmu očitu zamku krivo shvaćene slobode bez ikakve konačne istine o čovjeku, progovorio je o relativizmu kao *kulturi smrti*, „koja se može promatrati kao jedna istinska i vlastita *struktura grijeha*, označena nametanjem jedne protu-solidarne kulture, koja se oblikuje u mnogim slučajevima kao istinska ‘kultura smrti’. Nju aktivno podržavaju snažne kulturne, ekonomske i političke struje, nositeljice jednog shvaćanja učinkovitosti društva.“³¹ Tako, u relativizmu, demokratski princip prava na temelju slaganja većine može postati opravdanjem najvećih zala.

2. Kršćanski odgovor

Kakvo je kršćansko poimanje čovjeka? U čemu je posebnost kršćanske antropologije, u odnosu na prije spominjana gledanja na čovjeka! Papa Ivan Pavao II., zalažući se da u europski ustav (europski ugovor) uđe tvrdnja o kršćanskim korijenima Europe, odnosno europske kulture i civilizacije, misli upravo na kršćansku etiku koja je rezultat shvaćanja čovjeka kao osobe, koja ima svoje neotuđivo dostojanstvo.³² To je smatrao presudnim jer se upravo na temelju kršćanske antropologije može razvijati i izgrađivati društvo koje će biti u skladu s ljudskim dostojanstvom te omogućiti ostvarenje konačnoga čovjekova poziva: da baštini život!

danas“, Mijo NIKIĆ – Kata LEMEŠIĆ (ur.), *Diktatura relativizma* (Zagreb: FTI, 2009.), 90-91.

31 IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae – Evandlje života*, br. 12.

32 Usp.: IVAN PAVAO II., *Ecclesia in Europa: Postsinodalna pobudnica o Crkvi u Europi* (Split: Verbum, 2003.), br. 97 i 115; KONGREGACIJA ZANAUK VJERE, *Dignitas personae – Dostojanstvo osobe: Naputak o nekim bioetičkim pitanjima* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2009.), br. 1.

2.1. Čovjek Božji

Traktat o teološkoj antropologiji iznimno je opširan.³³ Budući da nam nije moguće zalaziti u širinu teologije stvaranja (protologija), teologije milosti (haritologija), teologije spasenja (soteriologija) i teologije posljednjih stvari (eshatologija), zadržat ćemo se na osnovnim elementima biblijske antropologije jer nam ona pruža solidan oslonac za razumijevanje kršćanskog odgovora na prije postavljena pitanja o utemeljenju dostojanstva ljudske osobe. Najsajetije rečeno, biblijska antropologija opisuje čovjeka kroz tri bitne dimenzije: stvorenost, grešnost i pozvanost na zajedništvo. Te tri dimenzije kasnije je razvila teološka misao, dakako sa specifičnim naglascima, već prema zahtjevima vremena i okolnostima, uvijek čuvajući središnji, kristocentrični vid novozavjetne antropologije.³⁴

Stvorenost čovjeka istaknuta je na početku *Knjige postanka*. Prvi i najčešći citat iz Svetoga pisma, kad se govori o stvorenosti čovjeka, svakako je iz Post 1,27: „Na sliku svoju stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih.“ Sigurno je da ta rečenica govori o vrhuncu svega stvaranja, a ključni su izrazi u Post 1, 26-27 *slika* i *prilika*. Pojam *slike* (*selem*) upućuje na otisak (precr), dok izraz *prilika* (zapravo *sličnost*, *demut*), koji je apstraktniji, opisuje ostvarenje Božje namisli u samom činu stvaranja (*belsamenu* – na svoju sličnost, kao svoju sliku).³⁵

³³ Upućujemo samo na *Katekizam Katoličke Crkve* (Zagreb: HBK – Glas Koncila, 1994.), br. 355-421; 988-1019; 1987-2029 te na nekoliko djela na hrvatskom jeziku: Ladislav NEMET, *Teologija stvaranja* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2003.); Franz COURTH, *Kršćanska antropologija* (Đakovo: UPT, 1998.); Ante MATELJAN, *Obdareni ljubavlju: Uvod u teologiju milosti* (Split: Crkva u svijetu, 2006.); Angelo SCOLA – Gilfredo MARENKO – Javier PRADES LOPEZ, *Čovjek kao osoba: Teološka antropologija* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2003.); Marijan VUGDELIJA, *Čovjek i njegovo dostojanstvo u svjetlu Biblije i kršćanske teologije: Biblijsko-teološka antropologija* (Split: Služba Božja, 2000.). Dobro je spomenuti sabrane spise Karla RAHNERA (*Sämtliche Werke*, posebno VIII i XII, Freiburg im Br.: Herder, 1998. i 2005.), kao i nekoliko posebno opširnih teoloških priručnika: Maurizio FLICK – Zoltan ALSZEGHY, *Fondamenti di una antropologia teologica* (Firenze: LEF, ²1982.); Luis LADARIA, *Antropologia teologica* (Roma: PUG, 1986.); Gianni COLZANI, *Antropologia teologica* (Bologna: EDB, 1988.); Franco-Giulio BRAMBILLA, *Antropologia teologica* (Brescia: Queriniana, 2005.).

³⁴ Usp.: Walter KASPER, „Kristologie und Anthropologie“, *Theologie und Kirche* (Mainz: Grünewald, 1987.), 194-216.

³⁵ O tome više u: Ivica ČATIĆ, „Načinimo čovjeka... (Post 1,26). Antropološki naglasci u Post 1,1-2,4a“, *Diacovensia* 19 (2011.), 171-213.

Katekizam Katoličke Crkve sažima smisao biblijskog izvještaja:

„Od svih stvorenja samo je čovjek sposoban upoznati i ljubiti svoga Stvoritelja. Čovjek je jedino stvorenje što ga je radi njega samoga Bog htio, on je jedini pozvan da spoznajom i ljubavlju dijeli Božji život. U tu je svrhu stvoren i to je temeljni razlog njegova dostojanstva. (...) Budući da je na sliku Božju, čovjek kao pojedinac ima dostojanstvo osobe: on nije tek nešto, nego netko. Sposoban je upoznati sebe, posjedovati se i slobodno se davati te ulaziti u zajedništvo s drugim osobama; milošću je pak pozvan u savez sa svojim Stvoriteljem da mu odgovori u vjeri i ljubavi, i taj odgovor ne može dati nitko drugi osim njega samoga.“³⁶

Stvorenost čovjeka upućuje na Boga kao svoj izvor, ali isto tako i na njegovo posebno mjesto među stvorenjima, među koje je postavljen kao Božji namjesnik, da gospodari (ne da vlada u smislu samovolje, nego da upravlja na dobro) svim stvorenjima, u skladu s Božjim naumom, njegovom nakanom i njegovim zakonima.³⁷

U biblijskom simboličkom govoru istaknuto je da je čovjek jedinstvo duha (*ruah*) i tijela (*praha zemaljskoga*). Čovjek postaje čovjekom, postaje živ, onda kad mu Bog „udahne duh života“ (Post 2,7). Iako se pojmom *živa duša* često označuje ljudski život, treba znati da se pod tim misli na ljudsku osobu. Sveto pismo ne poznaje i ne priznaje dualističko gledanje na čovjeka, u kojemu bi samo jedan dio (duša!) bio božanski, a drugi (tijelo) bezvrijedan. *Gaudium et spes*, pastoralna konstitucija II. vatikanskog sabora o Crkvi u suvremenom svijetu, kaže:

„Čovjek, tijelom i dušom jedan, po samoj svojoj tjelesnosti jest zbir osnova tvarnoga svijeta, tako da oni po čovjeku dostižu vrhunac i podižu glas da složno slave Stvoritelja. Stoga čovjeku nije dopušteno da prezire tjelesni život. Naprotiv, on svoje tijelo mora smatrati dobrim i vrijednim časti kao od Boga stvorenim i određenim da uskrsne u posljednji dan.“³⁸

³⁶ *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 356-357.

³⁷ Ovdje ne ulazimo u specifična pitanja odnosa između biblijskog govora i evolucije ljudskog roda. Dovoljno je podsjetiti na encikliku pape Pija XII. *Humani generis* iz 1950. godine kojom se potvrđuje sloboda znanstvenog istraživanja na tom području, uz jasnu naznaku da se čovjeka ne može potpuno razumjeti samo kroz biološko-kemijski spektar. Usp.: Stephan Otto HORN - Siegfried WIEDENHOFER (ur.), *Stvaranje i evolucija* (Split: Verbum, 2008.), 8-25.

³⁸ *Gaudium et spes*, br. 14.

Čovjekov grijeh, kao odbijanje i opiranje Bogu (a ne tek nedostatak rasta, psihološka slabost, zabluda u spoznaji ili posljedica neprikladnog društvenog uređenja), ako objektivno označava remećenje, a u teškim slučajevima i prekid veze s Bogom, ipak ne dokida temeljno čovjekovo dostojanstvo djeteta Božjega i pozvanost na spasenje. *Katekizam Katoličke Crkve*, govoreći o takozvanom istočnom (izvornom, iskonskom) grijehu, veli: „Nauk o istočnom grijehu, da tako kažemo, jest ‘naličje’ Radosne vijesti da je Isus Spasitelj svih ljudi, da je svima potrebno spasenje i da je spasenje ponuđeno svima zaslugom Kristovom.“³⁹ Iako su posljedice izvornog odbijanja Boga, prema slikovitom govoru Svetog pisma dramatične, Bog i dalje čovjeka poziva (usp.: Post 3,9) te mu na otajstven način najavljuje konačnu pobjedu nad zlom kao svoj dar kroz zahvat u povijest. Tu je stvarnost Pavao u Poslanici Rimljanima izrazio riječima: „Gdje se umnožio grijeh, nadmoćno izobilova milost“ (Rim 5,20).

To isto, slobodno možemo reći, vrijedi i za stvarnost osobnih grijeha – koji udaljavaju čovjeka od Boga, zamračujući mu razum da spozna istinu, slabeći mu volju da se opredijeli za dobro i zamućuju mu osjećaje kad je u pitanju istinska sreća te ga objektivno udaljavaju od Boga. Gomilanje grijeha vodi oblikovanju grešnih struktura, čime se ulazi u vrtlog zla, iz kojega se može izaći samo s Božjom pomoću: obraćenjem i sveobuhvatnom promjenom. Iscrpnu analizu te dinamike i posljedica grijeha kao udaljavanja od Boga pruža nam Ivan Pavao II. u enciklici *Evandjelje života* kad u poglavlju „Krv tvoga brata iz zemlje k meni viče“ istražuje uzroke *kulture smrti*. „Uostalom, kad je jedanput isključen oslonac na Boga, ne iznenađuje da smisao svih stvari bude duboko iskrivljen [...] Ustvari, živeći ‘kao da Bog ne postoji’ čovjek gubi ne samo misterij Boga, nego i svijeta, pa i misterij samoga svoga bića.“⁴⁰

Pozvanost na zajedništvo, u kojemu se ostvaruje ljudska sreća, od samoga početka u Svetom pismu ima dvostruki, vertikalni i horizontalni vid: čovjek je stvoren da bude u zajedništvu, odnosno u prijateljstvu s Bogom, a odraz, slika (a također i način) toga vertikalnog zajedništva je ono horizontalno: zajedništvo s drugim čovjekom, na poseban način u zajedništvu muža i žene, a zatim i u bratskom zajedništvu. Sreća u zajedništvu s Bogom i čovjekom ugrožena je grijehom. Čovjek je nesretan jer se, s jedne strane, skriva od Boga (da ga ne vidi i ne čuje mu glas kako mu ne bi odgovarao – nakon nevjere), a s druge strane, optužuje i

³⁹ *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 389.

⁴⁰ IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae – Evandjelje života*, br. 22.

prebacuje krivnju na drugoga (žena me zavela!), što ga vodi sve dublje u stanje nesreće, koje simbolički kulminira bratoubojstvom (Kain i Abel).

Povijest spasenja, kako nam je predočava biblijska teologija, stoga uvijek ima dvije silnice: otvaranje Bogu koji se objavljuje (govori i djeluje), s povjerenjem i spremnošću na usklađivanje s vrhovnim dobrom (poštovanje Božjega zakona) te okrenutost (neposrednoj i eshatološkoj) budućnosti u kojoj će se ispuniti Božji naum s čovjekom, pojedincem, narodom i čitavim ljudskim rodом. U središtu čitave sveopće povijesti spasenja stoji apsolutni i jedincati Božji zahvat u ljudsku povijest: njegova izgovorena Riječ i njegovo Djelo: događaj utjelovljenja i otkupljenja - Isus Krist. U svjetlu Kristove osobe i događaja sva povijest i svaki čovjek može spoznati svoj smisao i upoznati svoje dostojanstvo. Ili, kako to veli Ivan Golub:

„Obnavljajući čovjeka sliku Božju, dakle prisutnost Boga u čovjeku iliti prijateljstvo s čovjekom, Bog se pokazao ne tek u grmu što izgara, nego i u čovjeku, i sam je postao čovjek. [...] Vječna svjetlost Božjega lica, razlomljena je u vremensko svjetlo ljudskih lica. Bog nam primiče svoj obraz po licu ljudi, bližnjih i bliskih. [...] Svjetlost Božjeg lica raspršenog kroz prostor i vrijeme u licima ljudi, sabrat će se u vječnosti i ono što je bilo posredno, postat će izravno i što se ogledalo u odrazu, vidjet će se samo u sebi. [...] Bog ima lice prijatelja.“⁴¹

2.2. *Isus Krist: mjera čovjeka*

Grčkom filozofu Protagori pripisuje se izreka: *Anthropos metron panton estin!* Čovjek je mjera svega. Ali, postoji li mjera za čovjeka? Čim se čovjek može pravo mjeriti te izmjeriti je li i koliko je doista čovjek? Kršćanska vjera ispovijeda, da parafraziramo Protagoru: *panton hrematon metron estin Hristos*. Krist je mjera svega, vidljivoga i nevidljivoga, sve stvorene stvarnosti, a prije i iznad svega Krist je mjera čovjeka!⁴²

Prigodom pohoda pape Benedikta XVI. Njemačkoj na državnoj televiziji ARD postavljeno je pitanje: Što taj čovjek zapravo hoće i smije li otvoreno društvo pristati na to da se javno naviješta kršćansku vjeru u Isusa Krista kao temelj društva i kao mjera za čovjeka? I o kojemu se to

⁴¹ Ivan GOLUB, *Dar dana šestoga* (Zagreb: Teovizija, 1999.), 45-46.

⁴² Usp.: Ante MATELJAN, „Ecce homo! - Mjera (za) čovjeka“, Ante MATELJAN (ur.), *Ecce homo. Medicinski i teološki pristupi* (Split: Crkva u svijetu, 2018.), 11-22.

Kristu radi? Dakako, najprije treba reći tko je Isus Krist za vjeru Crkve. U Nicejsko-carigradskom vjerovanju, Crkva ispovijeda da vjeruje

„u jedinoga Gospodina Isusa Krista, jednorodnoga Sina Božjega; rođenog od Oca prije svih vjekova; pravoga Boga od pravoga Boga; rođena, ne stvorena; istobitna s Ocem, po kome je sve stvoreno; koji je radi nas ljudi i radi našega spasenja sišao s nebesa; i utjelovio se po Duhu Svetom od Marije djevice: i postao čovjekom; raspet također za nas: pod Poncijem Pilatom mučen i pokopan; i uskrsnuo treći dan po Svetom Pismu; i uzašao na nebo: sjedi s desne Ocu; i opet će doći u slavi suditi žive i mrtve, i njegovu kraljevstvu neće biti kraja.“

A što to konkretno, praktično, zapravo znači? Za kršćansku ispovijest vjere Isus je Krist, utjelovljeni, raspeti i uskrsnuli. Čini se da je upravo trenutak njegove smrti, piše Ivan Pavao II.,

„simbol velikog prevrata i jedne grozne borbe među snagama dobra i zla, između života i smrti. Mi se pak danas nalazimo usred dramatične borbe između ‘kulture smrti’ i ‘kulture života’. Iz te tame sjaj križa se ne gubi; on se čak ističe još sjajnije i svjetliji i pokazuje se kao središte, smisao i svrha čitave povijesti svakog ljudskog života. [...] Svojom smrću, Isus osvjetljava značenje života i smrti svakog ljudskog bića.“⁴³

Ključni kristološki članak vjere je onaj o hipostatskom sjedinjenju (Kalcedonski sabor) čovještva i božanstva u jednoj osobi (i hipostazi) Isusa, Krista, Sina Božjega. On je kao pravi Bog *mjera Boga* i kao pravi čovjek *mjera čovjeka*.⁴⁴ To jest, svako poimanje Boga, prema kršćanskom shvaćanju, može biti i jest autentično samo ako je u skladu s Kristovim navještajem i njegovom osobom. Stoga, kako veli Walter Kasper, kršćanski govor o Bogu može biti samo govor o *Bogu Isusa Krista* jer je to „jedini kršćanski odgovor na situaciju modernog ateizma“.⁴⁵ Isto vrijedi i za čovjeka. Samo je ono shvaćanje čovjeka za kršćane autentično koje je u skladu s *osobom* i *događajem* Isusa Krista.

⁴³ IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae – Evandjelje života*, br. 50.

⁴⁴ O tome više u Ante MATELJAN, „Simpatici Bog: razmišljanje uz teološku misao Jürgena Moltmanna“, Zoran GROZDANOV (ur.), *Bog pred križem* (Rijeka: Ex Libris, 2007.), 233-257.

⁴⁵ Walter KASPER, *Bog Isusa Krista. Tajna trojedinoga Boga* (Đakovo: UPT, 1994.), 469.

Vjerovanje u Krista pravog Boga i pravog čovjeka ima nekoliko presudnih posljedica: 1) Krajnja norma (mjera svakoga zakona) jest Isus Krist; 2) Dostojanstvo svakoga čovjeka (koji je dijete Božje) očituje se u osobi Isusa Krista (Sina Božjega), kao odraz i dioništvo u njegovu dostojanstvu te kao promaknuće (uzdignuće) ljudske naravi; 3) Povijesno i eshatološko ostvarenje svakoga čovjeka događa se kroz *suobličjenje* Kristu, kroz oblikovanje *po mjeri Božje ljubavi u Isusu Kristu* i kroz životno organsko pridruženje (pritjelovljenje) njegovu Tijelu (otajstvu Crkve).

A u čemu je, gledajući s naše strane, apsolutna osobitost čovjeka Isusa iz Nazareta? Svakako u povjerenju Ocu nebeskomu (u vjeri) te u potpunom predanju samoga sebe (ljubav) za ostvarenje kraljevstva Božjega (nada). Teolog Gerald O'Collins predložio je da se upravo na tim temeljima razradi kristologija (ne samo Isusologija) koja će biti jasan i precizan oslonac kršćanskoj antropologiji.⁴⁶

2.3. Dostojanstvo utemeljeno na Bogu

A sad se vratimo našoj prvotnoj temi i pitanju kršćanskog utemeljenja dostojanstva ljudske osobe i prava na život. Kršćanska teologija dostojanstvo ljudske osobe promatra iz tri perspektive:

- pod vidom ljudske naravi koju, od Boga darovanu, posjeduju svi ljudi i na temelju koje posjeduju vlastitu vrijednost ili dostojanstvo; to *urođeno, ontološko* dostojanstvo pripada svakom ljudskom biću (teologija ga naziva: *dostojanstvo djeteta Božjega!*);
- pod vidom života u skladu s ciljem ili nakanom koju je Bog postavio ljudima može se steći *egzistencijalno* dostojanstvo, koje možemo shvatiti kao određeno uzdignuće ontološkog dostojanstva (teologija ga naziva: *dostojanstvo stanja milosti*);
- pod vidom ostvarenja poziva na život s Bogom, oni koji postignu savršeno stanje vječnoga života, stječu i dostojanstvo konačnog ostvarenja ljudske osobe, odnosno potpunog *posvećenja*, konačnog suobličjenja Kristu, svetosti i spasenja (teologija ga naziva: *eshatološko ostvarenje ljudskog dostojanstva*).

Na ta tri temelja oslanja se čitava zgrada kršćanske antropologije. Odnosno, kako piše Ivan Pavao II.,

„radi se navještaju najprije *srži* tog Evandjelja. To je navještaj života i bliskoga Boga, koji nas poziva na duboko zajedništvo sa

⁴⁶ Usp.: Gerald O'COLLINS, „A na kraju ljubav“, *Crkva u svijetu* 28 (1993.), 371-384.

sobom i otvara nam sigurnu nadu vječnoga života; to je potvrda neraskidive veze koja prolazi između ljudske osobe, njezina života i njezine tjelesnosti, to je predstavljanje ljudskog života kao života u odnosu, kao dara Božjega, ploda i znaka njegove ljubavi; to je proglas izvanrednog odnosa Isusa sa svakim čovjekom, koji pristaje priznati u svakom ljudskom licu Kristovo lice; to je oznaka 'iskrenog dara samog sebe', što je zadaća i mjesto punog ostvarenja vlastite slobode.⁴⁷

Kad je, međutim, iz utemeljenja ljudskog dostojanstva i ljudskih prava isključen ovaj teološko/ontološki temelj, a ostalo isključivo pozivanje na razum, došlo se je do tragičnoga stanja. Liberalizam sa zahtjevom za individualnu slobodu bez obzira na istinu i na drugoga, relativizam sa zahtjevom za tolerancijom bez prihvaćanja univerzalne istine i vrijednosti, utilitarizam sa zahtjevom za užitkom i kvalitetom života bez izvanjskog etičkog mjerila, sva prava u konačnici svode na odluku volje pojedinca ili na volju većine kojima su prepuštene odluke o pravu na život i smrt. U tom društvenom kontekstu prava jačega, kad je ljudskom biću (odnosno nekim ljudskim bićima) u praksi zanijekano dostojanstvo ljudske osobe, i sama ljudska prava ostaju tek tema akademskih rasprava.

„Ono temeljno, na čemu se gradilo zdanje kojega kasnije poznajemo kao ljudska prava, jest zajednička ljudska narav i naravni zakon. Kršćanstvo, koje je ušlo u antički svijet sa svojom porukom, uočilo je u tim shvaćanjima mogućnost izgradnje kršćanskoga shvaćanja ljudskoga dostojanstva. Moderna shvaćanja, potaknuta i protkana duhom prosvjetiteljstva, prekinula su tu dugu tradiciju.“⁴⁸

Iz *Povelje o ljudskim pravima* Ujedinjenih naroda (1948. godine), zbog traženja konsenzusa marksističkih zemalja (prvenstveno SSSR-a, koji pak tu Povelju nikad nije ratificirao) izbačen je spomen Boga kao temelja ljudskog dostojanstva i garanta ljudskih prava. Čini se da je to bio prvi korak u smjeru kojim su kasnije krenuli i drugi, poglavito Europska unija, a koji nas je doveo, zahvaljujući dakako i radikalnoj liberalnoj društvenoj neutralizaciji religioznog osjećaja, do apsurdna: pravo jednoga zapravo je zahtjev smrti drugoga! Ne čini li nam se da se tako zatvara krug? Ili, kako to sublimira Roberto di Mattei kad tvrdi da se, tamo gdje se s Bogom ne računa, čovjek lišava istine, a bez istine sloboda postaje ropstvo jer gubi vlastiti temelj. U tom slučaju tolerancija postaje diktatura, a svako

47 IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae – Evandjelje života*, br. 81.

48 M. ANIČIĆ – V. JANKOVIĆ, „Pravo na život“, 245.

pravo se u konačnici svodi na silu jačega.⁴⁹

Što kršćanska vjera može ponuditi današnjem svijetu u pitanju dostojanstva ljudske osobe i ljudskih prava? Može mu ponuditi navještaj vjere u Boga Stvoritelja, u Isusa Krista Spasitelja, u Duha Posvetitelja te u transcendentno utemeljenje ljudske osobe i model istinskog čovjeka u Isusu Kristu kao put ostvarenja čovjštva: slobodu u Istini.

Zaključak

Za kršćane je jedino Bog mjera i jamstvo ljudskog dostojanstva. Vjera u stvorenost od Boga, unatoč ljudskoj slabosti i grešnosti, te povjerenje u Božju prisutnost u općoj i osobnoj povijesti, čovjeka ne otuđuje niti umanjuje, nego ga potvrđuje i očovječuje. Gdje je Bog garant i mjera ljudskog dostojanstva, zajamčeno je i čovjekovo dostojanstvo i njegova prava kao osobe. Gdje se Boga smatra prijetnjom koju treba ukloniti, ubrzo se pokazuje neuspjeh nastojanja oko priznanja ljudskog dostojanstva i prava. Odbacivanje Boga u ime čovjeka uvijek je, kroz svu povijest, u sebi nosilo sjeme velike tragedije.

„U takvoj situaciji Crkva naviješta svoj nauk o Bogu kao izvoru čovjekova dostojanstva i njegovih prava. [...] (koji, teološki gledano) nisu ni predikati neke samodostatne prirode, odnosno neke bezvremenske biti čovjeka, niti postignuća nekog povijesno-materijalističkog procesa samooslobođenja, nego su ukorijenjeni u Bogu. Na etičkom području, takvo polazište nužno uključuje poštivanje dostojanstva i prava svakog čovjeka. Vjera u Boga nosi sa sobom i potencijal osobne motivacije u svakodnevnoj borbi [...] (te) djeluje i kritički jer je nespojiva s bilo kojim oblikom manipulacija i privilegija.“⁵⁰

Možemo stoga zaključiti:

1. Kršćanska vjera je po sebi zahtjev za dostojnim ljudskim životom: to je u apsolutnom smislu *vjera u život* (život i život vječni) – *po životu u vjeri!*
2. Jedino prihvaćanje ontološkog (transcendentnog) utemeljenja dostojanstva ljudske osobe osigurava ljudski život te omogućuje čvrstu osnovu za zakonsku regulativu, društveno uređenje, znanstvena

⁴⁹ Usp.: R. DI MATTEI, *Diktatura relativizma*, 87-105 (Pravo Europske Unije).

⁵⁰ M. ANIČIĆ – V. JANKOVIĆ, „Pravo na život“, 247. Usp.: P. W. MCNELLIS, „The Crisis of Liberalism and the Future of Human Rights. The Challenge for Political Philosophy and Christian Ethics“, *Eglise et Theologie* 28 (1997.), 319-341.

istraživanja, medicinske postupke itd., odnosno za sve zahtjeve i nužna ograničenja ljudske slobode.

3. Drugog, isključivo imanentnog, a to također znači i prirodoznanstvenog (u smislu postavki eksperimentalnih znanosti) utemeljenja, prema kršćanskom nahodjenju nema i zapravo ne može biti.
4. Kršćansko utemeljenje dostojanstva ljudske osobe oslanja se na poglog vjere koji govori o *čovjekovoj stvorenosti* (slika Božja koja je grijehom zamagljena), o *ljudskom pozivu* (zajedništvo i eshatološki cilj) te o *kristološkom središtu* sveukupne antropologije (očovječenje je zapravo suobličjenje Kristu).
5. Krist kao *pravi čovjek* istinska je *mjera čovjštva*, i to kao *Put* kojim valja (valjano) ići, kao *Istina* o čovjeku (pogotovo na križu!), u konačnici kao sam *Život* koji treba dostići hodom od Izvora, kroz sadašnji tijek do zajedništva ljubavi u vječnosti!

Crkva smatra da je upravo iz tih razloga dužna izvršavati nalog svojega utemeljitelja: „Idite po svem svijetu, i navješćujte radosnu vijest svakom stvorenju“ (Mk 16,15), te podsjećati na opomenu: Tko vam kaže da je *za čovjeka*, a odbacuje Krista – čuvajte ga se!

CHRISTIAN FOUNDATION OF HUMAN DIGNITY: THE COMPLEMENTARITY OF FAITH AND LIFE

Summary

The paper is divided into two parts. The first part sets out the problem of defining life in general and defining human life. The answer to the question of what is human life and who is human depends on the approach to the topic of human dignity. Three current approaches are addressed: liberal, utilitarian and relativistic. The second part of the paper provides the basic elements of Christian anthropology: the establishment of the ontological value of the human person on the transcendent basis, that is in God, the Christological center of anthropology, and the meaning and ultimate eschatological purpose of human existence. The conclusion emphasizes the complementarity of Christian anthropology with the demand for respect for the dignity and rights of the human person, from conception to natural death, and the significance of the Christian mission: the proclamation of the inviolable dignity of the human person whose original measure is the person of Jesus Christ.

Keywords: *Christian theological anthropology, human rights, dignity of the human person*

Translation: Ante Mateljan and Kevin Sullivan

UDK: 343.541:355.012](497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primitljeno: ožujak 2019.

Sanja KOPUNOVIĆ LEGETIN

P. S "Draž", Ive Lole Ribara 1

31305 Draž

s.kopunovic@gmail.com

Suzana VULETIĆ

Catholic Faculty of Theology in Đakovo

Petra Preradovića 17

31400 Đakovo

suzanavuletic007@gmail.com

Stanislav ŠOTA

Catholic Faculty of Theology in Đakovo

Petra Preradovića 17

31400 Đakovo

stanislav.sota@os.t-com.hr

PSYCHO-SOCIAL CONSEQUENCES OF WAR CRIMES OF RAPE IN THE ĐAKOVO-OSIJEK ARCHDIOCESE DURING THE GREATER-SERBIAN AGGRESSION

Summary

Defining war as the most tragic form of anti-humanism, anti-personalism and anti-culturalism, the authors address the war crime of rape as the most difficult form of traumatic experience. The introductory section of the paper presents crimes and abuses at many levels that are characteristic for every war, including the Croatian War of Independence. Among all forms of traumatic experience, rape is reported as a complex event characterized by extremely negative emotional consequences that leave severe and lasting consequences visible in the everyday life of the traumatized person. The first part of the paper deals with life after a traumatic rape event. The second part is largely devoted to the psychosocial consequences that rape victims of war live with today. The authors use the findings of a survey of rape victims from the War of Independence in the area of the Đakovo-Osijek Archdiocese. Based on testimonies, predominant feelings among victims are described, as well as mechanisms to manage these feelings and live

with the trauma. The paper also describes the challenges faced by family members and society in providing support. The third part particularly emphasizes the consequences of the Greater-Serbian aggression during the War of Independence in the Đakovo-Osijek Archdiocese.

Keywords: war, war crime of rape, psychosocial consequences, Greater-Serbian aggression, Đakovo-Osijek Archdiocese.

Introduction

War, as a special form of criminal atrocity, affects many spheres of human life in sociological, psychological, bioethical, moral, spiritual and many other dimensions, provoking special need for Church pastoral care.¹

One of particular domains of pastoral dedication is directed to the phenomenon of rape, which was very often a way of cruelty, manifested to many women, of any age. This has left severe life-long consequences as a psycho-traumatic experience, needed to be sublimated, processed and healed in order to achieve return of victims to quasi-normal lives, provided by legal, psychological, medical, social and spiritual assistance.

Since this goal is very hard to achieve, even after a very long period of time, it has attracted our interest to elaborate the witness experiences of the women group, *Sunčica*, rape victims of the Croatian War of Independence, in the territory of the Đakovo-Osijek Archdiocese.

1. Croatian War Atrocity Circumstances

The war is an ethnocidal, ecocidal, and culturecidal event that takes place on behalf of unsubstantiated greater-state goals, destroying human lives, natural, material, cultural and religious goods. As such, war is the most tragic form of anti-humanism, anti-personalism and anti-culturalism, which leaves man an indelible trace.² The nature of war is manifested in achieving one's goal by threatening or realizing damage to others. The winner is the one who either more efficiently terrorizes the opponent or is able to inflict more harm than they will endure. As such, war is the most brutal form of conflict between socio-political entities, caused by conflicts

¹ A similar work of elaborated title, with greater impact on pastoral Church approach to the victims, could be found in: Sanja KOPUNOVIĆ LEGETIN - Suzana VULETIĆ - Stanislav ŠOTA, „War Crimes of Rape in the Croatian War of Independence”, *Nova Prisutnost* 17, 2 (2019.), 229-249.

² Cf. Nikola SKLEDAR, „Žena i rat”, *Zaprešićki godišnjak* 3 (1993.), 85.

of interest: economic, political, religious, ideological; which intends to destroy the opposite side by force (weapon).³

In most of the wars, no rules are respected, but they are overwhelmed by personal, blind and primitive passions, and fanatic hatred of bullies and attackers. Many forms of war crimes are present, and a particular group consists of those forms pertaining to the civilian population.

War crimes against a civilian population are done by anyone who violates the rules of international law, during a war, armed conflict or occupation, by ordering an attack on a civilian population, a settlement, individual civilians or persons unable to fight resulting in death, severe bodily injury, severe health distress, a non-target attack on civilian populations, killing, torture and inhumane treatment, involving serious suffering or bodily harm or health damage to a civilian population, carrying out displacement or relocation, forcing rape and prostitution, implementing measures of intimidation and terror, hostage taking, collective punishment, detention in concentration camps and other unlawful detentions, such as forced labour, hunger, robbery, destruction and apprehension of other people's property.⁴ Crimes such as genocide, capture, physical, psychological and emotional abuse, rape, forced pregnancy, emigration, forced labour, starvation, robbery, extortion and appropriation of someone else's property were particularly used in the Croatian War of Independence as a war strategy in our region by the enemy Serbian army.

Croatian War of Independence as a defensive war for the independence and integrity of the Croatian state against the aggression of the associated Greater-Serbian forces of Yugoslavian Army (JNA), was one such aggression, that has left severe consequences on many lives.

The Đakovo-Osijek Archdiocese, was the most affected by the destructions of war of all dioceses in Croatia. The cruellest atrocities and acts of destruction took place in its territory, with the largest number of people killed, wounded, deported and displaced from their homes.⁵

³ Cf. Davor MARIJAN, *Domovinski rat* (Zagreb: Croatian Institute of History, 2016.), 391-392; N. SKLEDAR, *Žena i rat*, 85.

⁴ Cf. Željko HORVATIĆ (ed.), *Rječnik kaznenog prava* (Zagreb: Masmedia, 2002.), 501-502.

⁵ Cf. Marin SRAKIĆ, *Istina će vas osloboditi!: Ratna izvješća i apeli, ekumenska nastojanja te prigodni (na)govori i propovijedi o pomirenju, evangelizaciji kulture, o blagoslovima i posvetama crkvi* (Đakovo – Osijek: Đakovačko-osječka nadbiskupija - Nadbiskupski ordinarijat, 2013.), 5-8.

The war crime of rape is the most brutal form of abuse that is very little spoken and written of in relation to its number and frequency in the Croatian War of Independence, which has left the victims great consequences at all levels of human existence. That has been the prime motivation for analysing this topic.

The area of our research and our interlocutors who spoke about the trauma of war rape were victims of the East Slavonian battlefield and the Đakovo-Osijek Archdiocese, particularly from the town and surrounding area of Vukovar. The trauma of the war crime of rape is a complex concept, so it was necessary to look at the situations from multiple angles and to approach issues interdisciplinary.

2. Life with Traumatic Experience

According to the *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* of the American Psychiatric Association⁶, traumatic events include military combat, violence, abduction, terrorist attacks, torture, confinement in camps, seeing violent deaths from assaults, etc. A traumatic event is an experience characterized by an extremely negative emotional charge or a series of such experiences that partially or completely disable the person's ability to integrate the mindset, namely memories and ideas, and emotions associated with the experience. A special kind of traumatic experience is trauma caused by unknown people, because they disrupt the existential meaning that people have built up in their life up until that moment. In addition to a difficult internal experience, it undermines confidence, control and security in the environment, and social and interpersonal relationships. There are complex, reflexive symptoms that cannot be controlled because they occur outside consciousness-subconsciousness, and they are an attempt to protect the victim from the possibility of re-traumatization in the social world and the environment.

The most serious form of traumatic experience is the one inflicted by another person, among which the cruellest form is the war crime of rape, in which a person is repeatedly exposed and abused through capture and detention before being raped, reaction of family, intimidation, humiliation, physical, psychological and emotional pain. The main characteristic of sexual violence is the conduct of sexual acts without voluntary consent, which have been compelled by force or by various threats. It is different

⁶ Cf. Vera FOLNEGOVIĆ-ŠMALC, *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje* (Zagreb: Naklada Slap, 1996.), 439.

from all other forms of violence because, apart from a physical attack that entails the possibility of health risks related to HIV infection, sexually transmitted diseases and unwanted pregnancy, the intimate and psychological boundaries of the victim are violated, and silence is often a form of coping with and living with trauma because reports of violence and litigation are often seen as revictimization.⁷ Victims of this form of violence often fail to convey their experiences and seek protection, and even satisfaction, for the atrocities committed against them. Sexual violence as a traumatizing sexual experience can be significant for the overall development of personality.⁸ The fact that characterizes every raped person is the grave truth that physical violence and psychological trauma have long-term consequences.

Rape survivors describe a set of symptoms called *Rape Trauma Syndrome* (RTS) that includes physical and psychological reactions and behavioural changes.⁹ Victims of war rape have *physical consequences* related to physical injuries, reproductive organs, the possibility of contracting sexually transmitted diseases, and unwanted pregnancy; *social* such as labelling, stigmatization and rejection of the person, and *mental* ones that imply impaired mental and sexual health, self-esteem, traumatic reactions and disorders.¹⁰

Rape trauma syndrome is a broader term than PTSP because it includes physical and mental changes and changes in victim's behaviour that result from experiencing sexual violence. The basic subjective and behavioural problems of victims of rape and sexual abuse are: feeling ashamed, humiliated, depressed, broken, marked, dirty or worthless; they are constantly returned to traumatic events in their dreams, thoughts and memories, constantly questioning their own guilt about the event, feeling angry, outraged at what just happened to them, not trusting people; some of them are not feeling any satisfaction in life, or have no interest in anything.¹¹ The suffered crime of war rape as a traumatic event, leaves on the victim long

⁷ Cf. Maja MAMULA, *Seksualno nasilje - teorija i praksa* (Zagreb: Ženska soba – Centar za seksualna prava, 2005.), 12.

⁸ Cf. Vladimir HUDOLIN, *Psihijatrijsko psihološki rječnik* (Zagreb: Panorama, 1968.), 364.

⁹ Cf. Liz KELLY, *Preživjeti seksualno nasilje* (Zagreb: Ženska soba - Centar za seksualna prava, 2008.), 183-212.

¹⁰ Cf. M. MAMULA (ed.), *Seksualno nasilje*, 8-16.

¹¹ Cf. Lidija ARAMBAŠIĆ, *Psihološke krizne intervencije: psihološka prva pomoć nakon kriznih događaja* (Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 2000.), 280-283.

lasting emotional, mental, physical and behavioural reactions. Because of their suddenness, they bring people into a state of helplessness and fear, but in the long run, insecurity in their lives and meaninglessness. Just as rape leaves a deep mark on the victim and the indelible consequences, so it does on the victim's family, and the entire community, whose honour and dignity are impaired.¹²

From all of the above, it is important to restore a sense of security and confidence in the world and in life when integrating support and assistance with different methods and continuous work, integrating trauma into one's life experience.¹³

A retired professor Vladimir Gruden, Ph.D., claims for the rapes during the Greater-Serbian aggression:

“With such an act a woman is endangered not only physically but it also destroys her dignity[...] Raping is a special form of sadistic journey to pleasure. Victimological research often notes victim's participation in this form of crime. When it comes to collective rape, perpetrators often have similar or common history. These are the immature persons of lower cultural levels in which the erotic urge came too close to the aggressive urge. They are incapable of ordinary sexual encounters and such persons are the result of inadequate inner family relationships and the nurturing of such a social legacy in which the ability of sublimation is considered as weakness and shame of the group to which they belong. They are incapable of controlling impulses. They are prone to any form of addiction. The urge to destruction is usually redirected later in time to aggression against other members of the group and later to direct or indirect auto-aggression[...]”.¹⁴

Due to the trauma specificity, recovery is more successful if the victim has psychosocial help from experts, in particular the support of the community, especially the family.¹⁵ Regarding the social issue, victims of

12 Cf. Branko BRKIĆ, „Kaznena djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa te poseban osvrt na silovanje i bludne radnje: teorijski i praktički aspekt te problemi međusobne distinkcije”, *Hrvatska pravna revija* 3, 2 (2003.), 99.

13 Cf. L. ARAMBAŠIĆ (ed.), *Psihološka prva pomoć nakon kriznih događaja*, 26-29.

14 Vladimir GRUDEN - Zdenka GRUDEN, *Ožiljci na duši Hrvatske* (Zagreb: Medicinska naklada, 1996.), 46-47.

15 Cf. Gordana LEROTIĆ, „Obiteljska i bračna psihoterapija”, Rudolf GREGUREK - Eduard KLAIN (ed.), *Posttraumatski stresni poremećaj - hrvatska iskustva* (Zagreb: Medicinska naklada, 2000.), 114-120.

war crimes of rape still have difficulties to cope with it today. It is evident that they are confronted with their tragedy in various ways, but many have confirmed that the greatest difficulty is the way to face and deal with the trauma of their closest.¹⁶ Whether an individual can more or less endure a traumatic experience and build a bridge between past, present and future depends on several factors, such as: intensity and timing of trauma, possible previous traumatic experiences not worked out, genetics, age, social relationships, family support and social environment in general, etc.¹⁷ Therefore, it is important when providing support and help to use a variety of methods and to continuously work on restoring the sense of security and confidence in the world and life, integrating trauma into one's own life experience.¹⁸

In order for us to have a better insight into the issue, but also to get acquainted with the real consequences that the victims of war crime of rape still live with today, and to think about ways of helping, we conducted a survey among victims who had the strength to speak about the trauma and the results are shown below.

3. Survey on Psychosocial Consequences of War Crime of Rape

The survey entitled *War Crimes of Rape During the Croatian War of Independence in the Territory of the Đakovo-Osijek Archdiocese and the Attempt to Provide Psychosocial and Spiritual Assistance to Victims* was completed by victims of war rape included in the activities of the Sunčica Foundation.¹⁹ The research²⁰ was carried in 2017 on the victims

16 Cf. Marijana MITROVIĆ - Monika ŠIMEK, *Trauma i samopomoć* (Osijek: Centre for Peace, Nonviolence and Human Rights Osijek - Education Centre, 2004), 16.

17 Cf. L. ARAMBAŠIĆ (ed.), *Psihološke krizne intervencije: psihološka prva pomoć nakon kriznih događaja* (Zagreb: Naklada Slap, 2012.), 30-31.

18 Cf. L. ARAMBAŠIĆ (ed.), *Psihološke krizne intervencije*, 26-29; Mihály SZENTMARTONY, *Osjetljivost za čovjeka. Pastoralna psihologija* (Zagreb: Glas Koncila, 2009.), 206-208.

19 The Sunčica Foundation was established as the first institutional support for victims in seeking legislative protection, on the proposal of the City of Zagreb and the Office for Veterans Affairs.

20 The study involved 20 respondents. Interpretation with regard to gender is very discouraging because, research shows, men are more difficult to speak and acknowledge the experiences of sexual abuse. The sample is appropriate and cannot be considered representative because we do not have information as to how many victims there actually are in the area of the Đakovo-Osijek Archdiocese. The paper

who had been raped during the Croatian War of Independence, living in the Đakovo-Osijek Archdiocese area, most often in the area of Vukovar and its surroundings, as a survey for the final thesis of the Postgraduate Specialist Study of Pastoral Theology at the Catholic Faculty of Theology in Đakovo. It was posted to 20 members of Sunčica Foundation.

The main goal was to: check the opinions, attitudes and feelings of victims of traumatic experiences, detect and evaluate quality of life after traumatic experience and to identify the difficulties victims of traumatic experiences face in life in order to improve and enhance the psychosocial and spiritual care of victims. We tried to address the following issues: What are the important factors that affect the quality of life in the victim's family and community? How do victims see their lives, find meaning and seek help? Diagnose the difficulties and problems that rape victims face in their lives after a traumatic experience.

The sample consisting of the elements is called the appropriate sample, therefore, the persons at our disposal at the Sunčica Foundation responded to the survey. Survey, used in this research, consists of a general part (gender, age, confinement in a camp, exposure to forms of violence) and a targeted part. We used a survey (unpublished manuscript) compiled by the Sunčica Foundation group (2016). The questionnaire consists of 64 questions pertaining to aspects important for research and the provision of psychosocial and spiritual assistance to victims. Participants answered the survey using both closed and open-ended questions and Likert-type particles ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). The response time was unlimited. This is the first validation without the validation process of the questionnaire being carried out previously. The questionnaire was anonymous. The survey was conducted in September and October 2016. and was processed by Monika Ećimović, M.Sc.

In accordance with the set goal, we have been given answers to questions about the important factors that affect the quality of life in the victim's family and community, how victims see their lives, find sense and help, and we diagnosed the obstacles and problems that rape victims

is a revised and partially reworked part of the Sanja Kopunović Legetin's specialist's thesis entitled War Crimes of Rape During the Croatian War of Independence in the Territory of the Đakovo-Osijek Archdiocese and Attempts to Provide Psychosocial and Spiritual Assistance to Victims, within the Postgraduate Specialist Study of Pastoral Theology, course: Pastoral Work in Crisis Situations, at the Catholic Faculty of Theology in Đakovo, defended on 13 September 2017, made under the direct guidance of assistant professor Stanislav Šota, Ph.D. and her mentor associate professor Suzana Vuletić, Ph.D.

encounter in their lives after traumatic experiences. During the research there were issues that researchers did not expect, because the respondents showed openness and honesty beyond expectations.²¹

Questions and answers, ideas and constructive suggestions spontaneously arise from each other, and in particular, there was talk of abolition, ignoring the victims before the law, misunderstanding and silencing by the community and even the closest ones when it comes to the war crime of rape. The testimonies of many victims testify that many unpleasant feelings have been present daily even after nearly three decades, that the victims themselves seek help and somehow manage to rise above their condition, but what makes them the victims even today is condemnation of the environment and family members and unsatisfied justice, and by September 2017' their unresolved legal status as victims.²²

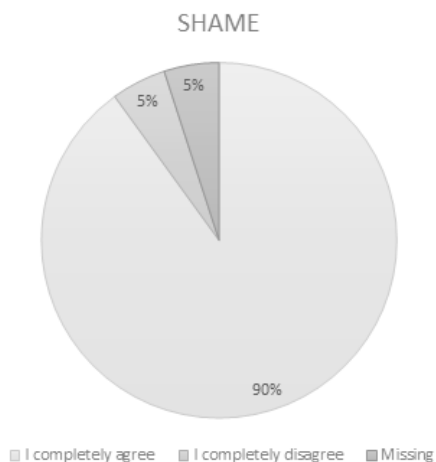
The following text introduces the dominant feelings of victims of war crimes of rape, the strategies of confronting and living with the truth, but also the reactions of family members and the environment with regard to the knowledge of members of their family being raped.

4. The Main Results Concerning Psychosocial Consequences of Rape

When it comes to the dominant feelings that are almost daily present in rape victims, we can talk about shame, guilt, tension, depression, and the desire for vengeance. The feeling of shame after the war crime of rape is felt by as many as 90% of the respondents.

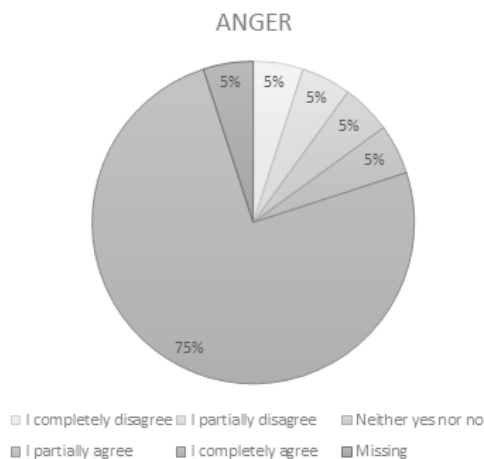
²¹ The survey itself evoked the manifestation of their traumas and issues related to war crimes of rape. They were encouraged to speak about the broader picture of war trauma. During the survey some respondents needed to get some fresh air, take a walk or a break, some women even cried, and in most of the respondents, nervousness and a decrease in concentration were observed after several questions answered. After completing the survey, they needed further discussion about war trauma.

²² Cf. <https://www.zakon.hr/z/794/Zakon-o-pravima-%C5%Bertava-seksualnog-nasilja-za-vrijeme-oru%C5%BEane-agresije-na-Republiku-Hrvatsku-u-Domovinskom-ratu> (20. 12. 2018.)

Graph 1: Shame of rape victims

Anger because rape happened to them and that there was no one to defend them and for many other reasons felt 90% of respondents. Obviously, the persons who had been raped did not expect any form of aggression and they had partial trust in the YPA, but after being left to paramilitary Serb formations, one of the most frightening feelings they experienced was the feeling of powerlessness and being left to delusions²³ of various psycho-socio-pathological persons present in the paramilitary formations that were in the service of the Greater-Serbian aggression.²⁴

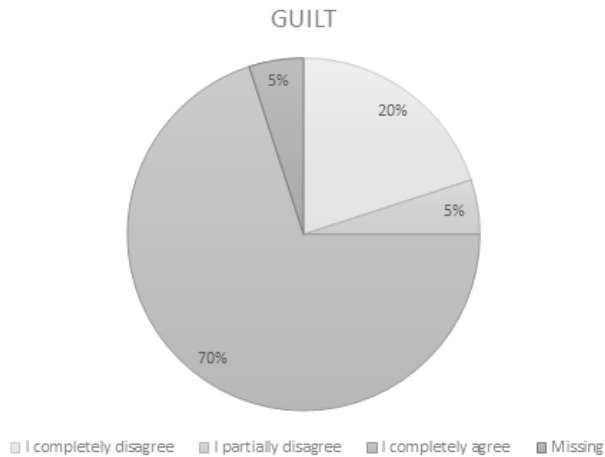

Graph 2: Anger of rape victims

²³ Cf. V. GRUDEN - Z. GRUDEN, *Ožiljci na duši Hrvatske*, 46.

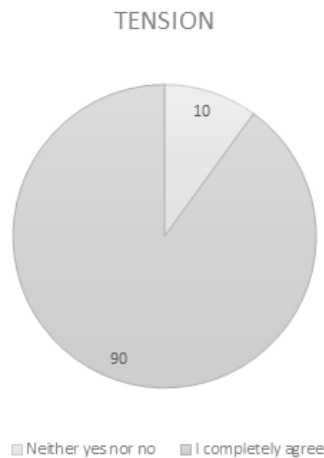
²⁴ Cf. V. GRUDEN - Z. GRUDEN, *Ožiljci na duši Hrvatske*, 179.

Although they did not “deserve” the rape, 70% of victims feel guilty because they had not escaped earlier from a place threatened by war and for other reasons.

Graph 3: Guilt of rape victims

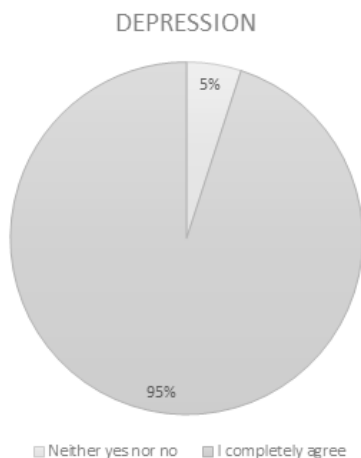
90% of victims still live with the constant tension within themselves.

Graph 4: Tension of rape victims

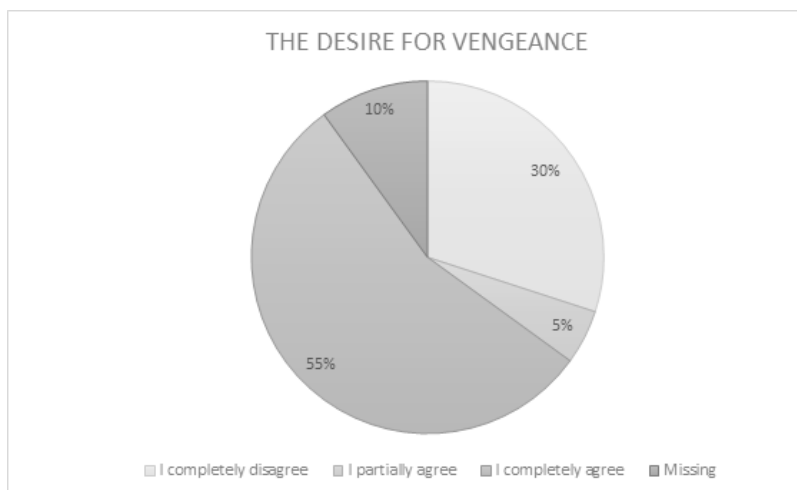
Depression as a result of the suppression of horrific events that occurred to the victims is present in 95% of the respondents.²⁵

²⁵ Cf. V. GRUDEN - Z. GRUDEN, *Ožiljci na duši Hrvatske*, 88-89.

Graph 5: Depression of rape victims

The desire for revenge against the enemy is felt by 55% of the respondents. In the tradition and culture of man of our essence, those people necessarily create and seek the way how to respond to the experienced evil.²⁶

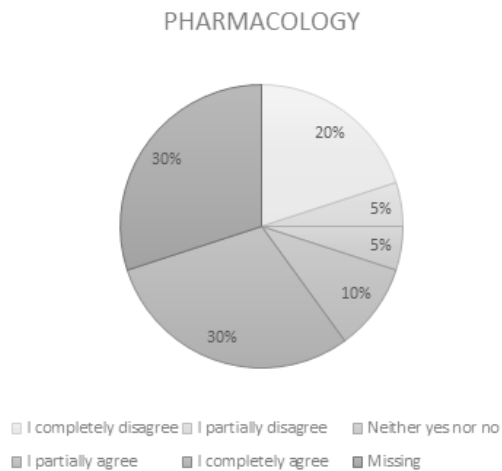

Graph 6: The desire for vengeance of rape victims

²⁶ Stanislav ŠOTA, „Nietcheovsko, egzistencijalističko-kršćansko, te kristovsko poimanje mira i pomirenja stradalnika Domovinskoga rata u Đakovačko-osječkoj nadbiskupiji”, Miljenko BREKALO, *Domovinski rat i njegovi društveno-ekonomski odrazi na razvoj hrvatskog Istoka* (Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar, 2016.), 366.

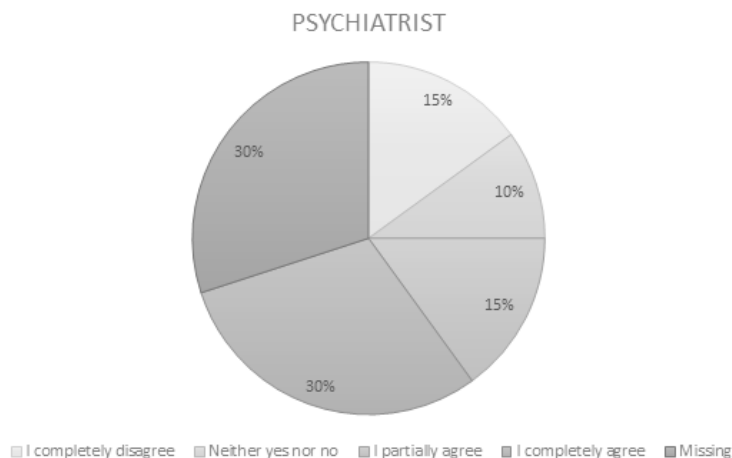
Dominant feelings, according to the testimonies of the respondents, are in great numbers shame, depression, tension, anger, and in somewhat lesser extent guilt and the desire for vengeance. Since they had to find a strategy for confronting and living with the fact of rape, there were different testimonies of what helped them: to some pharmacology, to others psychiatrist, to most conversation with women who experienced the same tragedy and work therapy, and to some confessions, prayer communities, pilgrimages and spiritual renewals.

Pharmacology and pharmacotherapy helped almost half of the respondents.

Graph 7: Pharmacology support to rape victims

In addition to pharmacology, some victims retained their mental health by going to a psychiatrist.

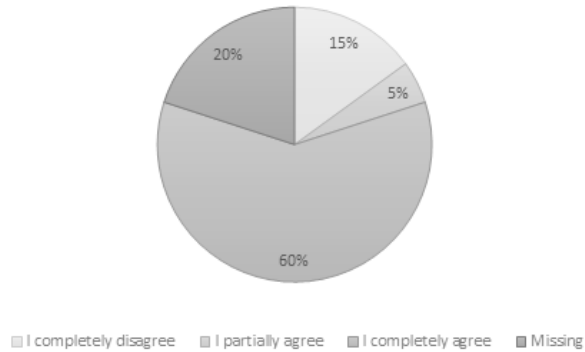
Graph 8: Psychiatrist support to rape victims

As the most successful and common strategy of confronting and living with the truth, there was a conversation with victims who experienced the same traumatic experience, meaning that the society in Croatia should have previously heard the victims of war rape and assist them using an interdisciplinary approach.

In conversation with the priest with whom they first came into contact, it turned out and manifested how much victims really believe, that is, trust the Church as an institution and the priest, for those who are religious. Unfortunately, despite being pointed out by one of the authors of this paper, the Church has not sufficiently recognized the trauma in general and thus the trauma of rape as a traumatic moment. This is most often apparent in the comparison of young people whose parents did not experience direct war and suffering and the young people in Vukovar who, due to the transgenerational dimension of the trauma, actually felt it; that is, their scale of values in comparison to, for example, the values of the young people in Osijek who attended marriage preparation course, shows discrepancy.²⁷

²⁷ Cf. S. ŠOTA, „Religioznost i kritički osvrt mladih vukovarskog dekanata na tečaj pripreve za brak te komparacija transgeneracijskih vrednota potrebitih za stabilnost i kvalitetu života u braku i obitelji”, Dražen ŽIVIĆ - Sandra CVIKIĆ - Ivana BENDRA, *Vukovar '91 – javni diskursi i pozicije moći* (Zagreb – Vukovar: Institute of Social Sciences Ivo Pilar, 2018.), 155-175.

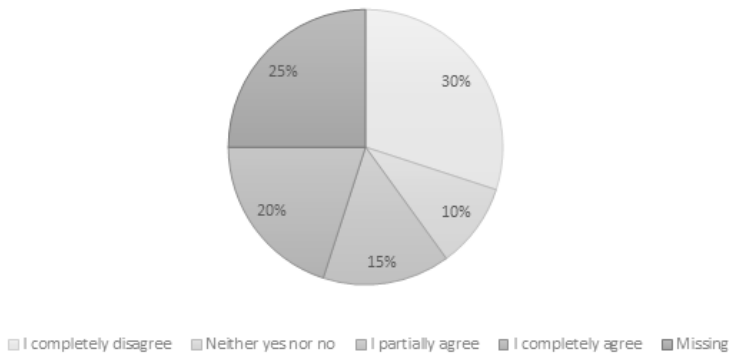
TALKING TO THE VICTIMS WHO EXPERIENCED THE SAME TRAGEDY

Graph 9: Group support to rape victims

Some victims were greatly helped by the faith and the sacrament of confession as a place of recognition to themselves and each other that the tragedy happened.²⁸

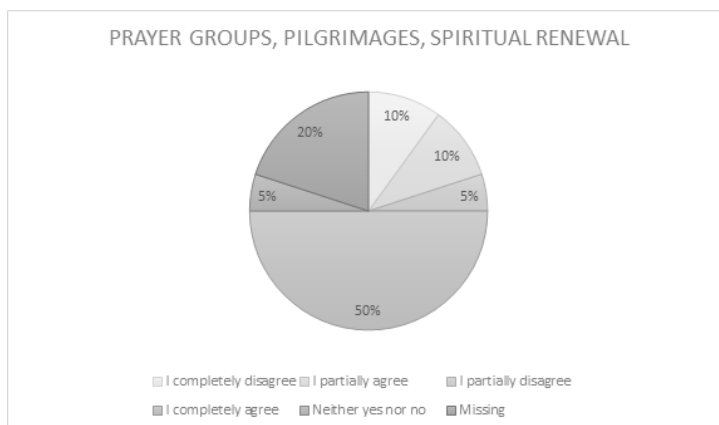
RECOGNITION AND CONFRONTATION THROUGH THE SACRAMENT OF CONFESSION

Graph 10: Sacramental support to rape victims

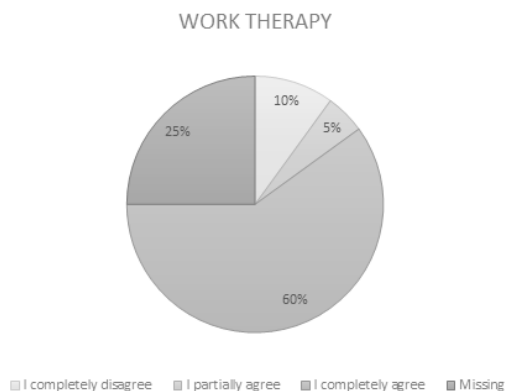
In the context of faith, many found comfort and peace by going to spiritual rejuvenation or sacred places, where in prayer they tried to interweave their past into the present and learn to live with traumas in the future.

²⁸ Cf. Vladimir GRUDEN, „Uloga kluba u liječenju posttraumatskog stresnog poremećaja”, R. GREGUREK - E. KLAIN (ed.), *Posttraumatski stresni poremećaj*, 199-201.

Graph 11: Spiritual support to rape victims

Work therapy is a very effective and common strategy that has helped a large number of victims feel good and valuable.

Graph 12: Work therapy support to rape victims

Survey results show that victims have found different strategies to face and live with the tragedy that has happened to them and try to live with their traumas. The fact that every raped person is marked with is in the hard truth that physical violence and psychological trauma have long-term consequences. Raped women who survived describe the presence of many symptoms²⁹ that include physical and psychological reactions and behavioural changes.³⁰

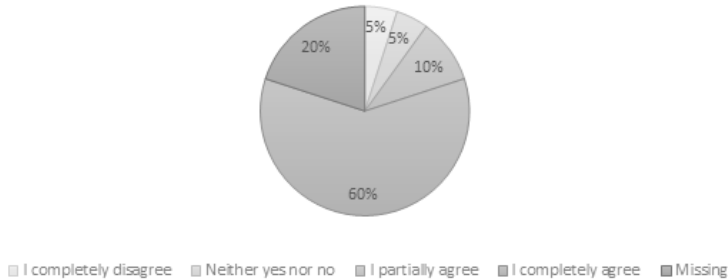
The most common consequences in the victim's everyday life are the memory of the rapist and act of rape, insomnia, nightmares, sudden

²⁹ The collective name is RTS (Rape Trauma Syndrome).

³⁰ Cf. L. KELLY, *Preživjeti seksualno nasilje*, 183-212.

mood swings, sudden panic attacks, anxiety, depression and problems with concentration. Even today, more than half of the victims still suffer from the sudden memory of the rapist and the act of rape and a return in thoughts with all the accompanying negative feelings.³¹

MEMORY AND A RETURN IN THOUGHTS
OF THE RAPIST AND THE ACT OF RAPE

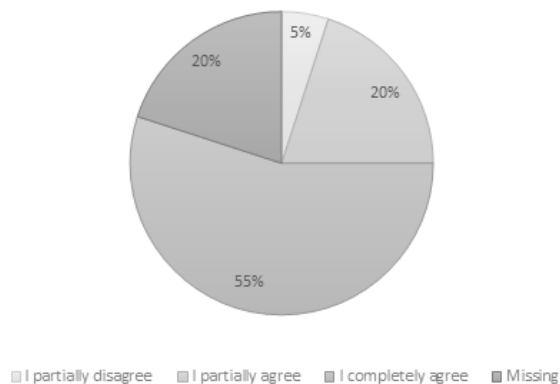

Graph 13: Thoughts of the unforgivable in rape victims

The most common symptoms of PTSD include: insomnia, remembrance and recollection in the mind of the rapist(s) and the act of rape, nightmares, sudden mood swings, difficulty in concentration, anxiety, sudden panic attacks and depression.

Insomnia and the side effects of bad or no sleep are known to the vast majority of victims.

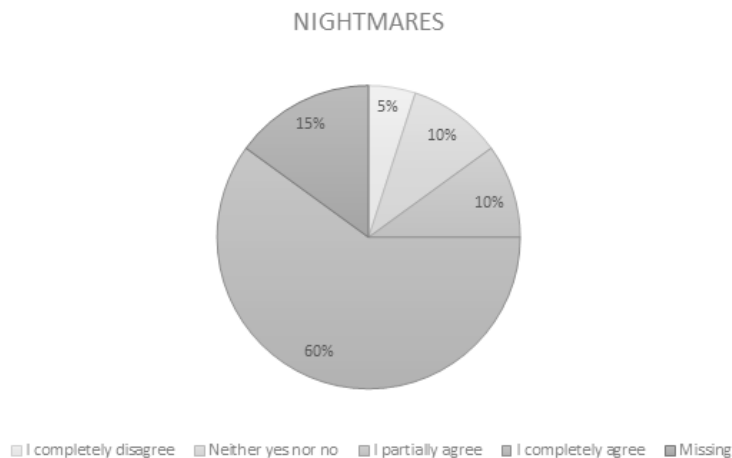
INSOMNIA

Graph 14: Insomnia in rape victims

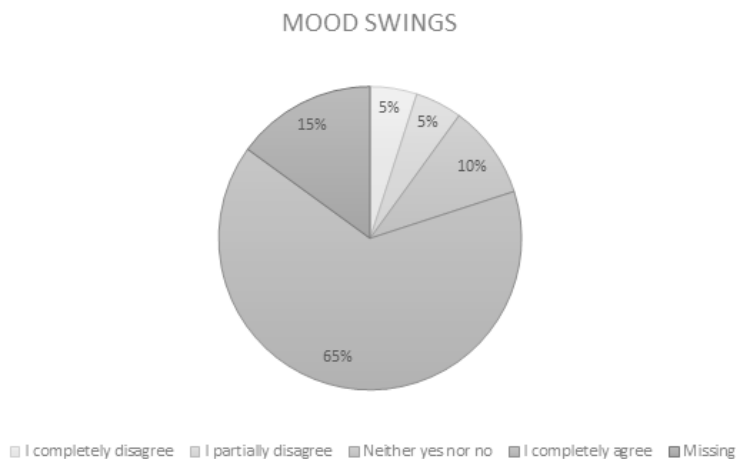
³¹ Cf. Damir DE ZAN, „Dijete i trauma”, R. GREGUREK - E. KLAIN (ed.), *Posttraumatski stresni poremećaj*, 144-146.

When they manage to fall asleep, the victims are often tortured with nightmares related to the trauma of rape and war events in general.

Graph 15: Nightmares in rape victims

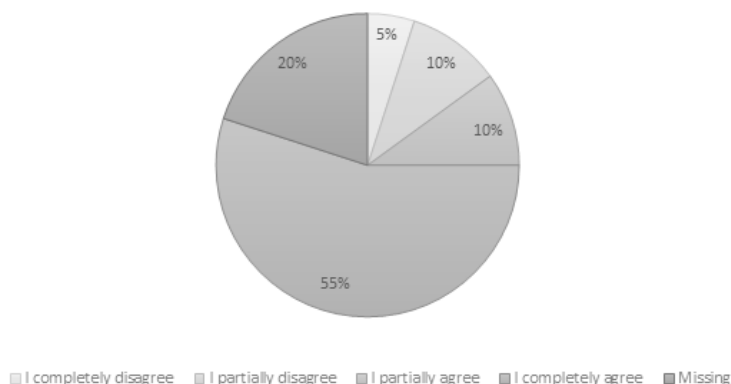
Unpleasant and always surprising sudden mood swings are present in 65% of the victims surveyed.

Graph 16: Mood swings in rape victims

Half of the surveyed are suffering from a sudden feeling of great fear and intimidation, known as panic attacks, that carry a series of psychosomatic symptoms.

SUDDEN PANIC ATTACKS

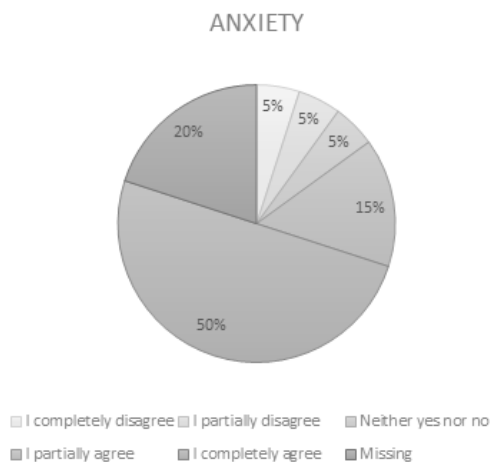

Graph 17: Panic attacks in rape victims

More than 60% of victims suffer from an unpleasant feeling of anxiety that lasts long. Anxiety often arises as a result of social, political, legislative and even ecclesiastical reality, that is the public. During individual therapy, whether it was for the veterans (men) or women who were raped during the Croatian War of Independence, the issue of peace, reconciliation and forgiveness often imposed itself. Since more than 90% of population in Croatia are Christians, many victims along with anxiety felt the burden of forgiveness and reconciliation. During individual and group therapy one of the authors of the paper has come to so-called three levels, that is, believes that there are several levels of forgiveness, peace and reconciliation.

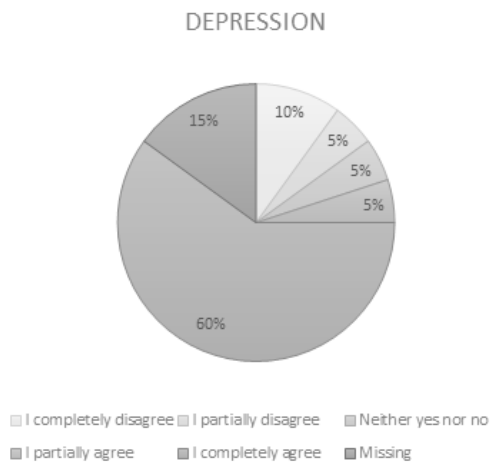
The first is so-called *Nietzschean aspect*, which in itself is not actually forgiveness, but an attempt to escape the facts of the evil endured, and such persons often use pharmacological agents as a form of salvation. The other is the *existential-Christian aspect*, which many victims expected from the aggressor and did not experience, and this resulted in the absence of reconciliation, forgiveness, and especially peace. Professor S. Šota, thinks that the only possible aspect of true peace and forgiveness is the *aspect of Christ* (meaning to go from desire and come to personal peace, and regardless of the attitude towards the aggressors, forgive them as Christ forgave *hoping that one day they might be aware of what they have done*)³²

³² Cf. S. ŠOTA, „Religioznost i kritički osvrt mladih”, D. ŽIVIĆ - S. CVIKIĆ - I. BENDRA, *Vukovar '91 – javni diskursi i pozicije moći*, 155-175.

Graph 18: Anxiety in rape victims

Most of the interviewed victims experienced depression as a result of suppression of severe trauma manifested in reduced mood, loss of energy, interest and satisfaction, disturbance of appetite and sleep, and also thoughts of suicide, which leads to loss of joy in life and loss of ability to work and live in everyday life.

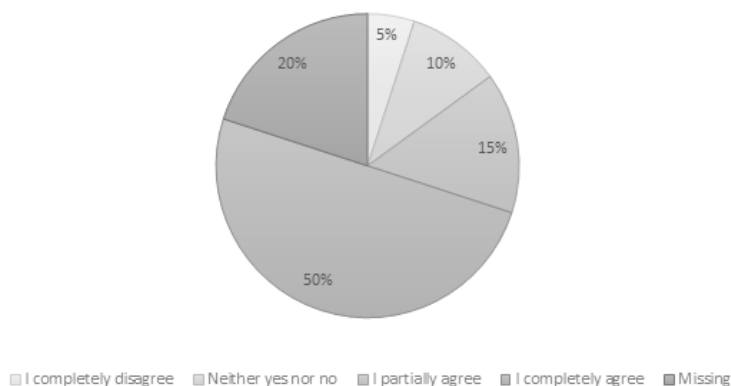
Graph 19: Depression in rape victims

Difficulties in concentration due to serious thoughts, and in some as a symptom of depression, are present in half of the respondents.

Speaking of the most common symptoms of PTSD in victims of war crime of rape, it is important to mention the remembrance and recollection in the mind of the rapist(s) and the act of rape suffered by 70% of victims, insomnia and nightmares in 75% of victims, sudden mood swings

in 65% of victims, and roughly the same percentage of them experienced panic, anxiety, depression, and problems with concentration.

TROUBLE WITH CONCENTRATION

Graph 20: Concentration problems in rape victims

Victims of war crimes of rape even today live with the consequences of the same, struggling with various feelings and symptoms of PTSD, find different strategies of living with the hard truth, but rape as the most cruel type of traumatic event does not leave its mark only on the victim but also on family members, local community, and even the entire nation to whom the victim belongs.³³

It is not easy for victims to deal with their trauma, but it is even more difficult when it comes to the misunderstanding of their closest, their community, and society in general.³⁴ The following results of the survey point to the fact that rape leaves a deep mark in the marital-family relationships of the victim and that support is largely not received within the family, and especially from the environment.

It is important to point out that the vast majority, as much as 60% of victims, were married during the war. When asked about the greatest obstacle to their marriage after the rape, the victims had different answers.³⁵ It is evident that as many as 20% of those questioned did not answer, some referred as the difficulty the silence about the truth, difficulties in sexual

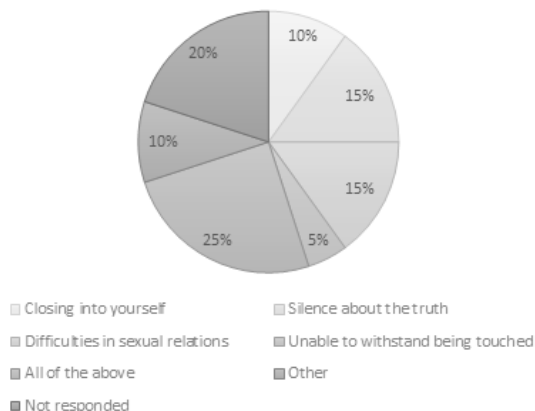
³³ Cf. V. GRUDEN - Z. GRUDEN, *Ožiljci na duši Hrvatske*, 109-138.

³⁴ Cf. Milka KVAKIĆ, „Socijalni aspekti posttraumatskog stresnog poremećaja – kliničko iskustvo“, R. GREGUREK - E. KLAIN (ed.), *Posttraumatski stresni poremećaj – hrvatska iskustva*, 195-198.

³⁵ Cf. M. KVAKIĆ, „Socijalni aspekti posttraumatskog stresnog poremećaja“, 195-198.

relations, self-closure, and intolerance to being touched, while a quarter of respondents spoke of all the aforementioned as a major difficulty.

THE BIGGEST ISSUE FOR YOUR MARRIAGE AFTER THE RAPE

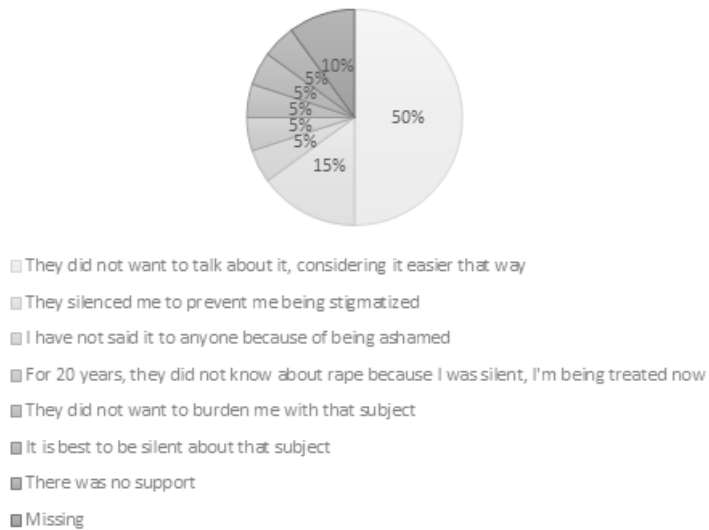
Graph 21: Marriage issues of rape victims

Great number of the responses of impaired marriage relationship is missing, as much as 40%, while other victims have different experiences. About the marriage break-up after the war and rape, more than 50% of respondents did not answer because neither children nor their spouse (usually husband) are willing to accept the fact of rape, while the experiences of other victims are different: some marriages survived, and a quarter of marriages broke up. Respondents also talked about the difficulties of acknowledging the truth. Most of the family members of the victims did not want to talk about rape, considering that it was easier that way, silencing the victims so they would not be embarrassed, thinking it was best to keep quiet, and all of this was very destructive to the victims. The most common responses of the interviewed regarding the issue of their surrounding's behaviour are presented.

When asked about the reactions of the environment, the victims have different experiences: a large number felt compassion, especially with children, slightly less with spouses, while almost the same number experienced condemnation of the victim, and consideration that rape happened in the past and should be *left* there. Some people were terrified of the truth and did not want to talk about it, resulting in the suppression and silence of the victims. Most victims still have a hard time talking about rape as a traumatic experience, and when they encountered misunderstanding and even condemnation, some victims have decided to deal with their trauma on their own.

Visible from the elaborated data based on the survey is the fact that victims of war rape are still suffering from many consequences and confronting the truth and they will suffer their whole lives. Dominant feelings after these traumatic events are: shame, anger, guilt, tension, depression, and some have a desire for vengeance. The majority of the respondents were married, and the great difficulties caused them a silence about truth, self-closure, difficulties in getting into sexual relationships, intolerance to being touched, and so on. Of those who answered the question, a quarter experienced divorce after the crime of rape and war in general. Family members mostly did not want to talk about rape, considering it easier that way, or they even silenced the victim. Society mostly does not understand them, and those who express their compassion, also give them the advice of leaving the crime of rape in the past.

HOW DID THE FAMILY MEMBERS ACT REGARDING THE TRUTH ABOUT THE RAPE?

Graph 22: Reactions of family members of rape victims

The strategy for dealing with the truth and the consequences is different, and most were helped by talking to women who experienced the same tragedy, work therapy, hagiotherapy, and going on pilgrimages and spiritual renewals; fewer were helped by pharmacology, psychiatrist and sacrament of confession.

Conclusion

A traumatic event of any kind leaves the lasting and severe consequences on the victim's life. The most difficult form of traumatic experience is rape, since the person is exposed to a greater variety of forms of abuse.

The Croatian people were no exception to this horror and traumatic experience during the Greater-Serbian aggression in the Croatian War of Independence in the wide area of the Republic of Croatia. In this paper, we have attempted to give overview of the situation in the areas extending along the Đakovo-Osijek Archdiocese.

After inspecting the problem of living with the traumatic experience of war rape, it is also exposed through concrete experiences of the interviewed victims of war crimes of rape, supported by the facts about the many psychosocial consequences that this horrible act leaves on the victim. The paper deals with dominant feelings, posttraumatic symptoms, difficulties in marital-family life, but also the relationship of the entire community in recognition and living with the truth about war crimes of rape.

Since it is a wounded person at all levels of existence, it is necessary to heal it at the same levels and to help integrate the traumatic experience into one's own life, especially to bring about personal peace. Psychosocial assistance as a process of psychological and social empowerment of individuals, their families and the whole environment helps the victims to find within themselves and their surrounding ways and means to successfully face stress, overcome the crises and traumatic experiences and gradually build healthy lifestyles. That is a specific vocation for the pastoral activities of the Church.

PSIHOSOCIJALNE POSLJEDICE RATNOG ZLOČINA SILOVANJA U ĐAKOVAČKO-OSJEČKOJ NADBISKUPIJI TIJEKOM VELIKOSRPSKE AGRESIJE

Sažetak

Definirajući rat kao najtragičniji oblik antihumanizma, antipersonalizma i anti-kulture, autori progovaraju o ratnom zločinu silovanja kao najtežem obliku traumatskog iskustva. U uvodnom dijelu rada prikazani su zločini i zlostavljanja na mnogim razinama koji su obilježje svakog pa tako i Domovinskog rata. Među svim oblicima traumatskog iskustva navedeno je silovanje kao kompleksan događaj obilježen iznimno negativnim životno emocionalnim posljedicama koje ostavljaju teške i trajne posljedice vidljive u svakodnevnom životu traumatizirane osobe. Prvi dio rada govori o životu nakon traumatskog događaja silovanja. Drugi dio rada je u najvećoj mjeri posvećen psihosocijalnim posljedicama s kojima žrtve ratnog zločina silovanja i danas žive, a do rezultata se došlo provedenom anketom među žrtvama ratnog zločina silovanja tijekom Domovinskog rata na području Đakovačko – osječke nadbiskupije. Temeljem iskaza, prikazani su dominantni osjećaji prisutni u žrtvama ratnog zločina silovanja, mehanizmi suočavanja i življenja s traumom te velike poteškoće glede pitanja podrške članova obitelji i društva. Treći dio posebno ističe posljedice dijela velikosrpske agresije tijekom Domovinskog rata u Đakovačko – osječkoj nadbiskupiji.

Ključne riječi: rat, ratni zločin silovanja, psihosocijalne posljedice, velikosrpska agresija, Đakovačko-osječka nadbiskupija.

Prijevod: Autori

UDK: 929 Stadler J.
272-788-055.2 Družba sestara Služavki Malog Isusa
323.1(=163.42)(497.6)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: rujan 2019.

Mato ARTUKOVIĆ, znanstveni savjetnik
Hrvatski institut za povijest Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Ante Starčevića 8
HR – 35000 Slavonski Brod
artukovic.mato@gmail.com

Ivan STIPIĆ, doktorand
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ul. Ivana Lučića 3
HR - 10000 Zagreb
stipic1971@gmail.com

ZAVIČAJ I ZAVIČAJNIK. PRILOG O ODNOSIMA BRODA PREMA NADBISKUPU JOSIPU STADLERU (I.)

Sažetak

Rad je prilog poznavanju odnosa Broda i Brođana prema nadbiskupu Stadleru. Upravo na njegovu primjeru najbolje možemo vidjeti kako politika diktira i formira svijest građana prema svojem sugrađaninu, pa i onom kojega svakako svrstavamo među najuglednije. Politička borba na nacionalnoj razini odrazila se i na lokalnoj sredini. Stadler je bio veliki protivnik jugoslavenske opcije i ulaska u zajedničku državu sa Srbijom. Politička njegova opcija bila je zapadnjačka, trijalistička s osloncem na Austro-Ugarsku Monarhiju, u socijalnim pitanjima kršćansko-socijalna s izrazitim osjećajem za najsiromašnije slojeve naroda, bez obzira na vjersku pripadnost. Materinska riječ kao glasilo Hrvatsko-srpske koalicije (čija je čelna osoba dr. Vatroslav Brlić) i Posavska Hrvatska kao pravaško glasilo Frankove struje dva su lista koji prema Stadleru zauzimaju sasvim oprečan stav. Za Materinsku riječ Stadler je „pogibeljan čovjek“ jer je negacija njihova političkog programa: „jedinственог двоименог народа“ i zajedničke države sa Srbijom. Kako je većina novina koje su izlazile u Brodu između dva rata zastupala jugoslavensku ideologiju, u njima je Stadler rijetko spominjan i praktički zaboravljen. Prolazno su njegove vrijednosti za hrvatski narod prepoznate u vrijeme NDH. Nakon zavođenja komunističke diktature u javnosti u Brodu, prije svega u novinama Brodski list, nije ni spomenut. Slomom komunističke diktature upoznaju Brod i Brođani svojega velikog sugrađanina.

Prije svega u tome imaju zaslugu sestre Služavke Malog Isusa, redovničke zajednice koju je utemeljio nadbiskup Stadler.

Ključne riječi: *nadbiskup Josip Stadler; jugoslavenska ideologija „jednog dvoimenog naroda“, hrvatski nacionalni identitet u Bosni i Hercegovini, „Posavska Hrvatska, Materinska riječ, Brod na Savi, Služavke Malog Isusa.*

Uvodna napomena

Bez sumnje, Josip Stadler, dvostruki doktor (u srpnju 1865. promaknut je na čast doktora filozofije, a u srpnju 1869. doktora teologije), sveučilišni profesor Teološkog fakulteta u Zagrebu i prvi nadbiskup Vrhbosanske nadbiskupije spada među najznačajnije osobe koje je brodska sredina dala hrvatskom narodu. Ovdje nećemo govoriti o već poznatim biografskim podacima Josipa Stadlera, njegovu podrijetlu, u kojoj se ulici rodio, školskoj i akademskoj formaciji. Svratit ćemo pozornost na odnose Stadlera i Broda odnosno Brođana. Generacije koje su bile djeca i mladi 60-ih, 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća u to vrijeme za njega jedva da su čule. Upozorit ćemo na dva načina kojim se brisala memorija o velikim ljudima: jedno je histerična hajka koju su provodili još za života nadbiskupa Stadlera pristaše ideologije „jednog troimenog naroda“, „srpsko-hrvatsko-slovenačkog“, „jugoslavenskog naroda“. Za Stadlera nije bilo mjesta u *Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj*, koju je uredio inače benevolentni Stanoje Stanojević. Posebno su se u krajnje pristranim optužbama protiv nadbiskupa Stadlera isticali komunistički ideolozi koji su uživali i znanstveni ugled. Te prave huškače predvodili su Viktor Novak i Milorad Ekmečić. Trijezne ocjene, poput one prof. Mirjane Gross, bile su vrlo rijetke.¹

Drugi način brisanja iz memorije jednoga naroda njegovih velikih ljudi jest prešućivanje. I jedna i druga metoda vrlo je uspješno iskušana na primjeru jednoga od najvećih Brođana, nadbiskupu Josipu Stadleru. Prokušana metoda političkih diskvalifikacija jugoslavenskih nacionalista prenesena je i usavršena u komunizmu: etikete poput „razbijač bratstva i jedinstva“, „najveći neprijatelj sloge među jugoslavenskim narodima i sijač bratoubilačke mržnje“, postali su okoštali stereotipi. Viktor Novak ocjenjuje rad nadbiskupa Stadlera u BiH kao „otvoreni plan unijačenja Balka-

¹ Za pregled historiografske literature o Josipu Stadleru pogledati: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet; Sarajevo: Vrhbosanska nadbiskupija, 2001.), 15-28.

na, kao [...] pravi rimski Drang nach Osten“.² „Taj nož oštrio je decenijama veliki broj isusovaca i svjetovnih svećenika sa zloglasnim mračnjacima, sa nadbiskupom Šarićem i Stadlerom na čelu“. Dapače: „Od Stadlera do Pavelića vodi jedna prava linija, kao i od Starčevića-Franka do Pavelića. Frankofurtimaštvo se poslije decenija pretapa u ustaški klerofašizam.“³ Prema tome, u komunističkoj percepciji Stadler je stup i nositelj klerikalnih ideja s početka 20. stoljeća, ideja koje su imale odlučujući utjecaj „na nastanak ideologije ustaškog pokreta, kao i na politički, kulturni i institucionalni ustroj Nezavisne Države Hrvatske“, što je bilo daleko od istine.⁴

Izvori do kraja 19. stoljeća

Najraniji izvori koji govore o Stadleru, odnosno o njegovim svjetonazorima, njegova su pisma Andriji Torkvatu Brliću, koji mu je kao siromašnom studentu teologije u Rimu materijalno pomagao. U Arhivu obitelji Brlić sačuvano je 17 pisama Josipa Stadlera Andriji Brliću pisanih u razdoblju od srpnja 1860. do veljače 1868. Četiri pisma pisana su iz Zagreba, a ostala iz Rima gdje je mladi brodski klerik dovršavao svoju intelektualnu formaciju. Iz pisama se jasno vidi velik domoljubni duh Josipa Stadlera, njegova beskompromisna odanost Rimokatoličkoj Crkvi, Papi, simpatije za Papinu borbu protiv liberalnih vlada u mnogim europskim zemljama, koje su počele provoditi sekularizaciju otimajući Crkvi jednu za drugom domenu njezina utjecaja, napose na području školstva, bračnog zakonodavstva i sl.

Iz tih ranih pisama otkrivamo još tri činjenice važne za Stadlerov život. Na njegovu formaciju presudan utjecaj izvršili su isusovci. On je do smrti ostao odani poštovatelj njihovih odgojnih metoda, oblika pobožnosti i stila duhovnoga života. Kao mladić upoznao je njihovu angažiranu brigu oko izdavanja knjiga na hrvatskom jeziku i cijenio je njihov rad i doprinos na promicanju hrvatske kulture, što je nesumnjivo bio također razlog njegovih velikih simpatija prema isusovcima i njegova povjerenja koje im je kao nadbiskup iskazivao. Nije, stoga, čudno da je baš isusovcima povjerio upravu gimnazije u Travniku.

Napose se iz ovih pisama vidi njegova velika ljubav prema Bosni čiji oporavak u svakom pogledu, po njegovu dubokom uvjerenju, mora

² Viktor NOVAK, *Magnum crimen: Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* (Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1948.), 64.

³ V. NOVAK, *Magnum crimen*, 924, bilješka 222.

⁴ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 17.

doći iz Hrvatske. Brodu na Savi, svojemu rodnomu mjestu, davao je u tom smislu osobito značenje. Ovaj grad, već po zakonu gravitacije, bio je u njegovim mislima predodređen da započne misiju ponajprije na prosvjetnom i na socijalnom polju. Stadlerova želja da se otvori realna gimnazija i sirotište za Bosance u Brodu nije ostvarena. No, sama činjenica da o tome razmišlja, svjedoči koliko je već kao mladić razumijevao značenje Bosne i na koji način je shvaćao dužnosti svoje Domovine prema nesretnijoj subraći. U dugom pismu iz Rima „uoči sv. Silvestra pape 1865.“ pisao je:

„Pišuć mi o Brodu, nenapomenuste mi ništa, da li će željeznica kroz Brod. Mislim, da bi nam se onda Brod malo oporavio i polipšao. Dakako da bi bilo najbolje, da se najprije škole uredi i nove zavedu, jer su one najbolja dika za svako mjesto. S toga Vas liepo molim, da na sve moguće načine gledate, da se u Brodu budi realka budi gymnazija podigne. Kolika bi to bila korist za Brodjane a osobito za Bosance, bolje Vam je od mene poznato. Da ima novacah, kao što nejma, pak da se kakvo sirotište podigne za siromašnu mladež bosansku, to bi bilo od neizkazane koristi!“

I u pismu od 3. svibnja 1867. izražava svoje velike empatije prema Bosni i pokazuje koliko mu je stalo do nje i njezina naroda:

„Vrlo mi je žao što se siromašnim Bošnjakom još nikako pomoći nedade. Plemeniti Vaši nazori glede njih čini mi se da se neće izpuniti. Prije se je govorkalo, da će se za nje u Brodu realka uvesti, a sada je sve zamuklo. Mogu Vam reći da mi je žao, što nam braća naša zaostaju, jer sam osvjedočen, da su s jedne strane u nauku zaostali, a s druge se sigurno mnogi talenti zakapaju, koji bi danas sutra crkvi i domovini na korist biti mogli. Činite što više možete, da jim pomognete, a ujedno Boga molim, da nam i ono podieli što je silam čovječanskim nemoguće. Isto nam je to činiti i glede cileloga našeg siromašnog naroda, jer kudgod se okrenemo, svagdje zagledamo kuburu i nevolju.“⁵

Njegov prijatelj sa studija u Rimu, vlč. Müller, napisao je u pismu Franji Kaseveru Hammerlu o Stadleru između ostaloga: „Stadler je bio uzor u obdržavanju kućnoga reda, savjestan, pobožan, *Croata ex toto corde* (Hrvat čitavim svojim srcem).“⁶

⁵ Mato ARTUKOVIĆ, „Pisma Josipa Stadlera Andriji Torkvatu Brliću“, *Časopis za suvremenu povijest* 1(1999.), 177; vidi pisma Josipa Stadlera u Arhivu obitelji Brlić, k 24, sv. 6.

⁶ Z. GRIJAK, „Porijeklo, djetinjstvo i školovanje Josipa Stadlera“, Pavo JURIŠIĆ (ur.),

Godine 1868. kardinal Patizzio zaredio je Josipa Stadlera za svećenika u bazilici sv. Petra u Rimu. Nakon povratka u domovinu Stadler najprije nije bio oduševljen svojim statusom u Bogosloviji. Imenovan je na Bogosloviji prefektom jednog tečaja, ali ne i profesorom na gimnaziji, što je on očekivao. Još 1870. bio je samo suplent i prefekt, ali je 1872. već profesor završnih razreda gimnazije, na kojoj je predavao logiku i psihologiju i ujedno je profesor teologije na Nadbiskupskom liceju na kojem predaje pedagogiju, didaktiku i katehetiku. Godine 1873. i 1874. više se ne spominje kao gimnazijski profesor. U razdoblju 1874.-1881. kao profesor filozofije i teologije na Bogoslovnom fakultetu Stadler je doživio pravu afirmaciju, postigao je velik ugled svojim znanstvenim i nastavnim radom. Dva puta je bio izabran za dekana Bogoslovnog fakulteta. Kada je Papa Leon XIII. uspostavio ponovnu crkvenu hijerarhiju u Bosni i Hercegovini (5. srpnja 1881.), imenovao dr. Josipa Stadlera nadbiskupom vrhbosanskim i metropolitom pokrajine bosanskohercegovačke. Biskupski red podijelio mu je kardinal Raphael Monaco La Valleta u bazilici sv. Klementa u Rimu 20. studenog 1881.⁷ U svoj rodni grad došao je 10. siječnja 1882. Tada su mu Brođani poklonili zlatni kalež kao svoj dar za njegovu prvu nadbiskupsku misu u Sarajevu. Na kaležu je bio natpis: „Brodsko građanstvo svojemu ljubimcu Preuzv. g. Dru Josipu Stadleru Nadbiskupu Vrhbosansko-hercegovačkom za prvu svetu misu, Dne 15. siječnja 1882.“⁸ Sam nadbiskup je svoj prijem u Brodu i put do Sarajeva opisao u pismu (21. srpnja 1882.) rektoru rimskog kolegija *Germanicum-Hungaricum*:

„Moj rodni grad Brod na Savi, kojega od Bosne dijeli samo most, posebno me je lijepo primio: cijeli grad je bio osvijetljen i okićen zastavama i meni u čast pripremljena je veličanstvena bakljada. Priređen je i svečani objed za 120 gostiju, gdje su držani govori za govorima. Ta me svečanost živo podsjeća na Spasiteljev ulazak u Jeruzalem: sve je za mene bilo kao proricanje muke, koje je moje srce očekivalo i koje ja već počinjem osjećati. Od Broda do Sarajeva bila je kao pobjednička povorka i bolje me se nije moglo primiti. Prvog dana mog dolaska došao sam oko 7 sati ujutro u Derventu. Tu je čekala sva školska mladež sa zapaljenim svijećama, jer je još bilo mračno, sa sestrama milosrdnicama, onda župnici i

Josip Stadler. Život i djelo, (Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 1999.), 57.

7 Josip BALOBAN, „Josip Stadler, svećenik i profesor Zagrebačke nadbiskupije“, P. JURIŠIĆ (ur.), *Josip Stadler*, 73-91.

8 Admirata LUČIĆ, *Dr. Josip Stadler 1843.-1993.: katalog izložbe* (Slavonski Brod: Muzej Brodskog Posavlja, 1994.).

drugi [...] Na putu do Sarajeva susreo sam u kratkim razmacima i velike grupe katolika, koji su klečeći občekvali blagoslov i prolaz svoga biskupa... To je bio sjajni ulazak u Sarajevo, gdje su me svi lijepo primili [...].“⁹

Zanimljiva je usporedba za koju se može reći da se pokazala proćanskom. Josip Stadler ustolićen je 15. sijećnja u maloj crkvisi sv. Ante, jedinij sarajevskoj crkvisi.¹⁰

Broćani s kraja 19. stoljeća osjetili su potrebu svojem, tada već uglednom sugraćaninu, vrhbosanskom nadbiskupu i sveučilišnom profesoru, dodijeliti priznanje „zaćastnoga graćanina“. Na izvanrednoj sjednici Gradskog zastupstva jednoglasno je prihvaćen prijedlog jedne trećine zastupnika 14. rujna 1889., pod predsjedanjem gradskog načelnika Aleksandra Radosavljevića, da se „njegova presvietlost vrhbosanski nadbiskup Stadler imenuje zaćastnim graćaninom grada Broda, povodom posvećenja katedralne crkve u Sarajevu“. Uz nadbiskupa, počasnim graćaninom na toj je sjednici proglašen i župnik u Kapeli Stjepan Latković.¹¹ Zahvaljujući zapisu u *Glasniku jugoslavenskih franjevaca* i u *Posavskoj Hrvatskoj*, saćuvan je izgled diplome zaćastnoga graćanina Josipa Stadlera. Ona je izraćena u litografskoj radionici Dragutina (Carl) Albrechta u Zagrebu „nosi s jedne strane sliku kuće, u kojoj se je rodio naš vrlo nadpastir, s dru-

⁹ Tomo KNEŹEVIĆ, „Stadler, vrhbosanski nadbiskup: imenovanje i intronizacija“, Pavo JURIŠIĆ (ur.), *Josip Stadler*, 102.

¹⁰ Admirata LUĆIĆ, *Dr. Josip Stadler 1843.-1993.*

¹¹ Državni arhiv Slavonski Brod (dalje: DASB), Fond Gradsko poglavarstvo, Knjiga zapisnika Gradskog zastupstva 1887.-1893., Zapisnik izvanredne sjednice držane dne 14. rujna 1889., k 160; Stadler je u Bosni zatekao Crkvu bez osnovnih institucija, koje je svaka biskupija morala imati prema odredbama Tridentskog koncila (1545.-1563.). Ustolićen je u maloj, drvenoj katolićkoj crkvisi sv. Ante na desnoj obali Miljacke 15. sijećnja 1882. Najveći dio vremena njegova episkopata proveo je u izgradnji crkvenih zavoda da bi Nadbiskupija uopće mogla funkcionirati. Izgraćeno je najprije malo sjemenište i gimnazija u Travniku 1882., bogoslovija u Travniku 1890. (1893. premješta se u Sarajevo), katedralna crkva Presvetog Srca Isusova 1889. Godine 1890. osnovao je ženski red „Služavke malog Isusa“, koje su se brinule za žensku siročad za koju je izgradio i ubožnicu „Betlehem“, a za mušku siročad ubožnicu „Egipat“. Stadler se nije mogao u svojim graćevinskim pothvatima osloniti isključivo na državna sredstva, kao što su to uglavnom mogli i činili pravoslavni velikodostojnici. On je morao prikupljati pomoć sam. Molbe za pomoć za izgradnju upućivao je Društvu za širenje vjere u Lyonu, Društvu sv. Bonifacija u Paderbornu i drugima. Koristio je i osobna poznanstva. Tako ga je njegov prijatelj gradaćki biskup Zwerger preporučio barunu Lilienthalu, koji je postao veliki dobroćinitelj Vrhbosanske nadbiskupije. I Strossmayer je pomogao uvelike svojim donacijama: Z. GRIJAK, *Politićka djeļatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 116-120.

ge strane sliku naše katedralke. Urešena je i sa dva grba: grbom Nj. Presvietlosti i onim grada Slav. Broda“.¹² Izgled diplome začasnoga građanina u *Posavskoj Hrvatskoj* je nešto drukčije opisan. Diploma je bila izrađena na pergameni, „ima uz druge partije grada Broda, most te kuću gdje se nadbiskup rodio“. I nadbiskupova diploma i diploma Stjepana Latkovića, izrađene su u litografskoj radionici Carla Albrechta nastojanjem Huga Badalića, kojemu se zastupstvo grada Broda srdačno zahvalilo. Obje diplome koštale su 186 for. Na predaju diplome počasnoga građanina trebalo je malo duže čekati. Izaslanstvo grada Broda, u kojemu je bio gradonačelnik Stjepan pl. Horvat, župnik Antun Leskovac te gradski zastupnici Mato Latković i Alojzije Sabolović, uručilo ju je nadbiskupu 14. rujna 1894.¹³

Kao jednu od važnih uloga u svojem nadbiskupskom poslanju Stadler je vidio u radu na sjedinjenju kršćanskih crkava putem crkvene unije.¹⁴ Poticaj u tome smjeru dao je papa Leon XIII. apostolskim pismom *Praeclara gratulationis* kojim su pravoslavni slavenski narodi pozvani na jedinstvo s Katoličkom Crkvom. Nadbiskup Stadler to je pismo preveo i objavio u službenom glasilu Ordinarijata.¹⁵ Kad je Stadler doskora ime-

12 „Nadbiskup dr. Josip Stadler – počastni gradjanin grada Slav. Broda“ *Glasnik jugoslavenskih franjevaca* 10 (1894.), 169-170.

13 „Sjednica gradskog zastupstva“, *Posavska Hrvatska*, 18. 8. 1894., 2; „Uručenje začasnih diploma“, *Posavska Hrvatska*, 15. 9. 1894., 3; zanimljivo je da je u *Posavskoj Hrvatskoj* predaja diplome Stadleru kao začasnom građaninu popraćena tek s nekoliko redaka uz vijest o predaji iste takve diplome Stjepanu Latkoviću, župniku u Novoj Kapeli.

14 O djelovanju nadbiskupa Stadlera na sjedinjenju Pravoslavnih Crkava na Balkanu s Katoličkom Crkvom putem crkvene unije v. temeljit prikaz: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 257-292. U tome smislu treba promatrati i Stadlerov doprinos uvođenju starocrkvenoslavenske liturgije u bogoslužje Katoličke Crkve u hrvatskim zemljama. Stadler je još kao profesor fundamentalne teologije na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu pokazao interes za problematiku sjedinjenja Crkava. Djelo na latinskom: Josip STADLER, *Theologia fundamentalis: tractatus de vera religione, de vera Christi Ecclesia et de romano Pontifice complectens* (Zagrabiae: ex Typographia Albrechtiana, 1880.) o tome svjedoči. Djelo crkvenog podarhivara: Pietro BALAN, *Delle relazioni fra la Chiesa Cattolica e gli Slavi della Bulgaria, Bosnia, Serbia, Erzegovina* (Roma: Stamperia Vaticana, 1880.). Stadler je preveo i objavio već 1881. Najprije je izlazilo u nizu nastavaka u *Katoličkom listu*: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 634.

15 Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 263: „List apostolski Leona pape XIII svim vladarom i narodom“ „progovara nevjernikom“, „upravlja besjedu nesjedinjenim kršćanom“: „vjerskim družbam na istoku“, „Slavenom“, „Protestantom“. Leon XIII. želi da se svi ljudi spase, boli ga što „toliki diel roda ljudskoga, koji, daleko od nas, kao stranputicom hodi“ poziva kršćane, da slijede

novan apostolskim delegatom (komesarom) za sjedinjenje Crkava 1894., bio je to novi poticaj za njegovu djelatnost. Ta mu je zadaća bila povjerena kao *munus proprium* (posebna dužnost). Sa sadržajem toga pisma Stadler je upoznao pravoslavne crkvene velikodostojnike u Bosni i Hercegovini. Metropolitu Georginu Nikolajeviču poslao je sedam primjeraka Papina pisma, episkopu Nikoli Mandiću u Tuzlu tri primjerka. Uz to poslao im je i svoje popratno pismo te je Papu o svemu izvijestio pismom *Quae doctrinae* 12. listopada 1894.¹⁶ *Posavska Hrvatska* prenosi vijest francuskog lista *Univers* da je Stadler „povodom papine enciklike na sve vladike i narode, poslao pismo pravoslavnim vladikama u Bosni i Hercegovini“ u kojemu ih poziva na sastanak da raspravljaju o sjedinjenju Istočne i Zapadne Crkve. „Nadbiskup spominje u tom pismu kako je papa u spomenutoj enciklici, osobitim načinom pozvao grčko-iztočnu crkvu, da se sjedini s katoličkom, jer bliža nami vjerom, obredom, množinom ustavah, a i dragocjenim vezom krvi.“ U pismu je pozvao na zajedničku molitvu te istaknuo da se ne smije poistovjetiti vjera i narodnost. Istaknuo da se treba razlikovati bitno od nebitnog, „jer Spasitelj utemeljiv svoju crkvu za sve narode, ostavio im je slobodu da izaberu crkvene zakone, koji bi se bolje prilagodili značaju i običajima svakog naroda, i time se tumači različitost obreda u zapadnoj i istočnoj crkvi.“ Nadbiskup je poziv završio molbom da mu pravoslavni

molitvu Isusa Krista „da učenici i sljedbenici njegovi i mišlju i srcem budu jedno, ‘kao Ti Otče u meni a ja u Tebi’“. Leon XIII. je istaknuo pri tome: „Prije onoga vremena, kad je čovjek razstavio ono, što Bog spojio bijaše, sveto je bilo kod svih kršćanskih naroda ime Apostolske Stolice, te su se Rimskom biskupu, kao zakonitomu nasljedniku sv. Petra, a po tom namjestniku Isusa Krista na zemlji, tako iztok kao i zapad skladno bez ikakve dvojbe pokoravali.“ Crkvama na Istoku Papa jamči da neće on i njegovi nasljednici ništa „odkinuti [...] od vašega prava, od povlastica patrijaških, od običaja u obredih pojedine Crkve“, te da će se „na osebnost i običaje svakoga naroda po pravu i pravici“ voditi računa. Slavene podsjeća na zaslužnu svetu Braću, Ćirila i Metoda, čijom je „vrlinom i trudom došla k mnogim od plemena vaših naobrazba i spas“, koje je on osobno uzdigao na čast svetih. Papa u ovoj dobronamjernoj, ali ne možemo se oteti dojmu, i naivnoj, poslanici, na koju ga je, prema njegovim riječima, potaknula i njegova visoka dob, potiče katolike na revnost, i upozorava na opasnost od slobodnih zidara: „List apostolski Leona Pape XIII. svim vladarom i narodom“, *Vrhbosna* 14 (1894.), 210-214.

- ¹⁶ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 263; Tomo VUKŠIĆ, „Nadbiskup Josip Stadler i Srbi“, Pavo Jurišić (ur.), *Josip Stadler*, 368. Neki su ugledni stručnjaci smatrali da je Stadler bio Papin delegat za sjedinjenje s Pravoslavnim Crkvama općenito. No, iako je državni tajnik kardinal Rampolla uklonio nejasnoću već u ožujku 1896. u pismu Stadleru u kojemu se *munus proprium* odnosio samo na područje Sarajevske nadbiskupije, izgleda da je i sam Stadler shvaćao područje svojeg djelovanja puno šire: T. VUKŠIĆ, „Nadbiskup Josip Stadler i Srbi“, 368.

metropolit i episkopi jave o uvjetima, mjestu i vremenu gdje bi se moglo o svemu raspravljati.

„Cienim da sam do sada dokazao riečju i djelom, da nisam ravnodušan po meni izpovjedanoj vjeri, sasvim da sam nastojao učiniti dobra svakomu, negledajući na vjeru. I mogu tvrditi u isto vrijeme, da braneći interese kršćanske vjere, izkazao sam uslugah daleko važnijih nego mislite [...] Ja nisam ništa pred Svemogućim, ali prikazujem vrhovnomu sudcu živih i mrtvih svoj život, te sam spreman primiti najbolnju smrt, ako može biti koristna sjedinjenju naših crkva. Ja vam pišem ovako samo da vam dokažem svoju goruću želju sjedinjenju dvijuh crkva. Neka se udostoji Svemogući pospješiti ovi događaj.“

Na to pismo metropolit Nikolajević iz Sarajeva nije odgovorio ništa, a tuzlanski episkop Mandić vratio je poštom pismo bez odgovora.¹⁷ Carigradski patrijarh Antim VII. i Sveta patrijaršijska sinoda odgovorili su na Papinu encikliku *Praeclara gratulationis* okružnicom u kolovozu 1895., koja je prevedena na srpski i objavljena u *Srpskom Sionu*, glasilu Karlovačke metropolije. U okružnici se poziva Katoličku Crkvu da dođe „[...] u krilo jedne svete, saborne i apostolske i Božje Crkve, koja se sastoji iz celine Bogom zasađenih blagorodnih vinograda u pravoslavnoj Vaseljenni u nerazdvojnomoj jedinstvu jedne Spasiteljeve vere“. To je bio naputak za sve Pravoslavne Crkve kako da se odnose prema inicijativi iz Rima.¹⁸

Krajem svibnja 1896. pojavio se i list *Balkan*, s podnaslovom *Jedinstvu i bratskoj slozi*, koji je promovirao ideje unije Katoličke i Pravoslavne Crkve. Urednik lista bio je prof. Alexander Bresztyensky, umirovljeni profesor zagrebačkog sveučilišta. U srpskom tisku ovaj pokušaj odbačen je kao nova podvala „rinskog papizma“. Naročito se u napadima isticao zagrebački *Srbobran*. Glasilo najutjecajnije stranke Srba u Hrvatskoj napalo je i pojavu lista i nadbiskupa Stadlera kao čovjeka koji ga je pokrenuo. Kritičar je to iskoristio ne da argumentirano istakne razloge drukčijeg stava o potrebi uopće rada na sjedinjenju kršćanskih Crkava, nego da ponovi sve pogrde i protiv Pape i protiv Katoličke Crkve i prakse sakramentalnog života u Katoličkoj Crkvi, napose značenja ispovijedi u kojoj uvijek gleda sredstvo manipulacije hijerarhije u Katoličkoj Crkvi za njezino vladanje svijetom. Nadbiskup Stadler je tu osobno napadnut najgrubljim riječima,

¹⁷ „Nadbiskup dr Stadler za sjedinjenje crkava“, *Posavska Hrvatska*, 15. 12. 1894., 2.

¹⁸ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 264; T. VUKŠIĆ, „Nadbiskup Josip Stadler i Srbi“, 367-371.

okrivljen za sve zlo koje se dogodilo i događa Srbima, tj. pravoslavnima, a njegova inicijativa za približavanje pravoslavnim vjernicima uspoređena je s inicijativom koju je poduzeo Sotona kada je kušao Isusa u pustinji. Pa kao što je Isus odolio Napasniku, tako jednako “Srbobran” odgovara. Autor Simeon Bogdanović – Siniša, pukovnik u mirovini, seriju članaka u kojima se osvrće na “Balkan” završava riječima: “Ali Hristos odgovara iskušateljima: ‘tornjaj se odatle sotono! Ja se klanjam samo Bogu jedino-me!’ Tako velimo i mi pravoslavni Srbi svijem iskušateljima! Tornjajte se od nas, mi se klanjamo samo gospodu Bogu u svetoj trojici, koja je uvijek i na nebu i na zemlji, koja se brine za narod svoj, a ne treba namjesnika i kajmakama!”¹⁹

Posavska Hrvatska, glasilo brodskih pravaša, predstavlja prvi broj lista *Balkan. Jedinstvu i bratskoj slozi*, koji je izlazio latinicom i ćirilicom. List je trebao raditi na jedinstvu kršćanske Crkve, pa urednik posebno želi „da se na polju crkvenom mi Hrvati, Srbi i Bugari što bolje među sobom upoznademo i sblizimo, da utremo put jedinstvu Kristove crkve“. *Posavska Hrvatska* ističe da je još prije godinu dana Papa povjerio nadbiskupu Stadleru „osobit zadatak u poslu sjedinjenja crkava. Što nam je na osnovu onih viestih bilo tavno, *Balkan* nam to izjašnjuje.“²⁰

U listu brodskih pravaša ukratko se prikazuje i korizmena poslanica nadbiskupa Stadlera u kojoj je razmatrao temu istočnoga grijeha. Napose ističe da je 19. ožujka 1895. „zakopana svečano prva lopata za biskupov dvor“ po nacrtu arhitekta Vancaša.²¹ Do dvora će se podići i stan za kanonike. Dopisnik hvali marljivost biskupa, građevine koje je podigao do sada, pa će i ove koje gradi biti „uz prekrasnu katedralu na nemali ures grada podignute“. Time je biskup pokazao „što može u razmjerno kratko doba stvoriti čovjek nadahnut pravom ljubavlju za Boga i povjereni si narod.

¹⁹ „Podlistak – Balkan Jedinstvu i bratskoj slozi“, *Srbobran*, 22. 6. (4. 7.) 1896., 71; serija članaka izlazila je u *Srbobranu* od 11. (23.) lipnja do 4. srpnja 1896. (22. lipnja po starom kalendaru). Članci su objavljeni i u posebnoj knjizi: Simeon BOGDANOVIĆ, *Odgovor rimskoj propagandi na njen Balkan jedinstvu i bratskoj slozi, izdao uz sudjelovanje mnogih prijatelja sjedinjenja crkava dr Aleksandar Breščenski*, sv.1 (Zagreb: Srpska štamparija, 1896.) ; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 274-277; T. VUKŠIĆ, „Nadbiskup Josip Stadler i Srbi“, 367-371.

²⁰ „Balkan: Jedinstvu i bratskoj slozi“, *Posavska Hrvatska*, 27. 6. 1896., 3.

²¹ Josip pl. Vancaš (1859.-1932.), arhitekt koji je izgradio sarajevsku katedralu, biskupsku rezidenciju i palaču Vlade u Sarajevu, zgradu željezničkog kolodvora u Bos. Brodu te Prvu hrvatsku štedionicu u Zagrebu, kao i druge neke reprezentativne građevine. Politički je pripadao je Stadlerovu pravaškom krugu: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 534.

Sve su ovo ‘monumenta aere perennia’, koja će i potomstvu kazivati, koli velik i zaslužan je bio za crkvu i narod nadbiskup Stadler.“ Uredništvo dodaje i nove planove radinoga nadbiskupa: da u Sarajevu podigne sirotište, pa mu želi: „e da dobri Bog još na dugo uzdrži i poživi ovog prezaslužnog našeg Brodjanina, ovako djelotvorna spasonosno na slavu Boga, a ponos celog hrvatskog naroda“.²²

I intelektualne prinose vrijednoga nadbiskupa prati glasilo brodskih pravaša. *Posavska Hrvatska* s puno pohvala ističe Stadlerov prijevod na hrvatski jezik Evanđelja po Mateju, dok je Markovo evanđelje u pripremi za tisak. Čak 3000 primjeraka Matejeva evanđelja prodano je odmah nakon izlaska iz tiska. „Suvišno je i izticati da ovo sv. pismo nalazi obće priznanje svih biskupa“, pisala je *Posavska Hrvatska*. Naravno da je učeni biskup dobio sve pohvale jer je uz tešku pastirsku službu, našao vremena i za ovako važan posao znanstvenika i prevoditelja, „dajuć svojem stadu obilje milosti rieči Božje, u evangjelju, koje će se – sigurni smo – ubrzo udomiti u kršćanskih kućah svih Hrvatah“. Bila je to velika knjiga od 815 stranica s komentarima.²³

U zagrebačkom pravaškom listu *Hrvatska* jedan franjevac, dr. Ljudevit Lauš, profesor biblijskih studija u franjevačkom samostanu u Livnu, kritizirao je ovaj prijevod Matejeva evanđelja. Mladi je franjevac izrazio svoju žalost zbog lošega prijevoda i tumačenja i zaključio da prevoditelj „tomu poslu ni izdaleka dorastao nije“, argumentirajući to, između ostalog, i činjenicom da je Stadler napisao da je Matejevo evanđelje bilo napisano prvobitno hebrejski; da su se mudraci poklonili Isusu trinaest dana nakon rođenja, dali mu kao dar i zlato, a kod obrezanja Marija je dala „poput kakve sirote samo dvije golubice, kad je imala zlata, te je mogla bar jedno janje pregoriti“.²⁴ Sarajevski dopisnik *Posavske Hrvatske* zamjera mladom doktoru na riječima za Stadlera kao prevoditelja poput: „nu na žalost tom poslu ni izdaleka nije dorastao“, da je „pisac zameten, površan, oskudan, prebrz u pravljenju zaključakah“. Način na koji je mladi doktor fra Lauš podvrgao kritici prijevod Matejeva evanđelja nadbiskupa Stadlera izazvao je ogorčenje u redovima iz kojih je pisac teksta za *Posavsku Hr-*

22 „Josipovo u Sarajevu“, *Posavska Hrvatska*, 30. 3. 1895., 3.

23 „Iz Bosne i Hercegovine: Sv. Pismo“, *Posavska Hrvatska*, 4. 5. 1895., 3.

24 „Književnost: Sveto pismo Novoga zavjeta, Knjiga I.: Sveto evangjelje po Mateju: Preveo po Vulgati i protumačio dr. Josip Stadler, metropolita i nadbiskup vrhbosanski“, *Posavska Hrvatska*, 11. 6. 1895., 133; isto, „Književnost: Sveto pismo Novoga zavjeta, Knjiga I.: Sveto evangjelje po Mateju: Preveo po Vulgati i protumačio dr. Josip Stadler, metropolita i nadbiskup vrhbosanski“, *Posavska Hrvatska*, 12. 6. 1895., 134.

vatsku jer vrijeđa samo zato da vrijeđa nadbiskupa kao prevoditelja, „koji onim djelom za cielo nije išao, da proslavi svoju osobu, već da iz plemenite pobude izpuni prazninu koja se već od dulje vremena osjeća“.²⁵

Za građevinske svoje pothvate, kao što smo rekli, Stadler je imao veliku pomoć i u biskupu Strossmayeru. U listu nalazimo vijest da je Stadler bio u posjetu kod Strossmayera, ali ne nalazimo informaciju da mu je đakovački biskup dao za kanonički dom 2000 for (ranije još 7000 for). Uz to je dopustio župniku iz Sarajeva, Ambrincu, skupljanje priloga po Đakovačkoj biskupiji za sjemenište u Sarajevu na preporuku nadbiskupa Stadlera. Brođani su tom zgodom dali samo 95 for, ali se „Sarajlija“ nada da će drugi puta više biti skupljeno jer tada neki viđeniji građani nisu bili kod kuće. Brodsko Gradsko zastupstvo dalo je 100 for, na žalost „Sarajlije“, koji je uvjeren da su mogli dati barem onoliko koliko su dali za židovski hram.²⁶

Stadler nije u glasilu brodskih pravaša, *Posavskoj Hrvatskoj*, tako često spominjan kao npr. Strossmayer. Dok se Strossmayerov svaki imendan i rođendan registrirao i čestitao, Stadler nije praćen s takvom pažnjom. No, ipak nalazimo puno vijesti i o njemu. *Posavska Hrvatska*, kao glasilo Stranke prava, naročito nastoji buditi hrvatsku nacionalnu svijest u bosanskom području. To je jedan od bitnih zadataka koji si je ovo glasilo zadalo. Svaki čin koji tome pridonosi nalazi u njemu zagovornika. Vjerski blagdani i okupljanje na njima katoličkoga naroda s obje strane rijeke Save za to je posebno važno. U pismu od 16. lipnja 1895. nepoznati adresant piše o proslavi blagdana Srca Isusova, koje je zaštitnik katedrale u Sarajevu. Na hodočašće su se tada zgrnule mase svijeta kako iz Bosne, tako i iz hrvatske Posavine, napose iz brodskih sela. Za hodočasnike je uvijek poduzetni nadbiskup Stadler i ove godine uspio osigurati snižene cijene prijevoza.²⁷ Važan je u tom smislu kao ilustracija članak „Nadbiskup Stadler u Brodu“. U njemu se izvješćuje o dolasku nadbiskupa u Bosanski Brod na krizmu. Na granici u Novom Selu podignut je slavluk gdje su visokoga gosta dočekali upravitelj kotara Mihanović s gradonačelnikom Broda na Savi

²⁵ „Iz Bosne i Hercegovine“, *Posavska Hrvatska*, 28. 6. 1895., 3.

²⁶ „Iz Bosne i Hercegovine: Iz Sarajeva“, *Posavska Hrvatska*, 8. 6. 1895., 3.

²⁷ „Iz Bosne i Hercegovine: Hodočašće u Sarajevo“, *Posavska Hrvatska*, 22. 6. 1895., 3; „Iz Bosne i Hercegovine: Svetkovina Srca Isusova“, *Posavska Hrvatska*, 6. 7. 1895., 3; U kronici župe Garčin o tom hodočašću je zapisano: „...mnoge su župljanke otišle na proslavu Presvetog Srca Isusova u Sarajevo. Anka Knežević iz Bickog Sela dobila je od sarajevskog nadbiskupa dr. Stadlera molitvenu knjižicu na dar što ju je osobito uzradovalo“: Antun DEVIĆ - Stjepan STAREŠINA, *Župa Garčin* (Osijek, vl. naklada, 2008.), 253.

Stjepanom pl. Horvatom, braćom Brlić i majorom Müllerom. Na pozdrav kotarskog predstojnika uzvratio je Stadler zahvalom za dobrodošlicu. U Bosanskom Brodu pozdravio je kod slavluka nadbiskupa gimnazijalac Čabrajić. U izvješću *Posavska Hrvatska* ističe se da je slavluk bio okićen hrvatskim zastavama, „prem dakako nije manjkalo ni službenih bosanskih“.

Autor izvješća s radošću konstatira kako se vidi da je hrvatska nacionalna svijest „duboko ukorijenjena“ i u „našu prekosavsku braću“. Navečer je priređena biskupu serenada pred svratištem „Caru austrijskom“. Tu je Vatroslav Brlić pozdravio Stadlera kao Brođanina, kao poglavara Katoličke Crkve „u našoj posestrimi Bosni i Hercegovini“, kao „začasnog člana Broda na Savi“, „a nama je pako osobito veselje što mi Brođjani možemo reći da ste naš“. Stadler je uzvratio na pozdrav poželjevši svojemu rodnom gradu „neka bi se tako razširio, i brojem, da bude najveći grad svete nam domovine Hrvatske. Nu što koristi biti veliki grad ako manjka duša svakom gradu tj. Hrvatstva. (Burni ‘Živio’!). Ja želim da u Brodu bude ali takovo Hrvatstvo, ne koje samo viče da nam živi domovina, već onakovo Hrvatstvo, koje je pripravno sav svoj imetak i sve što naziva svojim, Hrvatskoj, kažimo svetoj domovini Hrvatskoj, žrtvovati! (urnebesni ‘Živio’)“.

Stadler je u svojem govoru dao oduška i svojem rodoljublju i svojem brodoljublju. Poželio je da Brod procvjeta, da njeguje svoje običaje, da se u slozi Brođani bore za svoj napredak bez obzira na stranke, a poljupcem Vatroslavu Brliću istaknuo je da je „poljubio cijeli Brod“. *Davor* je na to zapjevao „hrvatske davorije“, „Za dom mili“, pa je komers završio, a na povratku je zapjevana i „Liepa naša domovino“. Za cijeloga puta izmjenjivali su se poklici „Živila Hrvatska“, „Živila Stranka prava“, „Živio Ante Starčević“, pjevana pjesma „Bog i Hrvati“. Kad su se davoraši zahvalili vatrogascima, otpjevana je pjesma „Slovenec i Hrvat“. Kao što vidimo, ovaj posjet nadbiskupa Stadlera protekao je, prema prikazu u *Posavskoj Hrvatskoj*, kao hrvatski rodoljubni susret. Drugi dan nadbiskup je krizmao 550 krizmanika, a dan je završio „večerom u gostoljubivom domu našega otačbenika g. dr. Vatroslava Brlića, kojega je g. nadbiskup osobito odlikovao odazvav se njegovu pozivu prem nije ni mislio prelaziti u naš Brod“.²⁸ O tom posjetu bit će kasnije nešto više riječi. Nema sumnje da je Stadlerov utjecaj na razvoj hrvatske nacionalne svijesti i Brođana bio velik kako se i na ovom primjeru pokazuje. Izvjestitelj s proslave poziva Brođane da se sjete Stadlerovih rodoljubivih riječi kod sljedećih gradskih izbora.

²⁸ „Nadbiskup Stadler u Brodu“, *Posavska Hrvatska*, 17. 8. 1895., 2.

Svakako valja spomenuti članak u *Posavskoj Hrvatskoj* u kojemu se prikazuje kazališno djelo putujućega glumca Č.S. Jurkovića, „Okupacija Bosne“, koje je autor posvetio nadbiskupu Stadleru. Izvelo ga je „kazališno društvo Ćirićevo u sriedu 25. ožujka t.g. prvi puta u Brodu“. U kazališnom komadu „htjelo se s jedne strane prikazati borba islama, kojemu prijeti opasnost od navale tuđe, kulturnije sile, s druge strane potištenog kršćanstva“, koje u stijegu kršćanskog vladara vidi spas. Nakon raznih zapleta carska vojska zauzima Sarajevo, a iza kulisa odzvanjaju zvuci hrvatske himne, „koja imade simboličkim načinom prikazati svrhu i apoteozu zauzeća“. *Posavska Hrvatska* smatra djelo neuspjelim (glavnog junaka Hadži Loju idealizira, zaodjeven je plaštem vjere, pravednosti i milosrđa, ali bez akcije, bez aktivne radnje, a predstavnik nove misije, general Filipović, dobio je neznatnu ulogu). Dramu je prikazivalo u Brodu društvo P.V. Ćirića,²⁹ koje ima „sasma dobrih sila“ (Jurković, Janošević, Barjaktarević, gdje Milojević i Ilić, te Topalović). U Brodu je ovo, inače srpsko društvo, zabavljalo građane 2 mjeseca, ali nisu imali novčanog uspjeha jer je prikazivalo pretežno hrvatske komade, koje mu „zamjeraju naša braća cincari što se prozvaše ‘Srbi’“, zaključuje *Posavska Hrvatska*.³⁰

Autor te drame je, kao što je rečeno, Č.S. Jurković, putujući glumac. Posvetio je djelo nadbiskupu Stadleru, iako nije prije zamolio dopuštenje. Nadbiskup je tu posvetu otklonio „jer se ne slaže sa svetošću biskupskog zvanja i časti“, kako je razlog objasnio biskupov tajnik Tomo Igrc.³¹

U glasilu brodskih pravaša Stadler je istican najčešće kao „otac siromaha“. Često je pomagao najsiromašnijim stanovnicima Bosne bez obzira na vjersku pripadnost. U prilogu pod naslovom „Stradalnici u Polimlju i Podrinju“ uredništvo *Posavske Hrvatske* ističe hvalevrijedan postupak „oca siromaha“, nadbiskupa Stadlera, koji je odmah obišao postra-

²⁹ Petar Ćirić (1854.-1918.), kazališni djelatnik, redatelj i glumac. Rođen u Vršcu, pokušao završiti neke zanate bez uspjeha, kao i Vojnu akademiju u Bečkom Novom Mjestu. Započeo glumačku karijeru u beogradskom Narodnom pozorištu. U glumačkoj družini M. Barbarića kratko djeluje 1889., a od kraja te godine do 1914. vodi vlastitu glumačku družinu s kojom gostuje po većim hrvatskim i bosanskohercegovačkim gradovima. Od 1895. do 1907. kontinuirano je u Varaždinu, gdje pridonosi potiskivanju njemačkih kazališnih družina i afirmaciji hrvatske riječi. Uglavnom režira sam. Povremeno i glumi. Da bi podigao umjetničku razinu družine, u goste je pozivao i renomirane glumce Mariju Ružičku – Strozzi i Milicu Mihičić: Petar ĆIRIĆ, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3 (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1983.), 153-154.

³⁰ „Okupacija Bosne“, *Posavska Hrvatska*, 28. 3. 1896., 3.

³¹ „Izjava“, *Posavska Hrvatska*, 11. 4. 1896., 1.

dala mjesta. Posebno se spominje Bjeljina u kojoj je nadbiskup odlučio cijelu zimu prehranjivati 40 najteže stradalih obitelji bez obzira na vjersku pripadnost. Priznanje nadbiskupu odali su kotarski predstojnik Bela pl. Marich i gradonačelnik Hadži Suljaga Grabčanović te druge muslimanske obitelji. Akciju prikupljanja pomoći za postradale započela je Vlada, a dobrotvori su se našli i u Bosni i Hercegovini, kao i u svijetu. *Posavska Hrvatska* ističe kao poseban doprinos izvana S. M. pl. Rotschild od 3000 for.³² Vjerojatno je ovaj naporni pohod postradalima uzrok upale porebrice i upale pluća, opasne bolesti, što ju je nadbiskup ubrzo dobio. Dopisnik izražava želju i nadu da će ovu tešku bolest svladati „jaka narav ovog Božjeg ugodnika“.³³ Tešku bolest je prebolio, ali je ostala posljedica: trajna astma. List brodskih pravaša prati oporavak nadbiskupa na Lokrumu, izražava radost zbog poboljšanja njegova zdravstvenog stanja.

Na temelju vijesti u *Vrhbosni* prenosi sadržaj pisma Pape Leona XIII. koje je, uz apostolski blagoslov i želju za brzim i potpunim ozdravljenjem uputio nadbiskupu Stadleru. Ova Papina briga potaknula je uredništvo *Posavske Hrvatske* da je posebno istakne kao razlog za ponos svakoga Hrvata „da u dr. Stadleru ima toli zaslužna i ugledna crkvenog dostojanstvenika“.³⁴ *Posavska Hrvatska* prenosi vijesti iz *Vrhbosne* o posjetu Hrvatskoga pjevačkog društva „Gundulić“ iz Dubrovnika na Lokrum nadbiskupu, zatim Hrvatske radničke zadruge koji su išli biskupu u posjet lađama i bakljama uoči imendana, sv. Josipa. Za imendan posjetila su ga tri biskupa: Marčević, Milinović i Uccellini. „Ne će zaboraviti Lokrum taj liepi sastanak junačkih biskupa, koji nikad ne zaboravljaju pomišljati na sreću svoga naroda.“ *Posavska Hrvatska* citira *Vrhbosnu*, koja opet citira salzburški list *Kirchenzeitung*: „Otok Lokrum imade mnoge ljepote i dražesti u sebi, ali najdragocjenije i najmilije u tom malom zemaljskom raju, dragi kamen u sjajnu prstenu sad je sigurno mili i predragi vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler.“³⁵ Biranim riječima čestita list brodskih pravaša imendan Strossmayeru i Stadleru. „Mi se toj slavi svim srcem pridružujemo sa vrućom molitvom da dobri Bog još mnogo i dugo uzdrži ta dva bisera Crkve Kristove i hrvatske nam domovine.“³⁶

32 „Stradalnici u Polimlju i Podrinju“, *Posavska Hrvatska*, 12. 12. 1896., 3.

33 „Iz Bosne i Hercegovine“, *Posavska Hrvatska*, 31. 12. 1896., 3.

34 „O zdravlju dr. Stadlera“, *Posavska Hrvatska*, 6. 2. 1897., 3; „Iz Bosne i Hercegovine: Nadbiskup Stadler“, *Posavska Hrvatska*, 13. 3. 1897., 3.

35 „Viestnik: O boravku nadbiskupa dr. Stadlera na Lokrumu“, *Posavska Hrvatska*, 3. 4. 1897., 3.

36 „Viestnik: Dva odlična svečara“, *Posavska Hrvatska*, 19. 3. 1898., 3.

Izvori od 1906. do kraja Prvoga svjetskog rata

Brodski tjednik. Organ za komunalne i društvene interese prenio je vijest sa sjednice Gradskog zastupstva, koja je održana 31. svibnja 1906., iz koje saznajemo da je u Brodu bio formiran Odbor za proslavu 25. godišnjice biskupovanja dr. Josipa Stadlera. Kao predstavnici rodnoga grada Broda na proslavu u Sarajevo određeni su gradonačelnik Zefir Marac i njegov zamjenik dr. Vatroslav Brlić, župnik Antun Leskovac, Stjepan pl. Horvat i Mato Latković. „Osim toga jednoglasno zaključuje se, na predlog Stjepana pl. Horvata da se jedna ulica nazove Josipa Šadlera na vječni spomen.“³⁷ Na proslavi 25. godišnjice biskupske službe, ističe isti brodski list, da je među mnogobrojnim narodom bila „i impozantna deputacija nadbiskupova rodnog grada Broda na S.“ Bio je to najprikladniji trenutak da se ostvari želja iz Stadlerove mladosti, da se osnuje sirotište u Brodu i za zakladu pod nazivom „Stadlerovo sirotište“ dali su priloge: sam nadbiskup 5000 K, Antun Leskovac 5000 K, sarajevski župnik i kanonik Andrija Predmersky 3000 K i travnički župnik Stjepan Oršić 2000 K. „Ovim plemenitim djelom postaviše uspomeni svog druga trajniji spomenik, nego da je od mramora[...]“³⁸ Ideja o ulici Josipa Stadlera u Brodu, i o „Stadlerovu sirotištu“ u Brodu nije ostvarena. Sve ovo događalo se u lipnju 1906., nekoliko mjeseci kasnije potpisane su Riječka i Zadarska rezolucija, a onda je u prosincu stvorena i Hrvatsko-srpska koalicija. Njezina temeljna politička misao sasvim je protivna političkom uvjerenju Josipa Stadlera.³⁹ Na sjednici Gradskog poglavarstva 27. studenog 1909. na prijedlog gradonačelnika Stjepana Benčevića, dobili su u gradu Brodu svoju ulicu Ante Starčević, Josip Frank, biskup J. J. Strossmayer, Eugen Kumičić, Andrija Olujević, Eugen Kvaternik, Stanko Vraz, August Šenoa.

³⁷ „Zapisnik od 31. svibnja 1906.“, *Brodski tjednik*, 2. 6. 1906.; v. i Stjepan BLAŽANOVIĆ, *Novine Brodskog Posavlja: Stoljeće brodskog novinstva (1894.-1994.)*, (Slavonski Brod: Posavska Hrvatska, 1994.), 22.

³⁸ „Štadelrovo sirotište“, *Brodski tjednik*, 30. 6. 1906.

³⁹ Na sjednici Gradskog poglavarstva 27. studenog 1909. na prijedlog gradonačelnika Stjepana Benčevića, dobili su u gradu Brodu svoju ulicu Ante Starčević, Josip Frank, biskup J.J. Strossmayer, Eugen Kumičić, Andrija Olujević, Eugen Kvaternik, Stanko Vraz, August Šenoa: „Gard Brod – hrvatskim velikanima“, *Posavska Hrvatska*, 4. 12. 1909.; zahvaljujemo prof. Ivanki Bunčić što nas je upozorila na ovaj podatak; nije jasno zašto nije tada ostvarena i ideja da Josip Stadler dobije ulicu u Brodu. Najvjerojatnije da je on sam osobno smatrao da kao još živ čovjek ne treba dobiti ulicu, pa je tu čast otklonio.

Obnovljena *Posavska Hrvatska*, Glasilo Starčevićeve stranke prava (frankovaca), također prati rad nadbiskupa Brođanina. Objavljuje niz kratkih i dužih vijesti o njegovim odlascima na pastoralne pohode, raznim proslavama njegovih mladomisničkih obljetnica, biskupskim obvezama, političkom angažiranju i sl. Naravno, *Posavska Hrvatska* s pažnjom prati razvoj političkoga života u Bosni Hercegovini. Najčešće donosi vijesti u posebnim rubrikama: „Iz susjedne Bosne“ ili „Iz hrvatske Bosne“. Stvaranje „Hrvatske narodne zajednice“⁴⁰ najprije najavljuje u Derventi (za 22. veljače 1908.) i nada se „da će se svi Hrvati ubave Dervente uhvatiti u

40 Hrvatska narodna zajednica je organizacija hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini čija je pravila i statut Zemaljska vlada, odnosno Zajedničko ministarstvo financija odobrilo 10. studenog 1907. Prvaci HNZ-a izjasnili su se za aneksiju, što je bio razlog da se dopusti njegov rad. Uz izradu pravila i statuta napravljen je u jesen 1906. interni (tajni) program, kojim su se odredila temeljna politička stajališta nove organizacije, kao temelj dugoročnijeg razvitka hrvatskoga nacionalnog pokreta. Temeljno načelo toga pokreta jest da su Bosna i Hercegovina hrvatske zemlje etnički i državnoopravno, koje se trebaju sjediniti s Hrvatskom u okviru Monarhije. Drugo načelo je bilo da se u Bosni i Hercegovini među Hrvatima ne može dopustiti razvijanje više stranaka jer su Hrvati i malobrojniji i ekonomski slabiji od Srba i muslimana. Napose se ne može dopustiti prenošenje političkih ideja Hrvatsko-srpske koalicije u Bosnu i Hercegovinu. U siječnju i veljači 1908. održane su osnivačke skupštine u Tuzli, Banjoj Luci i Sarajevu te u Travniku, Mostaru i Bihaću. Konstituirajuća sjednica Središnjeg odbora održana je 21. veljače 1908. Prva radna sjednica Središnjeg odbora održana je 22.-25. veljače 1908. Središnji odbor činili su predsjednik (dr. Nikola Mandić, odvjetnik i dogradonačelnik Sarajeva), tajnik (Nikola Preka) i članovi Središnjeg odbora (izabrani su tada: Ivo Budimirović, dr. Jozo Sunarić, fra Marijan Dujić, dr. Milan Katičić, Aleksa Cvijetić, dr. Ivo Pilar, Hamid Šahinović-Ekrem, Stjepan Mihić, Pavo Grgić, Kosta Džebić-Marušić, Đuro Džamonja, Dane Čubelić). HNZ bio je podijeljen u šest okružnih odbora, a za svaki je bio izabran i njegov predsjednik (dr. Sunarić za Okružni odbor Banja Luka, dr. Milat Katičić za Bihać, fra Ambro Miletić za Mostar, Pero Zelenika za Sarajevo, fra Marijan Dujić za Travnik, dr. Ivo Pilar za Donju Tuzlu). Nadbiskup Stadler je podržao rad Hrvatske narodne zajednice. S obzirom na odnose između njega i nove organizacije hrvatskog naroda napose je važan 2. čl. pravila HNZ-a. U prvoj verziji, koju je odobrilo Zajedničko ministarstvo, stajalo je da je „svrha HNZ gospodarsko i prosvjetno podizanje hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini. Politička djelatnost isključena je.“ Druga verzija je tiskana naknadno, a isticala je da „svrha HNZ je gospodarsko-prosvjetno-društveno-kršćansko-moralno podizanje hrvatskog-katoličkog naroda u Bosni i Hercegovini, budući da je katoličko društvo, to u vjersko-prosvjetnim pitanjima stoji prema svakome na stanovištu katoličke vjere“. Ovim se htjelo preduhitriti moguće nesporazume sa Stadlerom, koji je tvrdio da pravila nove organizacije ne slijede načela katoličkog morala v.: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 177-180, kao i Luka ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata* (Zagreb: Globus, 1985.), 232-233.

čvrsto kolo za promicanje hrvatskih narodnih interesa“.⁴¹ Nadalje, u *Posavskoj Hrvatskoj* u nalazimo vijest o proslavi nadbiskupove 40. obljetnice mlade mise u Mariji Bistrici što ju je proslavio sa svojim kolegama;⁴² posvetu nove crkve u Varešu, gdje mu je upriličen veličanstven doček.⁴³ List brodskih pravaša donosi vijest da je dr. Ivan Šarić, vrhbosanski kanonik, imenovan pomoćnim biskupom na prijedlog nadbiskupa Stadlera. „Ova radosna vijest odjeknut će užom našom domovinom, a pozdravit će ju sa uzhitom čitava Hrvatska. Dr. Ivan Šarić prvi je svjetovni svećenik rodom bosanac, koji se popeo do biskupskog dostojanstva“, pisala je *Posavska Hrvatska*.⁴⁴ Uz druge kraće vijesti *Posavska Hrvatska* je zabilježila da je dr. Svetozar Rittig dao svotu novca, koju je mislio dati za vijenac pokojnoga oca brodskoga župnika Leskovca, za sirotište koje je osnovao Stadler.⁴⁵

Puno pažnje posvetila je *Posavska Hrvatska* deputaciji katolika (preko 400 osoba, a list *Vrhbosna* govori o 500 ljudi iz svih slojeva naroda, u narodnim nošnjama) u Beč koju su vodili nadbiskup Stadler i biskupi fra Paskal Buconjić i fra Marijan Marković u studenom 1908. Krenuli su vlakom iz Sarajeva 23. studenoga i s pet sati zakašnjenja, koje *Posavska Hrvatska* pripisuje mađarskim smicalicama, stiglo je društvo 24. oko pola noći u Beč. U ime grada Beča deputaciju je dočekao i pred gotovo tisuću Bečana pozdravio zamjenik gradonačelnika dr. Neumayer. Stadler je uzvratilo pozdravom na hrvatskom i njemačkom jeziku. Nekoliko osoba iz deputacije na čelu s nadbiskupom i biskupima primio je zajednički ministar financija barun Burián 25. studenog 1908. Tu je Stadler u pozdravnom govoru na hrvatskom tražio da se Bosna i Hercegovina sjedini „s materom zemljom Hrvatskom“ te da katoličke zastupnike za budući bosanskohercegovački sabor biraju samo katolici. U svojem odgovoru, ističe *Posavska Hrvatska*, ministar je čestitao katoličkoj deputaciji i katolicima zbog aneksije, „jer da su se tim približili svojoj braći“. Obećao je da će katolici sami birati svoje zastupnike za budući sabor. Obećao je također i izdašnju pomoć franjevcima, a što se tiče katoličke autonomije u Bosni i Hercegovini, istaknuo je da će tu raditi sporazumno s episkopatom. Prigodom prijema kod ministra Buriána franjevci su predali svoj poseban memorandum u ko-

41 „Iz susjedne Bosne: Hrvatska narodna zajednica“, *Posavska Hrvatska*, 22. 2. 1908., 5.

42 „Iz susjedne Bosne: Nadbiskup dr. Josip Stadler“, *Posavska Hrvatska*, 21. 9. 1907., 5.

43 „Iz susjedne Bosne: Vareška slava“, *Posavska Hrvatska*, 5. 10. 1907., 6.

44 „Kanonik dr. Ivan Šarić biskup“, *Posavska Hrvatska*, 28. 3. 1908., 6.

45 „Odkup vijenca“, *Posavska Hrvatska*, 12.9.1908., 5.

jemu su iznijeli i obrazložili svoje zahtjeve. Navečer je grad Beč priredio deputaciji svečani banket.

U četvrtak 26. studenog 1908. kralj je primio cijelu deputaciju u posebnu audijenciju. *Posavska Hrvatska* ne donosi vijest da je Stadler pozdravio kralja i na hrvatskom, ali ističe da ga je toga dana kralj imenovao „svojim tajnim savjetnikom“, što je među članovima deputacije izazvalo veliko oduševljenje. Isti dan poslije podne primio je deputaciju i prijestolonasljednik. Dopisnik poziva da se kod dolaska u domovinu u Brodu treba skupiti „sve što osjeća hrvatski to jest starčevićanski“ na kolodvor, „da pokaže vruću bratsku ljubav, koju gojimo za milu našu bosansku braću“.⁴⁶ U istom listu donesen je i prikaz radosnog dočeka, koji su priredili brodski starčevićanci deputaciji na čelu sa Stadlerom, koja se išla zahvaliti kralju na aneksiji. Nadbiskupa je pozdravio odvjetnik Ivo Elegović izražavajući radost da može „samo na čas pozdraviti dične sinove ponosne Bosne i Hercegovine, te kolijevke hrvatskog kraljevstva“. Nakon deset minuta gosti su nastavili put Bosanskog Broda uz pratnju mnoštva građana starčevićanaca.⁴⁷ O tome pohodu u Beč i prijemu kod kralja *Posavska Hrvatska* piše i u sljedećem broju. Prenosi detalje čije značenje preuveličava: kraljeve riječi pri rukovanju s nadbiskupom: „Sie sind also alle Kroaten und Kristen“, i na kraju „S Bogom, te hvala vam“, što je popraćeno burnim pljeskom.⁴⁸

Zanimljivo da *Posavska Hrvatska* ne prenosi govor nadbiskupa Stadlera pred kraljem. List ističe da su deputarci došli na čelu s nadbiskupom Stadlerom „pred svog kralja i s narodnim našim svetim težnjama, napose s tražbinom koju je posvetila tisućljetna naša povijest, narodno načelo, državno dakle i prirodno pravo, s tražbinom da se Bosna i Hercegovina sjedine s Hrvatskom u jednu samostalnu državu, a u okviru habsburške monarhije“. *Posavska Hrvatska* ističe da je ministar Burián iz Stadlerova govora iskrižao dijelove koji govore o pripadnosti Bosne i Hercegovine Hrvatskoj. Glasilo brodskih pravaša ističe da je Stadler „najdosljedniji i najrevniji pobornik ideje da se Bosna i Hercegovina povrate materi zemlji Hrvatskoj“. Prijem deputacije i odlikovanje nadbiskupa Stadlera čašću „tajnog savjetnika“ s naslovom „Preuzvišenosti“, bili su za glasilo brodskih pravaša znak „da hrvatska ideja i narodna težnja, da se Bosna i Herce-

⁴⁶ „Deputacija bosansko-hercegovačkih katolika u Beču“, *Posavska Hrvatska*, 28. 11. 1908., 1-2.

⁴⁷ „Doček hrvatske deputacije“, *Posavska Hrvatska*, 5. 12. 1908., 4-5.

⁴⁸ „Dojam sa hrvatske katoličke deputacije kod kralja u Beču“, *Posavska Hrvatska*, 24. 12. 1908., 4.

govina sjedine s Hrvatskom, nailazi na simpatije dvora i našega kralja“.⁴⁹ To što je ministar Burián u Stadlerovu govoru prekrizio baš one dijelove koji govore o sjedinjenju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, u *Posavskoj Hrvatskoj* je nadomješteno činjenicom da je kralj počastio Stadlera titulom „tajnog savjetnika“.⁵⁰ No, nade brodskih pravaša pokazale su se bez temelja. Mnogo jači faktori odlučili su protiv njihovih iluzija. U tom je govoru Stadler isticao važnost aneksije za sigurnost bosanskohercegovačkih Hrvata jer im je tim činom osigurana i sloboda vjere, a kao Hrvatima i narodni opstanak.

U audijenciji kod prijestolonasljednika Franje Ferdinanda isti dan poslije podne, Stadler je „zahvalio na sudjelovanju prijestolonasljednikovu oko proglašenja aneksije Bosne i Hercegovine“, komentirala je nadbiskupov govor *Vrhbosna*. Pri tome je Stadler izrazio želju za što skorijim sjedinjenjem Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, „da se majka i kći u svom zajedničkom domu zagre“.⁵¹ Franjo Ferdinand je u odgovoru istaknuo da se raduje dolasku deputacije katolika iz Bosne i Hercegovine. Obećao je da će, kao i do sada, voditi brigu o interesima katolika u Bosni i Hercegovini, štiti njihove kulturne interese, kao i vjerske i kulturne interese ostalih vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini. Dotle je prijestolonasljednik govorio njemački, a dalje je nastavio govoriti hrvatski izražavajući želju da će se doskora moći sam osobno osvjedočiti o kulturnom i gospodarskom napretku Bosne i Hercegovine.⁵²

Bit Stadlerove organizacije poklonstvene deputacije bila je da se izrazi želja za ujedinjenjem Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, a ne njegova želja za liderstvom u politici. On je sigurno zamjerao Mandiću što se nije, kad je njegova deputacija primljena u audijenciju, izjasnio za sjedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom jer je to pitanje bilo dio suverenih prava cara i kralja Franje Josipa.⁵³ No, vidjeli smo da je u njegovu

⁴⁹ „Pozdrav braći“, *Posavska Hrvatska*, 28. 11. 1908., 5.

⁵⁰ „Pozdrav braći“, *Posavska Hrvatska*, 28. 11. 1908., 5; kralj i car Franjo Josip I. Stadlera je uvrstio među svoje nove tajne savjetnike u povodu šezdesetogodišnjice svojega vladanja na prijedlog zajedničkog ministra financija Istvana Buriána, koji je u pismu Zemaljske vlade Antonu Winzoru 23. studenog 1908. svoj prijedlog potkrijepio Stadlerovim kršćanskim vrlinama, njegovim zaslugama za izgradnju brojnih crkvenih zavoda i institucija, njegovom iznimnom lojalnošću prema dinastiji: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 194.

⁵¹ „Naša Monarhija: Poklonstvena deputacija katolika Hrvata iz Bosne i Hercegovine kod Njeg. Veličanstva“, *Vrhbosna* 23 (1908.), 416-418.

⁵² „Naša Monarhija“, 417-418.

⁵³ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 191-193; Prije Stadle-

govoru bila prekrížena upravo ta bitna želja koja je i motivirala njegov dolazak u Beč.

Druge brodske novine koje prate i komentiraju rad nadbiskupa Stadlera kao svojega sugrađanina su *Materinska riječ*, glasilo Hrvatsko-srpske koalicije u Brodu.⁵⁴ List ne prati sustavno rad nadbiskupa Stadlera kao svojega sugrađanina, niti donosi neke podatke koji su važni za njega. Vatroslav Brlić bio je član te stranke. Politika ga je razdvojila od dva velika prijatelja: višekratnoga kuma dra Vladimira Prebega, koji je pristajao uz Frankovu stranku, čiji je predsjednik dugo bio, i nadbiskupa Stadlera, koji je također bio sklon Frankovoj struji u hrvatskoj politici. Brod na Savi bio je pravo poprište novinskoga rata dvije teško zavađene stranke: Starčevićeve Hrvatske stranke prava (frankovci) i Hrvatsko-srpske koalicije. *Materinska riječ*, u kojoj je Vatroslav Brlić imao vrlo važnu ulogu, donosi kratke, nekada sasvim periferne podatke vezane uz Stadlera, i to najčešće onakve koji imaju svrhu da njegov rad ili ismiju ili značenje umanje. Da je nekada kod Bosanaca „čakija“ bila brža od pameti, to priznaju svi koji ih dobro poznaju, a najviše oni sami. Jednu takvu zgodu prenosi *Materinska riječ* iz Kričanova i Svilaja gdje su se mladići potukli zbog djevojaka, pa „samokresi planuše“, „zasjaše noževi“, „potekla je bratska krv“, ali dopisnik konstatira da je to bilo baš u vrijeme kada je Stadler imao krizmu u Svilaju. „Vruća krv, a slab odgoj“, zaključak je koji je vjerojatno išao na račun nadbiskupa kako je odgojio svoje vjernike.⁵⁵ Na drugom mjestu kratko se kaže da ima vijesti da bi Stadler, „naše gore list“, „imao bezuvjet-

rove poklonstvene deputacije u Beču je 12. listopada 1908. bila primljena deputacija Hrvatske narodne zajednice na čelu s dr. Nikolom Mandićem i dr. Ivom Pilarom. Mandić kao vođa deputacije izrazio je „zahvalnost bosanskohercegovačkih Hrvata katolika“ za aneksiju Bosne i Hercegovine, no pripojenje ovih provincija Hrvatskoj nije spomenuo. U audijenciji kod prijestolonasljednika, Franje Ferdinanda, Mandić je, uz zahvalnost za aneksiju, izrazio i želju da se Bosna i Hercegovina sjedine s Hrvatskom. U odgovoru prijestolonasljednik je istaknuo da će Monarhija u anektiranim pokrajinama štititi interese svih religija: L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika*, 275-276; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 189-190.

54 „Što hoćemo?“, *Materinska riječ*, 4. 8. 1907., 2; Vlasnik lista bio je tiskar Dušan Zdravković, a odgovorni urednik Vilko Baumeister. Od 1. studenog 1908. vlasništvo lista preuzima Klub Hrvatsko-srpske koalicije. U uvodnom članku pod naslovom „Što hoćemo?“, jasno iznosi koalicionaški politički program, koji je uveo zbrku u nacionalno pojmovlje: „Hoćemo da se borimo za materinsku svoju riječ (Ne kaže koja je to. Op. a.), hoćemo da se borimo za pravo naroda hrvatskoga ili srpskoga na samostalan državni život [...]“

55 „Vruća u Bosanca krv“, *Materinska riječ*, 22. 9. 1907., 3.

no postati đakovačkim biskupom“.⁵⁶ *Materinska riječ* prati vrlo kratkim vijestima i bosansku katoličku deputaciju u Beč. U nekoliko redaka iznosi se da je deputacija od oko 400 katolika iz Bosne i Hercegovine krenula u Beč pokloniti se vladaru i zahvaliti na aneksiji. Kralj je primio deputaciju u četvrtak, „te mu je tom prilikom predana homagijalna čestitka“.

Glasilu brodskih koalicijonaša prenosi vijest prema glasilu *Obzor* da je cenzura izbacila iz Stadlerovoga govora riječ „Hrvatska“ gdje je nadbiskup tražio da se Bosna i Hercegovina spoji s Hrvatskom. Glavni cenzor govora bio je ministar financija Burián. Brodski koalicijonaši poučavaju svoje političke protivnike frankovce da se vidi, „da mi nesmiijemo niti želju izraziti pred najvišim forumom da se Bosna pripoji Hrvatskoj. I još će telići i dalje vjerovati Franku da je Velika Hrvatska tu na tanjuru“. Vijest, koju je prvi obznanio Karl Lueger, gradonačelnik Beča, da je biskup Stadler imenovan kraljevim „tajnim savjetnikom“, glasilo brodskih koalicijonaša prenijelo je prema listu naprednjaka *Pokret. Materinska riječ* kratko je komentirala da će ta vijest, ako se obistini obradovati sve, a napose Brođane, „jer je dr. Štadler brodsko dijete, naše gore list“. Put biskupa Šarića u Rim, koji je bio u isto vrijeme, *Materinska riječ*, na temelju nekih vijesti mjerodavnijih izvora, tumači tako da bi biskup Šarić imao postati nadbiskupom u Sarajevu, a Stadler biskupom đakovačkim.⁵⁷ Uz ovu kratku

⁵⁶ „Đakovački biskup“, *Materinska riječ*, 25. 10. 1908., 4.

⁵⁷ „Štadlerova deputacija u Beču“, *Materinska Riječ*, 29. 11. 1908., 2; „Sarajevski nadbiskup Štadler tajni savjetnik“, *Materinska Riječ*, 29. 11. 1908., 3; „Bosanska katolička deputacija u Beču“, *Materinska Riječ*, 29. 11. 1908., 5; „Put posvećenog biskupa Šarića u Rim“, *Materinska Riječ*, 29. 11. 1908., 5; nakon Strossmayerove smrti stolica đakovačkog biskupa ostala je nepopunjena punih pet godina. Bečki dvor nije htio ponovno iskustvo nekoga drugog Strossmayera, koji bi nastavio njegovu crkvenu i stranačku politiku. Veliki prepošt Stolnoga kaptola đakovačkog, Gabrijel Babić, u dopisu 26. travnja 1906. zamolio je u ime cijeloga klera Apostolsku nuncijaturu u Beču da se mjesto biskupa što prije popuni. Kao kandidate predložio je: dr. Josipa Stadlera, dr. Antuna Bauera profesora teologije u Zagrebu, Ivana Bujanovića, profesora teologije iz Đakova, te fra Rafaela Rodića. U dopisu apostolskog nuncija od 5. ožujka 1906. državnim tajniku, kardinalu Meryju del Valu, stoji da je prepošt Đakovačkog stolnog kaptola još 1906. zamolio Sv. Oca Papu da imenuje đakovačkim biskupom Josipa Stadlera. Kardinal državni tajnik naredio je nunciju da izvidi kako bi se taj izbor mogao postići. Nuncij je u odgovoru 26. travnja 1906. jasno dao do znanja da je Vlada apsolutno isključila mogućnost Stadlera kao kandidata zbog njegove bliske povezanosti sa Strossmayerom. Uz to, Stadler je čvrsto branio pravo Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu, nasuprot želji Ugarske vlade da se te pokrajine povežu državnopravno s Ugarskom. Vlada ni u Beču ni u Pešti nije htjela novoga Strossmayera u Đakovu kako su gledali na Stadlera kao kandidata: Marin SRAKIĆ, „Dr. Ivan Krapac – biskup dobrotvor i graditelj sjemeništa (1910.-1916.)“, *Scrinia Slavonica* 17 (2017.), 126-129.

pouku jugoslavenski orijentirane koalicije treba reći da je sav politički rad, osobito tajni, iste te koalicije izručivao Hrvatsku drugoj državi i njezinu vladaru, što je dovelo do katastrofalnih posljedica.

Koalicionaška *Materinska riječ* iskoristila je nesklonost vlasti da se govori u smislu hrvatskih pretenzija na Bosnu i Hercegovinu i podsjetila na suvremene događaje. „Na posljednjem frankovačkom vieću, gdje su frankovci našli za shodno ustrojiti legije⁵⁸ u obranu hrvatskog imena i teritorija proglašen je dr. Stadler neke ruke frankovačkim suvodjom uz dra Franka.“ Želje frankovaca, da se Bosna i Hercegovina sjedine s Hrvatskom, koje je zastupao Stadler u Beču, prekrižio je ministar Burián, „a neustrašivi Stadler, kojega dr. Frank nameće hrvatskom narodu za suvodju, da laglje objsjenjuje, dao si je te želje prekrižiti“. Kao i većina Koaliciji sklonih novina, i *Materinska riječ* je isticala da Stadler „nije imao kuraže izraziti barem želju da se sjedinimo“, da su članovi te deputacije pod Stadlerovim vodstvom „službeno zatajili svoje hrvatsko ime“, „putovavši pod svojim službenim imenom samo kao katolici, a o sjedinjenju nisu pred kraljem ni pisnuli“. Dapače, autor članka u *Materinskoj riječi* poučava: „Da si dr. Stadler nije dao križati želje hrvatskog naroda, drugačije bi danas stvar stajala. Iz carskog bi Beča odjeknulo širom svieta, da je pravo Hrvatske na Bosnu, da se Hrvati tog prava ne odriču, da je samo putem kraljevine Hrvatske i hrvatskog naroda opravdano i moguće pripojenje Bosne ovoj monarhiji.“⁵⁹

Naravno, ovim sarkazmom pisac teksta u *Materinskoj riječi* htio je pokazati, s jedne strane, koliko vrijedi „hrvatsko državno pravo“ u očima vlasti, koja ne dopušta da se pred kraljem uopće govori o tome; s druge strane, htio je prikazati Stadlera i politiku Starčevićeve stranke prava kao neprincipijelnu i izdajničku. Ne treba zaboraviti da je Koalicija u isto vrijeme, pod vodstvom Svetozara Pribićevića, potpuno podredila Hrvatsku srpskim nacionalnim i državnim interesima. Ocjenjujući danas obje političke opcije, i onu koju je zastupao Stadler, i onu koju je zastupala Koalicija, a s njom i naprednjaci i jugoslavenski nacionalisti, možemo reći kako razvoj zbivanja pokazuje da sama činjenica da prva opcija nikada nije dobila priliku u Monarhiji zauzeti ključnu ulogu u politici, da fran-

⁵⁸ Na velikom vijeću Starčevićeve Čiste stranke prava 5.studenog 1908., prihvaćen je prijedlog narodnog zastupnika, broskog odvjetnika dr. Ive Elegovića da se Hrvati organiziraju kao hrvatska narodna vojska pod imenom „hrvatskih narodnih dobrovoljačkih legija“, čija je zadaća da pod lozinkom „Za kralja i Hrvatsku“, štiti Bosnu i Hercegovinu protiv Srbije, koja je željela sebi pripojiti ove zemlje.

⁵⁹ „Frankovački rad za Hrvatske sjedinjenje“, *Materinska riječ*, 6. 12. 1908., 2.

kovci nisu bili takve „sluge“ kakvim ih se prikazivalo. Ne vidimo da su više u hrvatskom interesu radili oni koji su unijeli u nacionalno pojmovlje zbrku, stvarali nekakav „jedan dvoimeni narod“, ili „jedan troimeni narod“, kasnije „jugoslavenski narod“. Političke posljedice ovoga kaosa su se pokazale svojim tragičnim rezultatima tijekom cijeloga 20. stoljeća, a i danas su još vidljive.

Glasilu brodskih pravaša pozorno je i dalje pratilo razvoj političkih prilika u Bosni i Hercegovini. Konferencija katoličkih pouzdanika iz Bosne i Hercegovine sastala se na poticaj biskupa Stadlera 18. siječnja 1910. u Sarajevu pod predsjedanjem pomoćnog biskupa Šarića da zaključi stvaranje *Hrvatske katoličke udruge*. Na konferenciji je prihvaćen Starčevićev program iz 1894. Stvaranje *Hrvatske katoličke udruge*, koju je Stadler osnovao nasuprot *Hrvatskoj narodnoj zajednici*, pozdravljeno je u *Posavskoj Hrvatskoj*. Toj udruzi je zadaća „da okupi sve bosanske katolike kako bi u predstojećim izborima za bosanski sabor poput Muslimana i Pravoslavnih očuvali interese tamošnjih Hrvata“, ocjenjivala je *Posavska Hrvatska* smisao akcije nadbiskupa Stadlera s osnivanjem *Hrvatske katoličke udruge*. Izabran je agitacijski i izborni odbor za predstojeće izbore.⁶⁰

Glasilu brodskih koalicionaša, *Materinska riječ*, pisala je u vrijeme tih priprema za izbore kako je narod u BiH podijeljen prema vjerskoj pripadnosti. Prema broju pojedinih konfesija, dodijeljen je i broj mandata. Hrvati imaju tako 16 mandata. Katolici Hrvati imaju dvije stranke: „jedna je nenarodna, a toj je na čelu nadbiskup Šadler, koji je poznat i izvan granica Bosne radi toga pravca u politici“. Druga je „struja narodna, koja vodi pravu narodnu politiku, toj struji na čelu stoje dri. Mandić, Sunarić i Pilar, a uz nju su franjevci i biskupi mostarski i banjalučki“. Ta se struja zove Hrvatska narodna zajednica i više je u dvije godine napravila za hrvatstvo, „no Stadler za dvadeset i pet godina“, strančarski pretjeruje *Materinska riječ*. Uz HNZ bio je i Stadler, ali kad je vidio da neće moći „da se interesi naroda podvrgnu interesima pojedinih osoba“, onda su pojedine vođe HNZ-a prozvali „izdajicama, bezbošcima, itd.“ Odijelili su se od HNZ-a i Osnovali su HKU, „u koju imaju pristup svi katolici pa i ne bili Hrvati“. Htjelo se ovom akcijom osigurati da se u bosanski Sabor uvedu katolici - nehrvati. „I sam predsjednik te HKU je slika hrvatstva njena, on je jedan od glava sarajevskog 'Gesangfereina', to vam je Baurat Vančaš.“ Toj „nenarodnoj HKU“ je „duševni otac sarajevski nadbiskup Šadler. U narodnom predstavištvu Bosne treba vlada i njemačkih zastupnika, a ti

⁶⁰ „Hrvatska katolička udruga“, *Posavska Hrvatska*, 22. 1. 1910., 5; „Organizacija bosanskih Hrvata“, *Posavska Hrvatska*, 22. 1. 1910., 3.

nikako ne mogu doći u Sabor, jer Nijemaca toliko u Bosni ni nema. I zato je nadjena formula H.K.U., pod njenom firmom će se to provesti.“⁶¹ Autor ovoga članka je anonimn, pod pseudonimom „Bolislav“. Svakako je vrlo zanimljiv način na koji je pristupio objašnjenju pojave Hrvatske katoličke udruge i same Stadlerove politike: da vlada, u čijoj je službi nadbiskup, preko njih uvede Nijemce u Sabor.

Na ovom mjestu treba reći nešto o karakteru Stadlerove političke akcije. Vrlo često se u hrvatskoj historiografiji Stadlerova djelatnost podvodi pod nazivnik „klerikalizam“ podrazumijevajući da je time sve riješeno i objašnjeno. Negativna slika o njemu se, u Crkvi nesklonim krugovima, održala do danas. Toj slici su najviše pridonijeli u Hrvatskoj i Zagrebu naprednjaci oko lista *Pokret*. Argumentirana rasprava dra Jure Krište na temelju onih izvora koji su najviše optuživali Stadlera kao „klerikalca“ pokazuje da se taj pojam nije mogao primijeniti na njega. Razlog napada na njega leži u različitim ideologijama i političkim rješenjima, a ne u nadbiskupovu „klerikalizmu“, odnosno njegovoj krivnji.⁶² Stadler je došao u nesporazum s članovima *Hrvatske narodne zajednice* iz redova hrvatskoga građanstva kad je, s obzirom na malobrojnost katolika, vodstvo HNZ-a htjelo omogućiti ućlanjivanje i nekatolicima. Taj je stav ugrađen u čl. 4. pravila HNZ-a i uskoro je doveo do sukoba Zajednice i Stadlera. Nadbiskup nikada nije izražavao želju da bude na čelu HNZ-a, ali se suprotstavljao njezinu interkofesionalnom karakteru. Očito je namjeravao utjecati „na oblikovanje programskih osnova nove organizacije i uopće na proces nacionalno političkog oblikovanja bosanskohercegovačkih Hrvata“. On je želio promijeniti pravila organizacije za koja je vjerovao da proturječe katoličkim načelima. Članovi Središnjeg odbora HNZ-a su držali da bi u slučaju oblikovanja HNZ-a kao političke organizacije na katoličkim osnovama i vodstvo moralo biti svećeničko, u čemu su svakako pretjerali. O tom problemu citirat ćemo svakako najkompetentnijeg istraživača, dr. Grijaka:

„Stadleru je bilo više stalo do ugrađivanja katoličkih načela u programske osnove HNZ-a, nego do vodstva u nacionalno-političkom pokretu bosanskohercegovačkih Hrvata. Utemeljenjem HNZ-a na katoličkim osnovama ostvarile bi se težnje nadbiskupa Stadlera i bez uključivanja svjetovnog svećenstva u Središnji odbor HNZ-a. U tom bi slučaju svjetovna inteligencija zadržala vodstvo

⁶¹ [BOLISLAV], „Bosanske prilike“, *Materinska Riječ*, 3. 4. 1910., 1.

⁶² J. KRIŠTO, „Građenje klerikalca – nadbiskup Josip Stadler u svjetlu njegovih protivnika“, P. JURIŠIĆ (ur.), *Josip Stadler*, 259-271.

u pokretu, ali ne bi mogla usmjeravati njezin razvoj u skladu sa svojim nastojanjima. Sukobile su se, dakle, dvije različite ideje o programskim osnovama nacionalno-političkog oblikovanja bosanskohercegovačkih Hrvata. Liberalizam građanstva i franjevac, s jedne strane, i vjerski konzervativizam Stadlera, neprijeporno su utjecali na oblikovanje njihovih političkih stajališta, ali za sukob do kojega je došlo presudna je bila različita procjena postignutog stupnja nacionalne samosvijesti kod bosanskohercegovačkih Hrvata katolika. Nadbiskup Stadler nije se suprotstavio političkoj suradnji Hrvata i muslimana zbog poistovjećivanja hrvatstva i katolištva, premda je u katolištvu, posebice u Bosni i Hercegovini, vidio važan element u izgradnji hrvatskoga nacionalnog identiteta. Na to ga je napose upućivala činjenica, koja je u historiografiji uglavnom zanemarena, da je u hrvatskom pučanstvu u Bosni i Hercegovini još uvijek prevladavala identifikacija na vjerskoj osnovi. Težeći opovrgnuti optužbe da poistovjećuje hrvatstvo i katolicizam, nadbiskup Stadler nekoliko je puta javno očitovao afirmativno stajalište o mogućnosti političkog organiziranja muslimana na hrvatskim nacionalnim osnovama. Iz tih njegovih očitovanja, posebice spomenutog pisma biskupu Strossmayeru, u povodu afe-re oko blagoslova zastave *Trebevića*, može se zaključiti da ga je na odbijanje političke suradnje s muslimanima potaknuo ponajprije politički pragmatizam. Suradnju s muslimanima držao je štetnom zbog toga što je tek neznatan broj muslimana očitovao hrvatsku nacionalnu svijest. Osim toga muslimani su se protivili aneksiji Bosne i Hercegovine, pa bi danak tom savezništvu morao biti sličan onome na koji su pristali Hrvati u Hrvatsko-srpskoj koaliciji odustajući od bilo kakvih zahtjeva za Bosnom. Podjednako važan razlog Stadlerova odbijanja savezništva s muslimanima nalazio se u njegovu osvjetlošćenju da tim savezom Hrvati ne bi dobili politički gotovo ništa, zbog suradnje pretežitog dijela politički relevantne muslimanske veleposjedničke aristokracije sa Srbima.“

U HNZ-u je 1908. bilo 45 000 članova, od kojih je samo 1000 bilo muslimana.⁶³ Povijest će mu uglavnom dati za pravo jer se nacionalna integracija odvijala uglavnom onako kako je on to pretpostavljao. Stadler je bio veliki protivnik politike koju je vodila Hrvatsko-srpska koalicija u Hrvatskoj, bio je protiv bilo kakve suradnje HNZ-a s njom. Čini se da je toj

⁶³ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 186.

suradnji bio sklon vođa HNZ-a Nikola Mandić. Najavljeni dolazak nekih koalicionaša u Sarajevo i saznanje da članovi NHZ-a imaju određene veze s prvacima Koalicije, pridonijelo je tome da Stadler bude krajnje nepovjerljiv prema vodstvu HNZ-a. „Bojazan da bi, djelovanjem vodstva NHZ-a s naprednjačkih stajališta, u Bosni i Hercegovini mogla biti ostvarena hrvatsko-srpska suradnja kao i u Hrvatskoj, uz žrtvovanje vitalnih interesa bosansko-hercegovačkih Hrvata – sjedinjenja Bosne i Hercegovina s Hrvatskom u sklopu trijalistički preustrojene Monarhije – uz već navedena neslaganja s dijelom pravila o interkonfesionalnom ustroju HNZ-a, navela je Stadlera na donošenje odluke o osnutku nove političke organizacije koja bi se nalazila pod njegovom kontrolom.“⁶⁴

Posavska Hrvatska žestoko napada Dobroslava Brlića koji je širio list *Hrvatska zajednica*, glasilo HNZ-a, Mandićeve liberalne struje, koja je napadala Stadlera. Brlić je, prema toj vijesti u *Posavskoj Hrvatskoj*, preporučio svećeniku Martinu Kirchmayeru da taj list šalje bosanskim svećenicima. „Čudimo se još više jednom katoličkom svećeniku, kako može on da propagira naprednjačku i bezvjersku štampu pa još da širi kao posrednik takove novine u bosanski narod, proti njegovu nadpastiru, koji je svom svećenstvu zabranio kooperaciju sa Zajednicom. Zar se zbilja ni malo ne stidi?“⁶⁵

Zanimljivo je primijetiti da tih godina (1907.-1909.) nije bilo čestitki za imendan ili rođendan nadbiskupu Stadleru u *Posavskoj Hrvatskoj*. Jedino se čestitka nije zaboravljala Josipu Franku. Doduše, Stadleru je *Posavska Hrvatska* čestitala 67. rođendan želeći mu od „Svevišnjeg da ga još dugo uzdrži čila i zdrava na korist hrvatskog naroda Bosne i Hercegovine, za kojega je on već toliko uradio“. Nije se propustila vijest da je kralj za svoj 80. rođendan odlikovao Stadlera poslavši mu mramornu plaketu sa svojim portretom s popratnim pismom.⁶⁶ Posebno se Stadlera optuživalo za pokušaje pokatoličenja muslimana, a i pravoslavni.⁶⁷ No, službeni podaci govore sasvim suprotno. Predrasude koje se nametalo pro-

⁶⁴ O razlozima sukoba s HNZ-om i stvaranja nove organizacije, *Hrvatske katoličke udruge frankovačkoga političkog usmjerenja*: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 185-194, 454-462.

⁶⁵ „Domaće viesti: Dr Brlić i Kirchmayer proti biskupu Stadleru“, *Posavska Hrvatska*, 23. 4. 1910., 5.

⁶⁶ „Iz hrvatske Bosne: Rodjendan presv. Gosp. nadbiskupa Stadlera“, *Posavska Hrvatska*, 29. 1. 1910., 4; „Iz hrvatske Bosne: Odlikovanje presvj. Dra Stadlera“, *Posavska Hrvatska*, 27. 8. 1910., 4.

⁶⁷ O političkim komponentama Stadlerova vjerskog djelovanja i problemima prelazaka na katoličku vjeru: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 223-278.

tiv Katoličke Crkve i Austro-Ugarske, kao pretežito katoličke zemlje, iz srpskih pravoslavnih centara, srpskih političkih krugova zbog neostvarenog cilja osvajanja Bosne i Hercegovine i gubljenje ovih pokrajina nakon Berlinskog kongresa, išle su za tim da se ospori pravo Austro-Ugarske na okupaciju.⁶⁸ Jednako tako je svaka katolička akcija osuđivana kao prozelitizam. O tome piše i *Posavska Hrvatska* pozivajući se baš na te službene podatke o vjerskim prijelazima u BiH 1878.-1907. Iz tih podataka se vidi da je zbog prijelaza na drugu vjeru u tom razdoblju najviše vjernika izgubila Katolička Crkva (26), a najviše je dobila Pravoslavna Crkva (44). “Tako eto izgleda ta strašna Stadlerova propaganda u istinu”, zaključuje *Posavska Hrvatska* osporavajući time i opravdanost trajnih napada na nadbiskupa Stadlera zbog tobožnje agresivne prozelitske politike, o čemu je bezbroj puta pisala “takozvana slobodoumna štampa”.⁶⁹

Sudovi *Materinske riječi* o nadbiskupu Stadleru su oštri. U njima ovo glasilo koalicionaša vidi ne samo političkoga nesumišljenika i protivnika, nego i neprijatelja. Jedini put kad se nije osjetio taj politički zub bio je kada je nadbiskup kao metropolit bosansko-hercegovačke crkvene provincije imenovao biskupom Mostarsko-duvanjske i trebinjske biskupije don Lazara Lazarevića te upraviteljem dijecezanske imovine fra Radoslava Glavaša.⁷⁰

S obitelji Brlić nadbiskup Stadler bio je povezan i prijateljskim i gospodarskim vezama. Vidjeli smo da ga je kao mladog klerika u Rimu novčano pomagao Andrija Torkvat. Upravo njemu Stadler pripisuje zasluge „da ga je narodnim duhom zapojio“. S Ignjatom Brličem, mlađim bratom Andrije Torkvata, također se dopisivao. U pismu 1. lipnja 1891. Stadler žali zbog prijateljeve bolesti. Najavljuje mu mogućnost da bude zagrebački nadbiskup, ali žali zbog siromašne Bosne koju bi morao osta-

⁶⁸ Usp.: Phillippe GELEZ, „Preobraćenja u Bosni i Hercegovini (c. 1800.-1918.)“, *Historijska traganja* 2 (2008.), 20- 21. Prema tim podacima muslimani su u periodu 1879.-1915. izgubili 65 članova, a dobili 44. Njihov gubitak je 21 član vjerske zajednice; pravoslavni su izgubili 46, a dobili u tom razdoblju 88. Dobitak Pravoslavne Crkve bio je 42 nova člana; katolici su izgubili 118, a dobili 93 člana. Gubitak Katoličke Crkve utom razdoblju bio je 25 članova; Evangelička Crkva izgubila je 6, a dobila 14. Dobitak ove crkvene zajednice je bio 8 članova; Židovska vjerska zajednica izgubila je 11, a dobila 1 člana. Njezin gubitak je bio 10 članova. Dakle, u ovom periodu najviše je izgubila katolička, a najviše konverzijom dobila pravoslavna vjerska zajednica. Sama ta činjenica pokazuje da se ne može optuživati za prozelitizam.

⁶⁹ „Stadlerova propaganda“, *Posavska Hrvatska*, 22. 1. 1910, 3.

⁷⁰ „Upravitelj mostarske biskupije“, *Materinska riječ*, 18. 12. 1910., 4.

viti. Vraća od duga za vino 100 for, pa mu ostaje još 200 koje duguje. U drugom pismu čestita i njemu i nećaku „što se Vaša starinom ugledna obitelj veže sa takodjer glasovitom obitelji Mažuranićevom“. Ako postane zagrebački nadbiskup, on obećava da će vjenčati mladence i nada se da će i Ignjat biti nazočan vjenčanju. „Ne budem li zagrebski nadbiskup, a ja ću gledati kojom sgodom u tvojih dvorovih bar nekoliko kapljica ispiti od onog vina, što si za ženidbu sačuvao. Pazi na goste, da svatovi ne izpiju zadnju flašu; tu bar sačuvaj, da kvasimo žedna grla.“⁷¹

Vatroslav Brlić dao je 50 for kanoniku Koščaku iz Sarajeva, koji je po Stadlerovoj preporuci skupljao novac za sarajevsku bogosloviju. Mladoj supruzi se učinilo po toj darežljivosti „da se Naca sam kani zakopati u to sjemenište kad više nebude mogao izdržati sa strašnom sedmoglavom aždajom – sa mnom“. Preporučila je u pismu majci da se podupre ta akcija.⁷² Stadler i Strossmayer čestitali su rođenje prve kćerke Nade. „[...]dakle dva su biskupa blagosloвила tu malu Hrvaticu rođenu u području sjedinjenih opozicijah, a koj će kumom biti onaj, koj je i tom sjedinjenju kumovao. Hvala Bogu da mi je i opet bar donjekle do šale“, pisala je mlada majka Ivana majci.⁷³ Kad je Stadler dolazio dijeliti krizmu u Bosanski Brod, išao je pozdraviti ga i Vatroslav Brlić. Pripravili su mu bakljadu i serenadu, a „Naca je naravno opet govornički svoj dar upotriebio“. Ivana je očekivala da će njezin muž pozvati visokoga gosta u vinograd na objed. Nije bila ni time oduševljena. No, na iznenađenje svih u kući, napose nje i sestre joj Alke koja je tada bila u gostima, muž joj je Stadlera pozvao s još 24 gosta u kuću na trgu. Za pedantnu Ivanu, kao i općenito za žene, kuća nikada nije bila dobro uređena, a muž je eto htio pokazati gostu kuću i provesti ga po svim sobama. No, sve je dobro i „sve je sretno prošlo. Jedino što je bilo malo neugodno jest to, da je Naca malo, a Dobro jako pijani bili“, pisala je mlađa sestra majci u povjerenju s molbom da ne govori ništa Ivani, i nastavila u istom pismu: „Štadler nije ni najmanje simpatičan čovjek, ako prem je jako ljubazan, ali kod njega sve to nekako nenaravno izgleda.“⁷⁴

⁷¹ Arhiv obitelji Brlić (dalje AOB), k 59, sv. 107, pismo Josipa Stadlera Ignjatu Brliću 1. 6. 1891. i pismo 9. 9. 1891.

⁷² *Rukopisna zbirka o životu i radu Ivane Brlić Mažuranić, VIII. svezak, 1. dio, Pisma ocu Vladimiru i majci Henrietti Mažuranić*, prir. Ivan BRILIĆ, pismo od 19. 10. 1892., 29.

⁷³ *Rukopisna zbirka o životu i radu Ivane Brlić Mažuranić, VIII. svezak, 1. dio*, pismo od 4. 3. 1893.

⁷⁴ *Rukopisna zbirka o životu i radu Ivane Brlić Mažuranić, VIII. svezak, 1. dio*, pismo Alke Mažuranić od 13. 8. 1895., 212.

Naravno da su sve ovo što su doživjele žene (Ivana i sestra Alka) doživjele kao šok. Možda se tom šoku ima pripisati negativni dojam koji je Stadler ostavio na obje sestre. Kupovao je od obitelji Brlić vino za potrebe svoje Nadbiskupije. Iz pisama Ignjatu Brliću jasno je da se radilo o dugotrajnoj uzajamnoj vezi.

U pismu od 9. rujna 1891. Stadler je molio da mu prijatelj pošalje „samo pet hektolitara vina kako obično“ jer nije znao kako će se završiti s njegovim imenovanjem za zagrebačkog nadbiskupa. Ako bude saznao da ostaje u Sarajevu, molit će ga da za zimu pošalje još vina.⁷⁵ Iz jednoga njegova pisma (27. 5. 1896.) vidljivo je da se radi o velikim količinama (962 litre za koje je platio 269 for 36 nč. Bio je to prihod koji je iznosio polovicu godišnje plaće učitelja u to vrijeme). Vatroslav Brlić je pomogao u kriznim situacijama obitelji Stadler. Za kuću Stadlerova brata dao je ponudu 300 for i tako spriječio katastrofu, za što mu je nadbiskup bio zahvalan. On osobno nije htio podići kredit od 300 for jer je dobivao kredit od Zemaljske banke za 5% kamata samo kad diže kredit za crkvene svrhe, inače su ga plaćali po 6%. „Drugo, to je glavno, što moj brat i ostala rodbina, kad ovamo dodju te vide što je sve ovdje načinjeno, misle da sam ja to svojim novcem sve izgradio, pa ih ne možeš osvjedočiti, da ja nemam novaca. Da sam ja ovdje uzajmio 300 for kad je žena bratova ovdje bila, ona bi mislila, da sam ja nju samo varao, da nemam novaca, a ja zaista nemam, jer što sam imao, to sam dao: 400 for“. Stadler misli da je ova bratova nevolja dobra za brata da ga nauči ozbiljnosti i pameti. Moli dra Brlića da ne uknjiži kuću njegova brata kao svoju imovinu jer će je on otplatiti u tri mjeseca. „Samo o tom ne treba kazivati ništa, jer ja hoću, da se on nauči pameti, ako je moguće.“⁷⁶

Stadler je vrlo pomno pratio politička zbivanja u Brodu. Uoči izbora 1897. za Hrvatski sabor piše Vatroslavu Brliću da će doći, ako bude potrebno, glasovati za njega samo da to drži za tajnu. Znamo da su ti izbori vođeni vrlo prljavo, pa je Stadler upozorio da to mora ostati tajna „da mi ne zaprieče put, ako bi prije saznali da ću ja doći“.⁷⁷ Iz ovih pisama je jasno da Stadler nije odmah nakon raskola Stranke prava pristao uz Starčeviću i Frankovu Čistu stranku prava. Nakon stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj se politička scena radikalizira. U Brodu na Savi to se na poseban način osjetilo. Brod je u cijeloj Hrvatskoj percipiran kao „kula frankovačka“. Kao pristaša Frankove stranke Stadler je izražavao solidarnost kod neuspjeha Starčevićeve Stranke prava ili je pak čestitao na izbornim pobjedama njezinih kandidata u Brodu.

⁷⁵ AOB, k 59, sv. 107, pismo Josipa Stadlera Ignjatu Brliću od 9. 9. 1891.

⁷⁶ AOB, Pisma Vatroslava Brlića, pismo nadbiskupa Stadlera od 1. 11. 1896.

⁷⁷ AOB, korespondencija Vatroslava Brlića, pismo Josipa Stadlera od 5. 9. 1897.

Posebno je oštra borba vođena na izborima 1910. Iz redova Hrvatsko-srpske koalicije čulo se tada i antisemitskih izjava protiv kandidata Starčevićeve stranke prava. Njezino glasilo, *Posavska Hrvatska*, piše kako su „slavoserbi“ po Brodu dočekivali dr. Alexandera Horvata i starčevićance uzvicima „abzug, Čifuti“. Kao antisemit isticao se posebno Dušan Zdravković, vlasnik tiskare u Brodu, pa se *Posavska Hrvatska* nije mogla načuditi da u koalicionsaškoj stranci ima dva Židova.⁷⁸ Na izborima u veljači 1908. izabran je u Brodu frankovac Alexander Horvat. Kako je on izabran u travnju 1910. na naknadnim izborima i u Novom Marofu, prihvatio je taj mandat, a za brodski izborni kotar trebalo je raspisati nove izbore. Na njima je kandidat koalicije bio Hinko Hinković, a frankovaca Brođanin dr. Vladimir Prebeg. Uz velika nasilja, koja i Supilo opisuje u svojoj knjizi *Politika u Hrvatskoj*,⁷⁹ izabran je kandidat Koalicije. Hinković je bio poznat kao bezvjerac, ismijavao je postojanje neba, tvrdio da je ono nemoguće i da je, ako i postoji, dosadno. Njegovo spiritističko predavanje *raj i pakao* završilo je pred sudom. Općenito se isticao neodmjerenom kritikom dogmi Katoličke Crkve. Kako ga je prije izbora primio i srpski kralj Petar, *Posavska Hrvatska* ga je proglasila „miljenikom vascelog srpstva“ i zaljubljenikom u „srpske dinare“. Dobio je na tim izborima 303 glasa, Prebeg je dobio 322 glasa, a kandidat Hrvatske pučke seljačke stranke Stipo Gombović 35 glasova. Budući da nitko nije dobio apsolutnu većinu, u ponovljenim izborima glasači seljačke stranke glasovali su za Hinkovića, koji je dobio 346 glasova, a Prebeg 324. „Bože, sačuvaj, naše seljačtvo takove seljačke stranke i takovog seljačkog vođe“, pisala je *Posavska Hrvatska* s rezignacijom. Na vijest o rezultatima izbora javio se nadbiskup

⁷⁸ „U čijem su društvu Jellinek i Žiga Reich“, *Posavska Hrvatska*, 30. 4. 1910., 3.

⁷⁹ Iako ima nekih faktografskih netočnosti u onome što je Supilo napisao, važan je njegov prikaz prilika i atmosfere u kojima je Hinković kao kandidat Koalicije izabran u Brodu na Savi. „Brodski kotar, po svojim tradicijama skroz na skroz pravaški, birao je nekad Folnegovića, pa Kumičića, te je svoje pravaštvo listom prenio u frankovački tabor i u čitavoj Hrvatskoj bio je poznat kao frankovačka kula.“ Supilo ističe da je bilo „više nego sigurno da, dr. Hinković apsolutno ne može prodrijeti, nego jedino nasiljem vlasti“. I zaista, Tomašićeva vlada najprije je postavila komesara u Brodu, koji je imao jedinu zadaću agitirati za Hinkovića. Iz Zagreba su naprednjaci poslali četu omladine koja je „oboružana revolverima i drugim oružjem, koju onaj puk niti je ikad vidio niti pozna, i ova omladina, uz protekciju oblasti, je Hinkoviću – krčila put u narod!“ Ti su se naprednjaci „pokretaši“ išli tući sa seljacima, „te je bilo pucnjave kao u Macedoniji“. „Onaj izbor bio je prava sablazan. Očito i preočito je bilo, da je, izuzev nešto građana u Brodu, sav puk za frankovca dra Prebega“: Frano SUPILO, *Politika u Hrvatskoj* (Zagreb: Kultura, 1953.), 256.

dr. Josip Stadler brzojavom Stjepanu Benčeviću, predsjedniku Frankove stranke u Brodu. Nadbiskup je pisao: „Ja koji se ponosim da sam rodом iz Broda i začasni građanin toga slavnog grada, žalim neizmјerno što je notoran hulitelj božanstva Isusova i zakleti neprijatelj čiste starčevićanske misli ‘izabran’ zastupnikom toga eminentno hrvatskog grada.“⁸⁰

Na ovaj brzojav odgovorila je nadbiskupu u *Materinskoj riječi* neka anonimna „Brodjanka“. Poslužila se potpuno tekstom brzojava koji je napisao Stadler, ali je Hinkovića opisala kao „od svih za mir i ljubav i bratsku slogu oduševljenih ljudi, odlično cijenjena osoba, živuća i djelujuća po primjeru nauke Hristove dr. Hinković“. „Preuzvišeni! Navela sam uz svoje i sve rečenice, baš onako kako su u Vašem brzojavu. Time sam htjela pokazati koju važnost i počast dajem riječima preodlične osobe, nadpastira stada jedino spasonosne svete katoličke crkve.“ Nepoznata „Brodjanka“ pozvala se na psihologe, koji potvrđuju da „svaka crta na licu“ dr. Hinkovića odražava: „blagost, miroljubstvo, pravednost“. Osuđuju ga mnogi članovi Crkve, ali taj „od većine katoličkog svećenstva i njihovih istovjernika žigosani bezvjernik i bezbožnik“ je, po njezinu mišljenju, „skroz na skroz nadahnut onom uzvišenom božanskom željom i preporukom Hrista čovjekoljubca“: „Ljubi Boga vrhu svega, a bližnjega svoga kao sebe samoga.“ „Brodjanka“ je poželjela da Bog „štiti i jača hrvatsko-srpsku slogu“.⁸¹ Naravno da je brodske koalicionaše teško pogodio brzojav nadbiskupa Stadlera upućen predsjedniku Frankove stranke u Brodu.

No, dobili su priliku uzvratiti nakon izbora za Bosanski sabor u svibnju 1910. Treba reći da je već 21. listopada 1910., na prvim saborskim izborima po novom izbornom redu za Hrvatski sabor, uvjerljivo pobijedio dr. Prebeg, koji je u prvom krugu osvojio uvjerljivu natpolovičnu većinu (1378 glasova od 2498 izbornika, koliko ih je pristupilo izborima).⁸²

Izbori za Zemaljski sabor u Sarajevu održani su u svibnju 1910. Hrvati su na njih išli međusobno krajnje podijeljeni: Hrvatska narodna

⁸⁰ „Nadbiskup – svojim Brodjanima“, *Posavska Hrvatska*, 14. 5. 1910., 3; Stadler je u povodu predavanja Hinka Hinkovića napisao poslanicu kojom osuđuje njegove nazore: Josip STADLER, „Josip, po milosti Božjoj i Svete apostolske stolice nadbiskup vrhobasanski i metropolita, svojoj braći svećenikom“, *Vrhbosna* 3 (1902.), 39-54. Na kraju života ipak se Hinković pomirio s Katoličkom Crkvom: Milan BELUHAN, *Obraćenje dr. H. Hinkovića*, (Zagreb: [s. n.], 1934.) Nakon stvaranja monarhističke jugoslavenske države, razoračan u njezinu velikosrpsku politiku, zalagao se za federativno uređenje države i pravo hrvatskoga naroda da stvori svoju državu.

⁸¹ „Posavska Hrvatska“, *Materinska riječ*, 22. 5. 1910., 3.

⁸² „Sjajna pobjeda čiste pravaške misli: Živio dr. Vladimir Prebeg“, *Materinska riječ*, 29. 10. 1910., 3.

zajednica i Hrvatska katolička udruga, koju je osnovao nadbiskup Stadler u siječnju 1910., bila su dva zaraćena svijeta. Događaji koji su slijedili nakon siječnja 1910. „doveli su do konačnog rascjepa među bosansko-hercegovačkim Hrvatima, s dalekosežnim negativnim političkim posljedicama“. Franjevci su od početka podržavali Hrvatsku narodnu zajednicu, a Hrvatskoj katoličkoj udruzi protivila se je i hrvatska svjetovna inteligencija. Stadler je 20. veljače 1910., pozivajući se na svoje nadbiskupske ovlasti, izdao okružnicu u kojoj je zabranio učlanjivanje i djelovanje svjetovnom i redovničkom kleru u Hrvatsku narodnu zajednicu. U toj okružnici Stadler je ustvrdio da HNZ nanosi štetu hrvatskom nacionalnom pokretu u Bosni i Hercegovini i katoličkoj vjerskoj zajednici. Pri tome je isticao da su Srbi i muslimani organizirani na vjerskom temelju, a HNZ da promiče vjerski indiferentizam. Tako su se uoči izbora najslabiji i najmalobrojniji Hrvati našli podijeljeni prema znatno jačim i jedinstvenim Srbima i muslimanima. Na izborima u svibnju 1910. kandidati HNZ-a dobili su 11 od 16 zastupničkih mjesta u bosanskohercegovačkom Saboru.⁸³ Stadlerova Hrvatska katolička udruga dobila je tek 5 zastupnika. *Materinska riječ*, glasilo

⁸³ Ustavne odredbe od 17. 2. 1910. sadržavale su: *Izborni zakon sa saborskim poslovníkom*, *Zakon o okupljanju i društvima* i *Zakon o kotarskim vijećima*. Ovi su zakoni regulirali opća građanska i politička prava. Priznavane su vjerske, a ne nacionalne zajednice. Tako je priznato postojanje sljedećih vjerskih zajednica: rimokatolička i grkokatolička, srpsko-pravoslavna, muslimanska, evangelička (augšburške i helsvetske, tj. kalvinske vjeroispovijesti) i židovska (sefardskog i aškenaskog zakona). Građanska i politička prava bili su neovisni o vjerskoj pripadnosti, a muslimanima je bilo pridržano šerijatsko pravo u obiteljskim i nasljednim poslovima. Zemaljski sabor bio je jednodoman. Sastojao se od 10 virilista i 72 zastupnika koji su izabrani prema vjerskoj pripadnosti. Virilisti su bili: srpsko-pravoslavni metropolit i potpredsjednik Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta; vrhbosanski nadbiskup, mostarski i banjolučki biskup i oba franjevačka provincijala; reis-ul-ulema, vakufsko-mearifski upravitelj, sarajevski i mostarski muftija i najstariji muftija iz ostalih okruga; sarajevski sefardski nadrabín. Od 72 izabrana poslanika prema vjerskoj pripadnosti, izabiralo se prema proporcionalnom udjelu pojedine vjerske zajednice u stanovništvu. Postojale su tri izborne kurije. U prvoj, koja je obuhvaćala cijelu Bosnu i Hercegovinu, birane su samo osobe s akademskom naobrazbom. U tu je kuriju svaka od triju glavnih konfesija birala po jednog zastupnika. U drugoj izbornoj kuriji birani su zastupnici, koji nisu imali akademsku naobrazbu, a za treću izbornu kuriju glasalo je preostalo pućanstvo koje je imalo izbornu pravo. Katolici su imali 16 vjerskih izbornih kotara, pravoslavci 31, muslimani 24. Židovima je pripadao jedan mandat u drugoj kuriji. Ukupan broj zastupnika bio je 72. Prema ustavnim odredbama donošenju zakona koji se odnose na bogoštovlje, trebalo je biti nazoćno najmanje četiri petine zastupnika, a prijedlog je trebalo prihvatiti najmanje dvije trećine: v. Z. GRIJAK, *Politićka djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa, 722.*, bilješka. 2213.

Hrvatsko-srpske koalicije u Brodu, uzvratila je brzojavom kad je Stadlerova struja izgubila u III. kuriji na izborima za Bosanski sabor. Sugrađani koalicionaši napisali su Stadleru: „Jezgra bosanskog naroda, seljaci, pobijediše tminu franko-jezuitsku. Mi Brodjani ponosni tom pobjedom oduševljeno kličemo: Živjeli svjesni bosanski Hrvati i za uzvrat Vašem žalosnom brzojavu kličemo: Živio dr. Hinković. Za mnoge. Brodjani: dr. Brlić, Marac, dr. Bobinac, Benčević“. Taj brzojav donio je i Stadlerov list *Hrvatski dnevnik*, a prenijela ga je kasnije i *Posavska Hrvatska. Materinska riječ* je sretna što *Hrvatski dnevnik* „bijesni nad ovom zvonkom ćuškom“. No, kako su Stadlerovi kandidati izgubili i u II. kuriji na izborima za Bosanski sabor, *Materinska riječ* je time dobila najbolju zadovoljštinu: „Fiat lux! Časni nadpastiru i slugo Božji! Pozdravljaju Vas bosanski Hrvati zajedničari, a šnjima se vesele i brodski koalicionaši.“⁸⁴ Proslavljena je pobjeda Hrvatskih zajedničara na izborima za Bosanski sabor: „Pobjeda! Pobjeda! Najdičnija i najslavnija pobjeda – svjetla nad tminom. Ono što je moralo biti – to se je u Bosni dogodilo. Furtimaši Šadlerovi potučeni su do nogu! Živili svjesni izbornici! Živili bosanski Hrvati!“⁸⁵ Brzojav dra Vatroslava Brlića Stadleru ocijenjen je u *Posavskoj Hrvatskoj* kao „neotesanost najveća“. No, brodski koalicionaši su likovali:

„Da je vođa franko-furtimaša u Bosni Šadler sa svojom jadnom *katoličko-hrvatskom* (?) udrugom potpuno skrahirao, to je danas poznato već svima. Ono par zastupnika, zapravo samo jedan i to biskup Šarić, koji je samo kao biskup prošao protiv Rebbe⁸⁶ u Tuzli, zastupnik je te vajne stranke. Veseličića mandat u Travniku bit će ukinut, Maljić je član Radničke stranke, a izabran je samo sa 12 glasova većine. K tomu u kuriji inteligencije dvojica: Vancaš i Jankijewitz i eto vam cijele Šadlerove stranke. Sada je iz stranke istupio Jankijewitz, Veseličić će doskora seliti iz Sabora i tako će doskora Šadler ostati sam. I pravo mu je.“⁸⁷

Materinska riječ optužuje Stadlera da je htio „uništiti Hrvatsku Narodnu Zajednicu i osnovati nekakvu jezuitsku stranku, no nisu mu bo-

⁸⁴ „Odgovor Brodjana koalicionaša Stadleru“, *Materinska riječ*, 29. 5. 1910., 1.

⁸⁵ „Pobjeda ‘Hrvatske narodne zajednice’ u II kuriji za sabor u Bosni“, *Materinska riječ*, 29. 5. 1910., 3.

⁸⁶ Mihajlo Reba, veleposjednik i trgovac, bio je kandidat HNZ-a za seoske kotare Donja Tuzla i sve ostale kotare donjotuzlanskog okružja: L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika*, 349.

⁸⁷ „Propast franko-furtimaša u Bosni“, *Materinska riječ*, 23. 7. 1910., 3.

sanski Hrvati nasjeli, tako, da je on danas najsmješnija osoba u Bosni...“ Ističe da je jedan list objavio „fascimila pisama švapskih jezuita, koji su pomagali Šadlera u borbi protiv Hrvata oko Zajednice i sasma otkriva nenarodnu rabotu bosanskih frankofurtimaša, koje je sada sve što je u Bosni narodno i pošteno ostavilo“.⁸⁸ U istom broj *Materinska riječ* donosi članak „Bojkotirana stranka“ u kojemu iznosi nove optužbe protiv Stadlerove politike.

„Posvećeni biskup Šarić čistokrvne franko-furtim-šadlerovski-jezuitske-katoličke-hrvatske (?) udruge [...] držao je u bosanskom saboru govor u kojemu je porekao opstanak Srba u Bosni (po frankovačkoj metodi). Radi toga je istupio iz stranke 'udruškaše' dr. Jankievitz, a i drugi se zastupnici 'Udruškaši' bune. Nakon toga govora zaključiše ostali zastupnici da prekidaju svaku svezu sa 'Udruškašima' da će ih bojkotirati. Šadlerova politika ljubavi, bratstva i sloge – 'kršćanske' – kako se vidi 'dobro' djeluje. – Jezuita.“⁸⁹

Zanimljivo je primijetiti da *Materinska riječ* ovdje usvaja i duh i način govora srpskih novina *Srbobrana* i *Vrača Pogodača* u karakteriziranju Stadlera. Ovdje se očito aludira na Stadlerov pokušaj približavanja Crkava s listom *Balkan*. U saborskom govoru 8. srpnja 1910. biskup Šarić se založio za ukidanje mađarskog i njemačkog jezika u Bosni i Hercegovini u službenoj uporabi. Naglasio je da treba uvesti kao službeni hrvatski jezik. Pri tome se u govoru založio da treba Bosnu i Hercegovinu sjediniti s Hrvatskom. To je trijalistički program za koji se zalagao Stadler. Šarić je tada rekao: „[...] nećemo da budemo pod tutorstvom Beča ni Pešte [...] Ja kažem da trebamo autonomiju, i to u hrvatskoj državi autonomiju [...] ne može Hrvatska katolička udruška priznati na teritoriji kraljevstva Hrvatske nikoje drugo ime, nikoji drugi narod i nikakve druge ambleme doli hrvatskih“.

Šarić je zaključio govor čitanjem izjave da Hrvatska katolička udruška preuzima program Stranke prava od 26. lipnja 1894., koji je predviđao ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, među kojima je bila i Bosna i Hercegovina. Srpski zastupnici su ga napali, a njegov nepromišljeni istup bio je izravni povod da je HKU-u napustio njezin zastupnik u Saboru Jankijević.⁹⁰

⁸⁸ „Propast franko-furtimaša u Bosni“, *Materinska riječ*, 23. 7. 1910., 3.

⁸⁹ „Bojkotirana stranka“, *Materinska riječ*, 23. 7. 1910., 4.

⁹⁰ Usp.: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 490.

S neskrivenom radošću *Materinska riječ* je prenijela vijest da je HKU-u napustio i dr. Ambroz Dražić. Istupio je iz Udruge, „jer da mu je dosta nečiste popovske rabote [...] Stadlerova se Udruga dakle rasipa. Došao vrug po svoje!“⁹¹ Kad su 16. srpnja 1910. završeni pregovori između hrvatskih i srpskih zastupnika o zajedničkoj parlamentarnoj taktici u bosanskohercegovačkom Saboru, *Materinska riječ* je vrlo zadovoljna tom činjenicom.⁹² Još 10. lipnja 1910. Mandić se u raspravi o ustavnim odredbama za Bosnu i Hercegovinu, otvoreno založio za političko povezivanje bosanskohercegovačkih Hrvata i Srba. Pri tome je jasno iznio stav da su Hrvati i Srbi jedan narod, što je bio temeljni stav naprednjačke ideologije i preduvjet stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj. Toj ideji, koja je Srbima dala potpunu vlast u Hrvatskoj, uzalud se protivio Stadler u Bosni i Hercegovini. *Materinska riječ* ističe da je o tim pregovorima izdano saopćenje s hrvatske i srpske strane te da je sporazum postignut i izražen u zajedničkim stavovima: „Srbi i Hrvati su jedan te isti narod; Srbska i hrvatska zastava te ćirilica i latinica su jednakopravne; Oba su kluba zaključila tražiti od vlade obligatorni odkup kmetova.“

Materinska riječ kao primjer istinske uzajamnosti navodi ovaj dogovor suprotstavljajući ga govoru biskupa Šarića i njegovu izjavu u ime Hrvatske katoličke udruge, „da se odmah vidi, kuda je to Šadlerovo, po jezuitima započeto čedo, a pod hrvatskom trobojkom zaplovilo“. *Materinska riječ* kao glasilo Hrvatsko-srpske koalicije ističe važnost misli „hrvatsko-srpskog jedinstva“, koju smatra spasonosnom.⁹³ Upravo je ta misao „hrvatsko-srpskog jedinstva“ o „jednom dvoimenom narodu“ donijela sve nespornosti i uzrok je svih zločina koji su se dogodili u hrvatsko-srpskim odnosima tijekom prve polovice 20. stoljeća.

⁹¹ „Dr. Dražić izstupio iz ‘Katoličke udruge’“, *Materinska riječ*, 25. 9. 1910., 2.

⁹² „Utanačen sporazum Hrvata i Srba u Bosni“, *Materinska riječ*, 23. 7. 1910., 2; Mandić se u raspravi o ustavnim odredbama za Bosnu i Hercegovinu 10. lipnja 1910. otvoreno založio za političko povezivanje bosanskohercegovačkih Hrvata i Srba i jasno iznio stav da su Hrvati i Srbi jedan narod. Tada je u Saboru rekao: „Ja mogu reći samo kao Hrvat, kao predstavnik hrvatskog elementa Bosne i Hercegovine, da ćemo morati na tom poraditi, da usvojimo princip narodnog jedinstva između Srba i Hrvata (*Burni pljesak. Živio*). Mi to moramo postići ne samo kulturnim i gospodarskim radom, nego i svim mogućim načinima, koji će pospješiti proces, koji ide za kulturnim i gospodarskim razvitkom obijuh naroda, koji su jedni po krvi, jedni po jeziku, a razni po imenu.“ v.: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 489-490.

⁹³ „Utanačen sporazum Hrvata i Srba u Bosni“, *Materinska riječ*, 23. 7. 1910., 2.

Neki izabrani zastupnici HNZ-a bili su birani u dva kotara, pa su u četiri mjesta bili ponovljeni izbori 3. rujna 1910. Na njima je izabrano tri kandidata HNZ-a, a u četvrtom izbornom kotaru dobili su HNZ i HKU isti broj glasova. *Materinska riječ* je ove izbore prokomentirala kao definitivni poraz i slom Stadlerove politike. Brodski koalicionaši su vidjeli u pobjedi Zajednice, koja je slijedila politiku Koalicije u Hrvatskoj, veliki uspjeh koji obećava „bolje i ljepše dane našega naroda u BiH i jer vidimo u njem kod našeg elementa kolosalan napredak u razvoju shvaćanja političkih i nacionalnih prilika u BiH“. Za nadbiskupa Stadlera čitamo samo riječi osude: „Nadbiskup Štadler, koji je svojom furtimaškom politikom hrvatstvu u Bosni tisuću puta više naškodio, nego koristio, uvidit će valjda napokon, da sa svojom 'katoličkom udrugom' može ići u zapećak i prepustiti bolje zdravijem shvaćanju – koje mu je narod suprotstavio. Jedina bi sreća po Hrvate u Bosni bila, kad bi ga papa – kao što se već i kombiniralo – pozvao u Rim i učinio ga kardinalom. **Onda bi se bar za uvijek riješili tog pogibeljnog čovjeka.** (ist. M.A.) Možda će nakon subotnjeg rezultata on to i - sam zaželiti.“⁹⁴ Kao što vidimo, i brodski koalicionaši doživljavali su Stadlera kao opasnog suparnika koji je jedini kadar u Bosni i Hercegovini poremetiti politički rad Koalicije. Zato je on bio „pogibeljan čovjek“.

Nakon održanog izbora između dvojice kandidata koji su bili jednaki, održan je novi izbor na kojemu je pobijedio kandidirani Zajednice sa sedam glasova većine. Brodski koalicionaši nisu krili zadovoljstvo: “Bosanskim čelik Hrvatima čestitamo što im je pošlo uništiti franko-furtimaša-štadlerovca! Sada je na nama red da i mi uništimo naše franko-furtimaše kad su još u razvoju.“⁹⁵ *Posavska Hrvatska* sasvim drukčije gleda na rezultate izbora: u jednom je kotaru pobijedio član HKU-a (Perišić), u druga dva zajedničari, ali nakon velikih podmićivanja i prijetnji. Brodski pravaši se nadaju da će Hrvati u Bosni „progledati“, pa se nada da „nije daleko čas kada će cijeli hrvatski narod okrenuti ledja Zajedničarima, tim posrbicama, kojima je sve i svaki bliže nego vlastiti hrvatski narod“. S nadom gleda u budućnost Hrvatske katoličke udruge.⁹⁶ Na samom kraju svibnja i početkom lipnja 1910. kralj je posjetio Bosnu i Hercegovinu. O susretu kralja s nadbiskupom Stadlerom *Materinska riječ* je „s potpunom pouzdanosti strane“ izvijestila da su u kratkom dijalogu razmijenili riječi „po nadbiskupa Stadlera očito vanredno neugodne“. Kralj je zamjerio nadbiskupu što je išao u Rim, i „što je Vaša Preuzvišenost pokušala nagovoriti Svetu

94 „Pobjeda hrvatskih zajedničara u Bosni“, *Materinska riječ*, 11. 9. 1910., 2.

95 „Pobjeda hrvatskih zajedničara u Bosni“, *Materinska riječ*, 11. 9. 1910., 2.

96 „Iz hrvatske Bosne: Naknadni izbor za bos. her. Sabor“, *Posavska Hrvatska*, 10. 9. 1910., 3.

Stolicu da se umiješa u naše unutarnje odnošaje. Kralj je zatim odsječno vojnički salutirao i okrenuo se [...] to je već druga pljuska za dr. Stadlera! Mi mu Brodjani baš od srca čestitamo“, zaključuje *Materinska riječ*.⁹⁷ O tom susretu *Posavska Hrvatska* donosi sasvim drukčiju vijest. „Slavosrbske novine javljaju iz Sarajeva kako je Njegovo Veličanstvo navodno ukorilo nadbiskupa Stadlera poradi njegovog puta u Rim. Te viesti skroz i skroz su lažne [...] Slavosrbima je odvažan i hrabar Hrvat nadbiskup dr. Stadler trn u oku.“ *Posavska Hrvatska* odbacuje kao lažne vijesti da nadbiskup u svojem pozdravnom govoru pred kraljem nije spomenuo zahtjev za sjedinjenjem Bosne i Hercegovine s Hrvatskom. „Nadbiskup dr. Stadler pozdravio je kralja u ime hrvatskog katoličkog naroda, on je naglasio, da se hrvatska Bosna veseli dolasku Njegovog Veličanstva, pa je obće svuda naglasio hrvatsko ime.“ *Posavska Hrvatska* ističe da Stadler nije u govoru spomenuo pripojenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj zato što mu je vlada cenzurirala govor. Za sve nevolje hrvatske ideje u Bosni i Hercegovini *Posavska Hrvatska* okrivljuje „naše slavosrbe“, sluge vlastodržaca, „koji su sustavno poricali hrvatstvo Bosne i Hercegovine i rugali se težnji da se Bosna sjedini s Hrvatskom [...] Slavosrbi su Bosnu već svemu i svakom prepuštali, samo ne svojoj domovini Hrvatskoj, oni svojim radom podupiru protuhrvatsku vladu, te za volju ličnih interesa sve poližu, što su nedavno popljuvali.“⁹⁸

Svakako je zanimljiv članak „Varešanin i Rakovica“, koji iz Supilova *Novog lista* prenosi *Materinska riječ*. Supilo je htio pokazati ulogu mladoga zapovjednika satnije u Slunju Marijana Varešanina (inače rodom iz Gunje u Slavoniji), koji je upozorio svojega pretpostavljenog zapovjednika regimente pukovnika Đorđevića o kretanjima uoči bune u Rakovici. Zahvaljujući upravo Varešaninu i Đorđeviću, general Mollinary upoznao se s opasnošću koja je prijetila iz Rakovice i mogao je spriječiti ustanike na čelu s Kvaternikom. Supilo, a potom i *Materinska riječ* kao glasilo koalicionaša, prikazuju Varešanina kao čovjeka koji se u Dalmaciji „veoma razmetao hrvatstvom“, a bio je protivnik suradnje Hrvata i Srba. Marijan Varešanin, hrvatski barun, Feldzeugmeister Austro-Ugarske vojske i guverner Bosne i Hercegovine od 1909. do 1911., bio je na meti zagovornika politike Hrvatsko-srpske koalicije.⁹⁹ U *Materinskoj riječi* čitamo:

⁹⁷ „Kralj proti nadbiskupu Stadleru“, *Materinska riječ*, 5. 6. 1910., 4.

⁹⁸ „Slavosrbske laži“, *Posavska Hrvatska*, 4. 6. 1910., 4.

⁹⁹ Marijan Varešanin (1847.-1930.) bio je kao guverner Bosne i Hercegovine meta tajne srpske terorističke organizacije Crna ruka. Njezin pripadnik, Bogdan Žerajić, izvršio je 15. 6. 1910. na njega atentat, koji nije uspio, a Žerajić je odmah izvršio

„Pobornike ove politike najviše su napadali radi Bosne i Hercegovine, dok su Varešaninovi prijatelji pristaše (među njima u prvom redu famozni Stadler) svakoga proglasili izdajicom domovine, koji se usudio priznati ma i sami obstanak Srba u Bosni. Koliko je ta haranga bila hrvatska, narodna i nezavisna, vidjelo se najbolje kad je Stadler iza aneksije, po nalogu, u svojim pozdravima zaniijekao i zatajio hrvatsko ime [...]“¹⁰⁰

Važan je završetak ovoga teksta, koji vrijedi citirati: „A moralka iz svega ovoga? Moralka je, da zavisni ljudi ne smiju biti vodje i nosioci nezavisne narodne politike. Biskup je isto tako zavisan kao general ili hofrat. A zavisni su i njihovi podčinjeni. Zato u ljude takovih ljudi ne valja povjeravati stvari nezavisne narodne volje, niti slušati njihove odluke, jer oni nisu nezavisni i oni nekoga slušaju svejedno kao i kotarski predstojnici. Dapače i više“, tumači Supilo, a po njemu maksimu samostalne politike u korist naroda i *Materinske riječi*.¹⁰¹

Ovo je svakako izrazito ideologiziran osvrt na povijest, koji povezuje događaje i ljude u njima na temelju svojih političkih htijenja. Tvrdnja da je Stadler za volju neke više vlasti zatajio ili zatajivao hrvatsko ime, svakako nije održiva. Dapače, njega se i u crkvenim i u političkim krugovima napadalo upravo zato što je isticao hrvatsko ime i onda kada to nije bilo po volji najviših i crkvenih i političkih vlasti.

Na još jedan detalj treba upozoriti. Nakon pet godina kako je bila ispražnjena biskupska stolica poslije Strossmayerove smrti, imenovan je novi biskup, dr. Ivan Krapac, za đakovačkoga biskupa. Svečano ustoličenje novoga biskupa bilo je 29. lipnja 1910. u Đakovu. Bilo je predviđeno da ga na proputovanju vlakom kroz Brod pozdrave i u Brodu. *Materinska riječ* prikazuje taj doček kaotičnim, strkom, gužvom da se nije znalo tko i u čije ime biskupa pozdravlja. *Posavska Hrvatska* govori učenice 8. razreda Hermine Oršegić prenosi u cijelosti. U njemu je naglašena pobožnost prema Srcu Isusovu, kojemu se „hrvatska omladina ponovno posvetila [...] na uspomenu prve desetgodišnjice“. Budući da su i koalicionaši htjeli u to vrijeme dočekati novoga bosansko-srijemskog i đakovačkog biskupa Ivana Krapca u Brodu, frankovački list to naziva licemjerjem jer je „dr. Krapac po svom uvjerenju isto što i nadbiskup Stadler“, kojega koalicio-

samoubojstvo. Varešanin je zatražio razrješenje od dužnosti guvernera na kojoj ga je naslijedio Feldzeugmeister Oskar Potiorek. S titulom baruna Varešanin je umirovljen u srpnju 1911. Preminuo je u Beču u travnju 1917.

¹⁰⁰ [N. L.], „Varešanin i Rakovica“, *Materinska riječ*, 26. 6. 1910., 2-3.

¹⁰¹ [N. L.], „Varešanin i Rakovica“, 2-3.

naši „napadaju bez ikakvog stida i poštenja“.¹⁰²

Na važno putovanje u Rim 3. listopada 1910., na koje je pošao nadbiskup Stadler, upozorava *Posavska Hrvatska*. Na kolodvoru u Brodu ispratilo ga je sarajevsko svećenstvo. „Neka angjeo Božji čuva ljubeznog pastira na dalekom putu“, želi glasilo brodskih pravaša.¹⁰³ Kako se borba između Stadlera i Hrvatske narodne zajednice zaoštravala, vođe narodne zajednice (Nikola Mandić, Jozo Sunarić, Dominik Mazzi) krenule su u Beč kod ministra Buriana i Aerenthala s namjerom da isposlušju posredovanje kod Pape za demisiju nadbiskupa Stadlera. *Posavska Hrvatska* ističe da se to opravdavallo time da će velik dio katolika prijeći na pravoslavlje. Neposredan povod ovoj deputaciji, za koji *Posavska Hrvatska* kaže da je deputacija „bosanskih slavosrba“, bio je odlazak nadbiskupa Stadlera u Rim, koji smo upravo spomenuli. *Posavska Hrvatska* ističe da je dio bosanskih franjevacu pristao uz Zajednicu, „to je Mandićeve slavosrbe“, i da su time osigurali pobjedu nad Stadlerovom strujom.

„Za uzdarje odkinuo je bosanski sabor na priedlog zajedničara katoličkim zavodima velik dio zemaljske pripomoći te istu odredilo franjevcima. Time nisu samo oštećeni katolički učevni zavodi, već prieti opasnost da će se hrvatska sviest podpuno izgubiti u moru zajedničarske slavosrbštine, pa je stoga nadbiskup Stadler, kao pravi katolički pastir i Hrvat odlučno ustao proti tome, te zatražio lieka tamo, gdje ga kao katolički biskup jedino tražiti može – kod svete stolice.“

Posavska Hrvatska je bila sigurna da će Sv. Stolica udovoljiti želji nadbiskupa Stadlera, a to znači da će „znati čuvati interes svete katoličke vjere u Bosni“, „to prieti ozbiljna opasnost Zajednici, koja bez pomoći franjevacu ne može ni jednoga svoga kandidata proturiti, a ta opasnost dovela je spomenute doktore u Beč“. Taj optimizam je tjera na zaključak: usprkos nastojanju dra Mandića „nas nimalo ne boli glava za sudbinu preuzvišenoga gospodina nadbiskupa Stadlera“.¹⁰⁴ Jedan od razloga za putovanje nadbiskupa Stadlera u Rim bio je i problem financiranja nadbiskupskih obrazovnih zavoda. Na sjednici bosanskohercegovačkog Sabora, koja je održana 15. srpnja 1910., sve slabosti i opasnosti, koje su proizlazile iz

¹⁰² „Naši licemjери – i biskup dr. Krapac“, *Posavska Hrvatska*, 25. 6. 1910., 2; v. i: „Doček presvijetlog g. biskupa dr. Ivana Krapca“, *Posavska Hrvatska*, 2. 7. 1910., 2 te „Djakovački biskup dr. Krapac u Brodu“, *Materinska riječ*, 3. 7. 1910., 3.

¹⁰³ „Iz hrvatske Bosne: Preuzvišeni gosp. nadbiskup otputovao u Rim“, *Posavska Hrvatska*, 7. 10. 1910., 3.

¹⁰⁴ „Slavosrbska hajka na nadbiskupa Stadlera“, *Posavska Hrvatska*, 15. 10. 1910., 3.

podijeljenosti hrvatskih stranaka u Bosni i Hercegovini, snažno su se očitovali. Krajnji rezultat bio je smanjenje dotacija za financiranje zavoda za naobrazbu svjetovnog svećenstva. Srpski i muslimanski zastupnici podržali su članove Hrvatske narodne zajednice protiv Stadlera, čime su „promišljeno i složno radili na produbljanju ionako snažnih unutarhrvatskih podjela“.¹⁰⁵

Glasilo brodskih pravaša prenosi prilično vjerno kako se problem razvijao, ali su za opasnost koja se pojavila za financiranje zavoda svjetovnog svećenstva, uz „bosanske slavosrbe“, tj. Hrvatsku narodnu zajednicu, optužili i Srbe kao krivce. *Posavska Hrvatska* je istaknula da je Zemaljski sabor u Bosni i Hercegovini zaključio da se od proračunskog novca za travničku gimnaziju ne dodijeli 30 000 kruna subvencija. Taj prijedlog dali su, prema pisanju istoga glasila, zastupnici „Hrvatske zajednice“, a *Posavska Hrvatska* ističe kako su novce trebali dobiti franjevci. Za taj prijedlog glasovali su „svi protivnici hrvatstva u bosanskom saboru a napose braća Srbi, jer su time mislili zadati smrtni udarac hrvatskoj misli“. I obje vlade, i ugarska i austrijska, prihvatile su ovaj prijedlog, pa su takav proračun predložili „na Previšnju sankciju“. No, kralj nije prihvatio tu stavku proračuna, nego je odredio trajnu stavku travničkoj gimnaziji u visini u kojoj je dobivala dotaciju.

Tako su „propale sve nade bosanskih slavosrba“, „a hrvatska gimnazija u Travniku ostati će i nadalje ono ognjište, sa kojega će se diljem Bosne i Hercegovine širiti hrvatska misao, katoličko čuvstvo i nepokolebljiva odanost premilostivom vladaru i sjajnoj vladalačkoj kući“, radosno

¹⁰⁵ Stadlerov HKU ostao je u Saboru bez ikakve povezanosti s drugim strankama, pa u važnom proračunskom odboru nije imao zastupnika. Članovi HNZ-a s franjevcima popunili su sva tri mjesta predviđena za katolike. Subvencija za travničku gimnaziju smanjena je s 80 700 na 16 000 kruna. Zemaljska vlada je stupila u povjerljive pregovore s HNZ-om čiji su rezultat bili reduciranje sredstava za nadbiskupske zavode za 30 620 kruna, a franjevačkim zavodima je povećano s 19 380 na 50 000 kruna. Time je HNZ održao svoje predizborno obećanje dvojici franjevačkih provincijala da će za njihove zavode povećati sredstva za 30 000 kruna. Iz ovoga je jasno da je HNZ bio svjestan da može samo potporom franjevacu dobiti izbore protiv Stadlerova HKU-a. Toga je bio svjestan i Stadler, ali nije imao dokaza, pa je pošao u Rim od Pape tražiti da se franjevci povuku u samostane da bi ih spriječio da u buduće djeluju protiv redovne crkvene hijerarhije. Papa je saslušao Stadlera i istaknuo da će Sveta Stolica ispitati sve njegove prigovore i na temelju provedene istrage će odlučiti o njegovim zahtjevima. Stadler nije bio zadovoljan rezultatima posjeta te je odlučio zatražiti još jednu audijenciju: v. Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 471-480.

zaključuje *Posavska Hrvatska*.¹⁰⁶

Svratit ćemo ovdje pozornost na opširan uvodni članak u *Posavskoj Hrvatskoj* povodom Stadlerove zlatne mise u lipnju 1918. Autor članka ističe znanstveni i profesorski rad velikoga sugrađanina, zasluge za utemeljenje bitnih ustanova za vjerski i kulturni život hrvatskoga, katoličkog naroda u Bosni i Hercegovini. „Letjeli smo godine i godine kao hodočasnici u Đakovo Strossmayeru, a danas evo letimo u šeher Sarajevo, da se kupimo oko Tebe, slavni biskupe – i dao Bog, da se još dugo i dugo skupljali oko Tebe, Štadleru naš“, pisao je nepoznati autor.¹⁰⁷ U tom broju prenesen je izvod iz govora nadbiskupa Stadlera na blagoslovu zastave Hrvatskoga pjevačkog društva „Vlašić“ u Travniku 1906. Stadler je govor završio pozivom na slogu hrvatskog naroda: „Dase utvrdimo u svemu što može našem hrvatskom narodu biti od koristi, ja bih najvolio, da si za lozinku uzme, ne jedna samo hrvatska stranka, nego sve stranke onu krasnu rečenicu: Bog i Hrvati!“¹⁰⁸ I nadbiskupov dar siromašnim mladim obiteljima registriran je u ovom broju. Nadbiskup je tada poslao vladinu povjereniku za grad Sarajevo da se preda mladim parovima koji tek stupaju u brak 12 000 kruna. Po 1000 K dobile su tri katoličke, tri pravoslavne, tri muslimanske i tri židovske obitelji prema prijedlogu svojega vjerskog ureda (župnog ureda, parohije, i sl.). Ostalih 5000 K trebalo je podijeliti sarajevskim siromasima bez obzira na vjeru. Autor teksta nije zaboravio reći: „Mi se divimo da je dr. Josip Stadler naše brodsko dijete i naš začasni građanin.“¹⁰⁹

Povodom visoke obljetnice nadbiskupa Stadlera u službi Crkve i nekadašnji njegov tajnik, dr. Antun Buljan, napisao je u *Posavsko Hrvatskoj* u dva nastavka podlistak pod naslovom „Malenkosti velika života“. Uz pedesetu obljetnicu misništva svojega sugrađanina, Brođani su skupili 2470 K kao dar „Zakladi za nadbiskupsko sirotište u Sarajevu“.¹¹⁰

¹⁰⁶ „Osujećen atentat na hrvatsku gimnaziju u Travniku“, *Posavska Hrvatska*, 12. 11. 1910., 3.

¹⁰⁷ „Pedeseta godišnjica misništva nadbiskupa dr. Josipa Stadlera“, *Posavska Hrvatska*, 8. 6. 1918., 2-3.

¹⁰⁸ „Iz govora nadbiskupa dra Josipa Stadlera povodom blagoslova zastave hrvatskoga pjevačkog društva ‘Vlašić’ u Travniku 1906.“, *Posavska Hrvatska*, 8. 6. 1918., 2-3.

¹⁰⁹ „Nadbiskup dr. Josip Stadler za sirotinju grada Sarajeva“, *Posavska Hrvatska*, 8. 6. 1918., 3.

¹¹⁰ Antun BULJAN, „Malenkosti velika života“, *Posavska Hrvatska*, 22. 6. 1918.; „Domaće vijesti: Brođani za narodni dar dru Josipu Stadleru“, *Posavska Hrvatska*, 22. 6. 1918.; v.: Andrija ŽIVKOVIĆ, „Jubilej nadbiskupa dr. Josipa Štadlera: Prigodom 50 godišnjice njegovog misništva“, *Glasnik Biskupije Bosanske i Srijemske* 40 (1918.), 85-87.

HOMELAND AND A PROMINENT DESCENDANT. A CONTRIBUTION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN BROD AND ARCHBISHOP JOSIP STADLER (I)

Summary

This is the first part of a paper that contributes to knowledge about the relationship between Brod and the people of Brod and Archbishop Josip Stadler. Through his example it is possible to acquire a clear view of how politics dictates and forms the consciousness of citizens towards their fellow citizens, even those whom may be ranked among the most prominent. The political struggle at the national level was also reflected at the local level. Stadler was a great opponent of the Yugoslav option and the entry into a joint state with Serbia. His political option was Western, “trialistic” with a reliance on the Austro-Hungarian Monarchy; in social matters his option was Christian-social with a distinct feeling for the poorest citizens, regardless of religious affiliation. “Materinska riječ- The mother tongue” as the newspaper of the Croatian-Serbian coalition (whose leader was Dr. Vatroslav Brlić) and “Posavska Hrvatska-Posavina Croatia” as the right-wing newspaper of Frank’s side, are two papers that take a completely opposite position towards Stadler. For the Materinska riječ, Stadler is a “dangerous man” because of his opposition to their political program of “one nation with two names” and a common state with Serbia. As most of the newspapers published in Brod between the two wars represented Yugoslav ideology, Stadler was rarely mentioned and practically forgotten in them. His values for Croatian people were temporarily recognized during the Independent State of Croatia. After the advent of the communist dictatorship, primarily in the newspaper Brodski list, he was not even mentioned. With the collapse of the dictatorship, Brod and the people of Brod got to know their great fellow citizen. The biggest credit for this goes first of all to the Sisters of the Servant of the Infant Jesus, a religious community founded by Archbishop Stadler.

Keywords: *Archbishop Josip Stadler, Yugoslav ideology of “one nation with two names”, Croat national identity in Bosnia and Herzegovina, Posavska Hrvatska-Posavina Croatia, Materinska riječ – Mother tongue, Brod on Sava, Sisters of the Servant of the Infant Jesus.*

Translation: Darko Tomašević and Kevin Sullivan

Drugi dio ovoga rada bit će objavljen u Vrhbosnensia 2 (2020.).

UDK: 929 Stadler J.
94(497.6)“18/19“
32:929 Stadler J.(044)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: svibanj 2019.

Vlatko DOLANČIĆ
Središnji nadbiskupijski arhiv u Đakovu
Petra Preradovića 17,
HR - 31400 Đakovo
vdolancic@net.hr

PISANI IZVORI O JOSIPU STADLERU U NADBISKUPIJSKOM ARHIVU U ĐAKOVU

Sažetak

Josip Stadler je jedan od često zapostavljenih i rijetko spominjanih hrvatskih velikana s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Po rođenju Brodanin, prvi vrhbosanski nadbiskup od 1881. godine, ostavio je dubok trag u Sarajevu i Bosni, posebno na vjerskom području. Budući da je većinu svojega truda i zalaganja usmjerio na postavljanje ustrojstva nove crkvene hijerarhije na području Bosne, često se dopisivao s predstavnicima biskupijske uprave u Đakovu. Ti zapisi u vidu pisama sačuvani su u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu (u arhivskim fondovima Josip Juraj Strossmayer i arhivskom fondu Ordinarijat) te čuvaju bogate i važne podatke o Stadlerovim planovima, idejama, strahovima, problemima i rješenjima. Rad donosi podatke o arhivskim izvorima čuvanima u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu: arhivsko gradivo (pisma) koja je napisao sam Josip Stadler; ali i gradivo u kojem se Stadler spominje, od njegova rođenja i krštenja pa do kraja 20. stoljeća.

Ključne riječi: *Josip Stadler; Josip Juraj Strossmayer; Sarajevo, Đakovo, Bosna, Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, parica, pismo, nadbiskup, biskup, katedrala.*

Uvod

Josip Stadler je jedan od velikana Katoličke Crkve u Hrvata koji je po rođenju Slavonac, a svojim radom je vezan uz Zagreb i Sarajevo. Njegov je rad na području Vrhbosanske nadbiskupije, čije je postao prvi

nadbiskup 1881. godine, nadaleko poznat. Postavljao je i gradio temelje crkvene uprave na području Bosne: katedralu, sjemenište, u suradnji s kanonicima Vrhbosanske nadbiskupije sagradio je kaptolsku kuću u Sarajevu. Pomoć, savjete i podršku tražio je u susjednoj, rodnoj biskupiji: Bosanskoj ili Đakovačkoj i Srijemskoj, napose od vremena kada je postao nadbiskupom u Sarajevu. Budući da je službena komunikacija onoga vremena tekla putem klasičnih pisama, određeni broj Stadlerovih pisama (ali ne samo pisama) sačuvan je u Đakovu i čuva se u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu. Pisani arhivski izvori o Josipu Stadleru u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu nalaze se u nekoliko arhivskih cjelina. To arhivsko gradivo sadržava brojne zanimljive, važne, poznate i nepoznate činjenice i zanimljivosti o životu i radu Josipa Stadlera koje su samo djelomično istražene i prezentirane javnosti, a predstavljaju veliko bogatstvo za istraživače života i djela nadbiskupa Josipa Stadlera.

Josip Stadler – životopis

Rođen je u Brodu na Savi 24. siječnja 1843. godine, a isti je dan i kršten. Vrlo rano je ostao bez oboje roditelja (1854. godine) te je brigu o njegovu školovanju preuzeo brodski gradonačelnik Maksimilijan Wegheimer. Nakon boravka u požeškom sirotištu i završetka niže gimnazije 1859. godine odlazi u Zagreb i upisuje višu gimnaziju. Budući da je bio uzoran i vrlo dobar učenik, poslan je na daljnje studije u Rim (studij filozofije i teologije). Za svećenika je zaređen 1868. godine.¹ Od 1869. godine obnaša nekoliko službi pri Nadbiskupskome bogoslovnom sjemeništu u Zagrebu², od 1874. profesor je na Katoličkome bogoslovnom fakultetu u Zagrebu³. Godine 1881. imenovan je prvim vrhbosanskim (sarajevskim) nadbiskupom⁴.

Tijekom svojeg upravljanja Vrhbosanskom nadbiskupijom pokreće službeni nadbiskupijski list Srce Isusovo (od 1887. Vrhbosna), osniva Dje-

¹ Zoran GRIJAK, „Porijeklo, djetinjstvo i školovanje Josipa Stadlera“, Pavo JURIŠIĆ (prir.), *Josip Stadler: život i djelo. Zbornik radova međunarodnog znanstvenih skupova o dr. Josipu Stadleru održanih od 21. do 24. rujna 1998. u Sarajevu i 12. studenoga 1998. u Zagrebu prigodom 80. obljetnice smrti prvoga vrhbosanskoga nadbiskupa*, (Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 1999.), 47-70.

² Josip BALOBAN, „Josip Stadler, svećenik i profesor Zagrebačke nadbiskupije“, Pavo JURIŠIĆ (prir.), *Josip Stadler*, 73-76.

³ J. BALOBAN, „Josip Stadler, svećenik i profesor“, 76.

⁴ Tomo KNEŽEVIĆ, „Stadler, vrhbosanski nadbiskup: imenovanje i intronizacija“, Pavo JURIŠIĆ (prir.), *Josip Stadler*, 100-101.

čačko sjemenište u Travniku (1882.), Bogoslovno sjemenište u Sarajevu (1893.), gradi stolnu crkvu u Sarajevu (1884.-89.). Na područje Vrhbosanske nadbiskupije je doveo isusovce i mnoge ženske kongregacije.

Nadbiskupijski arhiv u Đakovu

Nadbiskupijski arhiv u Đakovu⁵ je sljednik nekadašnjeg Dijecezanskog arhiva u Đakovu, koji je kao zasebna ustanova ustrojen tek 1950. godine usvajanjem statuta⁶, iako se gradivo Arhiva spominje još početkom 19. stoljeća.

U njemu se čuva arhivska baština nastala radom nekadašnjih biskupijskih ustanova, više biskupa, svećenika i pojedinih vjernika laika. Nalazi se u sklopu kampusa Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Đakovu. Prostore dijeli sa Središnjom nadbiskupijskom i fakultetskom knjižnicom u Đakovu. Posjeduje dva za čuvanje arhivskoga gradiva opremljena arhivska spremišta, ured arhivara, dok trezor i čitaonicu (prostor za istraživanje gradiva) dijeli sa Središnjom nadbiskupijskom i fakultetskom knjižnicom. Arhivsko gradivo Arhiva je do 2006. godine bilo smješteno u (za čuvanje arhivskoga gradiva neprikladnim) prostorima Biskupskog dvora u Đakovu, a spomenute je 2006. godine preseljeno u nove prostore. Arhivsko je gradivo pohranjeno u brojnim arhivskim fondovima i nekoliko manjih zbirki.

Arhivski izvori o Josipu Stadleru čuvaju se u sljedećim arhivskim cjelinama:

- paricama katoličkih župa nekadašnje Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije
- arhivskom fondu Ordinarijat
- arhivskom fondu Josip Juraj Strossmayer, u osobnoj biskupovoj korespondenciji.

Radi se redovito o zapisima načinjenim najčešće rukom i tintom na papiru, u skladu sa službenim načinom komunikacije onoga vremena.

⁵ U daljnjem tekstu, za ovu ustanovu, koristit će se većim dijelom kratica NAĐ, a u citiranju arhivskoga gradiva ispred kratice će stajati i kratica države u kojoj se navedeni arhiv nalazi, „HR.“.

⁶ HR-NAĐ-10 (u daljnjem tekstu, prilikom citiranja arhivskoga gradiva, broj 10 je oznaka za arhivski fond Ordinarijat) -1664/1950.

1. Parice

Parice su rukom izrađene kopije matičnih knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih vjernika katolika koje su se vodile za svaku župu nekadašnje Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije od 1826. do 1877. godine (ne za svaku župu za svaku godinu u NAĐ-u). Župnik pojedine župe bio je dužan na početku svake nove godine poslati u sjedište biskupije Đakovo rukom izrađenu kopiju matičnih knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih (ponekad i vrlo rijetko i neke druge: npr. krizmanih) vjernika katolika za prošlu godinu, dok je izvornik (matične knjige) ostajao u samoj župi. Ovaj se postupak provodio radi zaštite podataka koji su zabilježeni u maticama, odnosno paricama – ako bi izvornik bio uništen u župnom domu, ostao bi sačuvan primjerak iz sjedišta biskupije (Đakova) i obratno. Određeni dio matičnih knjiga sa župa oduzet je Katoličkoj Crkvi nakon kraja 2. svjetskog rata od strane komunističkih vlasti i danas se dobrim dijelom te knjige nalaze u matičnim uredima ili državnim arhivima.

1. Zgrada u kojoj se nalazi Nadbiskupijski arhiv u Đakovu

2. Smještaj parica u spremištu NAD-a

U paricama župe Svetog Stjepana kralja iz Broda na Savi, za 1843. godinu, zapisano je da je dana 24. siječnja 1843. godine rođen i isti dan i kršten Josip Stadler, zakoniti sin Đure Stadlera, klobučara (šeširdžije) i Marije rođene Balošić. Kum na krštenju je bio Antun Böhm, dok ga je krstio upravitelj župe Petar Brašnić.⁷ Josip Stadler je bio 4. dijete koje je te godine kršteno u župi (iako redni brojevi nisu navedeni u parici), a ovo je prvi spomen Josipa Stadlera u izvorima koje čuva NAD. U parice tijekom kasnijih vremena nije unesena nikakva promjena vezana uz Josipa Stadlera, a trebala je biti: običaj je da se za osobu koja je primila sveti red to navede u matičnoj knjizi, pa i u parici, a isto tako nema zabilježenog podatka da je Stadler postao nadbiskup.

⁷ HR-NAD-25 (Parice) – Parica krštenih župe Brod na Savi za 1843. godinu.

	langi Aris. Lath.	Jos.	Maria mulier (Bos)	
us	Georgius Stadler et	Pileator Broodii	Antonius Bröhm Tunifex Broodii	Pe Pr Co Bo
rus	Maria Ballo shich. Conj. sh. Lath.			
	Joannes M. ...	Contribuens	Anna Popovich Lath.	Pe

3. Bilješka u parici župe Brod na Savi za 1843. godinu, o rođenju i krštenju Josipa Stadlera

2. Podaci o J. Stadleru u arhivskom fondu Ordinarijata iz vremena biskupa Strossmayera

Sljedeći izvori o Josipu Stadleru koji se nalaze u NAĐ-u su knjige i pisma koji se čuvaju u arhivskom fondu Ordinarijat (Duhovni stol).

2. 1. Knjige

Radi se o knjigama evidencija, odnosno uredskim knjigama (zapisnicima sjednica Duhovnoga stola, urudžbenim zapisnicima i abecednim kazalima) koje je svojim radom stvorila ustanova koja je vodila nekadašnju biskupiju, a nazivala se Duhovnim stolom, kojemu je na čelu bio biskup. Njezin je nasljednik danas Ordinarijat. U svima navedenim knjigama evidencija navedeni su podaci o pismima ili usmenim vijestima koje su primljene u biskupov ured u Đakovu i samo o načinu vođenja evidencija o pismu (vijesti) ovisilo je kako će knjiga biti vođena i kako će se zvati.

Knjige zapisnika sjednica su knjige u kojima su zapisani kraći ili duži izvještaji o problemima o kojima su članovi biskupijske uprave raspravljali na sjednicama. Sam zapis je bio vezan uz pismo ili vijest te je dobivao urudžbeni broj: stranica knjige je bila podijeljena po visini (od gore prema dolje) tako da se na lijevoj strani ispod navedenog urudžbenog broja navodio kratak pisani sadržaj primljenog pisma ili problema, dok je na desnoj strani lista knjige, paralelno s navedenim zapisom o primljenom pismu stajao kraći ili duži zapis o donesenom zaključku, odluci ili rješenju problema. Evidencije su u knjizi zapisnika sjednica vođene kronološki. Običaj je bio da se za svaku godinu vodi zasebna knjiga, ali ima i iznimki. Na temelju ovih zapisa u ovoj knjizi sačuvani su podaci o pismima koja govore o Josipu Stadleru ili pismima koja je Stadler pisao, a danas nisu sačuvana u NAĐ-u.

Druga vrsta knjiga evidencija su urudžbeni zapisnici. To su knjige u koje se kronološki zapisivala kratka bilješka o primljenom pismu ili o problemu za koji se saznalo, ali za razliku od knjiga zapisnika sjednica ovdje nema zapisanog zaključka ili odgovora. Kao i u zapisnicima sjednica, i ovdje su se zapisi bilježili uz urudžbeni broj pisma, a urudžbeni brojevi u ovoj knjizi odgovarali su urudžbenim brojevima u knjigama zapisnika sjednica. Za razliku od knjiga zapisnika sjednica, u jednu knjigu se bilježilo podatke za više godina. Za određene godine ne postoje knjige urudžbenih zapisnika.

Knjige abecednih kazala su knjige u koje su predmeti, kratki sadržaji pisama i problemi o kojima je biskupijska uprava u Đakovu bila obavještavana bili bilježeni abecednim redom, a ne kronološki. Tako su npr. pisma Josipa Stadlera bila bilježena na jednu stranicu na kojoj su se nalazila pisma koja su biskupijskoj upravi u Đakovu pisale osobe ili ustanove čije početno ime ili prezime počinje slovom „S,“ ali se za svako pismo navodio kratak sadržaj i njegov urudžbeni broj. Za svako slovo abecede se ostavljalo po nekoliko stranica i tijekom godine se upisivalo potrebne podatke. Ako bi se predviđeni prostor ostavljen za određeno slovo popunio tijekom godine, na dnu stranice bi pisala uputa da se nastavak zapisa s navedenim prvim slovom nalazi u knjizi iza npr. slova „O“ gdje je bilo mjesta. Ova vrsta evidencija se određeno vrijeme vodila na kraju knjiga zapisnika sjednica, a ponekad kao posebne, manje knjige. Ova vrsta knjiga je najskromnija s podacima jer je službenik koji ju je pisao ponekad bio nemaran pa je „namještao“ određeni premet kako se ne bi morao vraćati na neko slovo, što se njemu u ono vrijeme nije dalo učiniti, pa je zapis uveo na taj način da je izvan okvira logike i tako gotovo nemoguć za pronaći u knjizi (takvom logikom). Knjige abecednih kazala ne postoje za sve godine.

2. 2. Pisma

Sve gore navedene uredske knjige nastale su uglavnom na temelju pisama koja su primljena u biskupov ured (ali ne uvijek pisama, mogle su nastati i na temelju usmene obavijesti).

Pisma su se primala kronološkim slijedom, dobivala su svoj urudžbeni broj i bila su urudžbirana i provedena kroz (uglavnom) sve tri navedene vrste evidencija (knjiga) koje su prethodno opisane. Pisma su bila pojedinačna (jedno pismo i jedan urudžbeni broj) ili predmetni spisi – pod jednim se urudžbenim brojem nalazilo više pisama koja govore o istom

predmetu/problemu. Tako bi određeni predmet bio započet primljenim pismom, uz koje je smješten i nacrt (koncept) odgovora koji je odgovarao na upit ili problem koji se nalazio u primljenom pismu. Nacrt se čuvao uz primljeno pismo, a čistopis odgovora se slao osobi ili ustanovi koja je započela raspravu i prva poslala pismo, u ovom slučaju Ordinarijat ili Duhovni stol u Sarajevu ili nadbiskup Stadler, ali sva su pisma imala isti urudžbeni broj. Prema sačuvanom nacrtu odgovora moglo se uvijek znati što je odgovoreno na primljeni upit.

Moguće je, dakle, u arhivskom fondu Ordinarijat razlikovati sljedeće vrste pisama:

- predmetni spisi ili pojedinačna pisma;
- dolazni spisi ili nacrti odgovora (pisma iz Sarajeva ili nekog drugog mjesta i pisma - odgovori iz Đakova);
- pisma koja je potpisao Josip Stadler i pisma koja je potpisao J. J. Strossmayer ili netko drugi iz Đakova;
- pisma koja su potpisale neke treće osobe, a odnose se na probleme koje su rješavali Stadler i Strossmayer;
- klasična pisma, brzojavi ili okružnice;
- pisma u kojima se Josip Stadler ili neki problem vezan uz njega samo spominje (npr. akcija prikupljanja novca za potrebe katolika na području Bosne).

Od ove skupine pisama treba razlikovati osobna pisma upućena osobno na adresu biskupa Strossmayera koja nisu bila urudžbirana i koja se nalaze u osobnoj korespondenciji biskupa Strossmayera.

Većina pisama koja je potpisao Stadler upućena su osobno biskupu Strossmayeru, ali ih je većina urudžbirana kao pisma Ordinarijata u Đakovu.⁸ Postoji 57 predmetnih spisa, s ukupno 88 pisama, ali nisu sva napisana od strane Josipa Stadlera.

Stadler je napisao 44 pisma (2 pisma je potpisao u ime Nadbiskupskog duhovnoga stola vrhbosanskoga⁹ ili u ime Nadbiskupskog ordinarijata vrhbosanskoga,¹⁰ dok je ostala pisao/potpisao svojim imenom osobno), u nekoliko slučajeva se pod istim urudžbenim brojem nalaze i 2 Stadlerova pisma a od toga:

⁸ Dakle, iako su neka pisma upućena osobno biskupu Strossmayeru, ona su bila urudžbirana i nalaze se smještena u fondu Ordinarijat, a ne u osobnom fondu biskupa Strossmayera.

⁹ HR-NAĐ-10-247/1886. i 527/1887.

¹⁰ HR-NAĐ-10-294/1885. i 1346/1885.

- 4 pisma je Stadler uputio Biskupskom ordinarijatu u Đakovo¹¹ – ovakav način obraćanja uobičajen je na početku dopisivanja, odnosno s Ordinarijatom u Đakovu. Kasnija pisma su upućena biskupu Strossmayeru (ali su ipak bila urudžbirana kao spisi Ordinarijata/ Duhovnoga stola u Đakovu) i redovito su počinjala riječima „Preuzvišeni Gospodine!“
- 2 pisma je poslao naslovnom biskupu u Đakovu i jednom od najbližih suradnika biskupa Strossmayera Anđelku Voršaku¹²
- 1 brzojav Stadlerov upućen biskupu Strossmayeru¹³
- 3 pisma se odnose na prikupljanje novčane pomoći za gradnju katedrale u Sarajevu od strane svećenika Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije¹⁴ (svećenici nekadašnje biskupije javljaju u Đakovo što su poduzeli vezano uz navedeni pothvat)
- 4 pisma biskup Strossmayer piše Nadbiskupskom ordinarijatu u Sarajevo¹⁵ u kojem šalje prikupljena sredstva za katedralu u Sarajevu ili nekom drugom (npr. nunciju 2 pisma)¹⁶ o Stadleru. Na temelju dva Stadlerova pisma Ordinarijatu u Đakovu piše biskup Strossmayer okružnice: o prikupljanju novca za katedralu u Sarajevu¹⁷ i okružnicu o prikupljanju novca za veliki žrtvenik u sarajevskoj katedrali.¹⁸

Prvo pismo koje govori o Stadleru u ovom arhivskom fondu potječe od 16. listopada 1882. godine¹⁹ (biskup Strossmayer piše nunciju Vanu-telliju), dok je prvo Stadlerovo pismo napisano 4. ožujka 1885. godine.²⁰

¹¹ HR-NAĐ-10-294/1885.; 1346/1885.; 247/1886. i 527/1887.

¹² HR-NAĐ-10-635/1897. i 29/1901. dr. Anđelko (Engelbert) Voršak (1944.-1921.) pomoćni (naslovni) biskup od 1898. godine, desna ruka biskupa Strossmayera i upravitelj Bosanskom ili Đakovačkom i Srijemskom biskupijom od 1905. do 1910., te od 1916. do 1921. godine. Antun JARM, *Dijecezanski svećenici koji su djelovali na sadašnjem području Biskupije Đakovačke i Srijemske od 1701. do 2003. godine* (Đakovo: Biskupski ordinarijat Đakovo, 2003.), 163.

¹³ HR-NAĐ-10-1039/1901.

¹⁴ HR-NAĐ-10-470/1885.; 571/1885. i 1153/1885.

¹⁵ HR-NAĐ-10-1285/1885.

¹⁶ HR-NAĐ-10-1048/1882. i 1295/1882.

¹⁷ HR-NAĐ-10-294/1885.

¹⁸ HR-NAĐ-10-247/1886.

¹⁹ HR-NAĐ10-1048/1882.

²⁰ HR-NAĐ-10-294/1885.

Posljednje Stadlerovo pismo je napisano 28. studenoga 1917. godine.²¹ Jezik pisama je hrvatski (u dopisivanju dvaju Ordinarijata – sarajevskog i đakovačkog) i latinski (u dopisivanju Strossmayera i nuncija ili kad Stadler piše pismo Papi). Sva su pisma pisana rukom, tintom. Strossmayer je imao pisare, dok je svoja pisma nadbiskup Stadler pisao sam. Brzjave su pisali zaposlenici u pošti, obično grafitnom olovkom. Nacrti odgovora biskupa Strossmayera su sačuvani, a pisani su rukom uredskog pisara (obično su to u Đakovu bili mlađi svećenici koji su imali lijep rukopis), dok su čistopisi poslani primatelju pisama.

Od oznaka na pismima, postoje urudžbeni brojevi ustanova koje su pisma napisale i poslale (Ordinarijata u Sarajevu²² ili pojedine župe s područja nekadašnje Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije – u slučajevima prikupljanja novca za katedralu u Sarajevu)²³ s prednje strane pisma, lijevo gore. Urudžbeni brojevi primatelja pisma (Ordinarijata u Đakovu) nalaze se na poleđini primljenog pisma, desno gore i napisani su također rukom, dok se urudžbeni brojevi na konceptima odgovora nalaze s lijeve strane gore na listu papira. Na dva pisma koje je nadbiskup Stadler napisao se nalazi i otisak njegova žiga sa prikazom njegova nadbiskupskog grba, dok se na ostalima pismima samo potpisao. Prvi put je nadbiskup Stadler koristio svoj nadbiskupski žig na pismu koje je napisao 11. veljače 1886. godine u Sarajevu²⁴ te 26. svibnja 1887. godine.²⁵ Ne radi se o žigu Nadbiskupskog ordinarijata u Sarajevu, nego o osobnom nadbiskupskom žigu Josipa Stadlera. Žig je kružni, zelene boje, s latinskim natpisom: *JOSEPHUS STADLER DEI ET APOST. SEDIS GRATIA ARCHI-EPISCOPUS VRHBOSNENSIS* unutar kojeg se nalazi nadbiskupski grb.

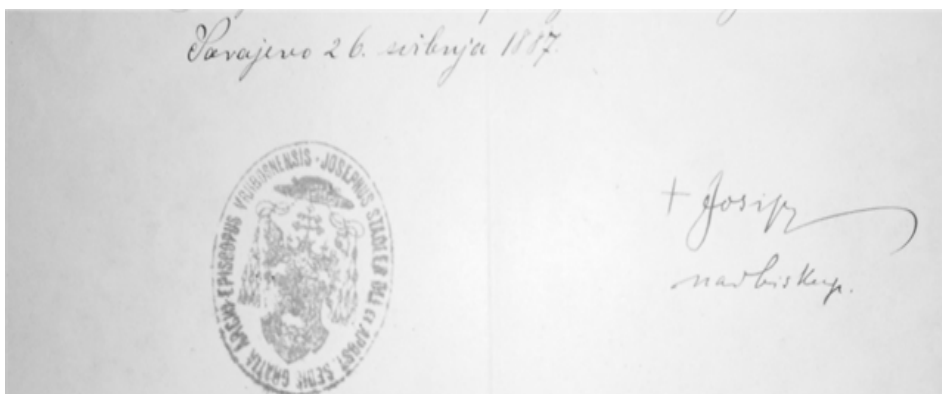
²¹ HR-NAĐ-10-1569/1917.

²² HR-NAĐ-10-294/1885.; 1346/1885.; 247/1886.; 527/1887.

²³ HR-NAĐ-10-470/1885.; 571/1885.; 1153/1885.

²⁴ HR-NAĐ-10-247/1886.

²⁵ HR-NAĐ-10-527/1887.

4. Žig i potpis nadbiskupa Stadlera na pismu od 26. svibnja 1887. godine

Od ukupnog broja pisama ovoga arhivskoga fonda 15 pisama napisano je u Đakovu,²⁶ 46 pisama u Sarajevu,²⁷ 4 pisma u Rimu,²⁸ 3 pisma na Lokrumu,²⁹ 2 u Dubrovniku,³⁰ po jedno u Račinovcima,³¹ Trnjanima,³²

²⁶ HR-NAĐ-10-1295/1882.; 294/1885. (okružnica); 1285/1885.; 247/1886. (okružnica); 439/1887.; 900/1887.; 89/1891.; 36/1896. (Strossmayerov odgovor Stadleru); 1119/1896.; 214/1897. (Strossmayerovo pismo nunciju); 575/1897. (Strossmayerov odgovor na pismo iz Loreta); 639/1899. (Strossmayerov odgovor Šariću); 567/1900. (Strossmayer piše Stadleru); 413/1902. (Strossmayerov odgovor Stadleru); 971/1903. (Strossmayerov odgovor Stadleru).

²⁷ HR-NAĐ-10-294/1885.; 1346/1885.; 247/1886.; 527/1887.; 895/1887.; 416/1889.; 855/1889.; 439/1890.; 1164/1890.; 190/1891.; 65/1893.; 1185/1893.; 979/1892.; 1399/1893.; 1685/1893.; 224/1895. (2 pisma pod ovim urudžbenim brojem); 1457/1895.; 36/1896.; 377/1896.; 554/1896.; 997/1896.; 1167/1896.; 214/1897. (Jegličevo pismo Strossmayeru); 635/1897. (Stadlerovo pismo Voršaku); 812/1897. (2 pisma pod istim urudžbenim brojem); 34/1898. (2 Stadlerova i 2 Koščakova pisma Strossmayeru pod istim urudžbenim brojem); 639/1899. (Šarićevo pismo Strossmayeru); 1248/1899.; 1340/1899.; 371/1900. (Stadlerovo pismo Strossmayeru); 536/1900. (Stadler piše Strossmayeru); 1421/1900. (Stadlerovo pismo Strossmayeru); 10/1901. (Stadler Strossmayeru); 29/1901. (Stadlerovo pismo Voršaku); 353/1901. (Stadler Strossmayeru); 1039/1901. (Smičiklas piše Strossmayeru - brzojav); 1439/1901. (Šarićevo pismo Strossmayeru); 333/1902. (Stadlerovo pismo Strossmayeru); 268/1903. (Stadler Strossmayeru); 971/1903. (Stadler Strossmayeru - 2 pisma).

²⁸ HR-NAĐ-10-89/1891.; 371/1900. (Stadlerovo pismo Strossmayeru); 413/1902. (Stadlerovo pismo Papi); 413/1902. (Stadlerovo pismo Strossmayeru);

²⁹ HR-NAĐ-10-417/1897. (3 pisma pod istim urudžbenim brojem)

³⁰ HR-NAĐ-10-89/1891.; 371/1900. (Marčelićevo pismo nepoznatom primatelju);

³¹ HR-NAĐ-10-470/1885.

³² HR-NAĐ-10-571/1885.

Osijeku,³³ Žepču,³⁴ Loretu,³⁵ Krku,³⁶ Zagrebu³⁷ i Šamcu.³⁸ Ostala pisma, njih 10, nemaju navedeno mjesto nastanka.³⁹

Prema sačuvanim nacrtima odgovora vidljivo je da je Strossmayer Stadleru (direktno njemu) odgovorio na ukupno 15 pisama, na 2 je Stadlerova pisma reagirao okružnicom,⁴⁰ a jedno pismo je Strossmayer uputio Ordinarijatu u Sarajevu⁴¹ na početku njihova dopisivanja.

U međusobnom obraćanju Stadler je jednostavan i uvijek pismo počinje istim riječima, dok biskup Strossmayer početkom svojih pisama daje do znanja kakav je njegov stav o nadbiskupu Stadleru:

Josip Stadler je Strossmayeru 34 pisma započeo riječima „Preuzvišeni Gospodine!“

Dva pisma upućena Anđelku Voršaku započinje riječima „Dragi Angjelko!“⁴²

Strossmayer je pak raznovrsniji u svojem obraćanju Stadleru:

„Presvietli i prečastni moj gospodine, i velecienjeni prijatelju i brate u Isusu!“⁴³

„Presvietli gospodine Nadbiskupe i velecienjeni brate u Isusu!“⁴⁴

„Presvjetli Gospodine nadbiskupe, velecienjeni i veleljubljeni prijatelju i brate u Isusu!“⁴⁵

33 HR-NAĐ-10-1153/1885.

34 HR-NAĐ-10-1085/1896.

35 HR-NAĐ-10-575/1897.

36 HR-NAĐ-10-371/1900. (Volarićevo pismo)

37 HR-NAĐ-10-567/1900. (Posilovićev brzojav biskupu Strossmayeru + na poleđini napisan nacrt pisma -brzojava Strossmayera Stadleru)

38 HR-NAĐ-10-1039/1901. (Stadlerov brzojav biskupu Strossmayeru).

39 HR-NAĐ-10-1048/1882.; 1185/1893. (Strossmayerov odgovor Stadleru); 979/1892. (Strossmayerov odgovor Stadleru); 554/1896. (Strossmayerov odgovor Stadleru); 1085/1896.; 41/1897. (Strossmayerovo pismo Stadleru); 417/1897. (Strossmayerovo pismo Stadleru); 1201/1899. (Strossmayerovo pismo Stadleru); 567/1900. (Strossmayerovo pismo Stadleru i nacrt odgovora napisan na poleđini Posilovićeva brzojava biskupu Strossmayeru); 1421/1900. (Strossmayerovo pismo Stadleru datirano „Na sv. Ivana 900.“).

40 HR-NAĐ-10-294/1885. i 247/1886.

41 HR-NAĐ-10-1285/1885.

42 HR-NAĐ-10-635/1897. i 29/1901.

43 HR-NAĐ-10-439/1887.

44 HR-NAĐ-10-900/1887.

45 HR-NAĐ-10-89/1891.

„Preuzvišeni gospodine nadbiskupe i najmiliji prijatelju!“⁴⁶

„Preuzvišeni moj Gospodine Nadbiskupe, veleštovani prijatelju i brate!“⁴⁷

„Preljubljeni arcibiskupe prijatelju i brate u Isusu!“⁴⁸

„Prečastni moj Nadbiskupe i najmiliji moj prijatelju!“⁴⁹

„Mili i dragi moj prijatelju i brate u Isusu!“⁵⁰

„Dragi moj prijatelju i brate u Isusu!“⁵¹

„Presvietli Nadbiskupe, mili moj brate u Isusu!“⁵²

„Dragi moj i velećenjeni Arcibiskupe, mili moj brate u Isusu!“⁵³

„Presvietli i prepoštovani Nadbiskupe, brate u Isusu najmiliji!“⁵⁴

„Presvietli i prečastni gospodine arcibiskupe, brate u Isusu najljubljeniji!“⁵⁵

„Presvietli i prečastni moj Nadbiskupe, mili moj prijatelju i brate u Isusu!“⁵⁶

„Presvietli i prečastni Gospodine vrhbosanski nadbiskupe veljubljeni moj prijatelju i brate u Isusu Kristu!“⁵⁷

„Preuzvišeni gospodine nadbiskupe prijatelju i brate u Isusu najmiliji!“⁵⁸

Iz navedenog se međusobnog obraćanja može zaključiti kakav je stav imao biskup Strossmayer o nadbiskupu Stadleru. U međusobnom dopisivanju Stadler i Strossmayer se u jednom pismu uvijek dotiču i raspravljaju o više tema. Tako se u njihovim pismima spominju sljedeće teme:

- gradnja katedrale u Sarajevu: 9 puta⁵⁹

- gradnja velikog žrtvenika u sarajevskoj katedrali: jednom⁶⁰

46 HR-NAĐ-10-1185/1893.

47 HR-NAĐ-10-597/1892.

48 HR-NAĐ-10-36/1896.

49 HR-NAĐ-10-554/1896.

50 HR-NAĐ-10-41/1897.

51 HR-NAĐ-10-417/1897.

52 HR-NAĐ-10-34/1898.

53 HR-NAĐ-10-1201/1899.

54 HR-NAĐ-10-567/1900.

55 HR-NAĐ-10-567/1900.

56 HR-NAĐ-10-1421/1900.

57 HR-NAĐ-10-413/1902.

58 HR-NAĐ-10-971/1903.

59 HR-NAĐ-10-294/1885.; 470/1885.; 571/1885.; 1153/1885.; 1285/1885.; 1346/1885.; 247/1886.; 895/1887.; 900/1887.

60 HR-NAĐ-10-527/1887.

- putovanje biskupa Strossmayera u Bosnu: 3 puta⁶¹
- o Hrvatskom narodu: jednom⁶²
- pozivnica na posvetu katedrale u Sarajevu: jednom⁶³
- Loreto – gradnja oltara sv. Ćirila i Metoda: 4 puta⁶⁴
- o prijelazima na katoličku vjeru u Bosni: 5 puta⁶⁵
- o Zavodu sv. Jeronima: 13 puta⁶⁶
- gradnja sjemeništa u Sarajevu: 5 puta⁶⁷
- o izboru Zagrebačkog nadbiskupa: 4 puta⁶⁸
- o Ambrincu⁶⁹ (kandidatu za sarajevskog župnika): 4 puta⁷⁰
- o imenovanju Strossmayerove nećakinje učiteljicom: jednom⁷¹
- o zdravlju biskupa Strossmayera: 6 puta⁷²
- Stadler moli novac od biskupa Strossmayera: 7 puta⁷³
- zahvala Josipa Stadelera biskupu Strossmayeru za primljeni novac: 11 puta⁷⁴
- o gradnji doma sarajevskog Kaptola: jednom⁷⁵
- o časopisu Balkan: 2 puta⁷⁶

61 HR-NAĐ-10-554/1896.; 1085/1896.; 1167/1896.

62 HR-NAĐ-10-536/1900.

63 HR-NAĐ-10-855/1889.

64 HR-NAĐ-10-439/1890.; 1164/1890.; 635/1897.; 812/1897.

65 HR-NAĐ-10-1164/1890.; 1399/1893.; 224/1895.; 34/1895.; 536/1900.

66 HR-NAĐ-10-89/1891.; 190/1891.; 377/1896.; 41/1897.; 214/1897.; 417/1897.; 635/1897.; 812/1897.; 371/1900.; 567/1900.; 1421/1900.; 353/1901.; 413/1902.

67 HR-NAĐ-10-65/1893.; 1185/1893.; 979/1892.; 224/1895.; 997/1896.

68 HR-NAĐ-10-1185/1893.; 979/1892.; 1685/1893.; 224/1895.

69 Vjekoslav (Alozije) Ambrinac (1862.-1910.), svećenik Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije kojeg je nadbiskup Stadler želio za župnika u Sarajevu. Tu je službu i obnašao, ali je već 1900. godine molio da ga se primi nazad u Bosansku ili Đakovačku i Srijemsku biskupiju (HR-NAĐ-10-205/1900.), gdje je bio župnik i dekan u Petrovaradinu do smrti 1910. godine. A. JARM, *Dijecezanski svećenici*, 150.

70 HR-NAĐ-10-1185/1893.; 1685/1893.; 29/1901.; 353/1901.

71 HR-NAĐ-10-1399/1893.

72 HR-NAĐ-10-416/1889.; 1185/1893.; 979/1892.; 224/1895.; 554/1896.; 413/1902.

73 HR-NAĐ-10-1399/1893.; 224/1895.; 36/1896.; 997/1896.; 635/1897.; 371/1900.; 29/1901.

74 HR-NAĐ-10-979/1892.; 224/1895.; 1167/1896.; 812/1897.; 34/1898.; 1248/1899.; 371/1900.; 10/1901.; 333/1902.; 268/1903.; 971/1903.

75 HR-NAĐ-10-1457/1895.

76 HR-NAĐ-10-36/1896.; 554/1896.

- o ubožnici u Sarajevu: 2 puta⁷⁷
- o problemima u Srbiji i o misionaru Czoku: 3 puta⁷⁸
- o crkvenoj uniji: 3 puta⁷⁹
- o milenijskoj izložbi u Budimpešti: jednom⁸⁰
- protiv Mađara: dva puta⁸¹
- protiv Posilovića zbog odlaska na milenijsku izložbu u Budimpešti: jednom⁸²
- o izborima u Hrvatskoj i Slavoniji: jednom⁸³
- o staroslavenskoj liturgiji i glagoljici: 3 puta⁸⁴
- Caritas: pomoć siromasima bez obzira na vjeru: 2 puta⁸⁵
- o Stadlerovim prijevodima tekstova Evanđelja: 2 puta⁸⁶
- o društvu Trebević: jednom⁸⁷
- o Stadleru kao kandidatu za stožernika (kardinala), što on odbija: 2 puta⁸⁸
- lažna vijest o smrti biskupa Strossmayera: jednom.⁸⁹

Josip Stadler je u svojim prvim nastupima bio oprezan u komunikaciji s biskupom Strossmayerom, ali se kasnije „opustio“ i vrlo živo i pun zanosa iznosio konkretne probleme, planove i projekte, dok je biskup Strossmayer u početku bio sumnjičav prema Josipu Stadleru, ali prema sadržaju pisama vidi se da je kasnije bio oduševljen Stadlerom i njegovim radom.

Nakon smrti biskupa Strossmayera 1905. godine, postoji manji broj pisama (u 13 godina 8 predmetnih spisa), prva dva je tijekom 1907. godine potpisao sam Josip Stadler, ali u ime Nadbiskupskog ordinarijata u Sarajevu.⁹⁰ Neka su pisma potpisivali i Stjepan Hadrović, generalni

77 HR-NAĐ-10-36/1896.; 34/1898.

78 HR-NAĐ-10-36/1896.; 635/1897.; 34/1898.

79 HR-NAĐ-10-36/1896.; 337/1896.; 1201/1899.

80 HR-NAĐ-10-554/1896.

81 HR-NAĐ-10-439/1887.; 554/1896.

82 HR-NAĐ-10-554/1896.

83 HR-NAĐ-10-812/1897.

84 HR-NAĐ-10-812/1897.; 1201/1899.; 371/1900.

85 HR-NAĐ-10-34/1898.; 971/1903.

86 HR-NAĐ-10-639/1899.; 1439/1901.

87 HR-NAĐ-10-536/1900.

88 HR-NAĐ-10-1421/1900. i 353/1901.

89 HR-NAĐ-10-353/1901.

90 HR-NAĐ-10.472/1907. i 1281/1907.

vikar,⁹¹ Ivan Koščak⁹² ili Ivan Šarić, također generalni vikar.⁹³ Posljednje pismo koje je potpisao Josip Stadler u ime Nadbiskupskog ordinarijata u Sarajevu napisano je 28. studenoga 1917. godine.⁹⁴ Na svim tim pismima koje je napisao Stadler uz njegov se potpis nalazi i otisak njegova grba (žig).⁹⁵ Sva su pisma službena i u njima nema više one srdačnosti kao u slučajevima kada su bila upućena biskupu Strossmayeru.

Nakon smrti nadbiskupa Stadlera 1918. godine, vrlo je malo podataka o njemu u gradivu Ordinarijata u Đakovu: radi se o dokumentima prigodnim spomena obljetnica njegova rođenja ili smrti 1968. godine⁹⁶ ili 1993. godine.⁹⁷

3. Pisma u osobnoj korespondenciji fonda biskupa J. J. Strossmayera

Sljedeći arhivski fond u kojem se nalaze podaci o Josipu Stadleru je osobni arhivski fond J. J. Strossmayer, korespondencija. Ovaj arhivski fond sastoji se od pisama koja je primao biskup Strossmayer. To su pisma koja su upućena njemu osobno. U ovom fondu nema uredskih knjiga (urudžbenih zapisnika, zapisnika sjednica, abecednih kazala). Pisma su u ovom fondu složena abecednim redom, prema početnom slovu prezimena osobe ili naziva ustanove koja je slala biskupu Strossmayeru pismo, a ako bi ista osoba ili ustanova slala pisma kroz određeno razdoblje, pisma su složena kronološki unutar pisama jedne osobe/ustanove. Čini se da je prvotni red ovog fonda bio nekada drukčiji i da su pisma bila složena kronološki, ali je taj red nakon dugogodišnjeg narušavanja istoga, nemoguće rekonstruirati. Kako je biskup Strossmayer dio svoje osobne korespondencije predao još za života JAZU, ovaj fond je necjelovit.

91 HR-NAĐ-10-193/1908. i 784/1916.

92 HR-NAĐ-10-1035/1908.

93 HR-NAĐ-10-1703/1918.

94 HR-NAĐ-10-1569/1917.

95 HR-NAĐ-10-472/1907.; 1281/1907.; 193/1908. (potpisan je Hadrović, ali je uz njegovo ime nadbiskupski žig Josipa Stadlera); 660/1916.; 1569/1917. 1703/1918. (potpisan je Ivan Šarić, ali se i ovdje nalazi nadbiskupski žig Josipa Stadlera).

96 HR-NAĐ-10-3065/1968.(proslava 50-godišnjice smrti i poziv na komemoraciju)

97 HR-NAĐ-10-340/1993. (150-godišnjica rođenja i 75-godišnjica smrti – dogovor oko proslave biskupa Ćirila Kosa i poglavarice sestara Služavki Malog Isusa iz Sarajeva u Zagrebu) i 2265/1993. (sestre Služavke Malog Isusa – spomen biskupa Stadlera – dogovor oko proslave i otvaranja kuće časnih sestara Služavki Malog Isusa u Slavanskom Brodu).

Vremensko razdoblje dopisivanja između Josipa Stadlera i J. J. Strossmayera ovog fonda je od 23. lipnja 1881. godine (dakle, prije nego li je Stadler postao vrhbosanskim nadbiskupom) do 17. ožujka 1902. godine. Za 9 brzojava se ne može sa sigurnošću utvrditi datum slanja – uglavnom se radi o čestitkama na kojima nije naveden datum slanja niti primitka.

Jezik pisama je uvijek hrvatski, pismo latinica, dok su poneki kratki dijelovi teksta napisani latinskim jezikom.

Od oznaka na pismima ovdje nema ni urudžbenih brojeva pošiljatelja, ni urudžbenih brojeva primatelja, a nema ni Stadlerova žiga – tu je samo običan potpis nadbiskupov. U ovom fondu nema nacrtu odgovora na primljena pisma, nego se na poleđini pisama ponekad nalazi kratka uputa što okvirno odgovoriti na primljeno pismo. U samo nekoliko slučajeva na poleđini pisma nalazi se opširniji tekst odgovora.

Ukupan broj pisama u ovom arhivskom fondu je 28. Od toga je 14 brzojava, 14 klasičnih pisama. Stadler je napisao 26 pisama biskupu Strossmayeru, jedno tajniku Josipu Vallingeru,⁹⁸ a jedno bosanskom franjevcu Baltiću. Dva pisma (jedno klasično pismo i jedan brzojav) napisani su u Zagrebu, dok su sva ostala pisma napisana u Sarajevu.

Kao i u prethodnom arhivskom fondu i u osobnim pismima upućenim biskupu Strossmayeru u jednom se pismu spominje više različitih tema:

- Stadler poklanja knjigu Strossmayeru (Katolička Crkva i Slaveni u Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini): jednom⁹⁹
- Stadler pita biskupova tajnika Josipa Vallingera je li biskup u Đakovu, da ga pohodi: jednom¹⁰⁰
- čestitke: za imendan, novu godinu, obljetnice svećeništva i biskupske službe: 21 puta¹⁰¹

⁹⁸ Josip Vallinger (1846.-1911.), svećenik, određeno vrijeme bio je zaposlenik u Ordinarijatu u Đakovu i tajnik biskupa Strossmayera. A. JARM, *Dijecezanski svećenici*, 151.

⁹⁹ HR-NAĐ-60 (u daljnjem tekstu oznaka broja 60 je oznaka za osobni arhivski fond Josip Juraj Strossmayer) -Korespondencija: pismo J. Stadlera biskupu Strossmayeru iz Zagreba 23. lipnja 1881.godine.

¹⁰⁰ HR-NAĐ-60-Korespondencija: brzojav J. Stadlera tajniku biskupa Strossmayera Josipu Vallingeru iz Zagreba dana 3. siječnja 1882. godine.

¹⁰¹ HR-NAĐ-60-Korespondencija: brzojav J. Stadlera biskupu Strossmayeru bez navedenog datuma iz Sarajeva; brzojav J. Stadlera biskupu Strossmayeru dana 19. ožujka 1886. godine iz Sarajeva; brzojav J. Stadlera biskupu Strossmayeru dana 19. ožujka 1887. godine iz Sarajeva; pismo J. Stadlera biskupu Strossmayeru iz Sarajeva napisano 17. ožujka 1891. godine; pismo J. Stadlera biskupu Strossmayeru iz Sarajeva napisano 29. prosinca 1891. godine; pismo J. Stadlera biskupu Strossmayeru napisano u Sarajevu 30. prosinca 1892. godine; pismo J. Stadlera biskupu Strossmayeru

- posjet biskupa Strossmayera Bosni i dogovor: dva puta¹⁰²
- Stadler moli novac za veliki oltar sarajevske katedrale (1000 forinti): jednom¹⁰³
- o smrti Ludwiga Windthorsta¹⁰⁴ i njegovu sukobu s Bismarckom:¹⁰⁵ jednom¹⁰⁶
- o kandidaturi Stadlera za zagrebačkog nadbiskupa: dva puta¹⁰⁷
- o Zavodu sv. Jeronima u Rimu: jednom¹⁰⁸
- o gradnji sjemeništa za bogoslove u Sarajevu: 3 puta¹⁰⁹

napisano u Sarajevu 18. ožujka 1893. godine; pismo J. Stadlera biskupu Strossmayeru iz Sarajeva 2. siječnja 1898. godine; pismo J. Stadlera biskupu Strossmayeru iz Sarajeva 14. veljače 1898. godine; brzojav J. Stadlera biskupu Strossmayeru iz Sarajeva bez navedenoga datuma (vjerojatno 1898. godina); pismo J. Stadlera biskupu Strossmayeru iz Sarajeva napisano 18. ožujka 1899. godine; pismo J. Stadlera biskupu Strossmayeru napisano u Sarajevu 17. ožujka 1902. godine; brzojav J. Stadlera biskupu Strossmayeru iz Sarajeva bez navedenog datuma; brzojav J. Stadlera biskupu Strossmayeru iz Sarajeva 19. ožujka bez navedene godine; brzojav J. Stadlera iz Sarajeva bosanskom franjevcu Baltiću u Đakovo da pri objedu iskaže biskupu Strossmayeru zdravicu u njegovo (Stadlerovo) ime, bez navedenog datuma; brzojav J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru bez navedenog datuma; brzojav J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru bez navedenog datuma; brzojav J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 4. veljače bez navedene godine; brzojav J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 4. veljače bez navedene godine; brzojav J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru dana 19. (vjerojatno ožujka) bez navedene godine; brzojav J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru dana 19. ožujka bez navedene godine.

- 102 HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 27. travnja 1887. godine; pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 28. kolovoza 1889. godine.
- 103 HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 22. rujna 1887. godine.
- 104 Ludwig Windthorst (1812.-1891.), njemački katolički političar, vođa Stranke centra.
- 105 Otto von Bismarck (1815.-1898.), pruski i njemački političar, prvi kancelar Njemačkog Carstva, jedan od najzaslužnijih za ujedinjenje Njemačke.
- 106 HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 17. ožujka 1891. godine.
- 107 HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 29. prosinca 1891. godine; pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 30. prosinca 1892. godine.
- 108 HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 29. prosinca 1891. godine.
- 109 HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 29. prosinca 1891. godine; pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 20. prosinca 1892. godine;

- zahvala za dobročinstva koje biskup Strossmayer čini Stadleru i katolicima u Bosni: 6 puta (time je često završavao svoja pisma)¹¹⁰
- o bolesti biskupa Strossmayera: jednom¹¹¹
- o pastoralnim problemima u Srbiji: jednom¹¹²
- zahvala Stadlera oko pomoći za časopis „Balkan“: jednom¹¹³
- o želji pravoslavnog svećenika Pantelije Nikolajevića da prijede na katoličku vjeru i molba biskupu Strossmayeru da ga smjesti u svoje sjemenište: jednom¹¹⁴
- o gradnji ubožnice: dva puta¹¹⁵
- obavijest da će Jeglič¹¹⁶ postati biskup: jednom.¹¹⁷

Biskup Strossmayer uglavnom nije izrađivao nacрте odgovora svojih osobnih (privatnih) pisama. Kratke upute što treba odgovoriti pisao je svojem pisaru na poleđinu primljenog pisma, a ni to nije uvijek činio. Zato bilježaka o tome što je biskup Strossmayer odgovorio nadbiskupu Stadleru u NAĐ-u ima vrlo malo:

- uputa da se otpiše nadbiskupu Stadleru, a Stadlerovo pismo i nacрт Strossmayerova odgovora da se sačuva (nije učinjeno ili nacрт nije sačuvan).¹¹⁸

¹¹⁰ HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 17. ožujka 1891. godine; pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 29. prosinca 1891. godine; pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 20. prosinca 1892. godine; pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 31. siječnja 1896. godine; pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 8. ožujka 1896. godine; pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru dana 17. ožujka 1902. godine.

¹¹¹ HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 18. ožujka 1893. godine.

¹¹² HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 31. siječnja 1896. godine.

¹¹³ HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 31. siječnja 1896. godine.

¹¹⁴ HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 8. ožujka 1896. godine.

¹¹⁵ HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 31. siječnja 1896. godine; pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 2. siječnja 1898. godine.

¹¹⁶ Anton Bonaventura Jeglič (1850.-1937.) bio je pomoćni vrhbosanski nadbiskup, a od 1898. godine ljubljanski biskup.

¹¹⁷ HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera iz Sarajeva biskupu Strossmayeru 2. siječnja 1898. godine.

¹¹⁸ HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera od 22. rujna 1887. godine.

- da se pismo sačuva među spisima.¹¹⁹
- pohvale Stadleru – opširno pismo pisano rukom pisara, ne biskupa – Strossmayer dobio nadbiskupski plašt od Pape¹²⁰
- zahvala za čestitku povodom papinskog odlikovanja¹²¹ (s krivim datumom, 30. veljače 1898.!).

4. Podaci koji nedostaju u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu

Određeni pisani arhivski izvori su zasigurno postojali u NAĐ-u, ili se pretpostavlja da su postojali, a danas ih tamo nema. To su sljedeći izvori i podaci:

U paricama kod podatka o rođenju Josipa Stadlera nikada nije dodan podatak da je zaređen za svećenika, niti da je imenovan nadbiskupom, što bi se inače očekivalo. Također, nema zabilježenog podatka o njegovoj smrti.

U arhivskom fondu Ordinarijat nema sažalnice povodom smrti biskupa J. J. Strossmayera 1905. godine¹²² niti od nadbiskupa Stadlera, niti od Kaptola u Sarajevu. Nema sljedećih pisama koja su nekad postojala u fondu Ordinarijat, a danas nisu na svojem mjestu:

- biskup Strossmayer šalje (poklanja) 1000 for. nadbiskupu Stadleru za ubožnicu u Sarajevu;¹²³
- Stadler, nadbiskup sarajevski, poziva biskupa na solidarnu akciju za sjedinjenje crkava;¹²⁴
- nadbiskup Stadler posjetio (na tri dana) Preuzvišenoga da razgovara o sjedinjenju crkava i drugo;¹²⁵
- biskup piše nadbiskupu Stadleru o interesantnim stvarima Crne Gore, Bosne i bazilijancima;¹²⁶
- biskup šalje nadbiskupu Stadleru za razne potrebe 2000 kruna.¹²⁷

Također, u NAĐ-u nema ni jednog svjetloписа (fotografije) Josipa Stadlera.

¹¹⁹ HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera od 29. prosinca 1891. godine.

¹²⁰ HR-NAĐ-60-Korespondencija: pismo J. Stadlera od 14. veljače 1898. godine (nacrt odgovora je odgovor napisan 17. veljače 1898. godine).

¹²¹ HR-NAĐ-60-Korespondencija: 30. veljače (naveden krivi datum!) 1898. godine.

¹²² Sva pisma i sažalnice s porukama izraza sućuti vezani uz smrt i ukop biskupa Strossmayera smještene su pod urudžbeni broj Ordinarijata u Đakovu 410/1905. u NAĐ-u.

¹²³ HR-NAĐ-10-1043/1890.

¹²⁴ HR-NAĐ-10-340/1895.

¹²⁵ HR-NAĐ-10-840/1895.

¹²⁶ HR-NAĐ-10-1006/1899.

¹²⁷ HR-NAĐ-10-103/1904.

Zaključak

Nadbiskupijski arhiv u Đakovu čuva vrijedno i bogato arhivsko gradivo koje je važno za proučavanje prošlosti Đakova, Slavonije, Hrvatske i Bosne, za povijest školstva, teologije, znanosti, kulture i graditeljstva. Među tim arhivskim gradivom sačuvani su i određeni dijelovi gradiva koji govore o Josipu Stadleru. Zsigurno najvredniji dio spomenutog gradiva predstavljaju pisma koja su izmjenjivali Josip Stadler i Josip Juraj Strossmayer, dvojica velikana svojega vremena, prvi u punoj snazi, novi (prvi) vrhbosanski nadbiskup i drugi, na zalasku snage i u očekivanju osobe koja bi nastavila njegovu ideju. To je arhivsko gradivo, iako dijelom istraženo i objavljeno, dokaz i bogat izvor podataka o višestoljetnoj povezanosti Sarajeva i Đakova, Bosne i Hrvatske, katolika južno od Save s katolicima sjeverno od Save, ali i lika i djela (djelovanja) nadbiskupa Stadlera, njegovih ideja, planova, namjera, pokušaja, ali i strahova, te njegova odnosa s biskupom Strossmayerom.

WRITTEN SOURCES ABOUT JOSIP STADLER IN THE ARCHDIOCESAN ARCHIVES IN ĐAKOVO

Summary

Josip Stadler is one of the often neglected and rarely mentioned Croatian figures who were influential at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Born in Brod, the first Archbishop of Vrhbosna since 1881, he left a deep mark in Sarajevo and Bosnia, especially in the religious field. Since he focused most of his efforts on setting up a new church hierarchy in Bosnia, he often corresponded with representatives of the diocesan administration in Đakovo. These records, in the form of letters, are preserved in the Archdiocesan Archives in Đakovo (in the archive of Josip Juraj Strossmayer and the archive of the Ordinariate) and preserve rich and important information about Stadler's plans, ideas, fears, challenges and solutions. The paper provides information on sources kept in the Archdiocesan Archives in Đakovo: archival material (letters) written by Josip Stadler himself, and also material in which Stadler is mentioned, from his birth and baptism until the end of the 20th century.

Keywords: *Josip Stadler, Josip Juraj Strossmayer, Sarajevo, Đakovo, Bosnia, Archdiocesan Archives in Đakovo, parish records, letter, archbishop, bishop, cathedral.*

Translation: Vlatko Dolančić and Kevin Sullivan

MONS. BRANIMIR ŽUPANČIĆ, SVEĆENIK I PATNIK ZA VJERU

(uz 30. obljetnicu smrti)¹

Uvodne misli

Upravo danas, 10. veljače 2020., navršava se 30 godina od smrti uglednog banjolučkog svećenika koji je u svojoj biskupiji obnašao niz crkvenih služba: župnika, generalnog vikara, oficijala crkvenoga suda, biskupijskog savjetnika, dekana, čovjeka koji je snagu i kršćansku otvorenost svojega duha pokazao osobito spašavajući ugrožene u Drugom svjetskom ratu, posebno Srbe kao župnik u Bosanskoj Gradiški, a ipak je od komunističkog režima nedužan osuđen na 18 godina robije, od čega je gotovo 13 godina proveo u zeničkom kazamatu radeći teške poslove u najtežim uvjetima. A smetao je samo zato jer je bio katolički svećenik. O njegovu ugledu govori i činjenica da je uz svoju župničku službu bio dugo generalni vikar banjolučkog biskupa, a i sam je bio vrlo ozbiljan kandidat za biskupa. Večeras ga želim kratko predstaviti, posebno njegovo djelovanje u vrijeme kada je bio župnik u Bosanskoj Gradiški (1939.-1945.) i kada je spasio nekoliko stotina života. Ipak, iz te je župe odveden, na namještenom postupku osuđen i poslan na robiju. O tome ću govoriti na temelju memoarskih zapisa samoga mons. Župančića koje je uradio zadnjih godina svojega života, kao i na temelju arhivske građe Župnog ureda sv. Roka u Bosanskoj Gradiški i Biskupskog ordinarijata u Banjoj Luci.

Tko je bio mons. Branimir Župančić?

Mi ga se stariji još dobro sjećamo kao banjolučkog župnika. Rođen je 12. siječnja 1912. u Srebrenici, u istočnoj Bosni, gdje mu je otac bio na službi, mjestu poznatu po genocidu koji su nad tamošnjim muslimanima

¹ Ovo je malo prošireno i doručeno izlaganje koje je autor održao na tribini u prostorijama biskupije u Banjoj Luci upravo na 30. obljetnicu smrti mons. Branimira Župančića, 10. veljače 2020. Iste je večeri predstavljena i autorova nedavno objavljena knjiga *Žrtvoslov bosanskogradiškog dekanata, Gubitci župa bosanskogradiškog dekanata u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Banja Luka-Bosanska Gradiška, 2019., o kojoj su govorili prof. dr. fra Velimir Blažević i autor.

izvršile velikosrpske snage u najnovijem ratu, od roditelja Milana Župančića i Hedvige rođ. Hromatko. Otac mu je umro kad je Branimir imao samo godinu dana, pa se je majka s četvero male djece doselila u Banju Luku, gdje je on odrastao i završio pučku četverogodišnju školu kod sestara Klanjateljica Predragocjene Krvi Kristove. Banju Luku je uvijek smatrao svojim gradom. Osjetivši Božji zov, poželio je postati svećenikom, pa ga je biskup fra Jozo Garić poslao u Travnik, gdje je završio tamošnju čuvenu gimnaziju 1922.-1930. kada je maturirao. Zatim je u sarajevskoj Bogosloviji završio filozofsko-teološke studije 1930.-1935., s prekidom od pola godine 1934. kada je morao služiti obvezni vojni rok u Zagrebu. Diplomirao je na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 1937.

Za svećenika Banjolučke biskupije zaredio ga je vrhbosanski nadbiskup dr. Ivan Šarić 6. travnja 1935. Mladu misu proslavio je 22. travnja 1935. u župnoj crkvi Pohoda Bl. Dj. Marije u Banjoj Luci. Za svoje svećeničko geslo uzeo je riječi Sv. Pavla: „Sve mogu u Onome koji me krijepi“ (Fil 4,13).

Prvu godinu svećeništva proveo je kao kapelan u Banjoj Luci 1935.-1936. i vjeroučitelj u školi Sestara milosrdnica. Zatim ga je biskup Garić poslao na studij crkvenoga prava u Rim 1936.-1939., gdje je postigao akademski stupanj licencijata. Početkom 1939. morao se vratiti kući iz političkih razloga jer se našao na udaru vlasti stare Jugoslavije. Za Župančića bismo, parafrazirajući naslov poznatog hrvatskog filma „Sokol ga nije volio“, mogli reći: „Režim ga nije volio“. I to ne jedan, nego čak tri režima: stare Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske i komunističke Jugoslavije! Zatim nekoliko mjeseci te godine upravlja banjolučkom župom nakon smrti župnika Josipa Antuna Milorada. Kasnije je na Lateranskom sveučilištu u Rimu izradio i doktorsku disertaciju i 1942. opet kraće vrijeme boravio u Rimu na studiju, ali zbog rata nije je imao prilike braniti, i tako nije stigao doktorirati.

Prvoga rujna 1939. postao je župnikom u Bos. Gradiški. Tu ostaje cijelo vrijeme rata, a tu je u 8. svibnja 1945. i uhićen, osuđen i zatvoren. U zeničkoj kaznionici proveo je 12 godina i gotovo osam mjeseci, sve do 28. studenoga 1957. Na tome razdoblju njegova života bit će naglasak u ovome mojemu izlaganju.

A, evo pregleda i ostalih služba koje je obnašao nakon što se vratio iz zatvora: devet godina, 1958.-1967., bio je župnik u Mrkonjić-Gradu, zatim više od 20 godina, 1967.-1987., u Banjoj Luci, a gotovo 19 godina, od 20. svibnja 1967. do 14. siječnja 1986., bio je ujedno generalni vikar Banjolučke biskupije. Bio je i biskupijski savjetnik, dekan banjolučkog

dekanata i oficijal crkvenoga suda. Kao uzoran svećenik odlikovan je naslovom monsinjora, s pravom nošenja mitre, te je često pomagao biskupu u dijeljenju sv. krizme. Rado je organizirao hodočašća i sam hodočastio, posebno u Gospina svetišta. Bog mu je dao doživjeti i zlatnu misu koju je proslavio 21. travnja 1985. u banjolučkoj katedrali.

Umirovljen je 1987. i bio je prvi stanovnik novog Svećeničkog doma uz katedralu. Teško je obolio i preminuo na današnji dan prije točno 30 godina, 10. veljače 1990., doživjevši 78 godina života. Toga je dana i obljetnica smrti bl. Alojzija Stepinca kojega je Župančić 7. rujnu 1940. uspio dovesti i u Bosansku Gradišku, nakon krizme u Staroj Gradiški, gdje mu je priredio srdačan doček sa svojim vjernicima i nekolicinom svećenika, a onda ga zadržao neko vrijeme na odmoru. Pokopan je u svećeničku grobnicu na groblju sv. Marka u Banjoj Luci, za koju se inače, kao banjolučki župnik, jako zauzimao da bude napravljena.

Ratni župnik u Bosanskoj Gradiški, logoraš u Staroj Gradiški i zatvorenik u Zenici

Sada bih htio progovoriti o njegovoj župničkoj službi u Bos. Gradiški, zatim o uhićenju, suđenju i zatvoru u Zenici. Učinit ću to u nekoliko slika, nekoliko scena, prije svega na temelju njegovih vlastitih zapisa. Tu se posebno pokazala njegova hrabrost, ponos, neustrašiv karakter i njegova vjernost Kristu, svojem zvanju i Crkvi, čime je zaslužio da ga pamtimo i čuvamo mu spomen. Iako nije podnio krvno mučeništvo odjednom, bio je tomu veoma blizu i u ustaškom logoru u Staroj Gradiški i u komunističkom kazamatu u Zenici. Uostalom, zar te tolike patnje nisu također mučeništvo? A svoje mučenike ne smijemo zaboraviti, podsjećao nas je često veliki sveti papa Ivan Pavao II.

Župančić je došao za župnika u Bos. Gradišku 1. rujna 1939., upravo onoga dana kada je Hitler napao Poljsku i time je započeo Drugi svjetski rat u Europi. A završio je svoju službu u toj župi 8. svibnja 1945., kada su ga komunističke vlasti uhitile, a to je bio dan kada je Njemačka kapitulirala i kada je službeno završen Drugi svjetski rat. Morao je, dakle, voditi tu župu upravo u tragičnom vremenu Drugoga svjetskog rata. Izvan župe bio je nepunih pola godine 1942. kada je trebao dovršiti svoj doktorski studij u Rimu, ali se morao vratiti kući. A tih nekoliko mjeseci zamjenjivao ga je vlč. Anto Dujlović, župnik iz Gumjere, koji je morao privremeno izbjegli iz svoje župe i nije se tada mogao tamo vratiti. Kad se Župančić vratio u Gradišku, vratio se i Dujlović u Gumjeru i podnio mučeničku smrt 1943.,

a danas se za njega vodi postupak za proglašenje blaženim. I to je sve vrlo znakovito.

A kakvim se Župančić svećenikom pokazao u tome tragičnom vremenu? Odmah možemo reći da je bio je Božji čovjek, revan svećenik, koji je naučavao nauk evanđelja pa bilo to kome pravo ili žao, zauzet za svoje župljane, ali i za spašavanje svih ugroženih, posebno Srba i Židova, a da je to u ono vrijeme bilo vrlo opasno, ne treba ni govoriti, što će pokazati i primjer njegova uhićenja od strane onih koje je kritizirao. Neka to reknu činjenice same!

Slika prva: Zemljište za gradsko groblje

Kada je župnik Župančić odmah na početku rata 1941. godine htio kupiti zemljište za groblje u Bos. Gradiški, jer je najbliže katoličko groblje bilo ono u Brestovčini, udaljeno od grada dva kilometra, a zbog čestih poplava nije bilo ponekad moguće ni tamo otići, pa su neki vjernici pokopavani u Staroj Gradiški, u drugoj župi i biskupiji, ponudile su mu ondašnje vlasti preko svojega Ureda za kolonizaciju u Banjoj Luci, čiji je šef tada bio Rudi Čajavec, na prodaju neko zemljište. Izišli su na teren koji mu je odgovarao. Međutim, kada je tamo od neke pravoslavne vjernice saznao da je to zemlja protjeranih Srba, odustao je od kupnje, na što je od Čajavca dobio „kompliment“ da je lud jer da je to legalna prodaja.² A župnik je dobro znao da se ni po jednom, a pogotovo ne po kršćanskom moralu tuđe ne prodaje i ne kupuje!

Slika druga: Rušenje pravoslavne crkve

Pustit ćemo da nam to opiše sam Župančić u svojim sjećanjima, koja ćemo u ovom izlaganju iscrpnije koristiti:

„Ljeti 1941. odlučile su ustaše iz logora da sruše pravoslavnu crkvu i materijal upotrijebe za bunkere. Tražili su poduzetnika u Bos. Gradiški, koji bi preuzeo rušenje. Kad sam to doznao, javno sam u crkvi osudio i apelirao na sve da ne preuzmu to nečasno djelo, jer će ih stići prokletstvo Božje. Nitko se iz Bos. Gradiške nije htio prihvatiti rušenja. Na to su doveli jednog poduzetnika iz Lipika s njegovom ekipom. Kad su stigli u Bos. Gradišku, potražio sam po-

² Branimir ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje u Bosanskoj Gradiški“, *Suza Dolinska* 20, 34 (2016.), 186-187; Anto ORLOVAC, *Žrtvoslov bosanskogradiškog dekanata* (Banja Luka-Bosanska Gradiška, 2019.), 13-14.

duzetnika i zamolio da to ne čini, jer je to crkva Božja. Odgovorio mi je, da je to njegov posao, njegova služba. Otišao sam razočaran, ali nisam mogao ništa, a mogli su mi se i ustaše zbog toga osvetiti. Počelo je rušenje s vrha tornja. Cigla je pala na glavu poduzetnika i ostao je na mjestu mrtav.“³

Eno mu imena u Maticama umrlih župe Bos. Gradiška gdje stoji: „Nesretno poginuo prigodom rušenja grkoistočne crkve“ i „na mjestu mrtav“.⁴ Nesretnik je u nečasnom radu nečasno i poginuo, a župnik je osvjetlao svoje svećeničko lice želeći spasiti pravoslavnu crkvu, iako ga nisu poslušali, niti mu je to kasnije na suđenju pomoglo.

Slika treća: Zauzimanje za nedužne pravoslavne Srbe

Osobita Župančićeva briga bila je kako pomoći nedužnima koji su bili progonjeni. Kad bi partizani izvršili neku diverziju, znala je uslijediti odmazda ustaša, često i na nedužnima koji bi bili okrivljeni da su surađivali s partizanima i bili njihovu doušnici. Posebno se to događalo kod većih akcija partizana. Na Novu godinu 1944. nakon napada partizana na grad kad se razvila žestoka borba i partizani su jedva bili odbijeni, uslijedila je jedna takva akcija vlasti protiv pravoslavaca. Pri tome nisu bili zaštićeni ni tzv. prijelaznici na katoličku vjeru, kakvih je među ubijenima bilo čak sedam. Evo i tog opisa u Župančićevim memoarima:

„Tek sam malo došao k sebi kod kuće (nakon noćnog napada partizana na Bos. Gradišku koju je proživio skupa sa svojom majkom), kad mi javiše da Bosak vješa na trgu. Odmah sam otišao do njega i zgrozio se (izrazio svoje zgražanje). Na 1. I (19)44. ustaše iz St. Gradiške na čelu sa zapovjednikom satnikom Bosakom objesili na trgu 8 osoba, a strijeljali 20 pravoslavnih i neke koji su prešli na rkt. vjeru, kao dvije moje pjevačice sestre Bamburač, te 3 Slovenca i jednu Slovenku, koji su se nalazili u Bos. Gradiški protjerani od Nijemaca. Svi su strijeljani bez predhodnog ispita, navodno, da su pokazivali partizanima kuće i bili u vezi s njima. Molio sam i zaklinjao Bosaka, da prestane sa strijeljanjem, jer je ostalo još

³ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje”, 189.; A. ORLOVAC, *Žrtvoslov bosanskogradiškog dekanata*, 14-15.

⁴ Matice umrlih župe Bos. Gradiška, br. 24, 1941. god.; A. ORLOVAC, *Žrtvoslov bosanskogradiškog dekanata*, 133. Riječ je o zidarskom majstoru Franji So(c)hi iz Sređana kod Pakraca, dok Župančić pogrešno navodi da je iz Lipika. Živio je u Bos. Gradiški, a pokopan je u Brestovčini dan nakon pogibije.

kojih 60 za strijeljanje. Onima prije više nije bilo pomoći, ali sam ga molio, za onih 60 da se obavi sudski ispit. Jedva je pristao te su ih zatvorili u policiji. Trebao je doći sudac iz Nove Gradiške radi ispita i suđenja. Kod mosta (na Savi) je bila mala kućica za čuvara mosta, u kojoj je radio moj župljanin Mato Liović i imao kontrolu onih koji su prelazili most. Zamolio sam ga, da, čim dozna da je stigao sudac, mene obavijesti. Tako je i bilo. Sudca sam našao u kotaru kod Markana Mostarčića, predstavio se, i zamolio ga da ispita zatvorenike, njih 60 u policiji. Preslušao ih je i pustio na slobodu, osim nekoliko kompromitiranih, koje je osudio na logor u Caprag. Čuo sam da je izjavio: ‘Vašem župniku skidam kapu!’⁵

Tako je uspio spasiti čak 60 života pravoslavnih Srba, dok za onih 28 koji su obješeni ili strijeljani prije nego je on stigao, na žalost, nije bilo spasa.

Slika četvrta: Oslobođanje više od tri stotine (uglavnom pravoslavnih) talaca od strane Nijemaca

Ujesen 1943. spasio je više od 300, uglavnom srpskih, talaca, ali je bilo i drugih, među kojima i majka svećenika četvorice kasnijih svećenika Višatickih, Barbara Višaticki s malim sinom Kazimirom, najstarijim od tih četvorice svećenika (točnog datuma se Župančić ne sjeća). Što je bilo, ovako opisuje:

„Ujesen sam se odvezao zaprežnim kolima u Kozince i Brestovičnu radi pobira u žitu. [...] Netko mi je iz grada javio da se odmah vratim, jer su Nijemci zatvorili preko 300 talaca. Prekinuo sam odmah skupljanje pobira i vratio se u grad. Prvo sam se raspitao, što se dogodilo. Rekli su mi da su kod Gazinog Luga prema Kozari ubijena dva Nijemca, a za odmazdu Nijemci su zašli u taj kraj i pokupili koga su našli te zajedno s marvom i žitom dotjerali u Bos. Gradišku. Marvu i žito su otpremili u ustaški logor u St. Gradišku, a taoce su podijelili u tri grupe i zatvorili u tri dvorišta u Bos. Gradiški pod jakom stražom. Zamolio sam stražare da me puste do njih i tako sam obišao sve tri grupe. Bili su to većinom pravoslavci, jedno 17 katolika i nešto muslimana. Među katolicima je bila i

⁵ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje u Bosanskoj Gradiški“, II. dio, *Suza Dolinska*, 21, 35 (2017.-2019.), 167-168.; A. ORLOVAC, *Žrtvoslov bosanskogradiškog dekanata*, 19-20.

Barbara Višaticki s malim sinom Kazimirom. ... Rekao sam svima da ću pokušati nešto učiniti kod njemačkog zapovjednika. Zamolio sam nekoliko viđenijih muslimana da pođu sa mnom. Prvo sam se interesirao što je hobi njemačkom zapovjedniku. Rekoše mi da voli glazbu. Primio nas je uljudno i ja sam naveo razgovor na glazbu, rekavši da i ja sviram violinu. Tako smo ga odobrovoljili i onda je zapitao, trebamo li nešto. Izložio sam mu situaciju glede zatvorenika. Neki su bili određeni za logor i rad u Njemačkoj, drugi za strijeljanje, a neke će pustiti (slabe i žene). Ja sam mu izložio kako su oni uvijek u neprilici, jer su blizu partizani i predložio da se oni povuku iz toga kraja i presele u Lamince i bliže Gradiški i rekao sam da ja za njih jamčim. Njemu se prijedlog svidio i pristao je. Trebalo je još izvući iz ustaškog logora marvu i žito. Dao je jednog njemačkog poručnika da zajedno odemo u ustaški logor i uredimo stvar, a ja kao tumač.“⁶

U logoru zapravo nisu ni znali što će s tom stokom, koju je trebalo hraniti, a zarobili su je Nijemci, pa su pristali da je puste. Župančić koji se zauzimao i za njih, i za njihovu imovinu, bilježi i jedan tragikomičan slučaj: „Poručnik je otišao u Bos. Gradišku i pozvao sve koji su imali kola i marvu u logoru. Ja sam stajao na ulazu u logor, a ustaše su puštale kola po kola, te je svaki svoja dočekao i odvezao. Jedan mi reče: ‘A gdje je moj ular?’. Odgovorio sam: ‘Bježi, dok nisu i mene i tebe objesili o taj ular!’“⁷.

A Viktor Novak u svom pamfletu „Magnum crimen“ umjesto da je napisao da je Župančić spasio više od 300 Srba tvrdio je da ih je on 400 ubio, odnosno da je kriv za njihovu smrt, i to do danas nije opozvao, iako je to i na suđenju Župančiću oboreno.

Slika peta: Oslobođenje studentice Varunek iz Banje Luke

Istoga je dana ujesen 1943. uspio isposlovati kod ustaškog zapovjednika Gadžića da se pusti iz logora banjolučka studentica Varunek (ime nije upamtio) za što ga je zamolila njezina majka. Intervencije nisu bile poželjne, ponekad i izravno zabranjene i opasne, ali se on domišljao kako udobrovoljiti moćnike i pomoći ugroženima. Iako je bio premoren i napetih živaca od svega što je proživio toga dana, učinio je to, i djevojka je bila puštena. A onda pomalo razočarano dodaje: „A njezin brat je bio na

⁶ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje“, II. dio, 162-163.

⁷ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje“, II. dio, 162-163.

položaju u Banjoj Luci kad sam ja zatvoren 1945., ali ništa nije učinio za mene.“⁸ Bilo je toga još. Memoari su objavljeni u godišnjaku Suza Dolinska 2016. (1. dio) i 2019. (2. dio).

Slika šesta: Spašavanje Židova

Župančić se zauzimao i za Židove kad mu je to bilo moguće. Neki- ma je od njih spasio život. U Bosanskoj Gradiški bilo je desetak židovskih obitelji. Zapisao je: „Njih su Nijemci maltretirali, a ja sam se zauzimao koliko sam mogao.“⁹ Spasio je odvjetnika dr. Pavla Gutmanna (promijenio je prezime u Dobrović). Supruga mu je bila pravoslavne vjere. Čak je odvjetnika neko vrijeme krio kod sebe i spavao je u župnoj kući dok i župnika ustaške vlasti nisu odvele u logor. Dobrović je tada uspio pobjeći u Banju Luku te je preživio i kasnije je živio u Sarajevu.

Spretnim zauzimanjem spasio je židovsku obitelj Wachsler iz Nove Gradiške koju su ustaše htjele odvesti u logor. Ne sjeća se točno kada je to bilo, ali vjerojatno 1942. godine. Muž je držao dućan željezne robe, a supruga liječnica. Saznavši za to, Župančić je otišao stožerniku u Novu Gradišku i uspio ga uvjeriti kako im u Bosanskoj Gradiški nužno treba liječnik, pa je uspio da su Wachsleri umjesto u logor doista došli u Bos. Gradišku. Župnik im je pomogao naći stan, pa je supruga radila kao liječnica i uzvratila dobročinstvo i pomagala drugima, jer župnik bilježi „puno nam je pomogla“.¹⁰ Kad je njima i tu zaprijetila opasnost, Župančić im je savjetovao da se sklone u Mostar koji su držali Talijani jer bi tamo bili sigurniji. Tako se i dogodilo, i oni su preživjeli rat i kasnije odselili se u Izrael.

Znao je demonstrativno prošetati gradom s pokrštenim Židovom Vilimom Scheinbergerom (promijenio prezime u Stančić), „na čuđenje njegovih znanaca, jer su ga svi drugi tada izbjegavali“. Kasnije mu je rekao kako mu je to bila „velika moralna potpora i utjeha“¹¹ od strane župnika. Kasnije je taj Židov živio u Sarajevu i Župančić ga je posjetio nakon što je izišao iz komunističkog zatvora.

Jednom je Židovu Župančić čak poklonio jednu dragocjenu violinu, proizvod Amatija, koju je davno dobio na dar, jednom Židovu u logoru. U logoru (St. Gradiška) ustaše su osnovale orkestar, ali im je nedosta-

⁸ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje“, II. dio, 163-164; navod sa str. 164.

⁹ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje“, 190.

¹⁰ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje“, 191.

¹¹ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje“, 190.

jalo instrumenata. Došli su župniku Župančiću s nekim Židovom Levijem iz Novoga Sada. Župančić se bavio glazbom i imao dvije violine: jednu „školsku“ i drugu, spomenutu dragocjenu. Kad su vidjeli violine, tražili su jednu za orkestar. Župančić je, dakako, dao onu „školsku“. No, Levi je zamolio da pogleda i onu drugu, da joj čuje zvuk. Kad mu je župnik to dopustio, on je odsvirao nešto i „sav zanesen“ rekao: „Pa znate li Vi što imate? To je violina Amatija s prekrasnim zvukom. Ta vrijedi danas čitavo blago!“¹² Župančić je odgovorio da mu je to poznato, no, na Levijevu molbu, pristao je dati tu violinu. Nazočni ustaša tvrdio je da se ona samo posuđuje, ali je župnik tražio da to potpiše Levi i time mu dadne na važnosti. Levi je otišao sretan s tom violinom, a ona je kasnije nestala u logoru.

Slika sedma: Bratski prihvata proganog slovenskog svećenika

Kada su njemačke vlasti u ljeto 1943. prognale svećenike iz Slovenije, većinu ih je primio zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac i rasporedio po svojim župama da ih spasi i da radeći na župama nekako prežive. Budući da je Župančić dobro poznao Stepinca, zamolio ga je da jednog slovenskog svećenika pošalje k njemu, da će ga on primiti i zbrinuti. O tome je Župančić kratko zabilježio u svojim sjećanjima: „Tako je 21. VIII 1943. došao k meni za pomoćnika vlč. Anton Cafuta. Ostao je kod mene dok se nisu Nijemci iz Topole morali odseliti zajedno sa župnikom Purkom“¹³ (22. rujna 1944.). Zatim je taj svećenik vodio župu u Novoj Topoli, a u ljeto 1945. vratio se živ i zdrav u svoju Mariborsku biskupiju.

Slika osma: Župančić u ustaškom logoru Stara Gradiška

Koliko je Župančićovo djelovanje bilo trn u oku ondašnjim vlastima, pokazuje i to što je u studenom 1944. i sam završio u ustaškom logoru. Zašto? Zato jer je prosvjedovao protiv progona, ubojstava i zločina. On to opisuje ovako:

„Često sam obavještavao nadbiskupa Stepinca o progonima i odvođenjima u logor. I ja sam u crkvi govorio i prosvjedovao, a posebno 5. studenoga 1944. Povod je bio ovaj: u subotu 4. studenoga u noći odvedene su 74 obitelji iz Bos. Gradiške u ustaški logor Stara Gradiška, ne znam zbog čega. Bili su to pravoslavci i neki koji

¹² B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje“, 193.

¹³ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje“, II. dio, 162.

su prešli na rimokatoličku vjeru. Prolazili su kraj crkve i ja sam kao kroz polusan čuo vapaje: ‘Velečasni, spasite nas!’. Sutradan ujutro došla mi je jedna katolkinja i obavijestila me što se u noći dogodilo. U njihove stanove useljavali su se ustaše iz logora. Meni je prekipjelo. Nedjelja je 5. studenoga. [...] Stavio sam se u ulogu Isusa koji je štitio bijedne i progonjene. Ne mogu im pomoći, ali ću u crkvi javno prosvjedovati pod prvom misom u osam sati. Tako sam i učinio. U crkvi su bili kotarski predstojnik Markan Mostarčić, a vidio sam da ima i ustaša [...].

Sutradan [...] navečer upadoše ustaše iz logora i rekoše da imaju nalog da me odvedu u logor. Nisam se imao kada ni spremiti, nego, onako u mantiji i s brevijarom, odvedoše me u logor. Odmah su me doveli upravniku pukovniku Džalu. Izgrdio me i nazvao partizanom s Kozare. Odgovorio sam: ‘Nisam ja partizan, nego sam učinio ono što mi je dužnost kao katoličkom svećeniku’.

Dao mi je papira i olovku da napišem što sam govorio. [...] Sutradan sam napisao što sam govorio i čekao što će biti. [...] Posjetio me iz Banje Luke biskupov tajnik fra Kruno Brkić. Prigovorio mi je, što sam govorio u crkvi, a ja sam rekao: ‘To su trebali biskupi učiniti, jer ja sam nitko i ništa. Ali ljaga će pasti na nas.’ Rekao je da je to stvar političara. Nisu me više preslušavali, nego samo obilazili nakratko. Molio sam krunice i brevijar u očekivanju što će biti. Noću bi znali ustaše upasti u moju ćeliju te izvaditi noževe iz čizama i prijetiti se. Ja bih samo ponavljao pokajanje.

Navečer uoči prvog petka 1. prosinca 1944. došle su ustaše u ćeliju i rekle da pokupim stvari i da idem pred njima. Kuda, nisu mi rekli, i ja sam mislio da će me strijeljati, pa sam se obazirao. Dovedi su me pred zgradu uprave logora i rekli da čekam. Odveli su me pred upravnika, koji me opet izgrdio i rekao, ako još budem govorio ili prosvjedovao, da će me strijeljati. Došla je intervencija iz Zagreba da me puste. Odveli su me kući, bila je noć, i nitko nije znao da sam došao. [...] Saznao sam da je moja susjeda Greta Džajić, koja je stanovala u kući kraj crkve gdje su sada časne sestre, intervenirala za mene kod njemačkog zapovjednika koji je kod nje stanovao. Rekla je: ‘Ustaše su odvele našega župnika, ovdje će nastati revolucija!’. On je preko funka aparata (radio-vezom), javio u Zagreb da se obavijesti nadbiskup Stepinac. On je intervenirao, ali su me zadržali u logoru još 15 dana.¹⁴

¹⁴ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje“, II. dio, 170-172, passim.

Slika deveta: Župnikovo uhićenje 8. svibnja 1945. i robija

Kad su partizani zauzeli Bos. Gradišku, župnik se uzdao u svoju nedužnost i zasluge, jer je tijekom rata spasio mnogo Srba i Židova, i nije bježao. No, to kod komunista nije pilo vode. Uhitili su ga odmah nakon ulaska partizana u Bos. Gradišku, 8. svibnja 1945. Župančić to ovako opisuje:

„Don Ljubo (Nikolić, umirov. svećenik koji je bio sa Župančićem) i ja sjedili smo za večerom. Partizani su opkolili kuću, a dvojica su ušla k nama sa bajonetom na puški. Ispitivali su najprije don Ljubu, a onda su rekli da ja pođem s njima. Odveli su me u zatvor ‘OZNE’, koji se nalazio u kući Subotića, na uglu, blizu pravoslavne crkve. Dolje su bile prostorije za uhapšene, a gore uprava. Prozori široki, a pred njima stražari. Odmah su me odveli gore na preslušavanje. Drugi dan sam gledao na prozoru, kako svijet prolazi, kad naiđe jedna pravoslavka iz Laminaca, ugleda mene i reče: ‘Što ćeš Ti tu, gospodine?’. Stražar joj reče, da ode gore i kaže to onima gore. Otišla je i, kad se vratila, sve otresa rukama i veli: ‘Oni pitaju šta ti imaš protiv njega, a ne za njega!’ Naš stražar se zvao Kojo i nekako mi je bio naklonjen. Rekao mi je da je dobro što sam u toj sobi, jer imaju tri odjeljenja: jedno za sud gdje sam ja bio, drugo lakše, jer će ih pustiti, a treće je najgore, jer su ih svaku noć izvodili i strijeljali i opet punili sobu.“¹⁵

Opisao je i OZNA-in zatvor u Bos. Gradiški. U njemu su bile tri prostorije u koje su raspoređivali zatvorenike, pa su to bile i tri kategorije zatvorenika: u prvoj prostoriji bili su oni koji su po kratkom postupku izvođeni noću i likvidirani, u drugoj oni koji su bili predviđeni za suđenje, u kojoj je bio i sam Župančić, a u trećoj su bili oni koje su odvodili na različite radove i nakon nekog vremena su ih puštali kućama. Sami su mu stražari znali reći: „Dobro je, što nisi u onoj sobi (I. kategorija) jer bi otišao niz Savu.“¹⁶

Na montiranom procesu osuđen je na jedinstvenu kaznu od čak 18 godina teškog zatvora, koji je „odradio“ u Zenici, ali nikad nije htio pisati molbu za pomilovanje, iako su mu to sugerirali, jer je bio svjestan da je nedužan. Sve je to izdržao, ali nije dao da ga zahvati mržnja, dapače i svojim je progoniteljima oprostio i dobro im činio, kako svjedoči i zapis pri kraju njegovih memoara o tome kako su prošli njegovi istražitelji i suci: „Šef

¹⁵ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje“, II. dio, 175-176.

¹⁶ A. ORLOVAC, *Žrtvoslov bosanskogradiškog dekanata*, 26-27.

OZNE u Bos. Gradiški Stojan Milašinović, koji me je uhitio, poginuo je mjesec ili dva kasnije od četnika. Sudac Veljko Stojnić, koji me je osudio na 18 godina zatvora, dobio je kasnije isto toliko kao 'informbiroovac'.¹⁷ Prava je ironija sudbine što su ga dopremili upravo u Zenicu među njegove žrtve.

Posebno je zanimljiva sudbina trećega, Mirka Kašljevića, katolika iz okolice Banje Luke koji je bio javni tužitelj, nastanjen u Banjoj Luci. Kad je Župančić nakon svojega zatvora bio župnikom u Banjoj Luci, Kašljević se htio crkveno vjenčati jer je to tražila njegova supruga, dobra katolkinja. Što je s njime bilo, piše Župančić:

„Jednoga dana oboje su došli k meni na zaruke. Nisam mu ni riječi spomenuo o suđenju, ali on se preznojavao od muke. ... Malo se oslobodio kad je vidio da prelazim preko svega. Vjenčao sam ih crkveno, i dolazio je sa suprugom u crkvu. Čak je poslije obavljao i pobožnost prvih petaka. Kada je obolio na smrt, pozvala me njegova supruga Milka da ga opremim sakramentima. Došao sam u bolnicu i liječnik reče da malo pričekam, jer je bolesnik jako loše. Uspio sam dati mu sve sakramente. Uskoro nakon što sam se vratio kući, došla je supruga i rekla da je umro. I to mi je bila jedna utjeha, njegovo obraćenje.“¹⁷

Zaključak

U ovom predavanju nije bilo moguće cjelovito prikazati život i djelovanje zaslužnog banjolučkog svećenika mons. Branimira Župančića. Autor se usredotočio na to da prikaže njegovo djelovanje u vrijeme Drugoga svjetskog rata kada je bio župnik župe sv. Roka u Bosanskoj Gradiški, kada se pokazao kao pravi pastir, brinući se ne samo za svoje župljane nego i za spašavanje i pomoć onima koji su tada bili na udaru: pravoslavni Srbi, Židovi i drugi protivnici režima. Mnogima je spasio život, ali je zbog svojih stavova i sam završio u ustaškom logoru iz kojega ga je spasio tek nadbiskup zagrebački Alojzije Stepinac. Unatoč svojim velikim zaslugama komunistički ga je režim odmah nakon rata uhitio i osudio na 18 godina teškog zatvora u Zenici. Sve je podnio, ne tražeći pomilovanja, ali je svoju veličinu još jednom pokazao kad je oprostio svojim isljednicima i sucima.

Anto Orlovac

¹⁷ B. ŽUPANČIĆ, „Sjećanja na moje župnikovanje“, II. dio, 192-193.

Frano Prcela, O. P., *Bogozaborav*.

Razmišljanja o aktualnim izazovima Crkve, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2014.

Knjiga donosi promišljanja, kako je to sam naslov dobro obuhvatio, o aktualnim izazovima Katoličke Crkve. Kako su kulturološke promjene, a s njima i političke konstelacije, uvijek bile svojevrstan izazov Crkvi, knjiga se dakle bavi i društvenim promjenama a i djelovanjem ili pak *snalaženjem* Crkve u njima. Budući da u prvom dijelu naslova knjige stoji „bogozaborav“, riječ sugestivna značenja, za početak ju je potrebno objasniti. Iako se ne spominje izričito u cijeloj knjizi, nekako se postavlja kao vodeća misao svih obrađenih tema, te je, rekla bih, ključna za shvaćanje onih procesa koji se u Crkvi odvijaju, ali koji niti su kad bili, niti mogu biti njezin pripadni dio. Izrazom „bogozaborav“, autor ne sugerira da je Bog eventualno nešto zaboravio ili da su vjernici zaboravili nešto od vjerskih sadržaja. Nije u pitanju, dakle, *dementnost* vjernika, nego njihova inferiornost prema ključnim sadržajima vjere, onima koji bi trebali biti temelj njihova razmišljanja, odlučivanja i djelovanja. Bog isključen iz svakodnevnog djelovanja, prizvan samo po potrebi

u pojedinim prigodama, takav Bog postupno postaje sporednim, a u konačnici i suvišnim. Jer, „Bog koji je prestao biti čežnja postao je deklarativna mantra“ (str. 6). Dakle, riječ je o nekoj vrsti nove ideologije ravnodušnosti prema Bogu i vjerskim temama, ravnodušnosti koja bitno i neizostavno utječe na osmišljavanje vlastita života te sukladno njemu na oblikovanje šire stvarnosti. O dijelu te stvarnosti i bogozaborava u njoj, autor promišlja kroz osam naslova na kraju kojih se nalazi i zaseban naslov „Razgovori“, a u kojemu su doneseni autorovi intervjui.

Pod prvom temom naslova „Intelektualci: Između života za ideju i života od ideje“, autor donosi promišljanje o tom „sekularnom duhovniku“ (str. 16), o njegovoj ulozi u postmodernom društvu, o Crkvi i intelektualcima te o mladom naraštaju intelektualaca. Unatoč nepostojanju općeprihvaćene definicije intelektualca, ipak se okvirno može reći da je riječ o ljudima koji su svoj život posvetili promišljanju općih vrijednosti u najširem kontekstu, te da su to promišljanje aktivno i angažirano u djelo provodili. Jer, biti intelektualac ne znači samo puno čitati i puno znati, nego prvenstveno ono spoznato angažirano u djelo provoditi. Intelektualce karakterizira odgovornost prema istini, a cilj te odgovornosti (pod pretpostavkom da se može govoriti o *cilju odgovornosti*) jest zauzimanje

za cjelovitu istinu, pravdu, odnosno ispravljanje nepravdi u društvu. Intelektualci bi trebali biti autonomni i nesebični kritičari društva, trebali bi probuditi zaboravljeno, povezivati znanje, činjenice, biti kritički glas konstruktivne alternative, smirujući pol razborita promišljanja. U svjetlu onoga što bi intelektualac trebao biti, razumljiv je autorov svojevrsan *intelektualni otpor* prema onomu u što su se pretvorili *postmoderni intelektualci* bilo sekularne provenijencije, bilo oni iz crkvenih redova. Smatrajući da su u hrvatskom društvu intelektualci napustili svoju primarnu ulogu, autor govori o svojevrsnom „suicidu intelektualaca“ (str. 26). U političkom angažmanu punom kompromisa, utrci za izgradnju karijere, javnim prezentiranjem i medijskom prisutnošću intelektualci su postali „postmoderni verbalni zabavljači“ (str. 25).

Drugom temom, ovaj put sugestivna podnaslova „Teološki govor danas. ‘Ono što se ovdje događa jest svojevrsan progon kršćana’“, autor govori o dužnoj pozornosti prema izgovorenoj riječi jer riječ obvezuje. Govori, dakle, o etici napisane, ali i izgovorene riječi, uslijed čega u samom naslovu stoji citat jednog vjerodostojnika o progonu kršćana, progonu koji se čini neproživljenim, nepripremljenim i nepovezanim „propovijedima“ i javnim govorima, uslijed čega se

ljudi upravo „progone“, ne samo zbog trajanja govora nego upravo zbog njegove ispraznosti. Govoreći o tome, autor donosi i Isusovo upozorenje pismoznancima svojega vremena, upozorenje koje se upravo odnosi na etiku intelektualnog rada jer oni koji se riječima očituju, po riječima će im se, mogla bih i tako reći, suditi jer: „Za svaku bezrazložnu riječ koju ljudi reknu, dat će račun na Dan sudnji“ (Mt 12, 36). U skladu s rečenim autor se pita: „Koliko onoga što dušobrižnici govore, teolozi pišu i pastiri naučavaju, može izdržati ispit korisne riječi?“ (str. 34).

Autor govori i o činjenici nedostatka kvalitetnog teološkog rada, unatoč procvatu teoloških učilišta u posljednja dva desetljeća, procvatu koji čini i velik broj laika uključenih u teološko obrazovanje. Unatoč, dakle, činjenici da teologija napušta gotovo ekskluzivni okvir kleričke discipline, dobivajući doprinos laičke populacije, unatoč tomu nedostaje ozbiljnog i autentičnog teološkog istraživanja, a s time i njemu odgovarajućeg djelovanja. Jer, teologija je specifična humanistička disciplina koja ne obuhvaća samo pisati i govoriti, nego upravo činiti jer snaga teološke prosudbe ne zavisi samo od intelektualne sposobnosti nego i od načina života.

Premda suvremena sociološka istraživanja o vjeri, odnosno religiji, ne govore kao o sastavnom

dijelu nacionalnog identiteta, ipak je, u svijesti velike većine Hrvata, Katolička Crkva nezaobilazna odrednica hrvatskog identiteta. O toj činjenici i procesima koji su do nje doveli, autor govori u trećoj temi „Polog katoličkog u hrvatskom identitetu“. Naime, budući da su Hrvati stoljećima bili bez samostalnog političkog okvira državnosti, Katolička Crkva je postala osnovni čimbenik homogenizacije, odnosno čuvarice hrvatskog identiteta, uloga po kojoj se i danas snažno očituje. Zatim autor donosi metapripovijesti, odnosno velike priče ili kolokvijalne interpretacije nekih fenomena društvene i crkvene stvarnosti, nastale i opstale unutar Crkve zbog njezina naglašavanja povezanosti s hrvatskim narodom. U ovom dijelu autor donosi korisne teološke argumente koji nedvojbeno osporavaju mogućnost tijesna, ali i bilo kakva, povezivanja, tj. identificiranja religije s nacijom: „Ako Crkva postaje nacionalnom, odnosno etničkom, ona prestaje biti katoličkom, sveopćom“ (str. 52).

Crkva se mora čuvati, smatra autor, zanosa i trijumfalizma koji je djelomično omogućen i slomom samog komunizma i ostvarenom slobodom javnog djelovanja, slobodom, a i djelovanjem, koje u sebi nosi prizvuk pobjede. U tom kontekstu autor govori da Crkva mora izgrađivati novi, stari identitet, odricati se društvenog utjecaja,

stvarati ispravan odnos prema tradiciji, prihvatiti pluralizam društva ne samo rezignirano ili pretenciozno kao danost nego i ozbiljno i odgovorno kao zadatak. U svemu tome pomogao bi joj sustavniji pastoralni, odnosno teološki rad jer: „Krizna vjerskog nije primarno rezultat modernizacije i sekularizma, nego izvorište ima u činjenici da je Crkva zanemarila intenzivnije implementirati i uopće teološki reflektirati svoje sadržaje kod vjernika“ (str. 64).

U četvrtoj temi naslova: „Crkva hrvatskih mučenika“, autor donosi promišljanja o, za današnje odnose, skoro odlučujućoj temi sučeljavanja s prošlošću. Govori o kolektivnom sjećanju i iskušenjima glorificiranja vlastite prošlosti zbog čega se javlja urgentan zahtjev objektivnog prerađivanja prošlosti i autentičnog tumačenja povijesnih danosti. Ovaj dio govori i o izlasku države iz totalitarnog sustava, bremenitosti i cijeni stvaranja nacionalne države, a i ulozi Katoličke Crkve u tim procesima, koja je bila svojevrsno nacionalno utočište u tim burnim vremenima. Nadalje, govori se o pokušajima etabliranja demokratskih procesa te odnosima Srba i Hrvata u pokušajima izgradnje budućnosti zajedničke države na demokratskoj osnovi. Te pokušaje neizostavno prati i eksplozija proizvodnje tema iz prošlosti, svojevrsno *nadokna-*

đivanje povijesti, koje obično prati isticanje pretrpljenih nepravdi, ali i zaborav onih počinjenih. Uslijed isticanja pretrpljenih povijesnih nepravdi vlastitog naroda javlja se samosažaljenje unutar hrvatske nacije, objektivacija patnje, zbog čega svakodnevna patnja postaje stanje muke i mučeništva hrvatskog naroda jer: „Zajedništvo u nevolji stvara ponos ugroženih i otvara vrata prkosu očajnih“ (str. 85).

U nastavku je tema tijesno povezana sa zlopamćenjem i potrebom njegova otkupljenja: „Praštanje: Nastavak muke ili početak Uskrsnuća?!“ U ovom se dijelu autor pita kako dalje, a da se ne izazovu nova *stradanja*, odnosno nove frustracije i nove patnje. Budući da su praštanje i pomirenje dio svakodnevnog ljudskog iskustva, oni su dnevni zadatak svakog čovjeka, vjernika posebno. I potreba *čišćenja pamćenja* i praštanje tiču se zapravo uspostave ispravnoga, moralno opravdanog odnosa s prošlošću. S pravom odbacuje postavku o niveliranju žrtava kroz sintagmu jednake krivnje svih, a u svrhu, navodnog, praštanja i pomirenja. Zahitijevati oprost kao dužnost žrtve, znači zaoštravati mogućnosti pomirenja. Prema autoru, istina i pravda prethode oprostima jer su one uvid u sam događaj, uvid koji je nužan uvjet da bi se uopće moglo govoriti o oprostima. Dakle, autor smatra da je kod govora o oprostima nužno uspo-

staviti vrijednosni redosljed: istina, pravda pa tek onda praštanje. Iako je redosljed za koji se autor zalaže posve opravdan i posve razumljiv u socijalnom kontekstu u kojemu autor o njemu raspravlja, ipak se, čak i u najrazličitijim socijalnim kontekstima, oprost ne bi trebao i mogao uvjetovati bilo čime. Uvjetovanje oprosta jest ono što francuski filozof Jacques Derrida oštro osuđuje i argumentirano osporava jer je, prema njemu, uvjetovanje oprosta (bilo čime, pa i istinom, pravdom, kaznom počinitelja) banaliziranje njegova značenja. Uvjetovanjem se oprost banalizira jer se svodi na logiku komercijalne razmjene, a time se poništava u svojoj naravi dara. Iako je sam autor ovo djelomično i rekao u prikazu „teologije oprosta“, ipak sam, zbog zahtjevnosti teme oprosta, smatrala potrebnim istaći problematiku uvjetovanja.

Govoreći o ovim temama, autor naglašava da naša prvotna zadaća nije savladavanje prošlosti, nego stvaranje budućnosti praštanjem i pomirenjem. Nakon govora o teologiji praštanja, autor zaključuje da opraštanjem postajemo slobodni od potrebe (ako ne prisile) racionaliziranja vlastite krivnje, jer samo čovjek pomiren sa sobom, može se miriti s drugima. A pomiriti se sa sobom, može samo čovjek pomiren s Bogom.

Tema, koja je i metodološki i logički povezana s oprostom, jest tema pomirenja, koju autor precizira naslovom „Pomirenje i identitet“, čime se već da naslutiti povezanost izgradnje identiteta s pamćenjem povijesnog stradanja i/ili ukopavanja u status žrtve. Kako to autor donosi, stvaranje nacionalnog identiteta često je nastajalo upravo u kontekstu stravičnih ratova na ovim prostorima zbog čega su i pomirenje i identitet dobili snažnu općedoređnu dimenziju, iako su primarno osobne zadaće. Upravo stoga autor s pravom smatra da je uvjet pomirenja ukloniti vladajuće nejasnoće već o pitanju samog definiranja proteklog rata. Uspostavljanje ispravnog odnosa s poviješću zahtijeva stručna i nepristrana prosuđivanja prošlih zbivanja kako bi se izbjegla selektivna percepcija ratnih, ali i poratnih događaja, percepcija koja bitno koči procese pomirenja.

Pod sedmom temom naslova: „Hrvatsko iseljništvo i katoličke misije“, autor govori o raspravama o broju hrvatskih iseljenika koje su se pretvorile u licitiranje brojka prema političkim potrebama. Ovaj dio govori o Crkvi kao relevantnom čimbeniku u praćenju migracijskih valova Hrvata diljem svijeta, pošavši od Drugog svjetskog rata, te o pastoralnom radu s hrvatskim migrantima u Zapadnoj Europi. Autor donosi i brojčane podatke

migracija te broj uključenih svećenika i časnih sestara, kao i socijalnih radnika. Govori o pastoralnom profilu tog rada, o dušobrižnicima i njihovoj (ne)pripremljenosti za izazove pastora u drugim i različitim zemljama. Iako su Hrvati svoja migracijska putovanja pravdali činjenicom stoljetnog nepostojanja vlastite države, ipak se i uspostavom samostalne Republike Hrvatske stanje nije puno promijenilo, niti se na političkom planu učinilo dovoljno da se osiguraju ekonomski uvjeti za ostanak u matičnoj domovini. Na kraju konstatira kako je broj misija u neprestanom opadanju, ali i kako je teško, zbog krize zvanja, pronaći svećenike koji bi bili voljni raditi s migrantima.

Knjigu završava s temom koja odgovara ne pitanje: Zašto Crkva šuti onda kada bi trebala govoriti, i to upravo u vremenu u kojemu se od nje traži ne samo odgovor nego i nesebičan javni angažman. Govor o ovoj temi skupljen je pod osmim naslovom: „Prešućivanja Crkve u Hrvatskoj“. Ova šutnja ne odnosi se samo na govor o vlastitim problemima nego i o postojećim problemima društva. Iako se prijašnja šutnja i odsutnost samokritike mogu razumjeti i obrazložiti povijesnim prilikama, ipak današnji govor crkvene hijerarhije, koji se svodi na nacionalne teme i očuvanje etnosa na uštrb kreativnijeg pastoralnog rada i aktualne teološ-

ke analize, vodi zapravo u ozračje šutnje. Baveći se političkim temama, Crkva se, i ne htijući, udaljila i zapustila svoje vjernike, one koji su joj, zapravo, prvi adresat. Iako Crkva govori u javnosti iznoseći svoje naučavanje, ona zapušta tražiti susret s neistomišljenicima. Obično se ostaje kod priopćenja ili indirektnog sugeriranja obraćenja: „Ne trudi se sresti, intelektualno shvatiti i kontekstualno razumjeti neistomišljenika, nego mu uglavnom nastoji dati do znanja gdje je ispravan put i rješenje“ (str. 141). Ne samo da nema sučeljavanja s oprečnim mišljenjima nego nema ni intelektualne težnje za provjerom vlastitih stavova. Ne prihvaćaju se kritike, nastoji se pokazati kako vlada jedinstvo i harmonija institucije, ali inzistiranje na jedinstvu pod svaku cijenu dovodi do uniformiranosti mišljenja, što stvara klimu podilaženja i mentalni sklop prešućivanja.

Knjiga, dakle, donosi promišljanja o aktualnim temama koje autor predstavlja na stručan, ali jasan i zanimljiv način. Uz ovih osam poglavlja koja predstavljaju određene teme, a koje se, iako čine dobru cjelinu mogu čitati i zasebno, na kraju knjige autor donosi spomenu te „Razgovore“. Iz tih je razgovora, kao na koncu iz cijele knjige, razvidno da autor kritizirajući Crkvu, čini to ne iz kritike kao takve, ne da bi ju kritizirao, nego da bi ponovno ukazao što Crkva jest, što može i

što je pozvana postati. U ovom dijelu autor donosi svoja promišljanja na izravna i složena pitanja na koja javnost očekuje odgovor od Crkve, a s kojima se i sama Crkva još nije u potpunosti suočila i *izmirila*, ili ih, pak, u nekom unutarcrkvenom i samokritičnom dijalogu sustavno promislila. Autor donosi neke pokazatelje kako je Crkva u Europi u dubokoj krizi, razlog koje nisu, kako to žele pokazati pojedini, ali jako zvučni glasovi, skandali pedofilije ili lošeg gospodarenja crkvenim dobrima. Ti skandali, i njima slični, mogu utjecati, ali nisu odlučujući za spomenutu krizu. Spomenuta kriza je rezultat praktično življenih razlika, odnosno osobno prihvaćenog nesklada između stavova crkvenog nauka i sve većeg broja vjernika. O tom življenom neskladu uopće se ne raspravlja, nego je *jednostavno* prihvaćen kao praktično življene razlike.

Zaključno, autor govori o poslanju intelektualaca, pokušavajući definirati što su oni kroz upućivanje na ono što su postali priključivši se etabliranim sustavima. Govori o teološkom govoru danas i nasušnoj potrebi kreativnog osmišljavanja teologije, umjesto, najčešće besplodnog opterećivanja mnoštvom naučenog, ali neproživljenog sadržaja. Autor govori o praštanju i pomirenju, suvremenoj aktualizaciji mučeničke prošlosti Crkve te radu Crkve s brojnim hrvatskim

iseljenicima. U svim tim govorima autor poziva na unutarcrkveni dijalog, prekid šutnje o bitnim stvarima, zauzimanje konkretnih stavova, intelektualnu i moralnu dosljednost, stvaranje argumentirane teologije, aktivnog uključivanja vjernika u društveni život. Koliko je posljednje posebno potrebno, koliko je potrebno biti vjernik i biti angažiran u javnom političkom životu, ističe riječima: „Nije hrvatska politika primarno stoga u krizi jer nemamo dobrih političara, nego stoga što nemamo dosljednih katolika u politici“ (str. 161).

Iako je suvišno ponavljati da je opasno, intelektualno nepošteno, ali i nezahvalno vaditi sadržaje iz njima pripadajućeg konteksta, ipak ću to ovdje ponoviti. Ova činjenica dobiva posebnu težinu kada su u pitanju tekstovi teološke naravi jer se u teologiji puno toga spoznaje upravo zahvaljujući širem kontekstu. Osim toga, prikaz određene knjige na par stranica već je po sebi osuđen na tu *nezahvalnost*, ako nastoji biti *kreativan*. Ta *kreativnost*, uz ostalo, nosi u sebi mogućnost krivog interpretiranja napisanog upravo jer je rezultat ne toliko otisnutih riječi, nego onog *praznog prostora između redaka*, odnosno načina na koji mi te riječi shvatimo, koju im težinu damo i kako ih interpretiramo. Spomenute *rizike kreativnosti* vjerojatno nosi i ovaj prikaz, stoga čitateljima ostaje

prilika, a i skromna preporuka, da posegnu za ovom knjigom jer se teme kojima se bavi ne tiču samo teologa, nego svih vjernika koji nisu vjernici na užtrb građanstva, niti građani na užtrb vjere. Knjiga nudi mogućnost šireg uvida u situaciju u kojoj se Crkva danas nalazi, čime omogućuje shvaćanje određenih procesa koji se unutar nje odvijaju. To shvaćanje potiče čitatelja na osobno propitivanje, a s time i mentalno distanciranje od onoga što se eventualno prihvatilo kao neizbježna danost, a u principu je samo pitanje intelektualne lijenosti ili, u goreu slučaju, prakticirane rezigniranosti i cinizma. Knjiga je, stoga, štivo koje itekako vrijedi pročitati.

Zorica Maros

VRHBOSNENSIA – GODINA 24 – BROJ 1 – SARAJEVO 2020.

Izdavač ■ Publisher

Katolički bogoslovni fakultet - Univerzitet u Sarajevu ■
Catholic Theological Faculty in Sarajevo - University of Sarajevo
J. Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
Tel./fax.: +387-33-533-516
e-mail: vrhbosnensia@kbf.unsa.ba
<https://www.kbf.unsa.ba>

Glavni i odgovorni urednik ■ Editor-in-Chief

Ilija Marković

Uredništvo ■ Editorial Board

Niko Ikić, Pavo Jurišić, Ante Mateljan, Pavle Mijović, Zdenko Spajić, Anton Štrukelj, Tomo Vukšić, Sebastian Valentan

Znanstveno vijeće ■ Scientific Council

Josip Bošnjaković (Đakovo), Carmelo Dotolo (Rim), Marija Džinić (Zagreb), Roman Globokar (Ljubljana), Serafin Hrkać (Mostar), Anto Mišić (Zagreb), Richard Pavlič (Rijeka), Anto Popović (Sarajevo), Rudolf Prokschi (Beč), Ivica Raguž (Đakovo), Slavko Slišković (Zagreb), Ronald Witherup (SAD), Mato Zovkić (Sarajevo)

Lektura ■ Language Editor

Marija Znika

Korektura ■ Proofreaders

Ilija Marković

Vrhbosnensia izlazi dva puta godišnje ■ *Vrhbosnensia is published twice a year*

Naklada ■ Print Run – 500

Grafičko oblikovanje i prijelom ■ Graphic design and layout

Denis Dobrovoljski

Tisak ■ Printing

CPU Printing company, Sarajevo

Cijena ■ Price

BiH: pojedinačni broj 10 KM; godišnja pretplata (2 broja) 20 KM
Europa ■ *Europe*: 10 € (1 fasc.); 20 € (2 fasc. pro anno)

Uplata ■ Payment

Tuzemstvo na transakcijski račun ■ *in BiH to transactional account*: Katolički bogoslovni fakultet – časopis Vrhbosnensia; Intesa SanPaolo Banka d.d. BiH
154-921-2002-1485-74

Inozemstvo ■ *from abroad*: Katolički bogoslovni fakultet – časopis Vrhbosnensia;
Intesa SanPaolo Banka d.d. BiH
IBAN: BA391549212002148574
SWIFT: UPBKBA22

Časopis je referiran u EBSCO bazi podataka te u Religious & Theological Abstracts ■
This publication is referenced in the EBSCO data-base (Ipswich, Massachusetts, US)
and *Religious & Theological Abstracts (Myerstown, US)*

UPUTE AUTORIMA I SURADNICIMA

1. Časopis *Vrhbosnensia* je znanstveni časopis Katoličkog bogoslovnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Časopis izlazi od 1997. godine, i to dva puta godišnje. Objavljuje znanstvene radove, poglede, osvрте, prikaze, dokumente, prijevode, bibliografije, recenzije knjiga i druga razmišljanja povezana s teologijom i međureligijskim pitanjima.

2. Uredništvo prima neobjavljene radove koje suradnici dostave Uredništvu. Primaju se radovi opsega od 15 do 50 kartica autorskog teksta, koji trebaju sadržavati sažetak i ključne riječi (najmanje 5) na hrvatskom jeziku te prijevod na engleski jezik. Ako autor ne može napisati sažetak i ključne riječi na stranom jeziku, neka ih dostavi Uredništvu na hrvatskom jeziku, ono će ih onda prevesti na strani jezik. Radovi se dostavljaju uredništvu na e-mail adresu vrhbosnensia@kbf.unsa.ba. Uredništvo si pridržava pravo tekst prilagoditi zahtjevima časopisa i standardima hrvatskoga književnog jezika. Rukopisi se ne vraćaju.

3. Molimo autore da predlože kategorizaciju svojih znanstvenih radova u jednoj od sljedećih kategorija: izvorni znanstveni rad, prethodno priopćenje, pregledni rad, stručni rad, ali konačnu odluku donosi Uredništvo na prijedlog dvojice recenzenata rada.

4. Za bilješke, označene neprekinutim nizom brojeva od 1, potrebno je držati se sljedećih uputa:

a. za knjige: ime malim slovima, a prezime autora VELIKIM slovima; naziv djela u kurzivu; zatim slijedi u zagradi mjesto izdavanja, izdavač, te godina izdavanja; nakon zgrade slijedi zarez i broj stranice (bez pisanja str.).

b. za časopise: ime malim slovima, a prezime autora VELIKIM slovima; naziv članka se stavlja u navodnike; zatim slijedi u kurzivu ime časopisa s njegovim godištem; nakon toga dolazi u zagradi godina izdavanja te broj stranica časopisa.

5. Uz tekst rada autor treba dostaviti Uredništvu (vrhbosnensia@kbf.unsa.ba) i sljedeće podatke: ime i prezime, akademski naslov te adresu stanovanja ili puni naziv i adresu ustanove u kojoj je zaposlen, kao i osobnu e-mail adresu.

Detaljne metodološke upute za pisanje radova nalaze se na:

https://kbf.unsa.ba/wp-content/uploads/2018/08/UPUTE_AUTORIMA.pdf